

Національна академія наук України
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича

На правах рукопису

Чура Василь Іванович

УДК 94 (477.8) "19"

**Розпад радянського ладу в західних областях УРСР
на зламі 80 – 90-х років ХХ сторіччя**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

Науковий консультант –
Голубко Віктор Євстафійович,
доктор історичних наук, професор

Львів – 2014

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень.....	3
Вступ.....	12
Розділ 1. Історіографія та джерела	21
1.1. Історіографія проблеми.....	21
1.2. Джерельний комплекс.....	29
Розділ 2. Теоретико-методологічні засади дослідження	42
Розділ 3. Соціально-економічне становище західних областей УРСР	
3.1. Спроби реформування економіки.....	59
3.2. Наслідки соціально-економічних реформ.....	92
Розділ 4. Розгортання демократизації компартійного середовища	
4.1. Демократизація як чинник реформування КПУ.....	116
4.2. Поглиблення деструктуризації партійної монолітності.....	169
Розділ 5. Компартійні органи в умовах опозиції	
5.1. Дезінтеграція компартійного середовища.....	227
5.2. Провал комуністичного реваншу.....	310
Висновки.....	374
Список використаних джерел.....	382
Додатки.....	475

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЕС – атомна електростанція

АМН – Академія медичних наук

АН УРСР – Академія наук Української Радянської Соціалістичної Республіки

АПК – агропромисловий комплекс

АПО – агропромислове об'єднання

АРД – Асоціація демократичних рад

АСД – адвентисти сьомого дня

АТ – акціонерне товариство

АТП – автотранспортне підприємство

АТС – автоматична телефонна станція

БМТ – будівельно-монтажний трест

БМУ – будівельно-монтажне управління

БУ – будівельне управління

ВАО – виробниче автотранспортне об'єднання

ВВВ – Велика Вітчизняна війна

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія більшовиків

ВКШ – Вища комсомольська школа

ВЛКСМ – Всесоюзна ленінська комуністична спілка молоді

ВМА – Всеукраїнська міжпартійна асамблея

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ВО – виробниче об'єднання

ВОСК – Всеукраїнське об'єднання страйкових комітетів

ВПК – військово-промисловий комплекс

ВПШ – Вища партійна школа

ВР – Верховна рада

ВРУ – Верховна рада України

ВТЛО – виробничо-торгівельне льняне об'єднання
ВТО – виробничо-торгівельне об'єднання
ВТЦ – виробничо-технічний центр
ВТШО – виробничо-торгівельне шовкове об'єднання
ВЦРПС – Всесоюзна центральна рада професійних спілок
ГА – Галицька асамблея
ГКСДУ – Головний комітет соціал-демократії України
ГКЧП – Государственный комитет по чрезвычайному положению
ГПЦ – громадсько-політичний центр
ГРЕС – гідроелектростанція
ГСМ – горючо-змазувальні матеріали
ДА – Демократична альтернатива
ДАВ – Демократична асоціація вчителів
ДАІ – Державна автомобільна інспекція
ДБК – домобудівний комбінат
ДемПУ – Демократична партія України
ДКНС – Державний комітет надзвичайного стану
ДКС – Державний комітет статистики
ДНД – добровільна народна дружина
ДОК – деревообробний комбінат
ДП КПУ – Демократична платформа у Комуністичній партії України
ДПУ – Демократична партія України
ДРЕС – державна районна електростанція
ДСМЛ – Демократична спілка молоді Львівщини
ДСП – деревинно-стружкова плита
ДСУ – Державна самостійність України
ДЮСШ – дитячо-юнацька спортивна школа
ЖЕД – житлово-експлуатаційна дільниця
ЖЕК – житлово-експлуатаційна контора

ЗМІ – засоби масової інформації
ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка
ЄХБ – євангельські християни баптисти
ІТП – інженерно-технічні працівники
КБ – конструкторське бюро
КДБ – Комітет державної безпеки
КДУ – Київський державний університет
КЗУКЦ – Комітет захисту Української греко-католицької церкви
КІД – клуб інтернаціональної дружби
КЛДА – Київська ліберально-демократична асоціація
КНК – комітет народного контролю
КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України
КПЗУ – Комуністична партія Західної України
КПК – комісія партійного контролю
КПМ – Комуністична партія Молдавії
КПРС – Комуністична партія Радянського Союзу
КПС – Комуністична партія Словаччини
КПУ – Комуністична партія України
КПЧ – Комуністична партія Чехословаччини
КР – координаційна рада
КРК – контрольньо-ревізійна комісія
КРУ – контрольньо-ревізійне управління
ЛАЗ – Львівський автобусний завод
ЛДПУ – Ліберально-демократична партія України
ЛДУ – Львівський державний університет
ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України
ЛКСМУ (МДС) – Ленінська комуністична спілка молоді України
(Молодь за демократичний соціалізм)
ЛМІ – Львівський медичний інститут

ЛПІ – Львівський політехнічний інститут
ЛуАЗ – Луцький автомобільний завод.
ЛуПІ – Луцький педагогічний інститут імені Лесі Українки
МК – міськком партії
МП – мале підприємство
МПК – міжрайонна пересувна механізована колона
МРСР – Молдавська Радянська Соціалістична Республіка
МСТ – міське споживче товариство
НРБ – Народна Республіка Болгарія
НВО – науково-виробниче об'єднання
НДР – Німецька Демократична Республіка
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
НМЦ – науково-медичний центр
НРУ – Народний Рух України
НТП – науково-технічний прогрес
НФМ – Народний фронт Молдови
НФУ – Народний фронт України
ОК – обласний комітет
ОМК – Об'єднання молодіжних клубів
ОМЦІ – Обласний молодіжний центр воїнів-інтернаціоналістів
ОПОП – общественный пункт охраны правопорядка
ОУН – Організація українських націоналістів
ПБЦ – проектно-будівельний центр
ПДВУ – Партія демократичного відродження України
ПЗУ – Партія зелених України
ПК – партійний комітет
ПМК – пересувна механізована колона
ПММ – паливно-мастильні матеріали
ПМП – постійне місце проживання

ПНР – Польська Народна Республіка
ПСВ – Партія слов'янського відродження
ПТУ – професійно технічне училище
РАЕС – Рівненська атомна електростанція
РАПО – районне агропромислове об'єднання
РАТАУ – Радіотелефонне агентство України
РБУ – ремонтно-будівельне управління
РВВС – районний відділ внутрішніх справ
РВЗ – районний вузол зв'язку
РЕМА – радіоелектронна медична апаратура
РЕС – районна електростанція
РЗТА – Рівненський завод тракторних агрегатів
РК – райком партії
РКП(б) – Російська комуністична партія більшовиків
РКЦ – Римо-католицька церква
РЛС – радіолокаційна станція
РО – районне об'єднання
РПЦ – Російська православна церква
РРТЗ – Рівненський радіотехнічний завод
РСДРП – Російська соціал-демократична робітничка партія
РСДРП(б) – Російська соціал-демократична робітничка партія
більшовиків
РСТ – районне споживче товариство
РТК – рада трудового колективу
РТП – ремонтно-транспортне підприємство
ЛАЗ – Львівський автобусний завод
ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України
ЛуАЗ – Луцький автомобільний завод
ППС – патрульно-постова служба

СБ – студентське братство
СБУ – Служба безпеки України
СДУ – Соціал-демократія України
СП – спільне підприємство
СПВУ – Спілка політв'язнів України
СППР – Соціалістична партія праці Румунії
СПОУ – Спілка піонерських організацій України
СПУ – Спілка письменників України
СПТУ – середнє професійно-технічне училище
СПЦ – Сербська православна церква
СРР – Соціалістична Республіка Румунія
СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
СМТ – селище міського типу
СНУМ – Спілка незалежної української молоді
ССМ – Союз солдатських матерів
ССТ – сільське споживче товариство
СТ – споживче товариство
СУМБ – Спілка української молоді Буковини
СФРЮ – Соціалістична Федеративна Республіка Югославія
СЦ – сектантська церква
СШ – середня школа
США – Сполучені Штати Америки
ТВБЗ – тепловозобудівний завод
ТВК – територіально-виробничий комплекс
ТВО – територіально-виробниче об'єднання
ТзОВ – товариство з обмеженою відповідальністю
ТКЗ – Тернопільський комбайновий завод
ТКР – Товариство карпатських русинів
ТНС – товари народного споживання

ТО – торговельне об'єднання
ТРК – Товариство румунської культури
ТУК – Товариство угорської культури
ТУКЗ – Товариство угорської культури Закарпаття
ТУМ – Товариство української мови імені Т. Г. Шевченка
ТЮГ – театр юного глядача
УАПЦ – Українська автокефальна православна церква
УБР – управління бурових робіт
УВС – управління внутрішніх справ
УГА – Українська галицька армія
УГКЦ – Українська греко-католицька церква
УГС – Українська гельсінська спілка
УДП – Українська демократична платформа
УДР – Українська духовна республіка
УДС – Українська демократична спілка
УжДУ – Ужгородський державний університет
УІВТ – Український інститут інженерів водного транспорту
УМЛ – університет марксизму-ленінізму
УНА – Українська національна армія
УНДЛ – Українська народно-демократична ліга
УНДП – Українська народно-демократична партія
УНП – Українська національна партія
УНР – Українська Народна Республіка
УПДЗ – Українська партія демократичної згоди
УПЦ – Українська православна церква
УПА – Українська повстанська армія
УРП – Українська республіканська партія
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСДП – Українська селянська демократична партія

УСПР – Угорська соціалістична робітничка партія
УМЛ – університет марксизму-ленінізму
УНП – Українська національна партія
УНР – Угорська Народна Республіка
УСА – Українська спортивна асоціація
УСС – Українські січові стрільці
УСС – Український студентський союз
УХДП – Українська християнсько-демократична партія
УХДС – Український християнсько-демократичний союз
УХДФ – Український християнсько-демократичний фронт
УХМ – Українська Христова молодь
ФПК – факультет підвищення кваліфікації
ФРН – Федеративна Республіка Німеччина
ХАЕС – Хмельницька атомна електростанція
ХВЕ – християни віри євангельської
ЦК ВКП(б) – Центральний комітет Всеросійської Комуністичної партії більшовиків
ЦК КПРС – Центральний комітет Комуністичної партії Радянського Союзу
ЦК КПУ – Центральний комітет Комуністичної партії України
ЦРЛ – центральна районна лікарня
ЦШК – цементно-шиферний комбінат
ЧАЕС – Чорнобильська атомна електростанція
ЧДУ – Чернівецький державний університет
ЧМЗ – Чернівецький машинобудівний завод
ЧПУ – числово-програмне управління
ЧССР – Чехословацька Соціалістична Республіка
ЧСФР – Чесько-Словацька Федеративна Республіка
ШБД – шляхово-будівельна дільниця

ШЕД – шляхово-експлуатаційна ділянка

ШРБУ – шляхове ремонтно-будівельне управління

ШРД – шляхово-ремонтна ділянка

ВСТУП

Актуальність теми. Чверть століття минає з часу перебудови, котра довела нежиттєздатність радянського устрою й уможливила відновлення державної самостійності України наприкінці ХХ ст. Відтак, вивчення такого важливого аспекту її новітньої історії потребує докладного історичного аналізу тих політичних та соціально-економічних подій, котрі передували йому безпосередньо.

Російські більшовики, узурпувавши у жовтні 1917 р. владу у Росії, захопили і Україну. Союз Радянських Соціалістичних Республік став спадкоємцем попередньої російської імперської традиції. Декларативно проголосивши побудову демократичного суспільства загальної рівності, комуністи одразу забули про ключову роль влади рад, залишивши відповідний термін у назві лише номінально. Насправді політичним осердям країни стала Комуністична партія Радянського Союзу. Це була одержавлена політична спілка, котра, уміло маскуючись комуністичною ідеологією, системно насаджувала підневільним народам російську ментальність. В ідеологічному аспекті відбулась підміна загальнолюдських духовних цінностей на комуністичні. Розпочалося штучне вирощування нової історичної спільноти – радянського народу. Йому були чужими будь-які національні ознаки, окрім російських, вміло закамouflьованих під інтернаціоналістські гасла. Аналогічно і в економічному сегменті. Заміна принципів вільного ринку на планові призвела до утворення незнаного досі виробничого організму, який отримав назву радянська економіка. Побудована за відсутності ринкових законів розвитку, вона ґрунтувалася на громіздкій командно-адміністративній системі, штучно здешевленій робочій силі та неефективному використанні природних ресурсів, якими так щедро був наділений СРСР.

Як наслідок, у 70-х – 80-х рр. ХХ ст. радянська економіка вичерпує виробничий потенціал і ставить країну в рамки системної кризи, вимагаючи

негайного та ґрунтового реформування. Це визнавав ініціатор реформ – новий керівник держави, генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов. У програмному документі “Перебудова і нове мислення для нашої країни і для усього світу” він недвозначно констатував: “Перебудова – це назріла необхідність, що виросла з глибинних процесів розвитку нашого соціалістичного суспільства. Її затримка могла б призвести до загострення внутрішньої ситуації, яка крила в собі загрозу серйозної соціально-економічної і політичної кризи. До таких висновків нас підвів аналіз ситуації, яка склалася у суспільстві в середині 80-х років” [582].

Слід зазначити, що на відміну від своїх попередників, новий керівник адекватно оцінював ситуацію в державі. Будучи у зрілому, але не старечому віці, М. Горбачов бачив ту соціально-економічну безвихідь, у яку впевнено крокував Радянський Союз. Залишаючись переконаним комуністом, він усвідомлював, що деякі принципи політичної доктрини КПРС помітно відставали від життя. Вони перетворилися у догми й стали гальмом розвитку країни, котра упродовж останніх десятиліть демонструвала ознаки системно наростаючої кризи. Тому у 1986 р. з трибуни XXVII з’їзду КПРС він проголосив реформу виробничого механізму СРСР, що отримала назву “перебудови”. Малася на увазі гібридизація планової радянської економіки із елементами ринкового господарства у вигляді госпрозрахунку та самофінансування. Її початки ініціювала політика “прискорення” вже існуючого способу виробництва матеріальних благ, започаткована на квітневому пленумі ЦК КПРС у 1985 р. Однак позитивних результатів отримати не вдавалось, позаяк він працював на межі можливостей, а відтак спричиняв необхідність політичного реформування країни. Ставало очевидним, що надмірне втручання партії у соціально-економічний розвиток країни є ключовою перешкодою її висхідної динаміки. Звідси вела витоки нагальна потреба втілення політичних новацій у СРСР, що поставала як об’єктивна необхідність. Зволікання із впровадженням реформ могло привести до непередбачуваних наслідків і поставити під сумнів доцільність

комуністичного ладу у Радянському Союзі, а услід і його легітимність. Позаяк КПРС не мала наміру добровільно відмовлятися від влади у створеній нею країні, було обрано половинчате рішення косметичного ремонту політичного осердя СРСР, прикрасивши його формальною домінантою виборних органів.

Концептуальні засади політичного реформування стали надбанням громадськості на XIX Всесоюзній партійній конференції, що відбулася у 1988 р. Для того, щоб прикрасити комуністичний авторитаризм Радянського Союзу європейським парламентаризмом, а відтак покращити внутрішнє та зовнішнє становище країни, М. Горбачов намірявся номінально делегувати державні повноваження радянським інституціям СРСР, роль котрих було зведено до рівня декорації самою ж правлячою партією. Розрахунок був простим: позаяк КПРС – найчисельніша політична спілка, у руках якої сконцентровано адміністративно-господарський, силовий, науково-освітній та культурно-мистецький апарат країни, то і до новообраних рад потрапить найбільша кількість комуністів, що збереже за партією суспільну першість. Переваги такого ризикованого кроку були очевидними. У політичному аспекті генсек позбавлявся ортодоксального компартійного крила, що дозволяло вдихнути нове життя як у партію, так і в державу. У економіці до влади повинні прийти новатори ринкового гатунку, котрі виведуть країну із кризового становища і дозволять скоротити непомірні витрати на ВПК. Однак ці новації не мали торкатися політичного осердя країни – авангардної ролі КПРС.

Відтак, XIX партконференція започаткувала політичну реформу в СРСР, проголосивши радянізацію країни, що мало наслідком зменшення впливу комуністичного партапарату на державні органи влади. Для ефективного здійснення задуманих новацій, ЦК КПРС вирішив продемонструвати громадянам країни власні демократичні прагнення до оновлення не тільки суспільного, але й внутріпартійного життя. Про каяття партії перед народом не йшлося. Швидше відбувалася рекламна

демонстрація здатності партії до самоочищення та позбавлення від зайвого баласту минулорічних злочинів і прорахунків. Так постала політика “гласності”, що винесла на поверхню чисельні комуністичні злочини минулих десятиліть та продемонструвала громадянам країни нездатність КПРС будувати державу на правових демократичних засадах.

Як показало розгортання подальших подій, союзне компартійне керівництво переоцінювало міцність власних суспільних засад. Одержавлення та монополізм Компартії трансформували її із спілки політичних однодумців у бюрократичний союз партійно-адміністративних кар’єристів. Продуковані КПРС беззаконня, що мали місце упродовж усього періоду існування СРСР, стали визначальною ознакою її стилю правління. Відсутність здорової конкуренції запровадила принцип вседозволеності та безвідповідальності. Тому КПРС втратила здатність до об’єктивної самооцінки, а відтак перестала приймати ефективні рішення. Симбіоз зазначених чинників привів до того, що на тлі багатонаціональної, багаторелігійної, штучно створеної та утримуваної за допомогою сили держави, внутрішнє виродження її політичного базису – КПРС, було безповоротним.

Зазначені деформації охопили усі підрозділи КПРС, у тому числі її другий за чисельністю складник – Комуністичну партію України. Перебуваючи у жорстко централізованих умовах регіональної організації, КПУ слухняно виконувала волю союзного партапарату, нехтуючи прагненнями власного народу. Безоглядно виконуючи вказівки Москви, республіканське компартійне керівництво так само ретельно повторювало його помилки, видаючи їх за доленосні рішення. Якщо на східних теренах України це вдавалося робити від 1919 р., вкорінивши проросійсько-комуністичне налаштування, то на західних землях ситуація була іншою. Історично склалося так, що носієм національної ментальності, а відтак аванпостом державницьких прагнень українців була Західна Україна з її стійким національно-визвольним рухом та вродженою прихильністю до

європейської демократичної традиції. Тут насадження комуністичної доктрини розпочалося з 1939 р., а точніше – з 1944 р. Збройний опір галичан, волинян, буковинців та закарпатців свідчив про міцні державотворчі засади, припинити які можна було лише силовими методами. Насаджувані компартійцями проросійські переконання приживалися повільно і болісно. На західноукраїнському тлі кількість членів КПРС налічувала близько 5% населення, що було найменшим показником серед усіх регіонів УРСР¹. Через те руйнація комуністичного устрою у західних областях УРСР була настільки стрімкою, що слугувала зразком регіонального державотворення для усієї України.

Відтак, актуальність теми зумовлена необхідністю історичного аналізу деструктивних трансформацій, що стрімко розгорталися у західноукраїнському компартійному середовищі у 1985–1991 рр. й уможливили регенерацію політичної свободи українського народу. Очевидно, під дією стереотипів, витоки яких сягають у компартійні часи, більшість науковців оминає увагою цей доленосний для нашої Батьківщини час. Наукові інтереси певної частини дослідників здебільшого зосереджуються на вивченні не менш вагомego сегменту української історії – визвольних змагань першої половини ХХ ст. Таким чином, проблема розпаду компартійного ладу та народження національно-визвольного антикомуністичного руху у західних областях України 80–90-х рр. необґрунтовано залишилася без належного історичного опрацювання. Як наслідок, серед наукових праць українських дослідників утворилася прогалина щодо осмислення передумов і процесу руйнації радянського ладу у західних областях УРСР. Відтак спроба виправити зазначений недолік напередодні чвертьвікового ювілею відновлення державної самостійності України набирає особливої актуальності.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами.
Дисертація виконана в рамках науково-дослідної теми “Західноукраїнські

¹ Підраховано автором.

землі в контексті націєтворчих процесів у Центрально-східній Європі (XIX – XXI ст.)” (номер державної реєстрації 011U008233).

Мета дисертаційної роботи полягає у тому, щоб висвітлити причини та розгортання поглиблених перебудовою кризових явищ у політичному осерді та народногосподарському комплексі західних областей УРСР на зламі 80–90-х рр. ХХ ст. Досягнення поставленої мети передбачало розв’язання наступних *завдань*:

- простежити розвиток соціально-економічної кризи та згорання виробничого потенціалу народногосподарського комплексу західних областей УРСР;
- розкрити погіршення матеріального становища жителів Західної України та зростання економічних вимог стосовно його покращення;
- виділити етапи наростання деструктивних трансформацій у компартійному середовищі Західної України;
- з’ясувати реакцію регіональної компартійної верхівки щодо проголошеної союзним керівництвом політичної реформи як чинника імітації виконання рішень ХІХ партійної конференції;
- висвітлити незадоволення у первинному партійному середовищі викликаного формальним виконанням компартапаратом реформуванням політичного устрою СРСР;
- показати політизацію компартійної кореспонденції як демонстратора переростання демократичних вимог у антикомуністичний рух;
- проаналізувати скорочення кількісного і якісного складу партійної структури і зменшення фінансової потуги західноукраїнських обкомів;
- визначити ставлення компартеліти до демократизаційних процесів, багатопартійності і розгортання релігійного ренесансу та національно-визвольного руху за відновлення державної самостійності України;
- простежити шляхи зародження націонал-комунізму у вигляді демократичних альтернатив;

– з'ясувати становище обласних комуністичних комітетів в опозиційних умовах, їх ставлення до декомунізаційних процесів та участь у реваншистських намірах ДКНС.

Об'єктом дослідження є компартійні структури західних областей УРСР, що склали політичний стрижень радянського ладу в регіоні в окреслений хронологічний період.

Предметом дослідження є висвітлення причин, динаміки та наслідків руйнації радянської політико-економічної системи на західноукраїнських землях внаслідок запровадження перебудови народногосподарського комплексу та втілення політичної реформи у СРСР, котрі стали поштовхом до стрімкого розгортання загальнодемократизаційного, національно-визвольного руху серед патріотично налаштованої громадськості західних областей УРСР на зламі 80–90-х рр. ХХ ст.

Хронологічні рамки. Нижня хронологічна межа дослідження сягає 1985 р. і обумовлена початком втілення компартійною верхівкою СРСР політики перебудови. Верхній рубіж означений 1991 р., який знаменує відновлення державності України, що поставило правлячу Комуністичну партію поза законом.

Територіальні межі дисертаційного дослідження окреслюють сім областей УРСР – Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Рівненську, Тернопільську та Чернівецьку, котрі історично сформували стійкий український етнічний регіон.

Методологічну основу дисертації складають принципи історизму і об'єктивізму з орієнтацією на проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та інші методи дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше у сучасній історіографії зроблено спробу дослідити розгортання деструктивних явищ у компартійному середовищі Західної України та кризових ознак у її народногосподарському комплексі на тлі розгортання національно-демократичного руху другої половини 80 – початку 90-х рр. ХХ ст., котрий

призвів до краху комуністичного режиму і проголошення незалежності України. У рамках виконання поставленого завдання автор уперше:

- виокремив етапи та здійснив структурний розгляд внутрішньої деструкції регіональних осередків КПРС-КПУ, котрі становили політичне осердя державного ладу у західних областях УРСР наприкінці 80 – початку 90-х рр. ХХ ст.;

- простежив динаміку та наслідки стрімкого скорочення виробничого потенціалу народногосподарського комплексу на західноукраїнських землях та падіння матеріального становища жителів регіону;

- показав демократизуючий вплив перебудовних новацій на первинне партійне середовище та способи імітації втілення політичної реформи у вищих щаблях комуністичної влади;

- продемонстрував скорочення партійної чисельності та фінансової потуги західноукраїнських обкомів;

- розглянув політизацію компартійної кореспонденції, як приклад переростання економічних вимог у демократичний та національно-визвольний, антикомуністичний рух;

- з'ясував мотиви та спроби відродження націонал-комунізму у вигляді постання демократичних альтернатив;

- проаналізував ставлення чільних компартійних структур до політичного плюралізму, влади радянських інституцій та відновлення державної самостійності України.

- дослідив участь комуністичних осередків у заколоті, очолюваному ДКНС.

Практичне значення праці полягає у тому, його наукові результати, висновки та фактографічний матеріал можуть бути використані для написання загальних та спеціальних праць з новітньої історії України, підготовки спецкурсів для вищих навчальних закладів, а також для розробки наукових програм та методичних рекомендацій.

Основні положення дисертації *апробовані* на наукових конференціях: V краєзнавча конференція історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка “Історичні пам’ятки Галичини” (Львів, 2010); III Міжнародна наукова конференція історико-соціологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету. (Рівне, 2011); VIII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція (Чернівці, 2011); Міжнародна науково-практична конференція “Тернопіль і Тернопілля в історії та культурі України і світу (Тернопіль, 2012); Міжнародна науково-практична конференція “Слов’янська культура та писемність: минуле і сучасність” (Ужгород, 2012); Міжнародна науково-практична конференція “Слов’янська культура та писемність: минуле і сучасність” (Ужгород, 2013); IX Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція (Чернівці, 2013). VII Оломоуцький симпозіум українців Середньої Східної Європи (Оломоуц, Чеська республіка, 2014). Міжнародна наукова конференція “Інститут Президентства в системі державної влади в Україні” (Київ, 2014).

Робота побудована за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, 5 розділів, висновків, додатків (59 позицій), переліку умовних скорочень (228 позицій) і списку використаних джерел (849 позицій). Загальний обсяг дисертації 517 сторінок, з них 381 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

1.1. Історіографія проблеми

Наукове опрацювання поставленої проблеми знаходиться у зародковому стані, що спричиняє обмежене коло її історіографічних здобутків. Однак загальний аналіз праць, котрі фрагментарно торкалися даної тематики, дозволив умовно поділити її історіографію на три групи. Перша – дослідження перебудовного періоду друга – наукові напрацювання, що побачили світ після проголошення державної незалежності України, третя – закордонна та діаспорна наукова спадщина.

Спеціальних праць, присвячених динаміці розпаду радянського ладу у західних областях УРСР на зламі 80–90-х рр. ХХ ст., немає, що і викликало авторське зацікавлення. Із зрозумілих причин у радянський період зрусифікована та скомунізована українська історична наука апріорі не могла продукувати наукові дослідження, присвячені краху тієї системи, котра її породила. Вихваляючи радянський лад, науковці напрацювали величезну кількість робіт, скерованих на оправдання комуністичного режиму у Західній Україні та обґрунтування його неминучості [425–427; 550; 580; 647; 648; 683]. Наприклад, найближчою до вказаної хронології історичною працею, що торкалася генези західноукраїнського партапарату була добірка нарисів його розвитку другої половини ХХ ст. [677; 678; 684–687] Подібно і у економічному аспекті. За роки радянської влади світ побачила велика кількість досліджень, присвячених вивченню соціально-економічної динаміки як УРСР, так і її західних областей [734–742]. З огляду на те, що усі вони ілюстрували політико-економічну генезу крізь призму марксистсько-ленінської доктрини, нерідко користуючись спотвореною доказовою базою, автор не бере до уваги розгляд наукової спадщини цього періоду. Виняток складав самвидав – антикомуністична публіцистика руху опору 60–70-х рр.

XX ст., яка не носила аналітичного характеру і була скерована на політичні, а не наукові цілі. У цьому контексті слід відзначити праці І. Геля [577], І. Дзюби [592], Л. Лук'яненка [663, с. 3], В. Стуса [746], В. Чорновола [768], що здебільшого публікувалися на сторінках опозиційного журналу “Український вісник”. Це швидше антикомуністичні памфлети, що викривали злочинність компартійного ладу та обґрунтовували неминучість його краху. Наукова цінність їх полягає у напрацюванні фактичної бази майбутніх історичних наукових розвідок.

Певний науковий доробок принесла перебудова. Але з огляду на синхронність зазначеної проблеми із розгортанням розпаду Радянського Союзу, він був присвячений не краху Союзу РСР, а вивченню причин політико-економічної кризи та шляхів її подолання. Світ побачили історичні дослідження, у котрих порушувалися дещо ширші питання деструктивних явищ комуністичного ладу. Серед них праці Л. Абалкіна [530, 531], О. Волобуєва, С. Кулешов [573], Т. Галка [576], В. Маркова [668; 703], А. Нуйкіна [691], О. Обічкіна [692] та низка колективних робіт [458; 606; 610; 646; 693; 747]. У політичному плані серед витворів українських вчених цього періоду виділялося есе знаного історика-дисидента М. Брайчевського, який у 1989 р. писав, що за українським народом увічнилася хибна теза про неминучість іноземного панування та історичну вмотивованість потреби протекторату. Його висновком була думка про перманентність державотворчих потягів українства, що приведе до трансформування СРСР у конфедеративний союз незалежних держав [557, с. 76–82]. У економічному сегменті на західноукраїнському тлі цікавими були праці таких авторів як П. Біленького, М. Долішнього, С. Злупка, В. Жовтанецького [596–601; 603; 618] та ряд колективних досліджень [731; 732]. Усі вони написані в дусі марксистсько-ленінської доктрини. Однак автори намагалися по-новому осмислити суспільно-політичні процеси та сумістити віджилу марксистську доктрину із антикомуністичними проявами, спричиненими політикою перебудови. Загалом налаштування цих досліджень було просоюзним або

таким, що оправдовувало існування СРСР. Проте вони заклали фундамент майбутніх об'єктивних досліджень новочасними авторами, увільненими від домінування компартійних стереотипів. Окремо стояла збірка документів, що висвітлювала судовий процес над КППС у Москві, після розпаду СРСР та відновлення державності його республік. Вона є скоріше переліком судових документів та протоколів допитів колишніх комуністичних лідерів – учасників ДКНС і не носить наукового характеру [645].

Прикінцево увільнило українську історіографію від панування комуністичних стереотипів відновлення державності України. Це призвело до спроб аналітичного осмислення подій та їх об'єктивної характеристики. Світ побачили наукові розвідки посткомуністичного гатунку. Однак українські дослідники продовжували ігнорувати детальне вивчення періоду, що безпосередньо передував відродженню української самостійності на західноукраїнському тлі. Наукові розвідки не торкалися детального вивчення деструкції комуністичних організацій Західної України. Більшість праць розгорнуто у контексті постання державності України в цілому та розвиткові національно-демократичного руху, що йому передував.

Значний науковий потенціал нагромадив провідний фахівець із зазначеної тематики професор Інституту історії України Національної академії наук України С. Кульчицький, який називав КППС не партією, а державною структурою, а диктатуру партійної верхівки – державною владою. Його авторству належить концептуальна гіпотеза про те, що роздержавлення КПУ повинно було спрямовувати суспільний розвиток у напрямі вдосконалення парламентаризму й цим забезпечити створення правової держави та громадського суспільства в Україні. Втім політична реформа становила серйозну небезпеку для правлячої партії, котра не мала наміру ділитися державними повноваженнями із радянськими інституціями, що змушувало її імітувати виконання рішень XIX Всесоюзної партконференції. Це й спричиняло внутрішньопартійну корозію, котра на тлі

національно-демократичного руху призвела до руйнації радянського ладу [535; 651–656].

Аналітичним осмисленням причин розпаду комуністичної влади в УРСР та краху тоталітарної системи в СРСР вирізняються праці професора Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки В. Барана. На його думку ключовою причиною запровадження перебудови була командно-адміністративна економіка, котра на початку другої половини 80-х рр. XX ст. закономірно вичерпала власні можливості й потребувала радикального реформування. Воно й покликала до життя необхідність політреформи. Однак все звелось до косметичного ремонту комуністичної споруди, котра давно потребувала капітального. Вихід з кризи був єдиним – досягнення реальної суверенності України [540–543].

В роботі професора Закарпатського національного університету Р. Офіцинського, присвяченій становленню української державності у 1991–2004 рр., висунуто вмотивовану тезу про те, що державотворчий потяг українців пояснюється не лише внутрішніми запитами антикомуністичних перетворень а й перманентним проєвропейським налаштуванням, котре спричинило потребу модернізації суспільства, кореговану інформійно-аналітичними, дипломатичними та зовнішньоекономічними інструментами передових країн світу [696].

Одним із перших намагався осмислити еволюцію краху правлячої партії і торкався динаміки розпаду комуністичного ладу в УРСР та частково у СРСР київський професор М. Карабанов. Він прийшов до висновку закономірності політичного фіаско автократичних партій, однією з яких була КПРС [625]. Донецький вчений В. Носков, вивчаючи причини роздержавлення КПУ, встановив несумісність партійного принципу демократичного централізму із загальнодемократичними суспільними процесами [690, с. 98–106]. Про внутрішню корозію партії, викликану процесами демократизації, писали О. Білий та О. Дергачов. Причину розвалу Радянського Союзу вони бачили у внутрішньопартійній реформі, що привела

до поділу на імперкомуністів та націонал-комуністів [757]. Етнічне підґрунтя розпаду КПРС виводив В. Ковтун, який назвав Компартію зношеною політичною оболонкою русонацизму [634]. В. Литвин припускав, що політичне протистояння спричинив “Закон про вибори” 1989 р. Втрата компартійної монополії на владу прискорила внутріпартійну кризу і створила передумови розпаду комуністичного ладу у СРСР [661].

Заслуговує уваги доробок київського історика А. Русначенка [718–721]. Він намагався осмислити та узагальнити суперечливі події, що розгорталися в українському суспільстві наприкінці 80 – початку 90-х рр. ХХ ст. Неабиякий інтерес становить його дослідження процесу переростання економічних вимог шахтарів Львівського вугільного басейну у політичні страйки. За його словами, Компартію України згубила відсутність ідейних принципів та надмірна увага до власних преференцій [718]. На думку А. Гальчинського, політичний устрій та соціально-економічний механізм СРСР апіорі не піддавалися реформуванню, а горбачовські новації переконали громадськість у їх нежиттєздатності [577]. Заперечував роль українського національно-визвольного руху у розпаді партії і держави одеський дослідник М. Якупов. Автор плекав сподівання на відновлення соціалістичної орієнтації молоді української державності [774]. О. Додонов підкреслював: КПРС не була політичною партією робітничого класу, позаяк знаходилася в умовах поляризації населення і членів партії на багатих та бідних [794].

У монографії В. Журавського перебудову названо переходом від тоталітаризму до демократії, а розпад СРСР і проголошення незалежності України – закономірним результатом, поштовхом до якого став серпневий путч ДКНС [613]. Аналогічної думки притримувалися запорізький науковець Ю. Каганов у дослідженні “Опозиційний виклик: “Україна і Центрально-Східна Європа 1980-х–1991 рр.” [623]. та професор Києво-Могилянської академії Г. Касьянов у роботі “Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років” [626]. Ключову увагу дослідники присвятили дисидентству,

як прояву національно-визвольного руху в умовах комуністичного авторитаризму. Окрім вказаних авторів, зазначена тема порушувалася у працях М. Алексєєва, А. Слюсаренка [535], Ю. Аліксєвця [536], О. Бойка [551–553], В. Верстюка [565–567], Я. Грицака [584], Я. Шашкевича [589], В. Ковтуна [634] та у низці колективних досліджень [736]. Вони фрагментарно висвітлювали розвиток західноукраїнських земель, головно на тлі політичних та соціокультурних трансформацій в Україні упродовж минулих століть. У руслі спеціальних економічних досліджень продовжували працювати такі науковці як М. Долішній, С. Вовканич та С. Алушко [602; 604]. Таким чином, наукові розвідки, у котрих було б зроблено аналіз внутрішньої деструктивної динаміки комуністичних організацій Галичини, Волині, Буковини та Закарпаття, відсутні і до сьогодні.

Така ж ситуація спостерігалась у дисертаційних роботах. У політичній площині цієї теми торкалися В. Козуб [803], Д. Маслов [809], Л. Савченко [816], І. Стасюк [818], С. Кобута [802]. Тематично близькими є дослідження О. Бажана [790], Н. Дроботенка [796], Н. Жарікової [798], О. Корніувського [804], І. Кривдної [805], В. Марчука [808], І. Місеври [811], В. Мойсеєнка [812], О. Назарчука [813], О. Пилипенка [815], О. Терзі [819], І. Терлюка [820], Р. Чигура [821], В. Жмихової [822], О. Шановської [823], О. Шевчука [824]. Соціально-економічним сегментом цікавилися М. Алексєвець [788], О. Андрощук [788], В. Докашенко [795], С. Васюта [791], Л. Воронова [792], О. Григоренко [793], С. Євсєєв [797], К. Заблоцька [799], Г. Кравчик [806], І. Лебедев [807], В. Михайлик [810], В. Некрасова [814], А. Середа [817], Н. Якубенко [825]. Історіографії порушеної проблеми присвячені дисертації П. Касперовича [800] та І. Кизименка [801]. Серед допоміжної літератури слід виділити енциклопедичний матеріал, що допомагав у формуванні документальної бази запропонованого дослідження [459; 607; 758].

На цьому фоні корисними можуть бути роботи закордонних істориків та дослідників з української діаспори. Чималий доробок їх наукової думки побачив світ у 50-х – 70-х рр. ХХ ст., на тлі розгортання правозахисного руху

в СРСР та УРСР. Автори усвідомлювали неприродність комуністичного режиму, піддавали аналізу період становлення більшовизму у Росії та принесення його в Україну і передбачали неминуче фіаско комуністичної автократії у східноєвропейських країнах. Проте вони не виокремлювали Західну Україну територіально та 1985–1991 рр. – хронологічно. Скажімо, англійський історик Т. Хеммонд у праці “Анатомія комуністичного краху”, вважав, що немає більш важливого аспекту в історії ХХ ст., ніж питання, як комуністи завоювали владу і чому вони неодмінно зазнають поразки. Він відстоював думку, що встановлення диктатури – це історична випадковість, продиктована вакуумом влади в Росії та сформулював гіпотезу: невелика група змовників, використавши політико-економічну кризу, узурпувала державне кермо [779]. Політолог із США Л. Шапіро описував більшовиків як деморалізовану групу, котра шляхом насильства сфальшувала гіпотезу про так звану історичну необхідність переходу людства до комунізму на основі розвитку об’єктивних умов [769]. Стосункам комуністів та робітництва давав оцінку американський політолог А. Рабинович [783]. Причини неприйняття масами комуністичної доктрини, показ більшовицької партії як аморфної еліти, аналізувалися у працях японського професора історії Х. Вада [785].

Французька дослідниця Е. Каррер д’Анкосс опублікувала 23 наукові дослідження із обґрунтуванням неминучості політичного краху Радянського Союзу [608; 609]. Відомою її зробила монографія, у якій вона спрогнозувала неминучий розпад СРСР [775; 776, р. 123–124]. Її земляк Е. Тодд опублікував есе, де передбачав дезінтеграцію СРСР на основі демографічної кризи [773]. Аташе з культури Франції у Москві Н. Верт досліджував розгортання ревізйонізму у комуністичному вченні на тлі взаємостосунків політики і суспільства Росії ХХ ст. [568] Авторський колектив французьких дослідників написав “Чорну книгу комунізму”, де простежував еволюцію злочинів як російських комуністів, так і міжнародного комуністичного руху [766]. Інформативним були дослідження шляхів провалу комуністичної влади канадського політолога Р. Ельвуда. Автор дійшов висновку, що суспільство

рано чи пізно відкине диктатуру однієї партії і увійде у загальносвітовий демократичний процес [777]. Думку про те, що народи Російської імперії не прагнули революції, котра забрала мільйони жертв, висловлював британський дослідник Д. Джіл [778]. “Більшовики, – писав англійський вчений Г. Уільямс, – швидко усвідомили, що найкраща зброя це – насилля та дезорганізація суспільства, котрі і визначили інструментарій жовтневої революції” [787]. Такої точки зору дотримувалися Р. Уейд [786], Т. Улдрікс [784] та Т. Лауе [780, р. 127–137]. Багато сил для розвінчання комуністичного режиму доклав американський історик Д. Мейс. Його монографія “Комунізм і дилеми національного визволення: націонал-комунізм у Радянській Україні 1918–1933” розкриває витoki голодомору, як результату російського компартійного етноциду в Україні [670]. У тій чи іншій мірі зазначеного наукового фарвату притримувалися усі закордонні дослідники комуністичної генези. Якщо звести їх праці до спільного знаменника, то він демонструє наступне: на початку ХХ ст., використовуючи суспільну кризу, більшовики, як маловідома політична сила, скориставшись гаслами побудови суспільства соціальної рівності, обманули громадськість і захопили владу, здійснивши антиконституційний переворот. Ця причина змушувала російських комуністів протягом усього періоду існування СРСР підтримувати марксистсько-ленінське вчення та робітничо-селянську ідеологічну канву, маскуючи власне прагнення до влади всесвітньо-історичною місією пролетаріату.

Серед менш чисельної кількості науковців української діаспори виділялися праці В. Мороза, де розглядалися початки становлення більшовицького ладу та розгортання дисидентського руху опору 60–70-х рр. ХХ ст. [674–676]. Утвердження комуністичного тоталітаризму ленінсько-сталінсько-хрущовського періоду та розвиток комуністичних партій Центральної та Східної Європи вивчав Б. Осадчук [716; 781; 782]. Їх праці органічно вливаються у загальний антикомуністичний науковий доробок істориків, що знаходилися за межами Батьківщини.

1.2. Джерельний комплекс

Джерельна база дослідження головним чином опиралася на писемні (нарративні) історичні джерела у вигляді неопублікованих архівних матеріалів. Їх можна систематизувати за такими групами: 1. Документи комуністичного діловодства. 2. Службова статистика. 3. Матеріали національно-демократичних спілок. 4. Результати польових досліджень. До опублікованих джерел належать: 5. Офіційні збірки статуправлінь. 6. Періодичні видання. 7. Мемуарна література.

З огляду на те, що КПРС-КПУ була стрижнем радянського політичного устрою, переважну більшість джерельної бази становила архівна компартійна документація. Цей масив був настільки об'ємним, що автор вважав за потрібне першу групу поділити на такі підгрупи: 1.1. Документи політико-ідеологічного спрямування. 1.2. Матеріали, що стосуються діяльності у соціально-економічній сфері. 1.3. Документи, фінансово-господарської діяльності. 1.4. Матеріали, котрі відображають оргструктуру партапарату. 1.5. Партійна кореспонденція.

Архівні документи комуністичного діловодства представлені досить широко як кількісно так і якісно на усіх структурних рівнях партійної побудови. Це найбільший за об'ємом документальний комплекс. Він не підлягав публікації та здебільшого носив гриф "таємно". Його можна поділити на партійні матеріали союзної і республіканської ланок (ЦК) обласного рівня (ОК), міського (МК), районних компартійних підрозділів (РК) та документи первинних партійних організацій (ПК). Основу джерельної бази дослідження становлять документи, які зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГОУ) та державних архівах Львівської (ДАЛО), Волинської (ДАВО), Рівненської (ДАРО), Івано-Франківської (ДАІ-ФО), Тернопільської (ДАТО), Закарпатської (ДАЗО) і Чернівецької (ДАЧО) областей. Як зазначав професор С. Макарчук, після проголошення незалежності України у

підпорядкування державних архівів областей передані колишні архіви обкомів партії. Внутрішня віднесеність справ до фондів і описів у цих архівах зазвичай змінена не була [666]. Відтак нумерація архівування компартійної документації не змінилась з радянських часів. Її республіканський та обласний рівні зберігаються переважно у першому фонді. Наприклад: Ф-1 “Центральний комітет Комуністичної партії України”. На західноукраїнському тлі виняток складала Львівський (Ф-3 “Львовский обком Компартии Украины”) та Рівненський (Ф-400 “Ровенский обком Компартии Украины”) державні архіви. Далі розташовувались матеріали міського (Ф-2 “Ивано-Франковский горком Компартии Украины”), районного (Ф-6 “Свалевский районный комитет Компартии Украины”) та первинного рівнів (Ф-239 “Первичная организация Хлопчатобумажного комбината имени 60-летия Октябрьской революции” г. Тернополь).

Найкраще збереглися документи демонструючі республіканську, обласну, районну та міську компартійну динаміку. Гірше – документи про діяльність низових парторганізацій на підприємствах та установах Західної України. Однак загальний стан комуністичного діловодства збережений добре. З огляду на всюдисутність партійних організацій він репрезентував усі пласти західноукраїнського суспільства. За винятком тих справ, що, за свідченням працівника одного з архівів, було вилучено співробітниками СБУ у 1991–1993 рр. Більше того, іноді недоторканий стан архівних справ вказував на недостатнє зацікавлення вітчизняними та закордонними дослідниками важливості зазначеної теми для з’ясування векторів руйнації радянсько-комуністичного ладу на західноукраїнських землях, а відтак глибинного розуміння мотивів розпаду СРСР та причин і шляхів відновлення державної самостійності України на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст.

Як зазначалось вище, джерелознавча класифікація зазначених документів виносила на перший план матеріали, котрі репрезентували політико-ідеологічний компартійний розвій. Насамперед це документи щодо виконання рішень ключових комуністичних форумів, які ставали

дороговказами подальшого розвитку держави. У контексті хронологічних рамок дослідження до них слід віднести постанови щодо реалізації ухвал XXVII і XXVIII з'їздів КПРС і КПУ та XIX Всесоюзної партійної конференції і щорічних союзно-республіканських конференцій та пленумів, котрі проводились не рідше як один раз упродовж шести місяців. Це первинні документи, котрі визначали напрям діяльності усіх регіональних комуністичних осередків. Оскільки ключові рішення приймалися на засіданнях Політбюро ЦК КПРС, увагу привертали протоколи та стенограми виступів союзних компартійних очільників, репрезентативність яких сумнівів не викликала. Чого не скажеш про об'єктивність зазначених джерел, позаяк усі вони були продуктом своєї епохи, а відтак несли на собі ознаки комуністичного способу політичної організації суспільства. Простежувалось необ'єктивне сприйняття дійсності, а нерідко й спроби сфальсифікувати її. Ці документи не завжди мали авторство, обговорювались формально і були обов'язковими до виконання за умов відсутності будь-якого плюралізму думок. Не більшу об'єктивність містили протоколи республіканських пленумів, конференцій а особливо засідань Секретаріату ЦК Компартії України з додатками до них. Річ у тім, що їх авторами були призначені союзним ЦК переконані компартійні очільники, що навіть за умов внутріпартійної демократизації перекреслювало можливість альтернативних висловлювань, не кажучи вже про дії. Звідси вела виток імітація виконання ухвал як союзних і республіканських з'їздів, так і рішень XIX партконференції, котра звужувала амплітуду політичної ваги партапарату.

З огляду на домінанту принципу демократичного централізму, котрий лежав в основі компартійної авторитарності, виконання вищевказаних документів автоматично ставало завданням для регіональних партійних осередків на місцях, тобто обласних, міських, районних та первинних комітетів Західної України. Тому найбільш інформативними були протоколи пленумів та конференцій ОК, МК, РК та засідань ПК де у доповідях лунали плюралістичні, а нерідко й антагоністичні думки. Їх авторство завжди

конкретне, а ступінь об'єктивності набагато вищий за республіканський рівень, позаяк вони репрезентували найширші кола не тільки тогочасного партійно-господарського апарату, а й робітництво, селянство, виробничу, наукову та художню інтелігенцію, представників силових структур, студентство, учасників неформальних об'єднань і навіть членів опозиційних антикомуністичних національно-демократичних партій та рухів. Саме тут точилися вирішальні баталії, що розхитували політичне підґрунтя КПРС-КПУ та розмивали монолітність компартійних рядів й підривали основи комуністичної доктрини у західноукраїнському суспільстві.

Особливо це стосувалось первинного партсередовища, до могли лунати думки, межуючі з антикомунізмом, позаяк рядові члени партії не були обтяжені посадовими обов'язками і як наслідок – їх преференційним впливом. Тут перманентною була негативна реакція низового партсередовища на фальшування реалізації обласним, міським та районним парткерівництвом демократичних реформ, проголошених на XIX Всесоюзній конференції. З цього приводу істотним джерелом ставали протоколи засідань партійних комітетів радянських та адміністративних установ, промислових і сільськогосподарських підприємств, освітніх, наукових, культурних, профспілкових закладів, силових структур тощо. Їх репрезентативність та об'єктивність здебільшого не викликала сумнівів, а інформативна цінність мала першочерговий характер. Аналіз рішень, постанов, резолюцій, звернень парткомів, цехкомів та партгруп давав можливість простежувати генезу розпаду комуністичного ладу низового рівня – найчисельнішого, а відтак найвпливовішого партійного прошарку. У цьому контексті підвищену увагу привертала критичні зауваження, висловлені членами КПРС-КПУ на різноманітних партійних форумах. Зібрані воєдино та будучи таємними, вони фокусували наростання незадоволення у партійному середовищі глибиною демократизації в партії, що своєю логікою привело до закономірного розпаду тієї політсистеми, котра на нього спиралась.

Не менш важливими були річні плани заходів реалізації рішень вищих партустанов і квартальні плани основних заходів компартійних підрозділів різних рівнів та інформації до них. Це своєрідні схеми втілення в життя комуністичної політики на місцях, або ж головний її офіційний інструмент. Тут простежувалось ставлення КПУ до усіх перебудовних трансформацій суспільства. Добре ілюстрували сприйняття комуністичних ідеологічних канонів та компартійне сканування політичного розвитку на західноукраїнських землях щомісячні звіти та інформації, довідки, телеграми, записки, пропозиції партійних комітетів щодо суспільної обстановки на місцях. У цьому контексті особливий інтерес викликали матеріали засідань загального та політичного відділів, ідеологічних комісій, комітетів партійного контролю та контрольної комісії, тощо. Тут і заходи партійно-політичної роботи з питань впливу на ситуацію в трудових колективах, чисельні довідки, повідомлення та інформаційні матеріали щодо ідеологічної та атеїстичної роботи серед безпартійних. Вони давали змогу зберігати принцип історизму та відтворювати як стратегічний, так і тактичний хід подій, а відтак визначати справжнє ставлення радянської влади до продукованих нею ж новацій, що виходили з-під партійного контролю.

З огляду на структуру дисертаційного дослідження автор вважав доцільним виокремити із загалу партійної документації матеріали соціально-економічного спрямування. Насамперед це протоколи пленумів усіх рівнів, присвячені виробничим питанням, стенограми спільних засідань партійно-господарських активів, довідки соціально-економічних відділів щодо перебудови та інтенсифікації виробництва, інформації та пропозиції з удосконалення структури управління народним господарством та підвищення матеріального становища громадян, стенограми наради з питань перебудови господарської діяльності а також довідки та інформації про підсумки виконання плану економічного і соціального розвитку. Їх аналіз дав змогу з'ясувати причини, динаміку та наслідки невдалої спроби комуністів врятувати систему шляхом синтезування ринкових економічних елементів із

плановою радянською економікою, що своєю логікою привів до руйнації останньої. Він ставав основою для порівняльного аналізу статистичного офіціозу із секретними компартійними матеріалами виробничого та соціального спрямування. Ставали у нагоді укладені обкомівськими відділами у співавторстві із статуправліннями неофіційні статистичні збірки, призначені лише для партапарату. Вони траплялись рідко, але були надзвичайно інформативними, позаяк зазнавали найменшого фальшування.

До матеріалів, що відображали фінансову та господарську діяльність партустанов, належали фінансові звіти усіх комітетів Компартії України. Це зведені партійні бюджети, штатні розписи партійних організацій, баланси і фінансові звіти про виконання партійного бюджету, бюджетні розклади і кошториси видатків партапарату та підвідомчих йому установ. Підвищену увагу викликали відомості про нарахування зарплат, премій, оплати відряджень, різноманітних допомог і таке інше. На цьому тлі виокремлювались звіти, відомості, довідки про стан сплати членських внесків членів усіх парторганізацій за місяць, квартал, півріччя і рік та акти й звіти ревізій, проведених фінансовими відділами обласного, міського та районного партійних рівнів. Добре засвідчували декомунізаційні процеси відомості про несплату членських внесків, які формувались окремо та завжди були або іменними, або із вказуванням організацій. Неабияку увагу звертали на себе довідки та листи про зміни в місячному фонді зарплат керівного партапарату, штатних та звільнених секретарів парткомів. Це фінансові документи строгої звітності та конкретного авторства. Завдяки їх аналізу вдалось встановити матеріальний статус парткерівників, стежити як за відмінностями у величині зарплат партійних працівників та пересічних мешканців регіону, так і за згортанням фінансової та господарської потуги обласних партійних структур внаслідок стрімкого скорочення партчисельності.

Адміністративну партійну побудову відображала велика кількість документів. В першу чергу це штатні розписи, списки посад, які входять до

партноменклатури, довідки та листи про переміщення посад, переліки працівників зарахованих у резерв. Це здебільшого переліки посад та посадових обов'язків, опис системи підпорядкування тощо. Матеріали про кількісну динаміку регіональних партійних осередків та їх національний, соціальний, освітній склад віддзеркалювали відомості усіх партійних рівнів та зведені відомості республіканського та обласного шаблів. Вони носили вигляд цифрового матеріалу й формувались, як правило, поквартально. У цьому плані незамінними були протоколи та інформації про підсумки звітів і виборів в партійних організаціях області, довідки про підсумки проведення звітно-виборчих зборів у міському, районних, первинних, цехових партійних комітетах і партгруппах. Їх доповнювали повідомлення щодо підвищення кваліфікації партійних, радянських, ідеологічних кадрів, плани і звіти про роботу комісії партійного контролю. Особливе зацікавлення викликали звіти та інформації про роботу партійних комісій, стенограми засідань комісії партконтролю, розгляд персональних справ і статистичні дані щодо чисельності комуністів та довідки про результати виборів в парторганізаціях тої чи іншої області. Поруч знаходились облікові картки членів КППС та персональні і зведені відомості про вибуття із партійних лав і його причини. Тут на перший план виступали особні або колективні заяви комуністів із проханням виходу з лав КППС. Саме у цьому сегменті формувалась можливість з'ясування мотивів самопозбавлення членства в партії, його об'ємів та хронологічної динаміки.

Окремо стояли документи, що ілюстрували партійну кореспонденцію. Це адміністративне листування між компартустановами різних країн, компартійними осередками і радянськими, господарськими та іншими інституціями СРСР, УРСР та західноукраїнського регіону. Таке ділове спілкування було показником згортання політичної ваги партапарату, особливо у останні роки його панування. Тут виділялось листування з комуністичними і робітничими партіями країн-сателітів СРСР, яке давало змогу осмислити як вектори розпаду союзу країн "соціалістичної

співдружності” та вплив на них руйнації радянського ладу в країні. У цьому сегменті важливими є колективні та особні листи, заяви і скарги членів КПРС та безпартійних громадян – жителів Західної України. Їх інформативна цінність полягала у віддзеркаленні суспільних настроїв, формулюванні основних претензій до партапарату, вивчення котрих дозволяло побачити трансформацію вимог патріотично налаштованої громадськості – від загальнодемократизаційних запитів покращення матеріального становища до висунення антикомуністичних національно-визвольних закликів. Зворотний зв’язок демонстрували довідки та інформації загального відділу про роботу з документами і листами трудящих, документи про виконання постанов бюро обкому, міськкомів та райкомів з питань роботи з листами трудящих тощо.

До анонімної кореспонденції слід зарахувати колективні та особні листи невідомих авторів, або ж “анонімки” та повідомлення негласних інформаторів і таємних працівників силових структур, так званих “сексотів”. З огляду на характер зазначеної кореспонденції, подібні документи збереглись чи не у найменшому об’ємі. Як і у випадку із офіційною та авторською кореспонденцією, використовуючи це допоміжне джерело вдавалося простежувати трансформації суспільної думки в діапазоні від сприйняття перебудовних новацій до відродження антикомуністичних потягів серед мешканців західноукраїнських земель. Однак їх спільною ознакою була відсутність підписів, або їх нерозбірливий стан. Такою ж звуженою є репрезентативність та інформаційна цінність цих джерел. Не зважаючи на те, що анонімна кореспонденція часом відображала реальний стан справ в гуші трудових колективів, вона не була позбавлена нашарувань особистого ставлення до об’єктів та процесів стеження. Зрозуміло, що викликала сумніви і ступінь об’єктивності. Адже одіозна природа її авторства несла на собі тягар не завжди неупередженого сприйняття дійсності.

Через те, що компартійний статистичний офіціоз не завжди був правдивим, автор вважав доцільним зіставити його із призначеними для

службового користування неопублікованими внутрішніми документами статуправлінь. Вони називалися “Аналітичні записки” та “Динамічні ряди”, що зберігались у архівних відділах обласних статуправлінь, рідше – у обласних архівах. “Аналітичні записки” використовувалися для спілкування між управліннями статистики та компартапаратом й іншими керівними організаціями. До належали інформації, доповіді, довідки, прес-релізи, акти перевірок, листування, телеграми тощо. Усі вони носили напівтаємно-службовий характер, призначалися лише для керівного складу і, як правило, після використання знищувалися. Їх цінність та інформативність полягала у об’єктивності. Завжди конкретного авторства, вони репрезентували настільки об’єктивний статус-кво, наскільки це дозволяв комуністичний режим. Ще більшою правдивістю вирізнялись “Динамічні ряди”. Вони слугували для первинного обліку статистичних даних, що надходили з підприємств у статуправління, ще не повністю зазнавши тотальних фальсифікацій, або ж зазнавши їх у найменшій мірі.

Не великий за об’ємом джерельний комплекс дослідження складали документи, котрі ілюстрували регенерацію національно-демократичних спілок та заборонених релігійних общин на відтинку від постанов перших неформальних організацій до відродження багатопартійності на західноукраїнських землях. З огляду на політичні обставини початкового періоду діяльності, документальна база, що відображала перші кроки постанов національно-демократичних товариств Західної України практично не збереглась. Тому доводилось користуватись тими матеріалами, котрі потрапляли у поле зору партійного апарату та його силових структур, і таким чином дійшли до сьогодення. До них належали установчі документи невідконтрольних КПРС-КПУ політичних дискусійних клубів, історико-краєзнавчих товариств, культурно-мистецьких об’єднань, національних організацій та перших політичних партій і рухів. Їх поодинокі збережені агітаційні матеріали, інформації дискредитуючи компартійних очільників, листівки із закликами до повалення радянської влади та політичні плакати

ставали наочними демонстраторами багатопартійного ренесансу на західноукраїнських теренах, котрий ламав авторитарний устій радянського ладу. Особливою інформативною цінністю у цьому джерелознавчому аспекті виділялись політичні відозви, резолюції мітингів і демонстрацій та звернення згаданих громадських організацій національного скерування як до чільних комуністичних органів так і до рядових членів партії та безпартійної громадськості. Вони наочно засвідчували вороже ставлення компартапарату до демократичних нововведень, а відтак підкреслювали імітацію втілення реформ на керівному партійному рівні та ілюстрували прагнення низової партійної ланки до поглиблення новацій.

Вагомим у формуванні джерельної бази наукового дослідження був польовий матеріал. Найчастіше це усні свідчення сучасників або учасників подій, отримані шляхом інтерв'ю. З огляду на хронологічні рамки дослідження, це джерело представлено у роботі досить широко і розгорнуто за наступними напрямками: інтерв'ю колишніх працівників компартійної номенклатури, свідчення лідерів національно-демократичного руху, факти, подані співробітниками статистичних управлінь та працівниками підприємств та установ Західної України. Акцент у зборі польового матеріалу зроблено у бік представників компартійної еліти, лідерів національно-визвольного руху та виробничої соціальної верстви. Це, як правило, працівники комуністичних структур, господарсько-адміністративні і радянські керівники, народні депутати, лідери національних партій, робітники та селяни. Іншим компонентом вказаного джерелознавчого напрямку були матеріали соціологічних досліджень, проведених різноманітними організаціями того періоду. Симбіоз названих джерел виявлявся незамінним для з'ясування громадської думки та спричинився до її деталізації на різних суспільних рівнях тогочасного західноукраїнського соціуму.

Визначальними серед опублікованих джерел є офіційні статистичні збірники статуправлінь західних областей УРСР. Їх можна систематизувати

наступним чином. Загальносоюзні статзбірки, республіканські статистичні видання та обласні статистичні збірники. Найбільшу інформативну цінність представляли останні. У їх основі лежали щорічні зведені підрахунки суспільно-виробничих показників, які, на основі поданих підприємствами та організаціями даних, здійснювали обласні та міські управління статистики. Найчастіше вони називались підсумками виконання державного плану економічного та соціального розвитку тієї чи іншої області. Окрім того джерельну статистичну базу доповнювали статистичні збірки, бюлетені та підсумки розвитку за місяць, квартал, півроку, вісім та дев'ять місяців і рік. Тут зберігався увесь цифровий матеріал, що ілюстрував соціально-економічну стан краю у напрямку згортання його виробничої потуги та добробуту західних українців. Привертала увагу статистичні збірники, присвячені важливим економіко-політичним підсумкам у житті регіону. Це – підведення підсумків розвитку народного господарства за роки радянської влади чи оприлюднення результатів виконання завдань п'ятирічного плану. Не зайвими були матеріали щодо економічного становища того чи іншого регіону, котрі публікували виконкоми рад народних депутатів. Як правило, вони стосувалися розвитку великих промислових центрів.

Періодику тієї пори, котра торкалася порушеної проблеми, можна розділити на чотири групи. Першу становлять комуністичні загальносоюзні та республіканські видання, другу – компартійні періодичні видання обласного, міського та районного рівнів, третю – періодика, що видавалася на підприємствах, четверту – газети новопосталих радянських інституцій та антикомуністична преса національно-демократичних організацій. Матеріали, які друкувалися на сторінках цих видань, різні за інформаційною цінністю, однак їх порівняння давало змогу з'ясувати внутріпартійну та антикомуністичну трансформаційну динаміку на західноукраїнських землях вказаного періоду. Репрезентативним був порівняльний аналіз однакових економіко-політичних явищ, але різного їх висвітлення на сторінках

антагоністичної преси, особливо комуністичної та національної. Так само, як трансформація комуністичної преси у бік об'єктивного висвітлення подій.

Серед мемуарної літератури джерелом стали спогади Б. Єльцина, В. Кравчука, В. Масола, О. Власенка, Я. Погребняка. Перший президент Росії розкривав динаміку переродження КПРС від партії для народу до партії над народом і пов'язував з цим втрату політичного монополізму [611]. Інформативними були мемуари Л. Кравчука. Головний ідеолог КПУ та перший президент України розповідав, як московське керівництво ставало заручником власних половинчастих демократичних починань, а згодом прикладало зусилля щодо реставрації втрачених позицій, намагаючись трансформувати конфедеративні вимоги громадськості у федеративний союз залежних від Москви республік [649]. Спробу аналізу українських політичних процесів у часи розпаду СРСР здійснив колишній керівник уряду УРСР В. Масол. За його словами, ключову роль відіграли помилки втілення перебудовних новацій, допущені союзним керівництвом [669]. Помічник першого президента України О. Власенко, аналізуючи політичні події останніх років СРСР, підкреслював первинність української національної ідеї у розпаді країни, а не етнічну однорідність мешканців УРСР [571]. Певний науковий інтерес представляють мемуари сучасників про діяльність багаторічного лідера КПУ В. Щербицького, який постає в них як особа державного рівня та визначний партійний реформатор горбачовської доби [574]. На західноукраїнському тлі виділялись мемуари колишнього першого секретаря Львівського обкому партії Я. Погребняка. Автор одним із перших серед компартійних очільників Західної України зробив спробу як позитивно, так і критично оцінити та осмислити пройдений країною, партією та ним особисто шлях від запровадження перебудовних реформувань до відновлення державної самостійності України [706; 707].

Позаяк основна частина документальної бази дослідження ще знаходиться в архівах, джерельно місткими були нечисельні збірники документів і матеріалів, що подекуди почали з'являтися на українському

історичному небосхилі [457; 688; 756]. Вартісною є документальна база, оприлюднена дослідниками В. Брошеваном та В. Чорною. Зібрані ними матеріали наочно ілюструють диктат союзної командно-адміністративної системи у ставленні до республік, самостійність яких позначалася лише на папері [558].

Загалом проблема детального джерелознавчого аналізу розпаду радянського ладу в Україні, а відтак з'ясування векторів політичної корозії КПРС-КПУ та розгортання соціально-економічних процесів у регіонах УРСР другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст., досліджена ще досить мало. Особливо, це стосується такого політизованого регіону, як західноукраїнські землі з їх яскравою національною домінантою. Однак, стрімкий розвиток децентралізації компартійних осередків та національно-визвольний рух у Західній Україні не в останню чергу зумовили розпад СРСР, що спричинило появу на політичній карті світу нової суверенної держави – України. Тому на майбутніх дослідників чекає величезний масив невивченої архівної документації, історичний аналіз якої неодмінно спричинить розширення і поглиблення джерел цієї наукової проблеми.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

На думку автора проблема розпаду радянського ладу в західних областях УРСР наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. належить до складних об'єктів наукового пошуку. Відсутність історіографічного доробку не давала можливості осмислити попередні наукові праці, узагальнити минулі наукові дослідження, а відтак опертися на вже здобутий історичний матеріал. На превеликий жаль, не стало предметом історичного вивчення питання компартійного фіаско на західноукраїнських землях й за умов відновлення державної самостійності України. Ті праці, що фрагментарно його торкалися, здебільшого стосувались демократичного та національно-визвольного розвою в регіоні і не стосувались внутрішньопартійної деструктивної динаміки та її політичних і соціально-економічних причин і наслідків.

Таким чином, дослідження зазначеної проблеми у конкретно-історичному плані носить первинний характер і вимагає з'ясування фундаментальних методологічних засад історичного пізнання. Тому однією із ключових проблем наукової розвідки була побудова не тільки сучасної історичної концепції, а й визначення її теоретико-методологічної бази.

Як відомо, наука являє собою сферу дослідницької діяльності, скеровану на отримання нових знань про природу і суспільство [549, с. 7–9]. Це одна з форм соціальної свідомості, котра дає об'єктивну картину розвитку світу. На сьогоднішній день наука стала спеціальним видом занять окремої групи людей, в основі пошукової діяльності яких лежить сукупність інструментів, що становлять методологічну основу пізнання. У підґрунті останньої знаходиться метод, як сукупність прийомів та організацій практичного та теоретичного засвоєння дійсності. Він об'єктивний, оскільки при розробці концепції дозволяє відображати дійсність та її взаємозв'язки. Отже, метод є програмою побудови та практичного застосування теорії.

Одночасно метод є суб'єктивним, оскільки є зряддям мислення дослідника і тому включає в себе його суб'єктивні особливості. Проблема методу в науці зводиться до вивчення способів і прийомів наукового пізнання реальності та специфіки їх практичного застосування. Метод є одним із найважливіших питань будь-якої науки, оскільки у підсумку йдеться про те, як отримати нове знання та застосувати його в практичній діяльності. За допомогою методів нагромаджується і систематизується емпіричний матеріал. Методи дослідження пов'язані з метою, об'єктом і науковими завданнями, що постають перед дослідником. Специфічні риси об'єкта дослідження визначають як сукупність методів, так і конкретну техніку їх застосування, організовуючись у методологію [697, с. 41–43].

Рух наукової думки від незнання до знання керується методологією, котра об'єднує певну кількість методів. Методологія становить філософсько-політологічне вчення про методи пізнання та перетворення дійсності, застосування принципів світогляду до процесу пізнання духовної творчості та практики. В методології виявляються дві взаємопов'язані функції: обґрунтування правил застосування світогляду до процесу пізнання і перетворення світу та визначення підходу до явищ дійсності. Одним із основних завдань наукового пізнання є виявлення причин зміни і розвитку конкретних явищ і процесів. Діалектичний підхід до пізнання показує, що джерелами та причинами розвитку є внутрішні протиріччя та боротьба протилежностей, які складають основу процесів об'єктивної дійсності. Діалектична методологія завжди опирається на конкретні знання. Науковий дослідник, володіючи певним багажем знань, застосовує діалектику для вирішення конкретних наукових проблем. Відтак, методологія являє собою сукупність прийомів дослідження, що застосовують у будь-якій науці відповідно до об'єкта пізнання. Це система принципів і засобів організації та побудови теоретичної та практичної діяльності. Кожна конкретна наука використовує власну методологію та спеціальні методи. Метою теоретичного дослідження є виділення в процесі синтезу знань суттєвих зв'язків між

досліджуваним об'єктом та навколишнім середовищем, об'єднання й узагальнення результатів емпіричного дослідження, виявлення загальних закономірностей та їх формалізація. Теоретичні дослідження повинні будуватись на основі детермінованого словосполучення гіпотеза – теорія – концепція і завершуватись формуванням стійкої наукової доктрини або її елементів [650, с. 29].

Одним із важливих завдань методології є з'ясування природи, призначення і специфіки історичних методів [724, с. 5–7]. Сьогодні в історичній науці використовується ціла система методів, а саме: загальні методи для всіх гуманітарних наук, що застосовуються із врахуванням особливостей і завдань історії та специфічні, що властиві саме історичному пізнанню, а також запозичені з інших, насамперед суміжних наук, які стали міждисциплінарними. До загальнонаукових належить діалектичний метод, який був перетворений в ідеологічний атрибут радянської історичної науки. Побуває думка, що цей метод не вичерпав усіх можливостей, що саме він забезпечує досягнення історизму та об'єктивності у висвітленні минулого [772, с. 5]. Вагоме місце у сучасній історії посідає цивілізаційний підхід. Для краєзнавчого дослідження надзвичайно важливо те, що багато суспільно-історичних процесів й особливостей можна побачити лише в контексті їх приналежності до цивілізаційного поля, частиною якого вони є [667, с. 172–180]. Має прихильників також аксіологічний, або ціннісний метод, який забезпечує віднесення об'єктів, що вивчаються, до тих чи інших вартостей, завдяки чому здійснюється відбір об'єктів та їх оцінка [621, с. 118–123]. У сучасному науковому просторі України все більшого значення набуває антропологічна методологія. Її прихильники вважають, що центральне місце в історії має посісти людина як діяльна соціальна істота, із власними ідеями й уявленнями, почуттями і суб'єктивним світом. Зацікавлення антропологічною історією можна пояснити природною реакцією дослідників на тривалу заборону вивчати особу в реальному історичному просторі, а також на вимушене конструювання нової соціальної спільноти – радянської

людини. Антропологічний підхід дає можливість оживити історичний науковий процес. Адже історичні знання це результат творчості конкретних людей, представників свого часу, з притаманним їм світоглядом, мораллю та почуттями. Цей метод спонукає до з'ясування мотиваційної сторони творчості історика, до повнішого врахування фактора соціального замовлення [761].

Спробуємо з'ясувати теоретико-методологічні засади, що окреслюють ключові контури проблеми розпаду комуністичного ладу у західних областях УРСР на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. з точки зору методології історичного пізнання. У цьому дослідженні використано хронологічний та проблемно-хронологічний, порівняльний, типологічний, системний та інші історичні методи. Застосовано й загальнонаукові методи. Це аналіз і синтез, індукція і дедукція, тощо. Вони виступають як конкретні пізнавальні засоби, необхідні для реалізації принципів, що знаходяться в основі провідного метода. Використано також необхідні для проведення дослідження принципи, котрі становлять дослідницьку методикку та застосовано певний інструментарій, який лежить в основі техніки дослідження. Суть хронологічного методу полягає у послідовному розкритті властивостей, функцій і змін реальності, що вивчається у процесі історичного розвитку. Він дає можливість показати детерміновані зв'язки і закономірності історичної генези у їх безпосередності, а історичні події та особистості охарактеризувати в їх індивідуальності й образності. У цілому ж хронологічний метод – це універсальний і гнучкий інструмент дослідження, спрямований, насамперед, на аналіз розвитку. Хронологічний метод передбачає викладення історичного матеріалу в хронологічній послідовності, на всіх етапах розвитку історичного явища. Він сприяє вивченню історичних фактів з позицій їх взаємозв'язаного процесу, в якому окремі етапи і періоди порівнювались з метою виявлення об'єктивних закономірностей. У результаті утворюється ланцюг фактів, нерозривно пов'язаних один з одним.

Скажімо, хронологічний метод створив можливості вивчення загального розвитку історичного подій від започаткування політичної реформи в СРСР та її сприйняття західноукраїнським партапаратом до закономірного розпаду держави та розгортання компартійної деструкції у Західній Україні в усій його багатогранності та різновекторності [662, с. 17–23]. Проте, хронологічний метод не завжди придатний для аналітичного вивчення історії. У зв'язку з цим автор застосовував проблемно-хронологічний метод, який є різновидом хронологічного. Проблемно-хронологічний метод полягає у розгляді проблеми під кутом зору її історичної еволюції. Вона відкриває можливості для виокремлення проблемних блоків і синхронного розгляду певних подій в межах одного етапу розвитку. Проблемно-хронологічний метод передбачає розчленування більш або менш широкої теми на низку вузьких проблем, або ж підпроблем, кожна з яких розглядається у хронологічній послідовності. Вивчення історичної науки в такому розрізі має як свої переваги, так і недоліки. Позитивною є можливість глибше зрозуміти особливості дії окремих фактів. Але за такого підходу не завжди вдається виявити закономірності розвитку і руху історичної науки в різних соціально-політичних умовах. Тому на практиці хронологічний і проблемно-хронологічний методи застосовувалися разом, доповнюючи один одного. Наприклад, вони дозволяли простежити внутрішньопартійні трансформації у керівних ешелонах компартійної влади, спричинені політичною реформою в СРСР та імітацію обкомівськими чільниками західних областей УРСР виконання рішень XIX Всесоюзної партконференції 1988 р. Або ж створювали можливість дослідити діяльність компартапарату в опозиційних умовах а також вимушену передачу політичної влади в руки радянських інституцій та сприйняття партверхівкою відновлення державної самостійності України, котре покликала до народження демократичних альтернатив та націонал-комуністичного ренесансу [633, с. 128].

Не залишались без уваги автора й історичні порівняння, співставлення, паралелі, тобто все те, що включає в себе порівняльний метод. Він творив можливість вивчення історичних фактів як у тісному зв'язку з тією історичною обстановкою, в якій вони виникли і діяли, так і в їх якісній зміні в різні періоди розвитку. Цей метод необхідний для того, щоб з'ясувати причини і обставини виникнення й існування на окремих етапах явищ, що повторювались. У такому разі дослідник зобов'язаний звернути увагу на вперше виявлену інтерпретацію події чи явища, що підлягають порівнянню. Так було у випадку зіставлення реакції компартійного середовища Західної України на вибори до Верховної Ради СРСР 1989 р. та Верховної Ради України і місцевих виборів 1990 р. Поряд з цим, порівняльний метод відіграв визначальну роль у з'ясуванні причин і динаміки стрімкого падіння матеріального рівня жителів Західної України у 1988–1991 рр., позаяк давав змогу порівняти як офіційну компартійну статистику із службовими аналітичними записками, так і співставити соціально-економічні показники минулого та сучасного. Ведучи мову про сенс компаративного підходу, треба мати на увазі, що українська історія чверть століття тому існувала на єдиних в Радянському Союзі ідейно-політичних засадах [533, с. 77–79; 534, с. 57–59]. Тому для об'єктивності автор здійснював паралельний розгляд надбань українських науковців, закордонних істориків, представників української діаспори, шестидесятників і радянських істориків перебудовного періоду. Таким шляхом можна виявити новизну та оригінальність у трактуванні тих чи інших проблем, встановити реальний приріст наукових знань, який з огляду на зазначену тему, її хронологію та географічні рамки, є незначним [586, с. 180–198].

Типологічний метод забезпечував доволі важливу сторону дослідницького процесу: впорядкування сукупності об'єктів чи явищ на якісно визначені етапи на основі властивих їм загальних істотних ознак. Це поєднання типологічного підходу, що розглядає історичне явище на синхронній осі з елементами конкретно-історичного або

порівняльно-історичного (контактологічного) методу. Вони проектують розгляд явищ та процесів на діахронну площину. Скажімо, так було збудовано концепцію щодо причин та наслідків незадоволення у первинному партійному середовищі втіленням партверхівкою політико-економічних реформ та його поетапне переростання у національно-демократичний, а згодом в антикомуністично-визвольний рух [544, с. 55]. В останні роки значного поширення набув системний метод як метод узагальнення та інтерпретації історичних фактів і створення єдиної системи, а також розгляду, аналізу та оцінки окремих явищ з позиції усієї системи наукового розгляду. Тобто це аналіз історичного явища як єдиної системи з усіма внутрішніми і зовнішніми взаємозв'язками. Він дозволяв з'ясувати суть історичного процесу як сукупності ситуацій і явищ у їх цілісності і взаємозв'язку. Його основу становить структурно-функціональний аналіз, як методологічний підхід, котрий трактує суспільство як соціальну систему, що має конструкцію і механізми взаємодії структурних елементів, кожен з яких виконує власну функцію [717, с. 47–48]. Для прикладу, так було проаналізовано у динаміці таке нове явище у внутрішньопартійній побудові як масове скорочення чисельності комуністичних осередків на місцях внаслідок зменшення фінансової потуги західноукраїнських обкомів, як чинників згортання політичної ваги партапарату у Західній Україні.

До історико-методологічного інструментарію належать й біографічний метод як система способів дослідження особистості у площині її впливу на розгортання історичних подій [590, с. 40–47]. За допомогою біографічного методу відбувалась персоніфікація історичного дослідження [561, с. 31–33]. Дисертант аналізував не тільки праці того чи іншого вченого, але й передовсім спогади дійових осіб того часу, тобто сучасників та учасників подій. Приміром, незайвими були мемуари компартійних очільників союзно-республіканського та регіонального рівнів, а також здобутки чисельних польових досліджень, котрі дозволяли кинути світло як на локальні явища та процеси, так і на загальний хід розгортання корозії комуністичної влади у

західних областях УРСР. Скажімо, сприйняття партапаратом скорочення штатного розпису партструктур на підприємствах та організаціях Західної України та втрата соціальних преференцій описана на основі мемуарних творів та шляхом опитування учасників подій. Пріоритетне місце в методологічному інструментарії дослідження належить принципам історизму, системності, об'єктивності, всебічності та спадкоємності. Принцип історизму передбачає дотримання конкретно- історичного підходу під час дослідження історичного процесу, врахування соціального, політичного, релігійного, національного та культурного контексту, різноманітних духовних явищ з точки зору їх ролі в суспільному житті. Кожний історичний факт, так само як і їх сукупність, слід аналізувати в процесі виникнення, становлення і розвитку, у їх тісному симбіозі. За цієї умови можливо з'ясувати його суть і трансформації на різних етапах. Принцип історизму дозволяв бачити факти такими, якими вони були насправді, в їх багатогранності й конкретності, що відкривало перед дослідником широкі простори. Це стосувалось, зокрема, динаміки розгортання економічних вимог, їх переростання у національно-демократичний процес та релігійний ренесанс, становлення багатопартійності та їх трансформацій у антикомуністичний визвольний рух за відновлення державної самостійності України на рубежі 80-х – 90-х рр. ХХ. ст. [548, с. 51; 709, с. 453–463].

Ефективність історичного дослідження досягається також на основі принципу системності, що враховує багатофакторність історичного процесу і орієнтує на комплексне осмислення історичних знань. На основі його можливостей вдавалось виявити на загальному тлі розвитку історії стан вивчення окремої або декількох проблем, відшукати провідні елементи їх взаємозв'язку. Так було встановлено причини та хід стрімкої політизації обкомівської кореспонденції, котра за чотири роки пройшла шлях від скарг на незадовільне соціально-економічне становище до вимог повалення комуністичного ладу, як демонстратора розчарування громадськості у

компартійній ідеологічній доктрині. Або у випадку дослідження стосунків західноукраїнських обкомів та заколотників очолюваних ДКНС, де було встановлено не тільки безпосередню участь компартапарату, а й тривалу підготовку до здійснення путчу. Інший важливий дослідницький принцип: об'єктивність. Він передбачає необхідність неупередженого, об'єктивного, наукового підходу до дійсності, її пізнання і практичного перетворення та означає вивчення об'єктивних закономірностей розвитку історичних процесів у сукупності фактів і подій, здебільшого суперечливих, багатогранних, позитивних, негативних, типових, нетипових, забезпечує взаємозв'язок об'єктивного й суб'єктивного. Відомо, що в історичному дослідженні фігурують дві сторони: перша – дослідник як суб'єкт, друга – об'єкт вивчення. Фактично йдеться про подвійну суб'єктивізацію пізнання, оскільки маємо не тільки обмеженість знання, а й суб'єктивний характер творчості історика, який є об'єктом пізнання. Усвідомлюючи неможливість досягнення абсолютно об'єктивного знання, дисертант все ж намагався на основі здобутої інформації відтворити правдивий історичний процес в усіх його протиріччях та складностях. Тому було виокремлено певні радикальні риси у розгортанні національно-демократичного руху, вказано на їх локальний характер, підкреслено поспішність новопосталої влади, особливо у кадрових питаннях, що не сприяло нормалізації економіко-політичної ситуації в регіоні.

З принципами системності та об'єктивності пов'язаний принцип всебічності. Його змістом є відповідність висновків дійсним обставинам історичного процесу. Він застерігає від упередженого ставлення до історичної події, від будь-якої однобічності і суб'єктивності в оцінці. Усебічність передбачає вивчення багатовекторного впливу на розвиток історичної науки і на перебіг історичного процесу відповідно. Зміст принципу полягає у тому, щоб аналізувати явища не самі по собі, а в їх взаємозв'язках і взаємодії з іншими, близькими до них суспільними явищами. Причому мають бути забезпеченими повнота і всебічність

дослідження, а це вимагає розгляду з точки зору не якогось окремо взятого фрагменту, а з урахуванням усіх аспектів, що формують загальне бачення досліджуваних явищ. Мова йде про багатоаспектність у дослідженнях, адже коли наука зосереджує увагу лише на певних ознаках або властивостях явища та ігнорує інші як нібито несуттєві і побічні, то вона неодмінно потрапляє у глухий кут. Таких ситуацій можна уникнути при плюралістичному підході, завдяки якому враховуються не тільки суперечливі погляди на одне і те саме явище, а й неоднакові уявлення щодо його походження, сутності, соціальної спрямованості, структури, шляхів розвитку. Завдяки всебічності і плюралістичності у підходах до наукового пізнання загальних закономірностей створюється найбільш оптимальна система знань, у якій віддзеркалюються об'єктивні дані про реальну дійсність. Ось чому у даному дослідженні велика увага надавалась висвітленню способів імітації регіональною комуністичною верхівкою демократичних реформ у первинному партійному середовищі, найчастіше у вигляді формальної передачі влади у руки виборних органів Західної України.

Позаяк у сучасному науковому просторі історичне дослідження є засобом утримання позитивного досвіду, збагачення його новітніми досягненнями, закріплення усталених наукових норм, важливу роль у пізнавальній діяльності історика відіграє принцип наступності, або ж спадкоємності. Дотримання цього принципу забезпечувало зв'язок нових знань із науковими надбаннями попередників, рух історичної думки в річищі національних традицій. Однак, дослідник не завжди вільний від думок та ідей, сформульованих у працях його попередників і сучасників, котрі іноді сприймаються як еталон. Так як і не завжди науковець має змогу опертися на попередній історіографічний доробок через відсутність такого. Проте це не означає, що історик позбавлений можливості відкривати нові шляхи, за якими проглядаються нові гіпотези, теорії а можливо й нові історичні концепції. Тому в історіографічному розгляді пролунав висновок, що хоча

закордонні і діаспорні історики та шестидесятники передрікали руйнацію комуністичного ладу в Україні, вони не виокремлювали домінуючу роль західноукраїнських земель, представники яких утворили у прокомуністичній Верховній Раді України опозиційну фракцію, що не в останню чергу спричинила прийняття “Декларації про державний суверенітет” у 1990 р.

Різноманітність методів, які практикує сучасна наука, є вагомою умовою побудови історичного дослідження. Однак, воно було б неможливим без використання наукового інструментарію у вигляді понятійного і термінологічного апарату, котрий би максимально забезпечував якнайкращу реконструкцію історичної реальності, не лише кількісне, а й якісне примноження історичних знань. У запропонованому дослідженні здебільшого використано такі наукові поняття, як “історичний процес”, “історичний аналіз”, “історична ситуація”, “історичне явище” “історичний факт”, “історична подія”, “історична особа”, “історична гіпотеза”, “історична теорія”, “історична концепція” тощо. Історичний процес являє собою послідовність явищ, що пов’язані між собою причинними або структурно-функціональними залежностями. Це певний ланцюг взаємозв’язаних у часі і просторі причинно-наслідкових зв’язків між подіями і явищами. Між ними існує об’єктивний зв’язок. Умовно кажучи, це – певна вісь, на яку нанизані взаємопов’язані історичні явища. Також не секрет, що процеси в історії можуть спричиняти зміни як організації так і структури: зародження, розвиток, розпад тощо. Тому історичний процес становить об’єктивно-цілісну генезу історичного пізнання, нагромадження та удосконалення історичних знань. Це поняття сприймається в узагальненому або конкретно-просторовому вимірі. Наприклад, політичні трансформації суспільства мають чи не таку ж історію, як і сам соціум. Однак у цих часових рамках можна виділити вузькі періоди корозії політико-економічного устрою, котра могла завершуватись розпадом держави. В методологічному ракурсі категорія “історичний процес” виступає як дослідницький засіб, за допомогою якого можна здійснювати історичний аналіз. Останній має

винятково важливе значення, позаяк лежить у площині історичної перспективи. Адже потреба часової перспективи, спричиняє можливість осмислення нагромадженого матеріалу з конкретної проблеми. Певний фрагмент історичного процесу становить історична ситуація в окремому просторово-часовому вимірі. Вона характеризує його дискретність та уривчастість. Історична ситуація відображає властиві окремому історичному моменту або періоду прикмети історичного пізнання. Якщо категорія “історичний процес” характеризує історичне пізнання з позицій динаміки та цілісності, то категорія “історична ситуація” навпаки – з позицій статичності на певному часовому відтинку [534, с. 137–143]. Яскравим прикладом історичної ситуації у запропонованому дослідженні є обкомівські спроби підтримати реваншистський заколот ДКНС та їх вплив на антизаконний статус КПУ, котрий став наслідком останніх. З історичною ситуацією тісно пов’язані поняття “історичний факт” та “історична подія” як першоцеглини історичних знань. Це сукупність логічно завершених та обмежених у просторово-часовому вимірі історичних звершень. Вони неповторні, як неповторні час і простір, оскільки знаходяться у постійному русі. Маючи різні смислові відтинки, історичні факти і події містять важливу інформацію, хоча і не завжди чітко окреслені та повною мірою доступні для безпосереднього вивчення істориком. Недалеко знаходиться поняття “історичне явище”, як комплекс аналогічних історичних фактів або подій, котрі зберігалися протягом певного часу та в певному просторі або ж на певній території. У контексті даного дослідження до категорії “історичної події” можна віднести XIX Всесоюзну партійну конференцію, “історичного факту” – її рішення щодо реформування політичного устрою в СРСР, а до “історичного явища” – неоднорідне сприйняття політреформи на різних щаблях компартійних структур західноукраїнських земель.

Не менш значимою в історії є діяльність історичних осіб. У цьому контексті слід розрізняти поняття “історична особа” та “видатна особа”. На перший погляд, вони виглядають тотожними за змістом, але між ними існує

відмінність. Справа в тому, що історична особа завжди є видатною, але видатна особа не завжди є історичною з точки зору її ролі в безпосередньому історичному розвитку. Наприклад, знані науковці є видатними особами, але результати їх діяльності лише опосередковано сприяють історичному розвитку. Тоді як історична особа перетворює історію на безпосередній предмет власної діяльності і присвячує її розвитку життя. З огляду на зазначену тему дисертаційного дослідження історичними особами можна вважати ініціатора перебудови М. Горбачова, першого Президента України Л. Кравчука, очільника антикомуністичного руху В. Чорновола, а видатними – лідерів регіональних національних формувань І. Геля, В. Червонія, О. Панчука та інших.

Кінцеву мету історичного дослідження становить історична концепція. Це провідна ідея, за допомогою якої обґрунтовується вибір об'єкта пізнання, здійснюється первинне формулювання проблеми, аргументація принципів понять, які в сукупності утворюють чітку пояснювальну схему, своєрідний каркас гіпотези або історичної теорії. Головним чином під цим поняттям розуміють аргументовану на основі фактів систему поглядів або доведеної точки зору у висвітленні чи оцінці певних процесів та явищ. Якщо історична гіпотеза характеризується вірогідністю знань, теорія – достовірністю, то історичній концепції притаманна принциповість. Добре, коли між зазначеними категоріями існує можливість переростання, тобто висхідний детермінований зв'язок. Скажімо, у процесі дослідження вказаної теми відбувалось переростання гіпотези про фіктивну спробу союзної партійної верхівки передачі державної влади в руки радянських інституцій, котра в міру аналізу архівних джерел трансформувалась в теорію, яка, в свою чергу, наприкінці дослідження отримала контури історичної концепції. Слід також зазначити, що понятійний апарат цієї праці переплітався із іншими гуманітарними науками і в першу чергу – з політологією, філософією та соціологією [694, с. 37]. Це пояснюється як його змістом, так і інструментарієм, скерованим на досягнення поставленої мети. Скажімо,

поняття “держава”, “державний лад” “політична партія”, “громадська організація”, “політичний режим” тощо, їх утворення, розвиток та розпад є одними із ключових аспектів політологічних досліджень [711, с. 321–327]. Як відомо, політична партія – це об’єднання, що ставить перед собою завдання оволодіти політичною владою в державі або взяти в ній участь через власних представників в органах державної влади та місцевого самоврядування [710, с. 387–389]. Громадська організація становить суспільну спілку, створену для реалізації спільних інтересів, здебільшого – культурних, економічних, вікових, гендерних, регіональних, релігійних, професійних, соціальних тощо [705, с. 51]. Усі вони функціонують у рамках держави, котра є суверенним політичним утворенням із визначеними територією, політичним ладом та господарством. У цьому контексті слід розрізняти такі поняття як “державний устрій” або “державний лад”, котрі становлять форму політичного устрою держави та “політичний режим” [722, с. 32–57]. Державний устрій – це система соціоекономічних, політичних і державних інститутів, в основі яких лежить ієрархічна структура політичної влади – парламенту як очільника законодавчої влади, уряду – влади виконавчої та суду – судової [588, с. 7]. Окремо стоїть поняття “політичного режиму”. Це – характер влади в країні, сукупність засобів і методів здійснення політичної влади, яка відображає характер взаємовідносин громадян і держави. Політичний режим визначається способом і характером формування представницьких установ, органів влади, співвідношенням законодавчої, виконавчої і судової влади, центральних і місцевих органів, становищем, роллю та умовами діяльності громадських організацій, рухів, партій, правовим статусом особи, ступенем розвитку громадянського суспільства, його прав і свобод. За джерелом влади політичний режим буває демократичним і недемократичним, котрий в свою чергу поділяються на авторитарний і тоталітарний. У запропонованій науковій праці політологічні поняття “державний устрій” та “політичний режим” інтегруються воедино визначенням “політичний лад”, котрий отримав назву “радянського”. Це

становить об'єкт даної наукової розвідки. У нашому випадку мова йде про руйнацію як першого, так і другого елементів, позаяк вони припинили існування разом із розпадом СРСР і відновленням державної самостійності України [770].

У контексті зазначеного дослідження широко використовувався термін “суспільно-політичний розвиток”, трактований радянською історіографією як революційний рух за побудову комуністичного суспільства [749, с. 222]. Насправді суспільний розвиток – це процес взаємодії соціальних суб'єктів або спільнот, котрий відбувається у конкретно-історичних умовах і характеризується системою соціальних відносин, що трансформують реальність. Другим складником зазначеного терміну є політичний розвиток. Він пов'язаний із взаєминами політичних інституцій з метою виявлення спільних інтересів соціальних суб'єктів у сенсі боротьби за здобуття, використання чи повалення політичної влади. Як компонент соціально-економічного розвитку, політичний розвиток об'єднує суспільно вагомі запити і виступає своєрідним завершенням суспільного розвитку. Методологічне навантаження має ще один термін – “суспільно-політичний рух”, як соціальна активність, керована політичними цілями. Це сукупність колективних дій великих соціальних груп, спрямованих на здобуття, підтримку, або повалення влади. Це – форма вияву політичної активності людських мас. Йдеться про спільну діяльність різних за ідейними уподобаннями та соціально-політичним статусом людей, які виступають як політична сила всередині держави.

Суспільно-політичний рух, учасниками якого є представники певної національної спільноти, скерований на звільнення етнічної території від чужоземного панування, тобто він стає національно-визвольним рухом [638, с. 15–20]. Він розгортається під національними гаслами і має на меті об'єднання в єдину національну державу усіх етнічних територій [731, с. 12]. Це не будь-який суспільно-політичний рух проти інонаціонального панування, а лише такий, що виникає і розвивається на певному відтинку

історії людства, від початку нового часу до наших днів [635, с. 147–148]. Такі рухи відрізняються від визвольної боротьби народів з іноземними поневолювачами в попередні епохи насамперед тим, що розгортаються під чітко вираженими національними гаслами і мають за кінцеву мету об'єднання в межах єдиної національної держави усіх територій, населених переважаючими чисельно представниками певного етносу [539, с. 7; 730, с. 21]. Через те, що динаміка комуністичного фіаско на західноукраїнських землях не в останню чергу ґрунтувалась на зміні суспільних світоглядних картин у напрямку від зневіри у постулатах комуністичної доктрини до зародження антикомунізму, в даному дослідженні методологічного навантаження набувало філософське поняття світогляду [637, с. 26]. У його основі лежить сукупність переконань та принципів, котрі визначають загальне бачення світу і місце особистості у ньому, а також життєві позиції та програми діяльності, зумовлені особливостями суспільного буття та соціальними умовами [539, с. 37; 712, с. 47].

Система логічних і послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур з метою отримання наукових знань про соціальне явище, становить підґрунтя соціологічного дослідження [727, с. 115–117]. Із соціологією тісно пов'язаний інструментарій цієї праці, позаяк тематичний зміст вимагав опрацювання результатів минулих соціологічних досліджень найчастіше у вигляді опитувань [664, с. 11]. Це ключовий метод збирання соціологічної інформації про досліджуваний об'єкт під час безпосереднього інтерв'ю чи опосередкованого анкетування або спілкування шляхом реєстрації відповідей на сформульовані запитання, які впливають з цілей і завдань історичного дослідження [728, с. 257]. Іншим соціологічно-політологічним поняттям, котре набирало методологічного характеру, було поняття “конфлікту”, що означає зіткнення інтересів протилежних сторін [616, с. 65; 621, с. 137]. Воно є складною взаємодією, спрямованою на розвиток і вирішення суперечностей, які неможливо вирішити без зміни чинників зазначеної взаємодії. Найчастіше конфлікт виявляє себе у

соціальному середовищі, постаючи як соціальний конфлікт [611, с. 47–53]. Політичним він стає тоді, коли відбувається зіткнення протилежних сторін, обумовлене спільним виявом різних цілей у процесі боротьби за владу її перерозподіл та використання. Найгостріші конфлікти чиняться у політичній сфері, через те що політика виступає і як діяльність із попередження конфліктів, так і як засіб провокування конфліктів, оскільки зв'язана із боротьбою за владу [635, с. 99]. У нашому випадку технологія розгортання конфлікту трансформувалась із соціальної у політичну площину, позаяк визначалась не тільки соціально-економічним станом суспільства, але й історичними, національними, релігійними і культурними особливостями західноукраїнського регіону.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що методологічна постановка проблеми вивчення причин та шляхів розпаду комуністичного ладу на західноукраїнських землях на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. це – непросте завдання, у котрому тісно переплелися етнополітичні та соціально-економічні чинники. Їх методологічний розгляд поступово звільняється від нашарувань радянської методології і виходить на нові, сучасні рубежі. Для прикладу, сьогодні в історичному вжитку є культивованими методи, запозичені із суміжних галузей історичного знання, такі як соціальна історія науки, інтелектуальна історія науки, образ науки, ідеал науковості, стиль історичного мислення тощо. Відбувається процес удосконалення методологічного апарату, що виступає прикметою оновлення методики історичного дослідження. Відтак, в ході історичного аналізу даної теми використано широкий спектр пізнавальних засобів, як усталених, так і новочасних. Слід також сказати і про те, що завершення історичного дослідження завжди відносно, позаяк постійно виникають нові проблеми і завдання, поставлені подальшим розвитком наукової думки. А це неодмінно буде вимагати покращення методологічного інструментарію історичного дослідження.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР

3.1. Спроби реформування економіки

Рівень життя громадян Радянського Союзу посідав далеко не чільні місця у рейтингу європейських країн. Гучно розрекламоване безкоштовне соціальне забезпечення відзначалося низькою якістю і пленталося у хвості передових світових зразків. Відсутність безробіття була штучною, позаяк останнє підлягало кримінальному покаранню. Суворий політичний режим не залишав вибору для радянських трудівників – усі установи та організації були державними. Оскільки приватна власність могла унезалежнити громадян СРСР, її було знищено повністю, залишивши незначні рештки у вигляді особистого майна. Заробітна плата забезпечувала лише прожитковий мінімум, виключаючи будь-яку легальну можливість значних фінансових накопичень. Як наслідок, праця незацікавленого виробника була малопродуктивною, що знаходило прояв у повільному розвитку науково-технічного прогресу. Окрім воєнно-промислового комплексу, Радянський Союз повсякчасно демонстрував значне відставання галузей економіки. Вигадана комуністами модель виробництва зробила те, на що була приречена об'єктивно – довела громадян країни до зубожіння. Відтак ставала очевидною наростаюча суспільна криза, яка могла позбавити правлячу партію монополії на політичну владу.

Тому на початку другої половині 1980-х рр. компартійне керівництво Союзу РСР наважується на часткове реформування економіки країни, запровадивши політику перебудови. Цей косметичний ремонт за жодних обставин не повинен був торкатися визначального підґрунтя народногосподарського комплексу країни – суспільної власності на засоби виробництва. Фактично йшлося про гібридизацію тотально планової

економіки Радянського Союзу із ключовим елементом ринку – самодостатністю виробничої системи. Не усвідомивши безперспективність такої спроби, комуністи активно взялися до її реалізації.

Через місяць після обрання М. Горбачова керівником Союзу РСР, у квітні 1985 р. пленум ЦК КПРС висунув тезу про нагальну необхідність активізації вже існуючого механізму виробництва національного продукту в країні. Так постала політика прискорення як перший етап розгортання перебудовних нововведень. Однак швидко стало очевидним, що наявна виробнича модель працює на межі можливостей. Без реформування вона не була здатна суттєво пришвидшити власний розвиток.

Концептуальні положення перебудови стали надбанням широкої громадськості 25 лютого 1986 р. на XXVII з'їзді КПРС. Керівник країни виголосив розлогу промову, у якій йшлося про незаперечні переваги збудованого в СРСР соціалістичного суспільства. Проте на даному етапі воно вимагало деякої модифікації, позаяк окремі його елементи зазнали деформації. До таких деструктивних явищ було віднесено практично всю історію СРСР – сталінські репресії, хрущовський волюнтаризм, брежнєвський застій тощо. Поза критикою залишався лише засновник держави – В. Ленін. Повернення до ленінських принципів державної розбудови формулювало ключову суть перебудови. Що це таке насправді і яке раціональне зерно цих принципів, чітко не знав ніхто. Багато говорилося про оновлення партії, відмежування від злочинів минулих десятиліть, соціалізм із “людським обличчям”, необхідність покращення матеріального становища громадян країни, відмову від силових методів вирішення міжнародних справ і тому подібне [428, 3–120].

Уважне вивчення партійних документів тієї пори нашттовувало на думку, що за цим пишним офіціозом стояло добре завуальоване збентеження компартапарату економічним становищем. Непосильно-виснажливе фінансування воєнно-промислового комплексу, падіння світових цін на енергоносії, підтримка міжнародного комуністичного руху спричинялися до

виснаження економіки. Становище ускладнювалося ще й тим, що політика гласності виносила на поверхню величезну кількість злочинів, які супроводжували країну упродовж усього періоду її існування.

Глибину наростаючої кризи добре ілюстрували завдання, поставлені перед радянським народом. Вони містилися в доповіді голови Ради міністрів СРСР М. Рижкова “Основні напрямки економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 роки і на період до 2000 року” від 5 березня 1986 р. Для мислячої людини ці рубежі вже тоді видавалися недосяжними. За п’ять років передбачалося збільшення валового продукту на 19–22% [695, с. 18–21]. Ще нереальнішими були рубежі 2000 р. Адже планувалося підвищити національний дохід країни у 2 рази. Випуск промислової продукції намічалось підвищити більш як у 2 рази, виробництво електроенергії – у 5–7 разів, видобування газу – у 1,6–1,8 рази. Виготовлення непродовольчих товарів повинно було зрости у 1,8–1,9 рази, а обсяг послуг – у 2,1–2,3 рази [695, с. 11–16].

Масована рекламна акція в черговий раз надала реформам реалістичного забарвлення, а відтак вселила надію серед громадян СРСР на швидке одужання економічного організму країни та на покращення їх матеріального становища. Не слід також забувати і про те, що жителі країни вже звикли до нескінченної партійної боротьби за їх добробут, численних битв, змагань, починів, які незмінно топилися у бюрократичних нетрях партократії. Громадяни СРСР здебільшого вміло імітували жваве зацікавлення і підтримку нового компартійного експерименту, загалом покладаючись тільки на власні сили.

Другим знаковим форумом перебудови стало проведення XIX Всесоюзної партійної конференції 28 червня 1988 р. Подібні зібрання не проводилися майже п’ятдесят років. Поштовхом до скликання конференції стало гальмування перебудовних починань, головним чином – економічних. “Стан справ в економіці країни змінюється повільно, якщо судити за кінцевим результатом – рівнем життя народу. Ми недооцінили всієї глибини

деформацій минулих років. Багато чого просто не знали і тільки зараз бачимо: запущеність справ у різних сферах економіки виявилася більш серйозною, ніж здавалося на початках,” – йшлося на форумі [429, с. 7]. Підприємства, які перейшли на ринкові методи – госпрозрахунок та самофінансування, втратили 4,5 млрд. руб. прибутків. Обіцянки щодо реалізації програми “Житло – 2000” виявилися нездійсненними. Для того, щоб забезпечити кожну сім’ю окремим житлом, слід було звести 35 млн. квартир та будинків [429, с. 12–15]. Тому у заключному слові М. Горбачова йшлося про потребу поглиблення перебудови шляхом впровадження ґрунтовної економічної реформи [429, с. 120].

Впровадження соціально-економічних новацій у СРСР умовно можна поділити на три періоди. Перший: 1985–1987 рр. Це час декларативних заяв про виняткову доцільність перебудови, яка при більш детальному розгляді була нічим іншим, як закамурфльованою компартійною спробою утаємничити власну безгосподарність, рятуючись ринковим інструментарієм. Це – період XXVII з’їзду КПРС, пора осмислення допущених прорахунків, постановки завдань та визначення засобів їх досягнення. Одним з них став “Закон про індивідуальну трудову діяльність” 1987 р., котрий дозволив часткове використання найманої праці, ставши провісником запровадження ринкових стосунків.

Неприйняття світових економічних законів народним господарством СРСР яскраво засвідчував другий період: 1988–1989 рр. У 1988 р. на історичну авансцену виходить “Закон про державне підприємство”. Він ініціював самофінансування та госпрозрахунок, що значно розширювало права заводів і фабрик країни, котрі отримували можливість контролювати певну частку зароблених коштів, мати у вільному доступі валютні рахунки, самостійно розробляти і впроваджувати економічну стратегію і тактику підприємства і, як наслідок, бути повністю відповідальними за результати виробничої діяльності. Відтепер держава не мала наміру щорічно погашати мільярдні борги, проголосивши ключовим принципом роботи виробничих

об'єднань країни самоокупність. За впровадженням останньої повинен був пильно стежити новоутворений контролюючий орган із широкими повноваженнями – державне приймання. Також на підприємствах створювався ще один форпост контролю – Рада трудового колективу (РТК), дорогу якій проклав “Закон про трудові колективи” 1986 р. Це виборна спілка досвідчених робітників, на котру покладалися обов'язки стежити за тим, як адміністрація реалізує економічну стратегію підприємства.

Таким чином, радянські виробничі об'єднання змушені були витримувати діяльність п'яти контролюючих органів, які діяли безпосередньо на підприємстві. Це компартапарат, адміністрація, профспілки, до яких додавалися апарат держприймання і РТК. Легалізацію приватновласницького сектору у 1989 р. уможлиблювали “Закон про кооперацію” та “Закон про загальні засади підприємництва”, які збільшували діапазон розгортання ринкових відносин. Однак недолугий спосіб прищепити елементи ринку до екстенсивної економіки СРСР вже на початках давав збої. Комуністична виробнича модель не тільки не сприймала ринкових методів господарювання, але й багатократно помножувала старі економічні негаразди на велику кількість нових. Давалися ознаки відсутності приватної власності, вільної конкуренції товарів та послуг, рівноваги між попитом та пропозицією. Жорстко централізована компартійна метода керівництва народногосподарським комплексом країни унеможлиблювала якісне впровадження науково-технічних досягнень. Фактично запровадження елементів ринку загостило величезну кількість захворювань радянського соціально-економічного організму, переважно хронічних.

Третій період (1990–1991 рр.) засвідчував цілковиту неспроможність компартапарату не тільки до результативного втілення новацій, але й до керівництва країною в демократичних умовах. “Закон про підприємство”, що ініціював дозоване розширення приватної власності, спричиняв виникнення комерційної діяльності, антагоністичної усуспільненим засобам виробництва. З'являлися паростки ринкових відносин, у середовищі яких

можливість підвищення матеріального становища ставала реальною. Синтез політики гласності із стрімким погіршенням матеріального становища громадян породжував остаточно дискредитацію правлячої партії. Чужі радянській економіці ринкові закони руйнували усталені виробничі зв'язки, продемонструвавши безперспективність компартійних методів втілення реформ та їх нежиттєздатність як таких. Поволі у жителів СРСР формувалася імунітет до усіх компартійних починань. Підданих Радянського Союзу вже не задовольняли казки про комуністичне майбуття, прихід якого відкладався неодноразово. Яскравими ілюстраторами компартійного догматизму були “Закон про власність” 1990 р., котрий так і не проголосив приватновласницької домінанти, та провали економічних програм М. Рижкова і В. Павлова.

Як наслідок, у 1991 р. відбулася прикінцева зневіра громадян країни у компартійній доктрині, позаяк остання не могла забезпечити їм належного матеріального рівня. Компартия постійно відставала від суспільно-політичного розвитку і змушена була виконувати роль аутсайдера на тлі швидкого розгортання національно-визвольного руху. Галопуюча інфляція, суцільна дорожнеча, загальний дефіцит товарів першої необхідності лише підтверджували фіаско комуністичного способу виробництва, яке доповнювали грабіжницька грошова реформа та введення талонів. Соціально-економічна криза набирала тотального характеру і ще більше підривала авторитет КПРС у суспільстві. Правляча партія ставала уособленням гальма перебудови, суть якої тепер розглядалася як прагнення поневолених народів СРСР до державної самостійності.

З огляду на сказане, варто залишити без уваги соціально-економічний аналіз першого періоду, позаяк наслідки компартійного реформування цієї доби простежувалися слабо. Відтак ключова увага концентрується на розгляді 1988–1991 рр. Найбільш знакові наслідки перебудови господарського комплексу західних областей УРСР проявилися саме в ці роки. З метою забезпечення максимальної об'єктивності викладу застосовано

порівняльний аналіз офіційної та службової статистики, а також зіставлення показників соціально-економічного розвитку регіону у вказаний період з показниками минулих років та десятиліть.

Значне місце у народногосподарському комплексі УРСР посідали сім західних областей: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька [408, с. 13]. (додаток А.3). Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. їх територія охоплювала 90,6 тис. кв. км., тобто 15% площі республіки². Найбільшою за площею була Львівщина – 21,8 тис. кв. км. (додаток А.8), Волинь – 20,2 тис. кв. км. (додаток А.21), Рівненщина – 20,1 тис. кв. км. (додаток А.25), Івано-Франківщина – 13,9 тис. кв. км. (додаток А.29), Тернопілля – 13,8 тис. кв. км. (додаток А.32), Закарпаття – 12,8 тис. кв. км. (додаток А.36, 37), Чернівеччина – 8,1 тис. кв. км. [408, с. 13] (додаток А.40, 41). Тут розташувалося 103 райони, 111 міст (22 республіканського і обласного підпорядкування), 158 селищ міського типу та 2378 сіл³. На західноукраїнських землях проживало 9 млн. 763 тис. жителів: у Львівській області – 2 млн. 748 тис. (додаток А.5), Івано-Франківській – 1 млн. 424 тис. (додаток А.29), Закарпатській – 1 млн. 252 тис. (додаток А.37), Рівненській – 1 млн. 170 тис. (додаток А.26), Тернопільській – 1 млн. 169 тис. (додаток А.33), Волинській – 1 млн. 62 тис. (додаток А.22), Чернівецькій – 938 тис.⁴ (додаток А.41). Це 19,3% загальної кількості населення УРСР⁵ (додаток А.4).

За національним складом переважаючу більшість жителів Західної України становили корінні мешканці: 7 млн. 924,3 тис. осіб української національності, або 98,4% від загальної кількості жителів семи зазначених областей⁶. Найбільше українців проживало на Тернопіллі – 1 млн. 129,1 тис. осіб, або 96,6% [422, с. 25] (додаток А.34), Івано-Франківщині – 1 млн. 342,9 тис. осіб, або 95% [436, с. 8] (додаток А.30), Волині – 1 млн. 132 тис.

² Підраховано автором за: [408, с. 14].

³ Підраховано автором за: [408, с. 13].

⁴ Підраховано автором за: [408, с. 14].

⁵ Підраховано автором за: [408, с. 14].

⁶ Підраховано автором за: [408, с. 14].

українців або 94,6% [436, с. 6] (додаток А.23), Рівненщині – 1 млн. 4 тис. або 89%⁷ (додаток А.27), Львівщині – 2 млн. 464,7 тис. осіб, або 80% [418, с. 2] (додаток А.9), Закарпатті – 976,7 тис. осіб, або 78,4% (додаток А.38), Чернівеччині – 667,96 тис. осіб, або 70,8% [436, с. 14] (додаток А.42). Вивчення кількісної динаміки автохтонного населення на західноукраїнських землях засвідчило, що у 40-х – 80-х рр. ХХ ст. чисельність українців системно скорочувалася на 2–3 тис. осіб кожні 10–20 років [408, с. 19]. (додаток А.5). Зазначене підтверджував начальник управління статистики Івано-Франківської області Д. Вівчар. У таємній аналітичній записці від 21 жовтня 1988 р. він констатував: “У порівнянні з білорусами природний приріст українців за десять років був у 1,4 рази менший, з росіянами – у 1,6 разів, молдаванами – у 4,4 рази, татарами – у 4,9 разів” [436, с. 2].

На загальнореспубліканському тлі Західна Україна зосереджувала 18,9% промислових підприємств, котрі продукували 19,9% товарів народного споживання. Регіон концентрував 17,6% роздрібного товарообігу УРСР та потребував 13,8% державних капіталовкладень. Тут вирощувалося 11,6% зернових культур, 25,8% цукрових буряків, 26,7% картоплі, 21% плодів і ягід, 13,4% овочів, 39,5% льону. Продукувалося 16,8% м’яса, 14,9% молока, 9,9% яєць. Діяло 17,3% вищих навчальних закладів, 23,4% шкіл, 21% дитячих садків [447, с. 3–17]. Загалом сегмент західноукраїнських областей у народногосподарському комплексі УРСР сягав до 25%, що на тлі семи областей проти вісімнадцяти східноукраїнських було досить вагомо. (додаток А.6). Пріоритетними були такі галузі, як машинобудівна, металопрокатна, легка і харчова (Львівщина), автомобілебудівна і вуглевидобувна (Волинь), електроенергетична та хімічна (Рівненщина), нафтогазовидобувна і деревообробна (Івано-Франківщина), машинобудівна, металообробна, електрорадіотехнічна, (Тернопілля), деревообробна та паперова (Закарпаття), нафтохімічна і поліграфічна (Чернівеччина).

⁷ Підраховано автором.

З огляду на те, що у 1988 р. в УРСР діяло 7851 підприємство, а виробничий комплекс Західної України налічував 1484 фабрики та заводи, що знаходилися на самостійному балансі, частка останніх у народногосподарському комплексі республіки становила 18,9%⁸. Найбільший їх сегмент припадав на Львівщину, де зосереджувалося 381 підприємство (4,9% від кількості підприємств УРСР та 25,7% від кількості підприємств Західної України) [399, с. 24], наступною була Івано-Франківщина – 212 (2,7%, 14,25%) [410, с. 5], Закарпаття – 205 (2,6% і 13,8) [408, с. 6], Тернопільщина – 195 (2,5% і 13,1%) [422, с. 156], Рівненщина – 173 (2,2% і 8,6%) [448, с. 142], Волинь – 167 (2,1% і 8,9%) [400, с. 36], Чернівецьчина – 151 (1,9% і 10,15%) [403, арк. 21]. Флагманами виробничого потенціалу на західноукраїнських землях були такі підприємства, як львівські ВО імені Леніна, “Електрон”, “Кінескоп” (додаток А.15), волинський ЛУАЗ (додаток А.24), рівненські АЕС та “Азот” (додаток А.28), івано-франківські “Карпати” і “Хлорвініл” (додаток А.31), тернопільські Комбайновий завод і “Ватра” (додаток А.35), закарпатська “Тиса” (додаток А.39) та чернівецькі “Прут” і “Черемшина” (додаток А.43). Західна Україна була монополістом у виробництві автотранспорту, шарошечних доліт, підвісних конвеєрів, мопедів тощо. Її заводи та фабрики на 96,8% забезпечували республіканську потребу в автобусах, на 97,4% – у виробництві сірки, на 85,7% – в автокранах [399, с. 12], на 78,4% – в устаткуванні для нафтодобувної промисловості [403, арк. 21]. Однак виробнича ініціатива підприємств була скутою громіздкою системою адміністративного підпорядкування. Зокрема, серед 381 львівського підприємства 111 перебували у союзному підпорядкуванні, 178 – у союзно-республіканському, 92 – у республіканському [399, с. 177]. Таким чином більшість фабрик і заводів існувала у союзному або союзно-республіканському віданні, що яскраво відображало характер радянських

⁸ Підраховано автором за: [408, с. 74].

виробничих відносин, жорстко контрольованих московським партійно-господарським апаратом.

У народногосподарському комплексі західноукраїнських областей було зайнято 4 млн. 228,6 тис. трудівників (43,3 % населення Західної України), з них 3 млн. 339,8 робітників і службовців (34,2%), і 888,8 колгоспників (9,1%)⁹. Найбільше працюючих було у Львівській області: 1 млн. 237,4 тис. трудівників, з них: 1 млн. 74,1 тис. робітників і службовців та 163,3 тис. колгоспників [399, с. 58]. (додаток А.10). Далі йшла Івано-Франківщина – 593,3 тис. трудівників: робітників, службовців – 470,5 тис., колгоспників – 122,8 тис.¹⁰ У господарстві Тернопілля було задіяно 526,1 тис. працівників: 349,2 тис. – робітників і службовців і 176,9 тис. – колгоспників¹¹. Кількість працюючих мешканців Рівненської області налічувала 514,6 тис.: робітників і службовців – 386,1 тис., колгоспників – 128,5 тис.¹² Чисельність виробничого персоналу Закарпаття становила 502,1 тис. осіб: робітників та службовців – 426,9, колгоспників – 75,2 тис. осіб [415, с. 125]. У виробничій системі Волинської області трудилося 471 тис. працівників: робітників і службовців – 338,7 тис., колгоспників – 132,3 тис. [408, с. 22]. У соціально-виробничій інфраструктурі Чернівецької області працювало 384,1 працівників, які склалися із 294,3 тис. робітників та службовців і 89,8 тис. колгоспників [403, арк. 21]. Показово те, що чисельність робітників та колгоспників у порівнянні з доперестроєвним 1980 р. спадала, а кількість службовців – збільшувалася. Зокрема, наприкінці 1980-х рр. у Львівській області чисельність управлінців зросла на 76,8%: обласного рівня на – 94,6%, міського на – 83,9%, селищного та сільського – на 100,2% [399, с. 66]. (додаток А.11). Тоді як у Волинській області кількість робітників зменшилася в середньому на 1,8%, колгоспників на 7,3% [408, с. 21],

⁹ Підраховано автором за: [408, с. 21].

¹⁰ Підраховано автором за: [406, с. 15].

¹¹ Підраховано автором за: [422, с. 30].

¹² Підраховано автором за: [401, с. 22].

Рівненській, відповідно, на 1% і 8,4%¹³, Івано-Франківській – на 0,5% і 5,3%¹⁴.

Найбільший показник спеціалістів із вищою і середньою освітою спостерігався у Львівській області – 338,9 осіб на 1 тис. жителів (додаток А.12, 13, 14), Івано-Франківській – 162,6, Тернопільській – 124,9, Рівненській – 122,7, Закарпатській – 120,5, Волинській – 133, Чернівецькій – 92,5 [408, с. 23]. Середньомісячна заробітна плата робітників та службовців сягала 193,1 руб., колгоспників – 148,3 руб. [399, с. 79]. Аналіз грошових доходів і витрат населення свідчив про те, що жителі витрачали 72,5% прибутків на придбання товарів широкого вжитку, 9% на оплату послуг, 10% на добровільні платежі та внески і лише 8,5% на заощадження [399, с. 90]. Середньомісячний розмір пенсії становив 71 руб., стипендії – 40 руб. [399, с. 85]. Відтак зарплата радянського трудівника була розрахована таким чином, щоб забезпечити лише його проживання, унеможлививши нагромадження коштів.

Уважний порівняльний аналіз офіційної статистики та призначених для службового користування аналітичних документів виносив на поверхню думку про те, що перші негативні ознаки запровадження перебудовних соціально-економічних новацій у вигляді гальмування темпів економічного росту стали помітними у 1988 р. Їх ініціював “Закон про державне підприємство”, прийнятий у червні 1987 р. На промислових підприємствах було введено ринкові принципи господарського розрахунку та самофінансування. Передбачалися права фабрик і заводів самостійно витрачати прибуток, що залишався після розрахунків з державою. Підприємства могли планувати роботу, виходячи з державних замовлень та контрактів, укладених з постачальниками та споживачами. Вони отримували право на оптову торгівлю один з одним, замість того, щоб “вибивати” поставки сировини, техніки та обладнання через Держплан і Держпостач.

¹³ Підраховано автором.

¹⁴ Підраховано автором за: [406, с. 18].

Значно розширювалося число підприємств, що отримували дозвіл виходу на зовнішній ринок. Роль союзних міністерств зводилася до підготовки контрольних цифр та визначення держзамовлення. Продукція, вироблена понад план, могла реалізовуватися за ринковими цінами. Цей закон не міг дати бажаних результатів, оскільки підприємства, звільнившись від опіки центру, зіткнулися з відсутністю посередницьких організацій, товарно-сировинних бірж, комерційних банків, тобто ринку як такого. Як закономірний наслідок, відсутність ринкових економічних взаємин у першу чергу спричиняла гальмування темпів економічного росту. Ці негаразди накладалися на тло старих виробничих проблем, позаяк радянський економічний механізм і без того працював на межі можливостей. Скажімо, західноукраїнські статистичні збірки 1988 р. свідчили, що динаміка зростання випуску промислової продукції стабільно скорочувалася з початку 1980-х рр. – на 2% – 5% щорічно, особливо відчутно – у легкій, харчовій, паливній галузях та секторі будівельних матеріалів [399, с. 178]. Те саме стосувалося і виготовлення засобів виробництва та предметів споживання, продукція яких скорочувалася на 1,3% кожного року [399, с. 180]. Показники продажу товарів народного споживання з 1985 р. знижувалися щорічно на 2% [399, с. 79].

Симбіоз зазначених проблем на західноукраїнському тлі призвів до того, що у 1988 р. у Львівській області виготовлення одягу, взуття, меблів, м'ясо-молочної продукції, кондитерських виробів зменшилося на 1,5% [399, с. 91]. Показники роботи підприємств Волині, переведених у 1988 р. на госпрозрахунок та самофінансування, демонстрували виконання плану договірних зобов'язань на 98,2%, виробництва товарів народного споживання – на 98,8%, при постійному їх виконанні на 100–102% в минулому. Як наслідок, відбулося скорочення прибутків на 10,1%¹⁵. Більш повніше розгортає картину аналіз службових аналітичних матеріалів. У адресованій до Волинського обкому довідці статуправління “Про очікуване

¹⁵ Підраховано автором за: [402, с. 4].

невиконання плану прибутків підприємствами і організаціями області у 1988 р.” говорилося, що всі підприємства отримали 511,9 млн. руб. прибутків, що нижче планового рівня на 8,3% та рівня 1987 р. – на 6%. Оскільки фабрики та заводи виконали виробничі завдання на 97,2%, а колгоспи – на 70,3%, до плану буде недодано 46 млн. руб. Із поставленими задачами не справилося 13 підприємств або 20,6% їх загальної кількості, заборгувавши державі 20 млн. руб. [35, арк. 93–94]. Аналіз офіційних джерел Рівненської області дав змогу стверджувати, що рівень рентабельності виробництва від 1980 р. суттєво знижувався. Якщо у згаданому році він становив 22,7%, то у 1985 р. – 9,3% , 1988 р. – 9,2% [448, с. 142]. У 1985–1988 рр. помітно скорочувалось виробництво лакофарбових матеріалів (на 4,1 тис. т.), цементу (на 369 тис. т.)¹⁶. Серед непродуктивних товарів виробництво взуття зменшилося на 17,9 тис. пар а трикотажу на 1 тис. штук¹⁷.

“Економіка області сьогодні, – йшлося у статистичному офіціозі Івано-Франківщини, – це щорічне виробництво промислової продукції більш як на 3 млрд. руб., сільського господарства – більш як 1 млрд. руб., капітальне будівництво – на 600 млн. руб., щорічний обсяг роздрібної торгівлі – 1,4 млрд. руб., побутових послуг – 68 млн. руб.” [406, с. 5]. Але порівняльний аналіз економічних показників говорив про інше. Вже перші спроби втілення госпрозрахунку у 1988 р. починають лихоманити обласне господарство. Порівняно із 1985 р. видобування нафти зменшується на 116,1 тис. т., газу – на 119,4 млн. м. куб., виготовлення приладів автоматизації – на 1,3 млн. руб., міндобрив – на 19,3 тис. т.¹⁸ Серед 21 показника половина засвідчувала спад, рівень якого дорівнював даним початку 80-х рр. Введення в дію основних фондів за роки 12-ї п’ятирічки було на 748 млн. руб. меншим ніж упродовж 11-ї¹⁹. Втілення перебудовних реформувальних погіршувало удосконалення виробничої бази на основі НТП. Об’єми впровадження нової техніки у

¹⁶ Підраховано автором за: [401, с. 5–6].

¹⁷ Підраховано автором за: [401, с. 9].

¹⁸ Підраховано автором за: [406, с. 73].

¹⁹ Підраховано автором за: [406, с. 86].

Прикарпатті зменшуються на 30,6 млн. руб., кількість модернізованого устаткування скорочується на 237 виробничих ліній²⁰. 181 підприємство Тернопілля упродовж 1988 р. було переведено на госпрозрахунок та самофінансування. Як наслідок, вони демонстрували помітні ознаки гальмування. Очевидно перехід відбувався без вивчення ризиків втілення новацій. Тому річне виробництво товарів народного споживання скоротилось на 7,4 млн. руб.²¹ Рентабельність підприємств знизилась на 0,4%²². Від 1987 р. помітно скорочувались темпи зростання харчової промисловості Закарпаття. У хлібопекарській галузі – на 14%, харчосмаковій – 2%, круп'яній – 1%²³. Чернівецький партапарат стверджував, що у 1986–1988 рр. об'єми промислового виробництва зросли на 12,7% [403, арк. 3–4]. Але порівняльний аналіз показників соціально-економічного розвитку виявив, що заборгованість промисловості перед споживачами збільшилась у 1,7 рази і перетнула відмітку 21 млн. руб. Серед 11 найменувань виробів, котрі входили до ключових задач п'ятирічного плану, виконати вдалося лише половину. Договірні завдання було втілено на 83,9%. Щорічно органи держприймання вибраковували 23% продукції, що у грошовому еквіваленті становило 2 млн. руб. Розпочиналось неоправдане випередження темпів росту зарплати над динамікою продуктивності праці. 53 підприємства (81,5% загальної кількості), що перейшли на госпрозрахунок, недопоставили продукції на 30 млн. руб. Питома вага трудівників, задіяних у сфері матеріального виробництва, знизилась на 1,6% [403, арк. 19–20].

З метою власного виживання у 1987 р. комуністична влада ініціювала “Закон про індивідуальну трудову діяльність”, а у 1988 р. “Закон про кооперацію”, котрі дозволяли індивідуальне підприємництво у сфері виробництва товарів народного споживання і побутового обслуговування. Найману працю дозволялося використовувати лише на допоміжних роботах.

²⁰ Підраховано автором за: [406, с. 60].

²¹ Підраховано автором за: [422, с. 41].

²² Підраховано автором за: [422, с. 192].

²³ Підраховано автором за: [415, с. 87].

Так відбулося часткове відновлення приватної власності, що привело до реанімації ринкових стосунків і зародження дрібних приватних підприємств – кооперативів. Однак народжений перебудовою кооператорський рух знаходився у зародковому стані, а відтак не міг вагомо впливати на соціально-економічне становище Західної України. У 1988 р. на території УРСР діяло 13 тис. 534 кооперативи, а на західноукраїнських землях – 2698, або 19,9% від їх республіканської кількості²⁴. Найбільше приватних підприємств працювало на Львівщині 783, або 19,9% від їх західноукраїнської чисельності, що дорівнювало частці усіх кооперативів західної України на республіканському тлі [399, с. 76]. Івано-Франківщина налічувала 395 приватних підприємств, або 14,6% [406, с. 48], Тернопілля – 390 (14,5%) [408, с. 25], Чернівецьчина – 326 (12,1%) [408, с. 11], Закарпаття – 318 (11,7%) [415, с. 132], Рівненщина – 295 (10,9%) [401, с. 26], Волинь – 192 (7,1%) [402, с. 53]. Тут працювалося 44 тис. 234 особи, або 1,05% від загальної кількості працюючих у Західній Україні²⁵. У Львівській області – 15 тис. 486 працівників (0,3%), Івано-Франківській – 8802 (0,2%), Чернівецькій – 5430 (0,1%), Тернопільській – 4717 (0,1%), Закарпатській – 3836 (0,09%), Рівненській – 3534 (0,08%), Волинській – 2492 (0,05%)²⁶:

Західноукраїнські кооператори працювали у сферах громадського харчування та побутового обслуговування, торгівлі, харчовій, деревообробній галузях, заготівлі та переробці вторсировини, виробництві супутніх товарів і сільському господарстві. У 1988 р. вони випускали продукції та надавали послуг на суму 151,6 млн. руб. Якщо взяти до уваги те, що усі кооперативи УРСР реалізували продукції на суму 900,5 млн. руб., то частка західноукраїнських становитиме 16,8%²⁷. Найбільші суми отримували львівські підприємці – 60,7 млн. руб., що на західноукраїнському тлі становило 40%. Наступними були тернопільські – 23,5 млн. руб. (15,5%),

²⁴ Підраховано автором за: [408, с. 25].

²⁵ Підраховано автором за: [408, с. 25].

²⁶ Підраховано автором за: [408, с. 25].

²⁷ Підраховано автором за: [408, с. 25].

чернівецькі – 18,6 млн. руб. (12,2%), закарпатські – 14,1 млн. руб. (9,3%), рівненські – 13,1 млн. руб. (8,6%), волинські – 11,4 млн. руб. (7,5%), івано-франківські – 10,3 млн. руб. (6,7%)²⁸. Хоча на західноукраїнському виробничому фоні приведені цифри виглядали досить скромно, однак вони свідчили про стрімкість розгортання приватновласницьких відносин як альтернативи одержавленому комуністами економічному механізму краю.

Не вирізнявся позитивною динамікою і розвиток сільського господарства. На землях Західної України в 1988 р. налічувалося 5 млн. 845,5 тис. га²⁹ сільськогосподарських угідь (13,9% від кількості аграрних земель УРСР, котрі налічували 41 млн. 808,7 тис. га), або 64,5% від загальної площі західноукраїнських земель³⁰. У Львівській області – 1 млн. 265,1 тис. га [399, с. 211] (додаток А.16), Тернопільській – 1 млн. 57 тис. га [422, с. 3], Рівненській – 929 тис. га [408, с. 91–91], Волинській – 1 млн. 67,8 тис. га [402, с. 145], Закарпатській – 455,8 тис. га [415, с. 60], Чернівецькій – 472,8 тис. га [408, с. 92], Івано-Франківській – 605,2 тис. га [406, с. 15–16]. Тут працювало 1740 колгоспів, 303 радгоспи та 2252 аграрні підприємства. Найбільше у Львівській області – 2247. З них: 306 колгоспів, 90 радгоспів, 2083 аграрні підприємства. Відповідно у Тернопільській – 459 (405, 25, 29), Рівненській 445 (262, 46, 37), Волинській – 442 (347, 32, 63), Івано-Франківській – 227 (230, 27, 10), Чернівецькій – 217 (183, 22, 12), Закарпатській – 179 (107, 54, 18)³¹. Вони спеціалізувалися на вирощуванні зернових культур, картоплі, цукрового буряку, льону, проса, гречки, фруктів та овочів і виробництві м'ясо-молочної продукції. Діяльність аграрних підприємств обслуговувало 888,8 тис. колгоспників, або 9,1 % від загальної кількості населення Західної України [399, с. 92].

Аналіз архівних матеріалів свідчив: виробництво основних видів аграрної продукції у Західній Україні помітно скорочувалося від 1987 р.

²⁸ Підраховано автором за: [408, с. 91].

²⁹ Підраховано автором за: [408, с. 77].

³⁰ Підраховано автором за: [408, с. 77].

³¹ Підраховано автором за: [408, с. 91].

Зокрема у Львівській області у зазначеному році було зібрано 1 млн. 168,9 тис. т. зерна, у 1988 р. – 909,6 тис., цукрового буряка, відповідно, – 1 млн. 865,5 тис. т. та 1 млн. 647,9 тис. т., льону – 20,4 тис. т. і 10,3 тис. т., картоплі – 1 млн. 252,6 тис. т. і 720 тис. т. [399, с. 217]. Випуск товарної продукції сільськогосподарськими підприємствами скоротився з 1987 р. на 2%³². Прибутки сільських підприємств зменшилися: колгоспів – на 52 млн. руб., радгоспів – на 47 млн. руб.³³ Темпи зростання аграрної продукції Волинської області скорочувалися від 1986 р. на 200 тис. руб.³⁴ У відсотковому вираженні від 1985 р. вони знизилися на 5,8% [408, с. 85]. Динаміка росту валової продукції сільського господарства Рівненщини від 1985 р. зазнавала гальмування на 6,4 млн. руб.³⁵ Загальний збір зернових культур у 1985 – 1988 рр. зменшився на 109,2 тис. т. [408, с. 105]. Аграрні показники Івано-Франківщини з 1986 р. поменшали на 54 млн. руб.³⁶ Об'єми і темпи росту товарної продукції АПК скоротились з 1987 р. на 25,6 млн. руб. або 8,9%. Ріст продуктивності праці змалів на 2,4%³⁷. Державні капіталовкладення у сільське господарство поменшали на 47 млн. руб.³⁸ У 1988 р. обсяги аграрної продукції Тернопільської області спали на 176 млн. руб.³⁹ Темпи росту виробництва скоротились на 14%⁴⁰. Відтак, середньорічне виробництво агропродукції скоротилося на 159,8 млн. руб.⁴¹

Темпи зростання обсягу продукції сільського господарства Закарпаття від 1986 р. сповільнювалися: рослинництва на 11,6%, тваринництва на 8,7%⁴². Задачі щодо виробництва цукру виконані на 83%, хліба – 96,3%, м'яса – 86,7%, ковбаси – 87,7%, молока – 97,5%. Сільськогосподарські виробники

³² Підраховано автором за: [399, с. 224].

³³ Підраховано автором за: [399, с. 258].

³⁴ Підраховано автором за: [402, с. 140].

³⁵ Підраховано автором за: [408, с. 85].

³⁶ Підраховано автором за: [406, с. 75–81].

³⁷ Підраховано автором за: [406, с. 84].

³⁸ Підраховано автором за: [406, с. 84].

³⁹ Підраховано автором за: [422, с. 9].

⁴⁰ Підраховано автором за: [422, с. 174].

⁴¹ Підраховано автором за: [422, с. 171].

⁴² Підраховано автором за: [415, с. 59].

Чернівеччини недодали споживачам продукції на 154,3 млн. руб. Продуктивність праці в агросекторі знизилася на 2,3%. На 1988 р. припадав найнижчий рівень виконання державних сільськогосподарських замовлень за останні десять років – 75,4% [403, арк. 9–15].

Основним демонстратором матеріального становища жителів регіону був рівень їх соціального забезпечення. Тут діяло 25 вищих (17,1% від їх загальнореспубліканської кількості) і 135 (18,3%) середніх спеціальних учбових закладів, 5643 (26,2%) школи та 3735 (16%) дитячих садків⁴³. Діяло 23 (20%) театри, 38 (18,9%) музеїв, 6699 (25,9%) бібліотек, 6655 (26,1%) клубних та 6628 (23,4%) кіноустанов⁴⁴. Мережа охорони здоров'я об'єднувала 655 (17,1%) лікувальних установ, 29 тис. 711 (19,4%) пансіонатів та санаторіїв 1661 (1,5%) будинок відпочинку⁴⁵. Житловий фонд становив 161 млн. 75 тис. кв. м. корисної житлової площі, або 18% від її загально-республіканської кількості. Упродовж 1981–1988 рр. він збільшився на 24,5 млн. кв. м., або на 18%⁴⁶. Від початку перебудови у 1986 р. у будівництво житла вкладалося від 70 млн. крб до 230 млн. щорічно. Найбільше у Львівській області – 227 млн. крб у 1988 р., що становило 4,7% від загальнореспубліканських житлових капіталовкладень. Наступною була Рівненська область – 115 млн. руб. (2,4%), Івано-Франківська – 100 млн. руб. (2%), Закарпатська – 95 млн. руб. (1,9%), Волинська – 86 млн. руб. (1,7%), Тернопільська – 79 млн. руб. (1,6%), Чернівецька – 65 млн. руб. (1,3%)⁴⁷. Як результат, у 1988 р. на західноукраїнських теренах зведено 3 млн. 480 тис. кв. м. житла: Львівщина – 1 млн. 34 тис. кв. м., Рівненщина – 520 тис. кв. м., Івано-Франківщина – 468 тис. кв. м., Волинь – 412 тис. кв. м., Закарпаття – 400 тис. кв. м., Тернопілля – 333 тис. кв. м., Чернівеччина – 313 тис. кв. м.⁴⁸ В середньому від 50% до 80% житла знаходилося особистій власності

⁴³ Підраховано автором за: [408, с. 52–57].

⁴⁴ Підраховано автором за: [408, с. 52–59].

⁴⁵ Підраховано автором за: [408, с. 62–66].

⁴⁶ Підраховано автором за: [408, с. 43].

⁴⁷ Підраховано автором за: [408, с. 42].

⁴⁸ Підраховано автором за: [408, с. 42].

громадян. Наприклад, у Волинській області – 71%, Закарпатській – 67%, Львівській – 55% [408, с. 43].

Незважаючи на великі обсяги житлового будівництва, житла хронічно не вистачало. Пересічному громадянину нерідко доводилося очікувати на отримання квартири 15–20 років. У 1988 р. на теренах Львівської області було введено в дію 1 млн. 34 тис. кв. м. житла, проте водопроводом обладнано – 92,7%, центральним опаленням – 67,7%, газом – 93,8%, гарячим водопостачанням – 93,8% [399, с. 113]. Якщо у 1987 р. було введено в дію 279 тис. кв. м. житла, то в 1988 р. – 229 тис. кв. м. На одну тисячу осіб в області було зведено 383 кв. м. житлових будинків, що ставило її на 16 місце серед 20 областей республіки [389, арк. 19]. У службовій записці Львівського облстату зазначалося, що від 1986 р. підприємствами Львівщини до завдань п'ятирічного плану недодало 5 млн. штук трикотажу та на 23 млн. руб. посуду [389, арк. 15]. У порівнянні з 1985 р. скорочувався продаж холодильників на 2,3%, прасок – 4,1%, радіоприймачів – 2,8%. Серед 286 груп товарів дефіцитними були 240 [389, арк. 17]. Не кращим було становище із продуктами харчування. Їх відсутність спричиняла довжелезні черги, котрі стали однією із ключових ознак, притаманних комуністичному ладу. Рівень споживання м'яса у 1988 р. був нижчий за середньореспубліканський на 4,5 кг., за союзний – на 2 кг., овочів – відповідно на 35 кг. і 11 кг., риби та рибопродуктів – 5,3 кг. та 4,4 кг., хлібопродуктів – 9 кг. і 16 кг., молока та молокопродуктів – 23 кг. та 44 кг.⁴⁹ У 1988 р. помітно скорочувався продаж продуктів харчування у Волинській області: м'яса та птиці на 29 тис. 725 т., ковбасних виробів – 5166 т., риби – 16 тис. 738 т., кондитерських виробів – 30 тис. 163 т., цукру – 119 тис. 199 т.⁵⁰ Знижувався річний продаж товарів промислової групи: швейних машин – 545 штук, холодильників – 3665 штук, пральних машин – 3301 штуку, легкових автомобілів – 703 штуки, мотоциклів – 595 штук, меблів – 56 тис. 470 руб.,

⁴⁹ Підраховано автором за: [389, арк. 17–18].

⁵⁰ Підраховано автором за: [402, с. 30].

посуду – 93 тис. штук⁵¹. Якщо у 1980 р. у черзі для отримання житла знаходилось 23,8 тис. сімей, то у 1985 – 26,1 тис. сімей, 1988 – 32,1 тис. сімей [408, с. 47]. На запитання “Як ви оцінюєте ефективність господарювання в нових умовах?” 103 працівники Локачинського РСТ відповіли: 30% – незначні зрушення, 25% – ніяких змін, 25% – справи йдуть гірше, 20% – є позитивні зміни [34, арк. 37].

У Рівненській області від 1985 р. кількість сімей, які отримали житло, скоротилась на 6,3 тис. Якщо у 1981–1985 рр. помешкання одержали 19,7 тис. сімей, то у 1986–1988 рр. – 13,4 тис. [401, с. 82]. Динаміка вирішення “квартирного питання” упродовж 80-х рр. ХХ ст. була наступною: у 1980 р. житла очікувало 24,4 тис. сімей, 1985 – 33,3 тис. сімей, 1988 – 40,2 тис. сімей [408, с. 47]. Капіталовкладення у житлове будівництво Івано-Франківщини зменшились на 13 млрд. руб. Річне введення в експлуатацію помешкань скорочувалося на 97 тис. кв. м. Як наслідок, число сімей, що стояли на квартирному обліку мало таку динаміку: 1980 р. – 24 тис. 95, 1985 р. – 31 тис. 968, 1986 р. – 34 тис. 695, 1987 р. – 37 тис. 97, 1988 р. – 40 тис. 274. Для порівняння: надано квартир у 1980 р. – 4070, 1985 р. – 5210, 1986 р. – 4735, 1987 р. – 5361, 1988 р. – 5487. У відсотковому вираженні, у розрахунку на 100 сімей рівень забезпечення житлом сягав відповідно 18%, 17%, 16%, 15%, 15% [406, с. 26–30]. Якщо у 1981–1985 рр. кількість лікувальних закладів становила 2,5 тис., то у 1986 – 1988 рр. – 980. За роки десятої п’ятирічки було збудовано 59 шкіл, одинадцятої – 44, дванадцятої – 30 [406, с. 50–58]. З цього приводу начальник управління статистики Д. Вівчар констатував: “Наш рівень сімейного доходу нижчий на 17% за республіканський, на 10%, ніж у Тернопільській, і на 7%, ніж у Львівській областях” [455, с. 3].

У порівнянні з 1985 р. прибутки жителів Тернопілля збільшилися на 0,8%, а витрати – на 1,3%⁵². 64,7% грошових доходів жителі спрямовували на придбання товарів продуктової та промислової груп, 11,7% – оплату послуг,

⁵¹ Підраховано автором за: [402, с. 31].

⁵² Підраховано автором за: [422, с. 38].

9,8% – податкові платежі, 4% – інші видатки. Лише 7,9% могли бути заощаджені [422, с. 39]. Введення в дію площі житлових будинків зменшилося на 51 тис. м. кв. [422, с. 19]. Системний ріст черговиків Тернопілля 1988 р. засвідчують нижченаведені дані: у 1980 р. житло намагалось отримати 17,7 тис сімей, 1985 – 22,5 тис сімей, 1988 – 27,8 тис сімей [408, с. 47]. Будівництво житла у сільській місцевості знизилось на 34 тис. кв. м.⁵³, загальноосвітніх шкіл на 4 тис. місць, клубів та будинків культури на 0,3 тис. місць, лікарень на 86 тис. ліжок.⁵⁴ Виробництво продовольчих товарів скоротилося на 4,2%⁵⁵. 18 грудня 1988 р. обласне управління статистики надіслало в облвиконком таємну доповідну записку, котра констатувала, що споживання продуктів відставало від норм: м'яса на 14,7 кг. на душу населення в рік, молока – 31 кг., яєць – 41 штуку [391, арк. 1]. Це у той час, коли область постачала в союзно-республіканський фонд 57% м'яса, 64% – молока, 39% – яєць [391, арк. 6]. На Закарпатті спад вживання м'яса становив 0,4 кг. в рік на душу населення, 17,3 кг. картоплі, 0,5 кг. хлібопродуктів, 8 шт. яєць⁵⁶. Річний продаж товарів скоротився на 1,6 тис. швейних машин, 1,2 тис. холодильників, 2,2 тис. пральних машин⁵⁷. Введення в дію житлових будинків поменшало від 1987 р. на 30 тис. кв. м. [415, с. 148]. Якщо за 1981–1985 рр. було здано 289 тис. кв. м. корисної площі, то у 1986–1988 рр. – 215 тис. кв. м. Особливо помітне скорочення відбувається від 1987 р. – на 73 тис. кв. м., 1988 р. – на 70 тис. кв. м. [415, с. 150]. Річна чисельність осіб, які покращили житлові умови змаліла на 1,8 тис. осіб⁵⁸. У 1980 р. житло намагалось отримати 15,2 тис. сімей, 1985 тис. сімей – 19,5 тис. сімей, 1988 – 24 тис. сімей⁵⁹ Тим, кому пощастило дочекатися помешкання, доводилося облаштовувати його, позаяк лише 62,4%

⁵³ Підраховано автором за: [422, с. 75].

⁵⁴ Підраховано автором за: [422, с. 86–92].

⁵⁵ Підраховано автором за: [422, с. 41].

⁵⁶ Підраховано автором за: [415, с. 139].

⁵⁷ Підраховано автором за: [415, с. 140].

⁵⁸ Підраховано автором за: [415, с. 152].

⁵⁹ Підраховано автором за: [408, с. 47].

було забезпечене водопроводом, 61,8% – каналізацією, 50,5% – центральним опаленням, 81,2% – газом, 45% – гарячим водопостачанням, 59,5% – ваннами [415, с. 154]. Упродовж 1986 – 1988 рр. чернівецьким підприємствами не виконано плани щодо роздрібного товарообігу на 12,5 млн. руб. Станом на 1 жовтня 1988 р. магазинам області не вистачало до нормативів товарної маси на суму 26,5 млн. руб. [403, арк. 21–29]. У розрахунку на 100 сімей споживач міг придбати лише 50 одиниць побутових приладів, при нормативі 88 [403, арк. 21–29]. Не зважаючи на те, що впродовж трьох років збудовано 884 тис. кв. м. житла, його очікувало 30 тис. 230 сімей, що на 17% більше ніж у 1987 р. [403, арк. 21–29]. Ввід в експлуатацію шкіл зменшувався на 13%, дитячих садків на 5%, лікувальних закладів на 2% [403, арк. 21–29].

У 1989 р. наступним наслідком запровадження елементів ринкового господарства, після скорочення темпів соціально-економічного, ставало згортання виробничого потенціалу підприємств краю та руйнування виробничих зв'язків між ними. Госпрозрахунок та самофінансування зумовлювали не лише гальмування загальноекономічної динаміки, але й розпад виробничих зв'язків, які, зрештою, вже відживали. Це приводило до ускладнення вирішення питань соціального забезпечення та чергового зниження добробуту безпосередніх виробників матеріальних благ. Справа доходила до страйків. Соціально-економічні вимоги трансформувалися у політичні заклики, де простежувалися перші антикомуністичні нотки. Реформування вимагало подальшого розгортання у бік поглиблення демократизації виробництва та застосування приватновласницьких відносин. Ілюзорне запровадження поодиноких елементів ринку постійно висувало потребу їх цілісного запровадження, що виставляло приватну власність на перший план, а відтак ставило під сумнів доцільність існування монопольної компартійної політичної системи. Як результат, у 1989 р. системна соціально-економічна криза все далі пронизувала народногосподарський комплекс Львівщини. Виробництво найважливіших видів промислової продукції скорочувалося: нафти – на 39 тис. т., газу – на 272 тис. м. куб.,

сірки – на 126 тис. т. тощо [419, с. 4]. Загальна кількість робітників, службовців та колгоспників, зайнятих у народному господарстві, знижувалась на 30 тис. осіб [419, с. 26]. Хоча середньомісячна зарплата й побільшала до 207,8 руб. у робітників та службовців та до 159,5 руб. у колгоспників, реальна купівельна спроможність рубля динамічно опускалася. 16 січня 1990 р. в обком було направлено доповідну записку, яку підписав начальник статуправління І. Гук. У ній наголошувалося, що підприємствами області не поставлено продукції на 47,7 млн. руб., тобто на 21 млн. руб. більше ніж у 1988 р. Кількість підприємств, що не виконували план, збільшилася від 21 до 34, а їх питома вага у загальній кількості підприємств зросла від 8,1% до 11,6% [389, арк. 45–46]. Підприємствами Волинської області не поставлено продукції на суму 56 млн. 202 тис. руб. [414, с. 38]. Динаміка зростання кількості підприємств Рівненщини у 1988 р. становила 7 одиниць, а у 1989 – 3. Рівень їх рентабельності понизився на 1,1%. Темпи зростання обсягу продукції скоротилися: паливної на 9%, машинобудівної і легкої – 7% металообробної – 3%. Серед п'ятнадцяти районів вісім та обласний центр не виконували договірних зобов'язань⁶⁰. Середньорічна кількість робітників, службовців та колгоспників поменшала на 4,7 тис. осіб⁶¹. Введення в дію основних фондів у Івано-Франківській області скорочувалося на 72 млн. руб., капітальних вкладень – 76 млн. руб., продуктивність праці зменшилася на 1,7%⁶². Добове видобування нафти та газу поменшало, відповідно, на 13,6 тис. т. та 11,06 млн. м. куб., виробництво мінеральних добрив зменшилося на 14,4 тис. т., пресових машин – на 2 шт., засобів автоматизації – на 1,2 млн. руб.⁶³. Приріст прибутків скоротився на 5,1 млн. руб. Валовий суспільний продукт Тернопілля понизився на 20,7% [423, с. 7]. За ключовими економічними показниками область посідала 22 місце. Обсяг національного

⁶⁰ Підраховано автором за: [413, с. 124-127].

⁶¹ Підраховано автором за: [413, с. 6].

⁶² Підраховано автором за: [411, с. 7–8].

⁶³ Підраховано автором за: [411, с. 18–19].

доходу, використаний на споживання та нагромадження, був більший, ніж обсяг виробленої продукції. Це означало, що ввіз продукції перевищував її вивіз. Сальдо імпорту переважило експорт на 350,7 млн. руб. У розрахунку на душу населення вироблено на 15,9% менше, ніж в середньому у республіці [423, с. 12]. Загальне число низькорентабельних виробництв збільшилося на 197 одиниць, або ж до 44,4% [423, с. 50].

У Закарпатській області відбувся спад введення в дію основних фондів на 106 млн. руб. та зменшення капітальних вкладень на 91 млн. руб.⁶⁴ У загальному обсязі продукції промисловості скоротилася питома вага електроенергетики (на 0,1%), будівництва (на 0,2%), харчової промисловості (на 0,2%)⁶⁵. Серед найважливіших видів продукції скоротився випуск промислових роботів (на 3 штуки), чавунного литва (на 2,2 тис. т.), деревини (на 1,2 тис. м. куб.), дренажних труб (на 2,2 тис. км.), залізобетонних конструкцій (на 19 тис. м. куб.)⁶⁶. Загальна чисельність робітників і службовців скорочувалась на 16,3 тис осіб [409, с. 26–27]. Упродовж 1986 – 1989 рр. підприємства Чернівецької області не додали товарів народного споживання на суму 74,1млн. руб. У порівнянні з минулим роком ця різниця становила 15,1 млн. руб. Продукування товарів непродовольчої групи знизило 6% підприємств, заборгувавши споживачам 1,4 млн. руб. [405, с. 7]. За чотири роки споживачі не отримали товарів на суму 66,2 млн. руб. Заводи і фабрики лісової, аграрної та легкої промисловостей заборгували 22,4 млн. руб. Загалом наприкінці 1989 р. 17 підприємств області знизили об'єми випуску продукції до 72,3% виконання плану [405, с. 64–65]. Простежувалася стійка тенденція до зниження кількості трудових ресурсів. Їх середньорічна динаміка спаду становила 0,2% і за три останніх роки перетнула позначку у 5 тис. осіб [405, с. 5]. 14 березня 1990 р. керівник економічного відділу ЦК КПУ В. Усенко отримав таємну записку з Чернівецького облстату. У ній йшлося про те, що працюючі в умовах госпрозрахунку підприємства не

⁶⁴ Підраховано автором за: [409, с. 28].

⁶⁵ Підраховано автором за: [409, с. 57].

⁶⁶ Підраховано автором за: [409, с. 56].

виконують договірних зобов'язань, темпи приросту об'ємів виробництва знизилися на 3,3%, продуктивність праці на 2,1%”, допущено збитків на суму 66,2 млн. руб.” [387, арк. 1–2].

Продовжував набирати обертів кооператорський рух. У 1989 р. набув чинності закон “Про загальні засади підприємництва в СРСР”, який посилював розгортання приватновласницьких стосунків у Західній Україні. Відтепер виникали соціальні групи, що володіли засобами виробництва, поклавши початок стрімкій майновій диференціації населення Галичини, Волині, Буковини та Закарпаття. На західноукраїнському тлі загальна кількість приватних підприємств зростає на 706 одиниць, а кількість зайнятого населення – на 111 тис. 627 осіб. Обсяги реалізованої продукції та наданих послуг сягали відмітки у 213,3 млн. крб, збільшившись у порівнянні з 1988 р. на 61,8 млн. руб., або на 28,9%⁶⁷. У порівнянні з 1988 р. чисельність кооперативів Львівщини зростає на 521 одиницю і становила 1034 підприємства. Кількість працюючих збільшилася на 28 тис., а обсяг реалізованої продукції на 440 тис. крб⁶⁸.

Другою була Івано-Франківщина. Тут кількість приватних підприємств зростає на 115 одиниць, загальною кількістю у 510 приватних підприємств, а кількість працюючих збільшилася на 17,7 тис. виробників⁶⁹. Чернівецькі кооперативи, кількість котрих зростає на 87 підприємств і становила 413 підприємств, змогли реалізувати продукції на суму 21,3 млн. руб. [405, с. 10]. У Закарпатській області чисельність приватних підприємств зростає на 83 одиниці (разом – 401), а кількість зайнятого в них населення збільшилася на 11,1 тис.⁷⁰ Тернопілля демонструвало ріст чисельності кооперативів на 97 підприємств, (загалом – 397), де було зайнято на 21 тис. працюючих більше, ніж минулого року [392, арк. 1–6]. Кількість кооперативів Рівненщини зростає на 91 підприємство і налічувала 386 кооперативів, а чисельність виробників,

⁶⁷ Підраховано автором.

⁶⁸ Підраховано автором за: [419, с. 26].

⁶⁹ Підраховано автором за: [411, с. 13–14].

⁷⁰ Підраховано автором за: [409, с. 185].

зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю, збільшилася на 15,5 тис. осіб⁷¹. Як і минулого року, найповільніше приватновласницькі відносини розгорталися на Волині, де працювало на 11 тис. 827 осіб більше ніж у 1988 р., які виконували роботи на суму 221,3 тис. руб., більше ніж минулоріч. У порівнянні з минулим роком кількість волинських кооперативів зростає на 77 одиниць і досягнула 263 підприємств [6, арк. 18–20]. Значно розширювалось поле їх діяльності, збільшувались обсяги виробництва, особливо у аграрному секторі та легкій промисловості, громадському харчуванні і роздробній торгівлі. Поступово виникала конкуренція державним установам – не завжди на користь останніх. На тлі наростаючого дефіциту запрацювала велика кількість комерційних крамниць, де товари повсякденного вжитку реалізовувалися за ринковими цінами, котрі нерідко на 50%–100% перевищували державні. Низькі заробітні плати мешканців Західної України не дозволяли користуватися послугами комерційної роздробної мережі. А руйнування виробничих зв'язків ставало причиною порушення періодичності виплат. Це приводило до стрімкого падіння матеріального становища західних українців, що ставило під сумнів соціально-економічну спроможність правлячої партії, а відтак доцільність існування комуністичного режиму.

У 1989 р. аграрний сектор західноукраїнського регіону демонстрував, головним чином, від'ємні показники. У порівнянні до 1985 р. темпи зростання валової продукції скоротилися у всіх областях, крім Львівської і Тернопільської, де їх ріст відбувся всього на 1,4% і 1,6%. У решті вони знижувались в середньому на 2% – 2,3%⁷². На 100 руб. основних виробничих засобів продукувалося лише 53,4 руб. валової продукції. Переважна кількість аграрних підприємств була збитковою та низькорентабельною. Скажімо, втрати зерна становили 23 тис. т., картоплі – 11 тис. т. Списано було майже 26 тис. т. картоплі і овочів, через що кожен мешканець області недоотримав по 4 кг. цих продуктів [389, арк. 14–15]. У Волинській області показники

⁷¹ Підраховано автором за: [413, с. 73].

⁷² Підраховано автором за: [408, с. 85].

вирощування зернових на 3,7% були нижчими ніж минулого року [414, с. 40]. Намічені рубежі щодо вирощування картоплі виконано на 98,5%, овочів – 92,2%, льону – 77,7%. Сповільнення темпів сільськогосподарського виробництва Волині у 1989 р. підтверджував в інтерв'ю голова колгоспу імені Калініна Ківерцівського району В. Козак. “Від введення госпрозрахунку і самофінансування, – ділився він спогадами, – найбільше потерпали колгоспи. Дотаційне сільське господарство Волині опинилося у скрутних фінансових умовах, позаяк держава відмовлялася погашати борги та надавати пільгові кредити. Про нові форми господарювання чули лише на нарадах. Їх економічну суть ніхто пояснити не міг. Компартійне начальство примушувало нас за власний рахунок допомагати відстаючим господарствам” [831]. Динаміка агропромислового комплексу Рівненщини знаково здавала позиції у сфері тваринництва. Валовий об’єм цього сектору зменшився на 11 млн. руб. Відтак темпи зростання у м’ясопереробній промисловості сповільнювались на 5%. Введення в дію основних фондів в АПК уповільнилося на 134 млн. руб. Наслідок – зменшення капіталовкладень у сільське господарство щодо об’єктів виробничого призначення на 22 млн. руб.⁷³. Виробництво м’яса зменшилося на 2,8 тис. т.⁷⁴ Сільськогосподарські підприємства втратили 2,5 тис. робітників⁷⁵. Річний об’єм продукування м’яса у Івано-Франківській області зменшився на 379 т., молока – 14 тис. т., яєць – 22 тис. 96 шт., вовни – 35 центнерів⁷⁶. На заводі став ще й недобір продукції, пов’язаний із втратами під час збирання врожаю. Проведене у липні 1989 р. обстеження показувало, що господарства області залишили на полі понад 5 тис. т. продукції [412, с. 35]. Натомість від 1985 р. зростала частка особистих підсобних господарств. У зазначеному році їх корисна площа становила 95,6 тис. га., 1986 р. – 86,3 тис. га., 1987 р. – 99,1 тис. га., 1988 р. – 104,4 тис. га., 1989 р. – 109,9 тис. га. Питома вага цих господарств у

⁷³ Підраховано автором за: [413, с. 142–147].

⁷⁴ Підраховано автором за: [413, с. 166].

⁷⁵ Підраховано автором за: [413, с. 167].

⁷⁶ Підраховано автором за: [411, с. 71–91].

секторі рослинництва зросла на 1,2%, тваринництва – 6,7%. Значну частку у сукупних прибутках колгоспників складав дохід отриманий від ведення приватних господарств, який становив 24% [412, с. 5].

Виробництво сільськогосподарської продукції Тернопілля знизилося на 4,3%, тоді як в особистих підсобних господарствах воно зросло на 2,2%. Продукування зерна і картоплі у колгоспах зменшилося на 1%, цукрових буряків – на 17%, овочів – на 11%, реалізація худоби і птиці – на 9,7 тис. т. (5%), молока – на 13,3 тис. т. (1,6%), яєць – 59,7 тис. штук (1,3%) [423, с. 110]. Валова продукція агропромислового комплексу Закарпаття зменшилася на 68,3 млн. руб. В складне становище потрапило рослинництво, обсяги продукції якого змаліли на 87,5 млн. руб.⁷⁷ Порівняно із минулою п'ятирічкою темпи росту продукції сільськогосподарського виробництва уповільнилися на 2,8%⁷⁸. У АПК стало менше на 14 радгоспів, 3 міжгосподарських підприємства, 8 м'ясо-молочних заводів⁷⁹. У Чернівецькій області 1989 р. не додано до плану валового збору аграрних культур 426 тис. т. цукрових буряків, 1,5 тис. т. – льоноволокна, 166 тис. т. – плодів та ягід. 3 центнери зерна та 10 центнерів картоплі з кожного гектару залишалося на полі. 10 сільськогосподарських підприємств не справлялися із виконанням доручень щодо виробництва м'яса, допустивши найнижчі показники: 52% виконання плану [405, с. 25–27].

Найвідчутніше для населення наростання системної соціально-економічної кризи проявлялося у соціальній сфері. Для прикладу, у Львівській області загострювалася житлова проблема. На 97 тис. кв. м. скоротилося введення в дію житлових будинків. У сільській місцевості таке скорочення відбулося на 33 тис. кв. м. [419, с. 64–65]. На житлове будівництво спрямовувалося лише 17% від загального обсягу капіталовкладень. В експлуатацію здано на 2,6 тис. квартир менше, ніж у 1988 р., на 1,3 тис. – ніж у 1987 р., на 1,6 тис. – ніж у 1985 р. У черзі для його

⁷⁷ Підраховано автором за: [409, с. 28].

⁷⁸ Підраховано автором за: [409, с. 29].

⁷⁹ Підраховано автором за: [409, с. 65].

отримання очікувало 131,7 тис. сімей, з них 57% – більше 10 років. За існуючих темпів житлового будівництва, для забезпечення квартирами тільки черговиків, без врахування приросту, потрібно було 20–30 років [389, арк. 17–18]. Непоправних втрат зазнавала сфера послуг Львівщини, де трудилося 28% загальної кількості працюючих. Із розрахунку на одного жителя послуг отримано 40% від нормативу [389, арк. 18–19]. Помітно знижувалась кількість введення в експлуатацію дитячих дошкільних закладів та лікувальних установ – відповідно на 2 млн. 363 тис. місць і 720 тис. місць [420, с. 74–78]. Виробництво товарів для дітей скорочувалось на 25%, молоді на – 27,6%, літніх осіб на – 1% [389, арк. 52–54]. В роздрібну мережу не надійшло 67 тис. штук телевізорів, 29 тис. штук кавоварок, 10 тис. штук кавомолок. Випуск продовольчих товарів був у 5 разів меншим, ніж непродовольчих. Як наслідок, питома вага перших зменшилася з 34,4% у 1985 р. до 29,9% у 1989 р. Ціни на молокопродукти зросли на 3,8%, м'ясопродукти – 10,7%, ковбаси – 6,1%. У той же час промисловість області продукувала м'яса менше на 8,6%, ковбасних виробів – 3,3%, масла – 1,8%, сирів – 2%, борошна – 1,5%, круп – 1,4%. На загальне подорожчало 40,4% усіх видів товарів. Набирала розмаху інфляція, яку добре ілюстрував ріст цін. Продукція машинобудування дорожчала на 27%, верстатобудування – 27%, побутові товари – 10%, трикотажні вироби – 4,2%, шкіряні – 18,8% [389, арк. 59–62]. Темпи росту загального обсягу роздрібно-товарообігу у Волинській області скоротилися на 5,1%,⁸⁰ а введення в дію житлових будинків – на 11 тис. 772 кв. м.⁸¹ Впровадження в експлуатацію загальноосвітніх шкіл поменшало на 12 тис. учнівських місць⁸². Так само і показники зведення дошкільних закладів – в середньому вони скоротилися на 260 місць⁸³. Обсяги будівництва лікарняних закладів поменшали на 190 ліжок⁸⁴.

⁸⁰ Підраховано автором за: [414, с. 6].

⁸¹ Підраховано автором за: [414, с. 12–13].

⁸² Підраховано автором за: [414, с. 15].

⁸³ Підраховано автором за: [414, с. 18].

⁸⁴ Підраховано автором за: [414, с. 21].

Темпи зростання грошових доходів населення Рівненської області 1989 р. у порівнянні із минулим роком сповільнилися на 1%⁸⁵. Введення в дію загальної площі житлових будинків за державні кошти скоротилося на 8 тис. кв. м.⁸⁶. Будівництво за власний рахунок і за допомогою державного кредиту в місті зменшилося на 7 тис. кв. м., на селі – 9 тис. кв. м.⁸⁷ Кількість помешкань, збудованих за кошти громадян, скоротилася на 382 одиниці, за кошти колгоспів на 111. Середній розмір державного помешкання зменшився від 66 кв. м. до 62,5 кв. м., кооперативного від 56,1 кв. м. до 53,4 кв. м.⁸⁸. Уведення в дію загальноосвітніх шкіл гальмувалося на 5 одиниць (1 у місті, 4 у селі)⁸⁹. Кількість лікарняних закладів поменшала на 353 ліжка, а дитячих дошкільних закладів – на 330 місць⁹⁰. У 1987 р. споживання м'яса мешканцями Івано-Франківщини становило 46,4 кг. на душу населення, 1988 р. – 46,3 кг., 1989 р. – 46,2 кг., молока, відповідно, 388,7 кг., 377,2 кг., 375,2 кг., риби – 12,3 кг., 12,2 кг., 11,6 кг., яєць – 205 шт., 220 шт., 202 шт. [435, с. 3–4]. Будівництво житлових будинків скоротилося на 23 тис. кв. м.⁹¹ В обласному центрі черга на отримання житла від 1985 р. збільшилася на 7 тис. сімей [438, с. 41]. Не витримував критики і благоустрій квартир. Житло було обладнане водопостачанням на 88%, каналізацією – 78%, газом – 94% [411, с. 45]. Зазнавало суттєвого скорочення будівництво дитячих садків. Якщо у 1987 р. дошкільнята мали змогу зайняти 2450 місць, то у 1988 р. – 1450 місць, 1989 р. – 810 місць. Понад усе вказана кількість скорочувалась у сільській місцевості. Тут спорудження дитсадків зменшувалося на 50% (1988 р. – 560 місць, 1989 р. – 290 місць). Динаміка введення в дію загальноосвітніх шкіл була такою: 1987 р. – 7727 учнівських місць, 1988 р. – 6072 місць, 1989 р. – 4088 місць [411, с. 22–28]. Здача в експлуатацію лікарень,

⁸⁵ Підраховано автором за: [413, с. 73].

⁸⁶ Підраховано автором за: [413, с. 6].

⁸⁷ Підраховано автором за: [413, с. 65].

⁸⁸ Підраховано автором за: [413, с. 66–67].

⁸⁹ Підраховано автором за: [413, с. 77].

⁹⁰ Підраховано автором за: [413, с. 73].

⁹¹ Підраховано автором за: [411, с. 8].

поліклінік, амбулаторій зменшилась на 27%, клубів та будинків культури – 21% [411, с. 29–38].

Введення в експлуатацію житлових будинків у Тернопільській області скоротилося на 20 тис. кв. м. [423, с. 5]. Капітальний ремонт житла поменшав на 54%, або на 28,8 тис. кв. м. ніж минуло річ [423, с. 75]. Охоплення дітей дошкільними закладами знизилося на 0,1%⁹². Середньорічна кількість дошкільнят зменшилася на 8 тис. осіб у всіх районах області⁹³. Кількість амбулаторно-поліклінічних закладів скоротилася на 610 місць, будинків культури – на 6 одиниць [423, с. 74]. Згідно з даними заступника начальника статуправління Л. Мазуренка 41% сільських шкіл перебували у аварійному стані. У більшості були відсутні спортивні та актові зали, не вистачало харчоблоків. За результатами соціологічного опитування, у якому взяло участь 30 учнів, вчителів та батьків середньої школи села Сураж Шумського району, лише 3,3% вчителів та 13,4% батьків відповіли позитивно на запитання “Чи відбулися за останні роки позитивні зміни?”. Із числа опитаних 66,7% учнів вважали, що зміни лише розпочинаються, 70% вчителів зазначали, що про перебудову багато говорять, а результати незначні [392, арк. 1–6]. Невпинно знижувався рівень продажу продуктів харчування у Закарпатській області: рибопродуктів – на 1%, тваринного масла – на 8%, молокопродуктів – на 8%, цукру – на 3%⁹⁴. Річна реалізація товарів промислової групи поменшала на 4,7 тис. радіоприймачів, 0,8 тис. телевізорів, 0,4 тис. холодильників, 1,5 тис. пральних машин⁹⁵. У 1989 р. загальна площа збудованого житла зменшилася на 12 тис. кв. м. Чисельність черговиків збільшилась на 1,3 тис. осіб. Не менш напруженим “квартирне питання” було на селі, де житловий фонд зменшився 2 тис. кв. м.⁹⁶ Введення в дію загальноосвітніх шкіл скоротилося на 6 одиниць і, як наслідок,

⁹² Підраховано автором за: [423, с. 9].

⁹³ Підраховано автором за: [423, с. 68].

⁹⁴ Підраховано автором за: [409, с. 145].

⁹⁵ Підраховано автором за: [409, с. 140–144].

⁹⁶ Підраховано автором за: [409, с. 150–153].

кількість учнів зменшилася на 10 тис.⁹⁷ Чисельність дітей у дошкільних закладах поменшала на 1,2 тис.⁹⁸ Кількість лікарняних закладів змаліла на 5 установ, як правило у сільській місцевості⁹⁹. Грошові витрати жителів Чернівецької області у 1989 р., скеровані на придбання непродовольчих товарів, збільшилися на 30%, продовольчих – на 27% [405, с. 6–7]. Забезпечення населення останніми скоротилося на 15,3%. Прогалина у роздрібній мережі нараховувала 37 млн. руб. На колгоспних ринках ціни переважали державні вже у 4–6 разів [405, с. 8]. У Чернівцях квартирний облік від початку 80-х рр. ХХ ст. мав таку динаміку: в 1980 р. у черзі для отримання житла знаходилася 16 тис. 361 сім'я, 1985 р. – 18 тис. 198, 1988 р. – 20 тис. 59, 1989 р. – 26 тис. 50. Довгоочікувані оселі водопроводом були облаштовані на 80%, каналізацією – 80%, газом – 92%, гарячим водопостачанням – 72%, центральним опаленням – 53%, ваннами та душем – 69% [404, с. 6–7]. Суттєво знижувались темпи зведення освітніх, медичних та культурно-побутових закладів Чернівецьчини. Будівництво шкіл загальмувалося на 9%, дитсадків на 6,5%, лікарень на 13%, клубів та будинків культури 2,8%. Річні плани щодо виконання цих показників не виконано на 37% [405, с. 11–12]. 26% лікарень та 20% поліклінік вимагали капітального ремонту, 8,7% з них знаходилося у аварійному стані, 4% – не мали централізованого постачання води, 12% – каналізації, 13% – гарячого водопостачання [405, с. 16].

Таким чином, вже на початках реального застосування перебудовних соціально-економічних нововведень 1988–1989 рр. у вигляді прищеплення екстенсивній радянській економіці елементів ринкового господарства, цей процес зазнавав гальмування. Ініційовані “Законом про державне підприємство” госпрозрахунок та самофінансування були несумісними складниками того способу господарювання, у котрому засоби виробництва мали суспільний характер. Відтак, на заводах та фабриках західних областей

⁹⁷ Підраховано автором за: [409, с. 158–159].

⁹⁸ Підраховано автором за: [409, с. 132].

⁹⁹ Підраховано автором за: [409, с. 185].

УРСР у 1988 р. ставали помітними ознаки спаду темпів розвитку, що було наслідком порушення загального балансу внутрішньо та зовнішньо галузевих компонентів. Як наслідок, розпочиналось стрімке погіршення матеріального становища мешканців краю, а відтак зростання незадоволення економічною політикою правлячої партії. Широко розрекламовані КППС новації не могли подолати комплексу проблем, закладених у природі комуністичного способу виробництва. Проникнення госпрозрахунку та самофінансування у плановий радянський виробничий механізм дестабілізувало його вже на початках реформувань. Компартійна соціально-економічна модель, будучи виснаженою, болісно реагувала на ринкові нововведення, помножуючи старі виробничі проблеми на велику кількість нових. Зменшення поступальної динаміки виробничо-промислового потенціалу народногосподарського комплексу Західної України ставило промислові та аграрні підприємства у скрутне становище, а відтак започаткувало руйнування усталених десятиліттями виробничих зв'язків, які об'єднували економіку у єдиний організм.

Так, у 1989 р. дійшло до розбалансування взаємодії як промислових галузей, так і їх ключових структурних підрозділів – промислових підприємств. Фабрики та заводи першими відчували непродуманість реформувань, позаяк, будучи державними, апріорі не могли увібрати чужорідні елементи ринкового господарства – госпрозрахунок та самофінансування. Вкотре все зводилося до показової імітації ефективності нововведень, які насправді руйнували хитку комуністичну економічну структуру, демонструючи нежиттєздатність останньої. По суті, перебудова була індикатором перманентної компартійної неспромоги налагодження інтенсивної роботи виробничого механізму країни без надмірного втручання держави. Поступово ставало зрозумілим, що соціалістичний економічний уклад – це приречена на відмирання химера, існування котрої могло відбуватися лише за умов панування авторитарної КППС. Будь-яке стороннє втручання викликало її атрофію і, як наслідок, подальше самознищення.

3.2. Наслідки соціально-економічних реформ

На початку 1990 р. компартійне керівництво СРСР, не усвідомлюючи природньої несумісності планової та ринкової моделей господарювання, продовжувало розгортання половинчастих соціально-економічних реформ. Як наслідок, оточені державною економікою ринкові елементи – госпрозрахунок та самофінансування, давали зворотній від сподіваного ефект. Підтвердженням тому стали перебудовні результати 1988–1989 рр. Вони виявлялись у гальмуванні темпів економічного розвитку, які змінила руйнація виробничих зв'язків, і як наслідок, – стрімке погіршення добробуту громадян країни. Усе це розхитувало підвалини комуністичного ладу. Тому влітку 1990 р. уряд прем'єр-міністра СРСР М. Рижкова розробив антикризову програму, яку підготувала робоча група на чолі з академіком Л. Абалкіним. Вона виходила з ідеї поступового запровадження ринкових відносин під гаслом “спочатку стабілізація – потім ринок”. Як і раніше невідступно зберігалася засада поєднання державного сектора та ринкових відносин. Запроваджувати ринок пропонувалося поетапно, починаючи з 1991 р. Комуністичний держапарат мав пильно стежити за розвитком приватновласницьких нововведень.

Альтернативну програму переходу до ринкової економіки, що отримала назву “500 днів”, підготувала група вчених на чолі з академіком С. Шаталіним. Ця “шокова терапія” передбачала у короткий термін проведення масштабної приватизації державної власності, запровадження вільного ринкового ціноутворення з паралельною індексацією заробітних плат та соціальних допомог, а також допущення регульованого безробіття. Одночасно програма значно обмежувала можливості союзного центру керувати економікою республік, що ставило його в рамки стороннього спостерігача, а відтак звужувало політичну владу. Програма була підтримана опозиційно-демократичним керівництвом РРФСР на чолі із Б. Єльциним.

Проте, нашо вхнувшись на протидію ортодоксального керівництва ЦК КПРС, вона не була реалізована.

У цей період ініціатор перебудови М. Горбачов почав відступати від проголошених реформ, позаяк останні звужували політичну вагу очолюваної ним правлячої партії. Тому він віддав перевагу курсу економічних новацій, розробленому новим прем'єр-міністром СРСР В. Павловим. Його проект передбачав здійснення суворого державного контролю при переході до ринку так, що від реального втілення приватновласницьких стосунків у ньому залишалася лише ринкова фразеологія. Фактично, зазначений план дій перекреслював минулорічні ринкові нововведення і повертав Радянський Союз у доперебудовні часи. Доказом слугував половинчастий “Закон про власність”, котрий у 1990 р. не узаконив юридичний термін “приватна власність”. Відсутність чітко розробленої економічної стратегії призвела до поглиблення кризи усього народногосподарського комплексу СРСР. Незважаючи на те, що Верховна Рада України ухвалила “Закон про економічну самостійність УРСР”, західноукраїнський регіон глибше поринав в економічну кризу. Відтак третім кроком на шляху руйнування народногосподарського комплексу Західної України у 1990 р. ставало згорання промислових потужностей регіону, котре ставило мешканців на межу виживання. Труднощі набирали такого широкого розмаху, що офіційні статистичні видання не завжди могли їх втаємничувати. Відходила у минуле всеохоплююча демонстрація поступального росту, скерована на рекламування переваг комуністичного способу виробництва. А здавна національно налаштоване західноукраїнське суспільство переконувалося у нездатності КПРС до облаштування належного матеріального становища жителів краю.

З оглядну на те, що соціально-економічні негаразди найсильніше лихоманили ту область, виробничий потенціал котрої був найбільшим, “пальму кризової першості” у 1990 р. впевнено посідала Львівщина. Її річний сукупний валовий продукт у промисловості скоротився на 700 тис. руб.,

продукція сільського господарства – на 130 тис. руб., капіталовкладення – на 500 тис. руб., прибуток у народному господарстві – на 108 тис. руб.¹⁰⁰. Темпи соціально-економічного розвитку гальмувалися в діапазоні від 4% до 16%¹⁰¹. Прибуток підприємств знизився на 56 млн. руб.¹⁰² У порівнянні із минулим роком виробництво цукру знизилося на 31,7 тис. т., м'яса на 9,5 тис. т., ковбаси на 3 тис. т., макаронів на 3,7 тис. т. [452, с. 12]. Не відставала і промислова група. Виробництво трикотажу зменшилося на 1,3 млн. штук, взуття на 1,5 млн. пар, посуду на 1,8 млн. штук¹⁰³. Не вистарчало 67,4 тис. штук телевізорів, 14,9 тис. штук велосипедів, на 9,7 млн. руб. меблів [452, с. 16]. Продовжувала скорочуватися кількість працівників, зайнятих у народному господарстві: всього на 31 тис. осіб¹⁰⁴. Відтік сільських жителів у міста сягнув найвищого показника – 10 тис. осіб щорічно [418, с. 4]. Характерним явищем, яке значно поглибило розгортання кризи у народногосподарському комплексі Львівщини 1990 р., були втрати робочого часу внаслідок страйкового руху. У промисловості вони становили: у 1988 р. – 104,7 днів за рік, 1989 р. – 184,1 день, 1990 р. – 283,2 дні. Цілодобові простої мали відповідно таку динаміку: 24,5 днів за рік, 42,7 днів, 101,8 днів [418, с. 47]. Заробітна плата становила у промисловості – 233 руб., у сільському господарстві – 218 руб. Однак темпи зростання грошових доходів і витрат населення мали від'ємний показник. Останні перевищували на 2% доходи і мали тенденцію до зростання [418, с. 50]. Підрахунок співвідношення прибутків та витрат громадян свідчив, що наприкінці 1990 р. їх від'ємне сальдо становило 30 руб. [418, с. 51]. Як наслідок, споживання продуктів харчування на душу населення скоротилося: на 4 кг. м'яса, 1,6 л. молока, 14 штук яєць, 1,2 кг. овочів [418, с. 68]. На початку року 66,4% підприємств області не змогли укласти необхідні угоди щодо постачання продукції [389, арк. 47–48]. Тому начальник управління статистики І. Гук.

¹⁰⁰ Підраховано автором за: [454, с. 7].

¹⁰¹ Підраховано автором за: [454, с. 13].

¹⁰² Підраховано автором за: [454, с. 234].

¹⁰³ Підраховано автором за: [452, с. 15].

¹⁰⁴ Підраховано автором за: [454, с. 34].

попереджав про зростання кількості збиткових підприємств із 25 до 50 та чверть відсоткове невиконання планів виготовлення ключових видів продукції. За його словами рівень виробництва знизили 167 фабрик та заводів, або кожне друге. Випуск товарів народного споживання уповільнили 82 підприємства (28,9% їх загальної кількості), 115 (37,8%) не забезпечували приросту продуктивності праці. Темпи росту зарплати (7,5% зростання) впевнено випереджали приріст продуктивності праці (1,9% зростання). 162 підприємства (58,8% їх загальної кількості) допустили зростання собівартості продукції [389, арк. 96–98].

Серед 30 позицій виробництва продукції підприємствами Волинської області, 17 виявилися не реалізованими. Відставання від намічених рубежів складало в середньому від 7% до 30%. Передусім це стосувалося товарів широкого вжитку – шкіряного взуття (виконання плану на 74,1%), будівельних матеріалів (61,4%), легкових автомобілів (94,3%) [414, 34–35]. Першим від непередбаченого реформування потерпало виконання договірних зобов'язань, як наслідок руйнації виробничих зв'язків. Якщо у попередньому році через їх невиконання (99,4% від плану) область не отримала продукції на 10,5 млн. руб., то у 1990 р. (96,8% від плану) – на 56,5 млн. руб.¹⁰⁵ Загальна чисельність робітників скоротилася на 16 тис. 940 осіб, у агропромисловому комплексі – на 4550 осіб. Капіталовкладення в рівненський виробничий комплекс поменшали на 5 млн. руб. (2,1%), продукція АПК скоротилася на 11,9 млн. руб. Помітно зменшилися добові обсяги випуску торфу – на 239,1 т., залізобетонних виробів – на 40 м. куб., силових вимикачів – на 2 шт., сільськогосподарських машин – на 10,7 тис. руб., тканин на – 8 тис. кв. м., трикотажу – на 1,4 тис. штук¹⁰⁶. Недопоставлено продукції на суму 44 млн. 757 тис. руб., що на 25 млн. 500 тис., руб. більше ніж минулого року¹⁰⁷. Середньостатистична кількість

¹⁰⁵ Підраховано автором за: [414, с. 38–39].

¹⁰⁶ Підраховано автором за: [413, с. 6-8].

¹⁰⁷ Підраховано автором за: [413, с. 127].

робітників поменшала на 7,5 тис. осіб¹⁰⁸. Кількість збиткових підприємств Івано-Франківщини зросла на 7%¹⁰⁹. Зниження обсягів виробництва допустило 50% фабрик та заводів. Сума недопоставленої продукції зросла в 4,3 рази і складала 50,5 млн. руб. Виробничі потужності щодо випуску арматури, обчислювальної техніки, залізобетонних виробів, тканин, шкіри використовувалися на 50%–80%. Паливна промисловість гальмувалась на 9,8%, електроенергетична – 1,6%, будівельних матеріалів – 2,5%, харчова – 4,6% [441, с. 24–27]. Керівництво статуправління попереджало: “Економічна ситуація в області характеризується гострими кризовими явищами. Ріст грошових доходів населення значно перевищує рівень виробництва товарів та послуг, в результаті чого посилюються інфляційні процеси” [99, с. 3]. Ціни у держторгівлі зросли від 8,5% до 54,7%, а у комерційній – на 200% [99, с. 8–9]. У порівнянні з минулим роком товарні запаси зменшилися на 20,3 млн. руб., а забезпеченість ними становила 68 днів. Торгівельним закладам не вистачало до нормативу товарів на суму 56 млн. руб. Вперше за багато років недостатнє надходження у торгівлю багатьох видів продукції привело до інтенсивного залучення товарів із державних резервів [412, с. 10].

Серед підприємств Тернопілля число збиткових сягло 72, збільшившись на 21. Збитки зросли на 6210 тис. руб.¹¹⁰ Значно знизили обсяги виробництва 41 підприємство (33,3% їх загальної кількості) [421, с. 7]. Зростаючий незадоволений товарний попит призводив до різкого зниження товарних запасів на 27,6%. Забезпеченість товарами була нижчою від нормативу на 80 млн. руб. [423, с. 100]. Із 8 ключових виробничих позицій у Закарпатській області 6 виявляли від’ємну динаміку¹¹¹. Рівень рентабельності підприємств втратив 1,3%–2,7% [450, с. 126]. Серед основних галузей промисловості зменшення приросту продукції показували паливна, електроенергетична, хіміко-фармацевтична, лісова та будівельна, в

¹⁰⁸ Підраховано автором за: [413, с. 6].

¹⁰⁹ Підраховано автором за: [441, с. 6–15].

¹¹⁰ Підраховано автором за: [423, с. 46].

¹¹¹ Підраховано автором за: [450, с. 131].

середньому, на 1%–7%¹¹². Серед продуктової групи товарів суттєво зменшилися об'єми продажу борошна та хліба (на 7%), молока (на 1,2%), яєць (на 37,4%), риби (на 7,5%)¹¹³. 14 показників промислової групи демонстрували виробничий спад половини позицій: годинників на 2,1 тис. штук, холодильників – 3,1 тис., порохотягів – 5,5 тис., велосипедів – 8,4 тис.¹¹⁴ Чисельність робітників, службовців та колгоспників, яка постійно спадала із 1986 р., скоротилася ще на 22 тис. осіб [134, арк. 3–23]. Статистичний офіціоз Чернівецької області повідомляв: за 1986–1990 рр. підприємствами не додано товарів на суму понад 104 млн. руб., у тому числі у 1990 р. – 30 млн. руб. У першу чергу це стосувалося 3,6 млн. кв. м. недостачі бавовняних тканин та 43 тис. штук трикотажних виробів. Не досягнуто рубежів щодо виробництва товарів легкої промисловості. Середньорічні темпи їх приросту становили 2,1% проти 6,4% минулорічних. Лише на 84% укладено договорів на поставку непродовольчих товарів [424, с. 12]. Небачених розмірів сягала кількість заборгованої продукції. У порівнянні із минулим роком вона збільшилась на 230% і перетнула межу у 32 млн. руб. Серед семи позицій виготовлення продукції жодна не була виконана. Забрало 130,8 млн. квт. електроенергії, на 72,3 млн. руб. обчислювальної техніки, на 4,9 млн. руб. обладнання для легкої промисловості. Чисельність працівників, зайнятих у сфері матеріального виробництва змаліла на 7 тис. осіб [424, с. 21–22].

У 1990 р. приватновласницькі сосунки все впевненіше відвойовували “місце під сонцем”, стаючи альтернативою одержавленому способу виробництва. На це вказувала стрімко зростаюча кількість кооперативів у західних областях України, чисельність зайнятого населення та суми грошового обігу. У порівнянні з минулим роком чисельність приватних підприємств зросла на 40%, кількість працюючих на 37%, а показники

¹¹² Підраховано автором за: [450, с. 130].

¹¹³ Підраховано автором за: [450, с. 50].

¹¹⁴ Підраховано автором за: [450, с. 51].

фінансової діяльності на 34%¹¹⁵. Найпомітніший ріст кількості кооперативів спостерігався у Львівській області. Наприкінці 1990 р. їх було 1812 підприємств (37,9 тис. осіб працюючих), що на 778 підприємств, або на 43% більше ніж минулоріч. До них додалися 5,5 тис. осіб, зайнятих індивідуальною трудовою діяльністю [418, с. 43–44]. Обсяг реалізованої ними продукції зріс на 90 млн. руб. і становив 289,6 млн. руб. Друге місце посідали кооперативи Тернопілля. Їх чисельність зросла на 697 підприємств, а кількість працюючих – на 21,3 тис. виробників [423, с. 37]. Наступними були кооператори Закарпаття. Вони налічували 844 підприємства, де працювало 14 тис. 630 осіб із обсягом реалізованої продукції на суму 15,093 млн. руб. Кількість діючих кооперативів Чернівецької області збільшилася на 6,5% і наприкінці року становила 693 підприємства. Ними було реалізовано продукції на суму 123,5 млн. руб., з них 21% – безпосередньо населенню. У розрахунку на одного працюючого в кооперативі обсяг продукції зріс на 30% [424, с. 10]. Чисельність рівненських кооператорів збільшилась на 367 підприємств, а кількість працюючих на 14,3 тис., волинських на 267 і 11,1 тис. відповідно¹¹⁶. Замикала розгортання приватно-кооперативного руху Івано-Франківщина. Тут кількість кооперативів збільшилася на 213 одиниць, а кількість працюючих – на 12,7 тис. осіб.

Не могло похвалитися успіхами у 1990 р. сільське господарство західноукраїнських областей. Скажімо, у агропромисловому секторі Львівщини розпалося 7 радгоспів та 6 міжгосподарських підприємств. Натомість з'явилося 36 приватних фермерських господарств. Валова продукція державних агропідприємств зменшилась на 71,8 млн. руб., а темпи її росту уповільнилися на 1,3% [451, с. 162–163]. Прибуток скоротився на 4,7 млн. руб., рівень рентабельності знизився на 2,7%. Виробництво зменшилось

¹¹⁵ Підраховано автором.

¹¹⁶ Підраховано автором.

на: м'яса – 2,4 тис. т., молока – 19 тис. т., яєць – 100 тис. штук, вовни – 8 т.¹¹⁷ Суттєво скорочувалась закупівля зерна, худоби і птиці, молока та молочних продуктів – в середньому на 150–200 тис. т. [451, с. 10]. Негативну динаміку сільського господарства Волинської області розкривали наступні цифри: невиконання планових завдань охопило вирощування картоплі (97,1% плану), овочів (90,3%), льону (91,7%). Виробництво м'яса, молока, яєць, вовни зменшилось на 3%–7%¹¹⁸. Сукупний грошовий показник валової продукції агропромислового комплексу Рівненщини зменшився на 18,1 млн. руб. Зазнала помітного зменшення урожайність сільськогосподарських культур: зернових – на 1,1 ц. з га., буряків – 20 ц. з га., овочів – 21 ц. з га. Як результат, поменшав їх валовий збір: пшениці – на 39,4 тис. т., жита – 21,7 тис. т., проса – 0,2 тис. т., буряків – 157,4 тис. т., льону – 1,1 тис. т., картоплі – 27,9 тис. т., овочів – 25,5 тис. т.¹¹⁹ Виробництво м'яса зменшилося на 1 тис. т., яєць – 23,5 млн. штук, вовни – 18 т.¹²⁰

Валова продукція АПК Івано-Франківщини у 1990 р. зменшилася на 15,2 млн. руб., або на 1,5. Рентабельність сільськогосподарських підприємств зменшилася ще на 2% [417, с. 29–31]. Недоодержано було 12 тис. т. молока, 2,7 тис. т. м'яса. На 16,2% зменшилося виробництво молочної продукції. Знижено виробництво хліба на 3,6%, консервів – 8,9%, кондвиробів – 6,3%, безалкогольних напоїв – 35,7%, цукру – 73% [435, с. 8–10]. Продуктивність праці скоротилася на 257,7 руб. [433, с. 2–22]. Натомість зростала частка підсобних господарств. На минулорічному тлі вона збільшилася на 48,4 тис. га. Цікаво те, що у першій половині 80-х рр. величина сегменту особистих господарств помітних змін не зазнавала, коливаючись від 96,4 тис. гектарів до 97 тис. гектарів. Проте на зламі 1990–1991 рр. їх розмір збільшився до 170,8 тис. га. [437, с. 3]. Кількість низькорентабельних аграрних підприємств Тернопілля зросла із 197 (44,4% від їх загальної кількості) до 219 (46,3% від

¹¹⁷ Підраховано автором за: [446, с. 203].

¹¹⁸ Підраховано автором за: [414, с. 41–45].

¹¹⁹ Підраховано автором за: [413, с. 144–145].

¹²⁰ Підраховано автором за: [413, с. 159].

їх загальної кількості). Якщо у 1989 р. таких господарств нараховувалося 29% від їх загальної кількості, то у 1990 р. – 56% [423, с. 40]. Сукупна валова продукція АПК змаліла на 60,8 млн. руб. Тепер на душу населення вироблялося на 12,4 кг. менше зерна, 9,8 кг. – картоплі, 15,5 кг. – овочів, 6,9 кг. – м'яса, 13,2 кг. – молока¹²¹. Агропромисловий комплекс Закарпатської області позбавився 4-х міжгосподарських підприємств. Посівна площа скоротилася на 0,9 тис. га. Виробництво основних видів продукції скорочується на 2,4 тис. т. м'яса, 3 тис. т. молока, 30 т. вовни¹²². У Чернівецькому АПК не додано до плану 347 тис. т. цукрових буряків, 3 тис. т. льону, 221 тис. т. овочів, 33,7 тис. т. м'яса, 1,3 млн. штук яєць. Частка аграрного виробництва в індивідуальному секторі Чернівецьчини у 1990 р. зросла до 64,4% щодо виробництва м'яса, 57,6% – молока, 28,8% – яєць [424, с. 23].

У 1990 р. продовжувало залишатися складним соціальне забезпечення жителів регіону. Приміром, у Львівській області порівняно з минулим роком кількість введеного в дію житла скоротилася на 57 тис. кв. м.¹²³ Чисельність сімей, які знаходилися на обліку для його отримання, досягла позначки у 155,9 тис.¹²⁴ Більше як наполовину поменшало введення в дію шкіл (з 11,7 до 5,5 тис. місць), дитячих садків (з 3400 до 1890 тис. місць), лікарень (з 302 до 40 тис. ліжок) [451, с. 82]. Впровадження в експлуатацію клубів і будинків культури скоротилось на 40 об'єктів (12,1 тис. місць) [452, с. 148–149]. Доповідь облстату стверджувала: Кожна третя сім'я очікувала на житло понад 15 років. Область знаходилася на останньому місці в республіці щодо кооперативного будівництва. Національний дохід, використаний на споживання та нагромадження жителями Волинської області, зменшився на 232 млн. руб., причому фонд накопичення змалів на 46 млн. руб.¹²⁵. Виробництво товарів широкого вжитку, особливо легкої промисловості, не

¹²¹ Підраховано автором за: [423, с. 108–112].

¹²² Підраховано автором за: [450, с. 144–182].

¹²³ Підраховано автором за: [451, с. 11].

¹²⁴ Підраховано автором за: [451, с. 78].

¹²⁵ Підраховано автором за: [431, с. 18].

виконане на 4,4% [414, с. 3–12]. Не мало перспектив вирішення і житлового питання, позаяк задача в експлуатацію будинків поменшала ще на 19 тис. 293 кв. м. (92% виконання плану)¹²⁶. Область недорахувалася 260 учнівських місць, число лікарняних ліжок зменшилося на 700 одиниць¹²⁷.

Нівелюючи номінальне збільшення зарплати, зростання цін призвело до того, що сімейні прибутки мешканців Рівненщини у 1990 р. зменшились на 1,1%. За рахунок інфляції зростали витрати на харчування (на 3%), непродовольчі товари (на 4,1%)¹²⁸. Помітно скорочувалась реалізація цукру: на 10,6 тис. т., м'яса – 3,1 тис. т., молока – 7,1 тис. т., сиру – 0,5 тис. т., цигарок – 524 тис. пачок, меблів – 351 тис. руб.¹²⁹ Введення в дію корисної житлової площі поменшало на 118 тис. кв. м.¹³⁰ Проте на 24 тис. кв. м. збільшилася площа житла, збудованого за рахунок власних коштів¹³¹. Капіталовкладення у житлобуд змаліли на 1 млн. руб. За 5 років кількість черговиків, що стояла на обліку для поліпшення умов проживання, зросла на 13 тис. 597 сімей¹³². Будівництво шкіл поменшало на 3,1 тис. місць, дошкільних закладів – на 0,4 тис. місць. Медична мережа не отримала 168 лікарняних ліжок¹³³. Кількість бібліотек скоротилася на 7, клубів на 3, кінотеатрів на 11 установ¹³⁴. Знаково поменшала сільська мережа побутового обслуговування. У порівнянні із 1985 доперобудовним роком об'єм таких послуг зменшився на 8,6 млн. руб.¹³⁵ У Івано-Франківській області споживання на душу населення м'яса зменшилося на 1,5 кг., молокопродуктів – на 14 кг., овочів – на 24,1 кг., риби – на 0,6 кг., цукру – на 17,4 кг.¹³⁶ У порівнянні із доперобудовними часами виробництво тканин

¹²⁶ Підраховано автором за: [414, с. 13].

¹²⁷ Підраховано автором за: [414, с. 16].

¹²⁸ Підраховано автором за: [413, с. 43].

¹²⁹ Підраховано автором за: [413, с. 53-55].

¹³⁰ Підраховано автором за: [413, с. 6].

¹³¹ Підраховано автором за: [413, с. 65].

¹³² Підраховано автором за: [413, с. 68-69].

¹³³ Підраховано автором за: [413, с. 72-73].

¹³⁴ Підраховано автором за: [413, с. 87-90].

¹³⁵ Підраховано автором за: [413, с. 144-145].

¹³⁶ Підраховано автором за: [435, с. 3].

скоротилося на 125,4 тис. кв. м., взуття на 77 тис. пар, трикотажних виробів на 521 тис. штук [434, с. 25]. П'ятирічний план щодо будівництва дошкільних закладів невиконаний на 32%, шкіл – 15%, клубів та будинків культури – 5%, медичних закладів – 17% [417, с. 16–17]. Число сімей, що потребували покращення житлових умов, сягало понад 45 тис. Розрахунки свідчили, що для виконання програми “Житло – 2000”, необхідно за рік вводити в експлуатацію більш як 7 тис. квартир, на що потужностей явно не вистачало. Будівництво житла скоротилося на 34 тис. кв. м.¹³⁷ Забезпеченість населення побутовим обслуговуванням становила 160,54 руб., що складало 51,6% від нормативу [423, с. 114].

За рахунок зростання цін грошові витрати населення Закарпаття у 1990 р. збільшилися на 461,1 млн. руб.: на споживчі товари – 322,7 млн. руб., послуги – 13,7 млн. руб.¹³⁸ Приріст заощаджень у внесках до Держбанку та облігаціях зменшився на 88 млн. руб.¹³⁹ 70 тис. кв. м. незданої в експлуатацію житлової площі говорили самі за себе. Якщо темпи скорочення кількості осіб, що отримали житло у 1985–1988 рр. становили 0,5%–1%, то 1988 – 1989 рр. – 1,3%, 1989–1990 рр. – 2,4%. У черзі знаходилось 22 тис. 678 осіб, з них 71% понад 10 років¹⁴⁰. Загальний житловий фонд поменшав на 257 тис. кв. м. Спорудження освітніх та медичних закладів скоротилося на 225 дитячих садків, 5 шкіл, 280 поліклінік¹⁴¹. Аналіз вибіркового обстеження 200 сімей Чернівецької області 1990 р. показував, що 30% прибутків витрачалося на придбання продуктів харчування, 37% на купівлю товарів непродовольчої групи, 12% на оплату послуг, 9% поглинали податки. Таким чином, могло бути заощаджено не більше 12% сукупного сімейного доходу. Проте і це було зробити несила, оскільки витрати на товари повсякденного вжитку зросли на 7%, а на побутові – 23%. Якщо у 1985 р. на один рубль вироблено товарів на суму 1,39 руб., то у 1990 р. – 1,19 руб. Роздрібні ціни збільшились

¹³⁷ Підраховано автором за: [423, с. 5].

¹³⁸ Підраховано автором за: [450, с. 36].

¹³⁹ Підраховано автором за: [450, с. 37].

¹⁴⁰ Підраховано автором за: [450, с. 55–60].

¹⁴¹ Підраховано автором за: [450, с. 66–67].

від 8,8% до 52,8% Питома вага товарів, на які відбулося подорожання у продовольчому секторі, становила 25,3%, непродовольчому – 73,5% [424, с. 7–8]. Ажіотажний попит зріс на всі види продукції. Як результат, обсяг товарних запасів зменшився на 86 млн. руб. [424, с. 13]. Капіталовкладення у житло зменшено із 250,8 млн. руб. до 237,2 млн. руб. [424, с. 28]. Кількість черговиків зростає на 17,2% [424, с. 15–18].

Таким чином, 1990-й рік став логічним продовженням стрімкого поглиблення соціально-економічної кризи, спричиненої політикою перебудови у минулі роки. Він вирізнявся тим, що спад виробництва демонстрував не тільки гальмування його динаміки, але й скорочення ключових показників соціально-економічного розвитку. Це третій крок після зниження темпів та руйнування виробничих зв'язків підприємств регіону. Дефіцитом стають навіть ті товари, котрих колись було в достатку. Небачених розмірів сягала інфляція. Розквітла тіньова економіка та бандитизм. Населення, позбавившись заощаджень, нагромаджених минулими роками, змушене самотійно виживати, втративши надію на державу. Матеріальна скрута спричиняла виникнення страйкової боротьби, яка, у свою чергу покликала до життя розгортання національно-демократичного руху. Останній швидко переростав у антикомуністичний, позаяк єдиним уособленням виробничих негараздів була КПРС. Внаслідок цього відбувалася демонополізація правлячої партії та заклалися підвалини майбутнього відновлення державної самостійності України.

Закономірним четвертим кроком розгортання соціально-економічної кризи на західноукраїнських землях став розпад комуністичної моделі господарювання у 1991 р. Для прикладу, союзний національний дохід порівняно з 1990 р., зменшився на 20%, дефіцит державного бюджету сягав 30%, наростання грошової маси загрожувало втратою контролю держави над фінансовою системою і гіперінфляцією, тобто інфляцією понад 50%, котра могла паралізувати економіку країни. Поглиблення кризи населення намагалося компенсувати, обмежуючи потреби лише необхідним та

повертаючись до натурального господарства. 71,4% сімейного прибутку витрачалося на харчування та непродовольчі товари, 6,3% – на культурно-побутові послуги, 1,6% – на комунальні платежі. Рік розпочався з того, що антикризова програма прем'єр-міністра СРСР В. Павлова ініціювала грабiжницьку грошову реформу, аналогiв якiй важко знайти у свiтовiй практицi. Упродовж трьох днiв проводився обмiн купюр найбільших номiналiв зразка 1961 р. у розрахунку 1 людина – 1 тис. руб. Одночасно була обмежена сума готiвкових грошей, доступних для зняття в Ощадному банку: не бiльше 500 руб. Реформатори прагнули завдати удару по тiньовiй економiцi, але вiн виявився потрясiнням для населення, причому тiньовики постраждали найменше. Ця непродумана акцiя ще бiльше озлобила народ проти комунiстичної влади, посилила економiчну кризу i прискорила процес розпаду СРСР. Згодом уряд погодився на пiдвищення роздрiбних цiн вiд 200% до 500% на продовольчi та промисловi товари, сподiваючись зупинити ажиотажний попит на них. При цьому заробiтна плата пiдвищувалася на 20% – 30%, плюс одноразова компенсацiя у розмiрi 60 руб. Як результат, з роздрiбної мережi зникають товари широкого вжитку. У Радянському Союзi розпочинається продовольча криза. Складалося враження, що краiна поверталася у пiслявоєннi часи. Для забезпечення найнеобхiднiшим було запроваджено талони. Це лише посилювало суспiльну напругу. Загальне число страйкарiв перевищило мiльйон осiб. На республiканському фонi найбільший вiдсоток зниження виробництва спостерiгався у Чернiвецькiй областi – на 15,7%, Чернiгiвськiй – на 12,2%, Рiвненськiй – на 11,3%. Львiвщина разом iз Волинською, Днiпропетровською та Донецькою областями трималася посерединi перелiку, демонструючи спад на 6,4% [390, арк. 102].

Усi показники соцiально-економiчного розвитку Львiвщини у 1991 р. скорочувались катастрофiчно. Область, втративши 10–15 рокiв, повернулася до рiвня початку 1980-х рр. [446, с. 8–12] (додаток А.17). Валовий суспiльний продукт у порiвняннi з 1988 р. скоротився на 25,1% – четверть матерiального

виробництва області [446, с. 16]. Фонд нагромадження національного доходу позбувся 128,5 млн. руб.¹⁴² Кількість робітників та колгоспників скоротилася більше як на 50 тис. У зв'язку із скороченням виробництва з'явилося безробіття. У 1991 р. з метою працевлаштування у Центр зайнятості зверталось 14 тис. 394 особи. Отримали скерування на роботу 4328 працівників¹⁴³. За словами заступника начальника статуправління С. Матковського, 847,5 млн. руб. підписаних угод становили лише 14,9% від потреб області. 128 підприємств (67% загальної кількості) не знаходили ділових партнерів” [390, арк. 1–2]. У порівнянні з минулим роком обсяги промислового виробництва скоротились на 6,2%, сума зниження становила 901 млн. руб. Кожне друге підприємство не забезпечувало приросту продукції на 55,8%. Випуск товарів народного споживання скоротився на 3,8%, або на 400 млн. руб. Виробництво продовольчих товарів поменшало на 19,6% [390, арк. 17–19]. Зростало число збиткових господарств: на початку року їх було 244, наприкінці – 316. Сума збитків досягала 119 млн. руб. [390, арк. 28]. У другому півріччі вражаюче змінювалися роздрібні ціни на продукти харчування. Наприклад, на м'ясо вони зросли на 865%, ковбасні вироби – 606%, сметану – 394%, тваринне масло – 418%, сир – 346% [390, арк. 43–45].

Промисловими підприємствами Волинської області було недопоставлено продукції на суму 104 млн. руб., що на 48 тис. руб. більше ніж минулого року¹⁴⁴. Тотальне скорочення виробництва ілюстрували наступні цифри: видобуток вугілля зменшився на 495 тис. т., виробництво легкових автомобілів – 200 штук, залізобетонних конструкцій – 17,1 тис. куб. м., тканин – 103 тис. пог. м., взуття – 52 тис. пар, цукру – 89 тис. 94 т., м'яса – 1159 т., масла – 3333 т., кондитерських виробів – 434 т., борошна – 90 тис. 318 т. Зростання продуктивності праці припинилося у 11 із 15 районів¹⁴⁵. За

¹⁴² Підраховано автором за: [446, с. 17].

¹⁴³ Підраховано автором за: [446, с. 46].

¹⁴⁴ Підраховано автором за: [431, с. 42].

¹⁴⁵ Підраховано автором за: [431, с. 44–45].

рівнем середньомісячного доходу область посіла 18-е місце в Україні – 312 руб., поступаючись Рівненщині – 327 руб., Львівщині – 337 руб., Житомирщині – 341 руб. Максимальні оклади отримували трудівники промислових підприємств – 514 руб., мінімальні – працівники закладів культури, освіти, медицини – 261 руб. Для порівняння: середня заробітна плата, яку пропонували кооперативи та малі приватні підприємства, становила 438,3 руб. за місяць. Продукція промисловості Рівненської області у 1991 р. зменшилася на 825,6 млн. руб., виробництво товарів народного споживання на 6754 тис. руб. У порівнянні з допребудовним 1985 р. цей показник скоротився на 320 млн. руб. Аналогічно і середньостатистична кількість робітників, котра зменшилася на 10–15 тис. осіб¹⁴⁶. Значно скоротилось виробництво електроенергії (на 3,769 тис. квт. год.), силових вмикачів (на 6 штук), запчастин (на 7,1 тис. руб.), трикотажу (на 3,1 тис. штук)¹⁴⁷. Рекордні скорочення продемонстрував прибуток у сферах транспорту і зв'язку та заготівлі. За рік він зменшився більше як у два рази [448, с. 34].

У загальному обсязі продукції промисловості Івано-Франківської області частка виготовлення засобів виробництва скоротилась на 3,7%. Виробництво предметів споживання змаліло на 10,1% [442, с. 4–5]. Загальний обсяг промислового виробництва зменшився на 5,4%. 103 підприємства, або половина їх кількості, знизили виробництво. Кількість недопоставленої продукції перевищувала 81,2 млн. руб. Область займала передостаннє місце у виробництві товарів народного споживання на душу населення і останнє щодо випуску продовольчих товарів [443, с. 6–8]. Частка працівників зайнятих у державному секторі зменшилася від 73% до 60%. Виробництво товарів народного споживання втратило 120,8 млн. руб. Кожне друге підприємство допускало зниження на суму 272,4 млн. руб. Загальний обсяг роздрібного товарообігу зменшився на 155 млн. руб. У розрізі добових

¹⁴⁶ Підраховано автором за: [448, с. 6].

¹⁴⁷ Підраховано автором за: [448, с. 8].

показників випуску найважливіших видів продукції Тернопільська область продукувала менше бурякозбиральних комбайнів на 1 штуку, залізобетонних конструкцій – 112,7 куб. м., цегли – 55,3 тис. штук, тканини – 12,6 тис. кв. м., взуття – 2,7 тис. пар, м'яса – 20,3 т., цукру – 574 т, хліба – 33,7 т. Скорочується виробництво електроенергії, продукції машинобудування, будівельної, лісової, скляної, легкої, харчової промисловостей. Більшість цих показників відповідали рівню 1970-х рр.¹⁴⁸ Закарпатська область у 1991 р. втратила 220 млн. руб. сукупного об'єму промислової продукції. Капіталовкладення змінилися на 135 млн. руб. Добові показники випуску продукції поменшали на 3 металорізальні верстати, 139 електродвигунів, 25 т. картону, 100 тис. штук цегли, на 136 тис. руб. приладів автоматизації виробництва. Споживачі не отримали 2,4 млн. руб. продовольчих товарів¹⁴⁹. Рентабельність промислових підприємств коливалася від 5% до 41% [432, с. 31–32]. Середньорічна кількість робітників та службовців зменшилася на 17 тис. осіб¹⁵⁰.

У порівнянні із минулим роком валовий суспільний продукт у Чернівецькій області змалів на 235,3 млн. руб. Національний дохід зменшився на 47,2 млн. руб. Продукція промисловості поменшала на 678,1 млн. руб. Виробництво товарів народного споживання скоротилося на 909 млн. руб.¹⁵¹ Продукування тканин зменшилося на 8,5 тис. кв. м., взуття – 3,6 тис. пар, трикотажу – 4,2 тис. штук, панчішно-шкарпеткових виробів – 4,3 тис. пар¹⁵². Галузеві темпи росту промислового виробництва знизилися на 12,1%. Із десяти найважливіших промислових секторів сім показували помітне скорочення виробництва. У сегменті чорної металургії зниження дорівнювало 5,4%, хімічної промисловості – 15,5%, промисловості будівельних матеріалів – 9,4%, легкій – 12,2%, харчовій – 23,2%. Середньорічна кількість зайнятого населення зменшилася на рекордних 20–

¹⁴⁸ Підраховано автором за: [456, с. 6].

¹⁴⁹ Підраховано автором за: [432, с. 6].

¹⁵⁰ Підраховано автором за: [432, с. 3–5].

¹⁵¹ Підраховано автором за: [449, с. 5].

¹⁵² Підраховано автором за: [449, с. 8].

25 тис. осіб¹⁵³. Виробництво товарів народного споживання зазнало збитків на 700 млн. руб. [388, арк. 93–97].

У 1991 р. все більше утверджувалися ринкові форми ведення господарства, котрі відтепер ставали домінуючими. Скажімо, у Львівській області діяло 181,2 тис. кооперативів, які створили 37,9 тис. робочих місць. На економічний простір виходять акціонерні спілки, спільні підприємства і товариства з обмеженою відповідальністю. Тут наприкінці 1991 р. їх налічувалося понад тисячу, де працювало 17,5 тис. осіб. Обсяг реалізованої продукції сягав 507,7 млн. руб.¹⁵⁴ Водночас продовжували нарощувати темпи розвитку кооперативи та малі підприємства, впевнено намагаючись заповнити економічну прогалину. Їх чисельність на Волині зросла до 698, а кількість зайнятого персоналу сягнула 47 тис. Середньомісячний прибуток становив 487,8 тис. руб., виручка від реалізації товарів та послуг – 112 млн. 968,2 тис. руб. У розрахунку на одне діюче приватне підприємство дохід збільшився на 163,4 руб. За 1990–1991 рр. їх частка у загальному виробничому комплексі Волині зросла у 8 разів. Зрозуміло, що йшлося про поки що невеликі виробничо-комерційні фірми, які здебільшого займалися насиченням ринку товарами та послугами повсякденного вжитку і не могли конкурувати із промисловими гігантами області. Проте, динаміка їх розвитку була стабільною і зростаючою, зарплати значно вищими, умови праці кращими, а головне – вони уособлювали становлення справжніх ринкових відносин. Кількість кооперативів Івано-Франківщини зросла на 300 одиниць. Тут змогли працевлаштуватися 490 тис. осіб. Виторг від реалізації їх продукції перевищив 67 млн. руб. [434, с. 30–31]. Повсюдно виникали товарні біржі, страхові установи, комерційні банки та дочірні підприємства. Набирало обертів роздержавлення засобів виробництва. На зміну комуністичному плановому виробництву йшли приватновласницькі відносини.

¹⁵³ Підраховано автором за: [449, с. 53].

¹⁵⁴ Підраховано автором за: [446, с. 42–43].

Розвиток агропромислового комплексу Львівської області у 1991 р. ілюстрував зменшення державних підприємств та збільшення приватних. Кількість селянсько-фермерських господарств зростає від 35 до 292 [446, с. 162], а темпи зростання державної валової продукції втратили 3,4%. Продовжували меншати посівні площі більшості сільськогосподарських культур. Їх загальна кількість скоротилася на 9,1 тис. га. Посеред 26-и показників роботи АПК, 18 демонстрували значний спад. Валовий збір агропродукції поменшав на 146 тис. т. зерна, 243 тис. т. буряків, 3 тис. т. льону, 273 тис. т. картоплі, 30 тис. т. овочів, 45,6 тис. т. плодів та ягід. Область недоотримала 4,4 тис. т. м'яса, 40,4 тис. т. молока, 0,5 млн. штук яєць, 26 т. вовни¹⁵⁵. Аграрне господарство Волинської області 1991 р. демонструвало спад виробництва у 19 секторах з 19 можливих. Воно завмерло на рівні десятирічної давності і почало регресувати. Збір зерна впав на 109,4 тис. т., цукрових буряків – 172,7 тис. т., картоплі – 326,3 тис. т., овочів – 25,5 тис. т., м'яса – 5 тис. т., молока – 97,8 тис. т., яєць – 25,3 млн. штук [431, с. 52–53].

Сільське господарство Рівненської області у 1991 р. втратило 203,4 млн. руб.: 92,2 млн. руб. у тваринництві та 30,2 млн. руб. у рослинництві¹⁵⁶. Помітно змалів збір ключових агрокультур: зерна – на 117,8 тис. т., буряків – 351,2 тис. т., льону – 1,1 тис. т., картоплі – 240,5 тис. т., овочів – 20,7 тис. т.¹⁵⁷ Виробництво м'яса повернулося до рівня 1985 р., зменшившись за 12 місяців на 5,5 тис. т. Аналогічно і молока – 38,8 тис. т., вовни – 4 тис. т. та яєць – 20,6 млн. штук¹⁵⁸. Валова продукція АПК Івано-Франківської області у 1991 р. скоротилася на 135,5 млн. руб. Продуктивність праці зменшилася на 2,121 тис. руб.¹⁵⁹ Врожайність зернових поменшала на 59,9 тис. т. Всіма категоріями господарств було вироблено 376,6 тис. т. зерна, що на третину менше у порівнянні з попереднім роком. Аналогічно буряків – менше на 40%,

¹⁵⁵ Підраховано автором за: [446, с. 162].

¹⁵⁶ Підраховано автором за: [448, с. 163].

¹⁵⁷ Підраховано автором за: [448, с. 171].

¹⁵⁸ Підраховано автором за: [448, с. 173].

¹⁵⁹ Підраховано автором: [439, с. 2–12].

льону – на 51,3%, картоплі – на 36,6%, овочів – на 18,7%, плодів і ягід – на 35,2%. На 20% поменшало виробництво м'яса, на 18% – молока, на 29% – вовни, на 5% – яєць [445, с. 11]. Проте площа приватних господарств зросла на 13 тис. га. і становила 170,8 тис. га. Загальна кількість фермерських господарств збільшилась від 9-и до 159-и. Чисельність працюючих в них коливалася від 3-х до 7-и робітників [440, 3–6].

Посівні площі Тернопільської області у 1991 р. скоротилася на 23 тис. га. Особливо страждали зернові, цукрові та овочеві культури. Порівняльний аналіз задіяних для вирощування земель вказував на їх зменшення упродовж останніх 25–30 років. Наприклад, у 1970 р. посівна площа становила 877,9 тис. га., то у 1991 р. – 802,8 тис. га.¹⁶⁰ Сукупна продукція АПК зменшилася на 292 млн. руб.¹⁶¹ Виробництво м'яса поменшало на 2,5 тис. т., молока – 64,45 тис. т., вовни – 415 тис. т., яєць – 24,2 тис. штук¹⁶². Але кількість фермерських господарств зросла від 26 до 367 [456, с. 162]. Врожайність агрокультур Закарпатської області скоротилася: на 2,3 ц. з га. зерна, 54,9 ц. з га. картоплі, 23,8 ц. з га. овочів. Виробництво м'яса змаліло на 25,3 тис. т., молока – на 12,3 тис. т., яєць – на 25 тис. штук, вовни – на 48 т. Валова продукція зменшилася на 30 млн. руб. Рентабельність колгоспів і радгоспів не була вищою за 31,6%¹⁶³. У аграрному секторі Чернівецької області обсяги продукції повернулися до рівня 1985 р. За 1991-й рік загальні обсяги поменшали на 423 млн. руб. Розміри сільськогосподарського виробництва знизилися на 168,7 млн. руб. Вирощування зернових культур зменшилося на 166,7 тис. т., буряків – 379,7 тис. т., картоплі – 82,3 тис. т., овочів – 25,6 тис. т., плодів і ягід – 27,7 тис. т.¹⁶⁴ Виробництво м'яса скоротилось на 28,3 тис. т., молока на 50 тис. т.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Підраховано автором за: [456, с. 164–165].

¹⁶¹ Підраховано автором за: [456, с. 166–167].

¹⁶² Підраховано автором за: [456, с. 171].

¹⁶³ Підраховано автором за: [432, с. 216–254].

¹⁶⁴ Підраховано автором за: [449, с. 142–151].

¹⁶⁵ Підраховано автором за: [449, с. 160–179].

Проте, найбільш болючою у 1991 р. була соціальна скрута. Грошові витрати населення Львівської області (10,184 тис. руб.) продовжували домінувати над прибутками (9,98 тис. руб.) Причому суми, скеровані на придбання товарів повсякденного вжитку, зросли на 25%¹⁶⁶. Ріст зарплати від 147,9 руб. у 1980 р. до 443,5 руб. у 1991 р. не означав покращення матеріального становища. (додаток А.18). Грабіжницька заміна грошових купюр, талонна система, галопуюча інфляція, дорожнеча, тотальний дефіцит товарів знецінювали. Його купівельна спроможність стрімко знижувалась у співставленні до світових валют [446, с. 49]. Державні ціни на продукти харчування зросли на 300%. Їх відсутність у роздрібній мережі змушувала громадян йти на колгоспні ринки та у комерційні магазини, де ціни переважали державні на 500% [446, с. 84–85]. (додаток А.19). Тому споживання продуктів харчування скорочувалось: м'яса – на 6,1 кг. в, риби – 5,1 кг., цукру – 1,5 кг., картоплі – 0,5 кг.¹⁶⁷ Житлове будівництво знизилось на 162 тис. кв. м. і повернулось до рівня 1985 р.¹⁶⁸ У 1980 р. у черзі на житло перебувало 95,4 тис. осіб, 1985 р. – 119,7 тис., 1989 р. – 151,5 тис., 1990 р. – 155,1 тис., 1991 р. – 156,3 тис. [446, с. 93]. Споруджування шкіл, дитячих садків, клубів та будинків культури, лікарень, санаторіїв та будинків відпочинку скоротилася на 50%¹⁶⁹. Вражаючими темпами гальмувався розвиток соціальної мережі Волинської області. Будівництво житлових будинків поменшало на 109 тис. кв. м., загальноосвітніх шкіл – на 1,2 тис. місць, дошкільних закладів – на 1,2 тис. місць, медичних закладів – на 120 ліжок¹⁷⁰. Виконання планових завдань житлобуду було здійснене на 40% [431, с. 27–30]. Сальдо сімейного бюджету волинян залишалось від'ємним: видатки громадян продовжували переважати над прибутками, збільшивши різницю на 8,1 руб.¹⁷¹ Значно зростали витрати на харчування. Із розрахунку

¹⁶⁶ Підраховано автором за: [446, с. 47].

¹⁶⁷ Підраховано автором за: [446, с. 68].

¹⁶⁸ Підраховано автором за: [446, с. 88–92].

¹⁶⁹ Підраховано автором за: [446, с. 95–113].

¹⁷⁰ Підраховано автором за: [431, с. 26].

¹⁷¹ Підраховано автором за: [431, с. 20].

на одну сім'ю вони зросли на купівлю хліба на 198,9 руб., картоплі – 907,2 руб., м'яса – 1211,8 руб., молока – 325,3 руб., цукру – 226 руб., овочів – 323,2 руб., фруктів – 213,2 руб. Якщо у міських жителів річні витрати на харчування збільшилися на 2 млн. 131,3 тис. руб., то у мешканців сільської місцевості на 3 млн. 606,4 тис. руб.¹⁷²

У 1991 р. 70,2% підприємств житлово-комунальної сфери Рівненщини були збитковими, у транспорті їх налічувалося 42,2%, зв'язку – 59,1%, торгівлі – 32,2%, побутовому обслуговувані – 32%. Сума сукупних збитків сягала 45 млн. руб. [448, с. 36]. Зменшувалась кількість підприємств роздрібною торгівлі та громадського харчування на 17 і 21 одиницю відповідно¹⁷³. Виробництво м'яса (3,3 тис. т.), риби (2,3 тис. т.), масла (1,7 тис. т.), хліба (25,6 тис. т.) скоротилося на вказану кількість тисяч тонн¹⁷⁴. Відтак споживання необхідної річної кількості продуктів харчування на душу населення повернулося на рівень 1985 р. і упродовж 1991 р. зменшилося: м'яса на – 5,1 кг., молока – 9,5 кг., риби – 5,6 кг., картоплі – 30,9 кг., овочів – 12,6 кг., хліба – 10,4 кг.¹⁷⁵. Вартість м'яса на початку року у державній торгівлі становила 3,34 руб. за кг., у приватній – 6,10 руб., наприкінці року – 5,13 руб. та 14,63 руб., ковбаси – 4,81 руб. та 10,88 руб. і 7,13 руб. і 32,02 руб., цукерок – 3,65 руб. і 5,56 руб. та 16,23 руб. і 56,34 руб. відповідно¹⁷⁶. Державне житлове будівництво зменшилося до рекордних 66 тис. кв. м. Кількість сімей, що знаходилися на обліку для отримання житла, зросла від 1985 р. на 14 тис. 711 черговиків, а від 1990 р. – на 1114 осіб¹⁷⁷. Добові показники скорочення виробництва товарів продовольчої та промислової груп у Івано-Франківській області мали наступну динаміку: м'яса – 9,8 т., масла – 1,5 т., сиру – 7,7 т., цукру – 116,1 т., консервів – 11,6 шт., кондвиробів – 2,2 т., тканин – 2,1 тис. кв. м., одягу – 2,3 тис. шт., взуття –

¹⁷² Підраховано автором за: [431, с. 23].

¹⁷³ Підраховано автором за: [448, с. 68].

¹⁷⁴ Підраховано автором за: [448, с. 77].

¹⁷⁵ Підраховано автором за: [448, с. 80].

¹⁷⁶ Підраховано автором за: [448, с. 85].

¹⁷⁷ Підраховано автором за: [448, с. 97].

1,2 тис. пар У вимірі на душу населення річне виробництво народно-господарських товарів зменшилося на 114 тис. руб.¹⁷⁸ Споживання м'яса зменшилося на 2,2 кг., молока – на 30,2 кг., яєць – на 17 шт., картоплі – на 53 кг., овочів – на 15,8 кг., риби – на 2,5 кг., цукру – на 1,3 кг., олії – на 2,5 кг.¹⁷⁹ Введено в експлуатацію 4596 квартир, загальною площею 395,3 тис. кв. м., 65% – за рахунок коштів населення. У порівнянні із відповідним періодом минулого року державний сегмент у житловому будівництві скоротився на 6%. Річна кількість сімей, що перебували на обліку для покращення житлових умов, збільшилася від 43 тис. 934 до 47 тис. 988 [441, с. 71].

Житлове будівництво Тернопільської області позбавилося 92 тис. кв. м. Кількість мешканців, які покращили житлові умови, скоротилась на 5,9 тис. осіб. Зведення установ культурно-побутового призначення поменшало на 1,2 тис. об'єктів¹⁸⁰. Матеріали обстеження сімейних бюджетів показували, що за часи перебудови значно змінилася структура використання сукупного прибутку робітників та службовців області. Якщо на її початках трудівники Тернопілля затрачали на придбання товарів повсякденного вжитку 32% сімейного бюджету і, таким чином, могли заощаджувати 8% надходжень, то наприкінці компартійних новацій, відповідно, 43% та 2% [456, с. 29]. Виробництво товарів народного споживання повернулося на рівень 1985 р., втративши за рік понад 90 млн. руб. Їх річна кількість на душу населення зменшилася на 7,8 тис. руб.¹⁸¹ Продаж населенню холодильників зменшився на 4,7 тис. штук, пральних машин – 6,8 тис. штук, порохоотягів – 7,7 тис. штук, телевізорів – 6,1 тис. штук, швейних машин – 3,3 тис. штук¹⁸². Аналогічно і продаж продовольчих товарів. Споживачі недоотримали 104 т. м'яса, 927 т. риби, 189 т. кондвиробів, 347 т. картоплі, 296 т. овочів¹⁸³. У структурі сімейного доходу жителів Закарпаття на 10% зменшувалися

¹⁷⁸ Підраховано автором за: [434, с. 16–19].

¹⁷⁹ Підраховано автором за: [434, с. 20].

¹⁸⁰ Підраховано автором за: [456, с. 73–86].

¹⁸¹ Підраховано автором за: [456, с. 31–32].

¹⁸² Підраховано автором за: [456, с. 49].

¹⁸³ Підраховано автором за: [456, с. 52].

компоненти, які базувалися на оплаті праці та збільшувалися надходження від підсобного господарства та з інших джерел фінансування¹⁸⁴. Продаж товарів народного споживання у державній торгівлі скоротився на 41 млн. руб. Рівень споживання населенням річного раціону продуктів харчування зменшився на 3,4 кг. м'яса, 23,4 кг. молока, 36,8 кг. картоплі, 10,6 кг. хліба [432, с. 78–79]. Введення в дію житлових будинків залишалося меншим, ніж у 1985 р. на 12 тис. кв. м. За рахунок державних коштів було зведено лише 3 будинки, натомість спорудження помешкань за гроші населення зросло на 65,6 тис. кв. м. Із 17,7 тис. осіб, що отримали житло, 16,8 тис. зробили це за власний кошт. Продовжували знаходитися на обліку для покращення житлових умов 23 тис. 44 сім'ї¹⁸⁵. Річні темпи росту виробництва предметів споживання у Чернівецькій області скоротилися на 18,1%¹⁸⁶. Продаж годинників зменшився на 1790 штук, радіоприймачів – 5312 штук, телевізорів – 400 штук, холодильників – 2037 штук, пральних машин – 6608 штук, пылесосів – 2955 штук, автомобілів – 169 штук, мотоциклів – 1344 штук, велосипедів – 1668 штук, швейних машин – 430 штук¹⁸⁷. Введення в дію загальної площі житлових поменшало на 18 тис. кв. м. Відтак, черга на отримання житла зросла на 465 сімей [449, с. 87]. Зведення будинків за рахунок державних капіталовкладень скоротилося на 34,7 тис. кв. м.¹⁸⁸ Будівництво загальноосвітніх шкіл та дошкільних закладів змаліло на 4766 місць. Чисельність закладів культури клубного типу скоротилась на 6 установ, бібліотек – на 9, кіноустановок – на 5. Кількість театрів, музеїв та концертних організацій залишалася незмінною від 1985 р.¹⁸⁹

Таким чином, розгортання компартійних соціально-економічних новацій на західноукраїнських землях у 1991 р. приводило до колапсу комуністичної системи виробництва. Услід за скороченням темпів розвитку

¹⁸⁴ Підраховано автором за: [432, с. 68].

¹⁸⁵ Підраховано автором за: [432, с. 90–95].

¹⁸⁶ Підраховано автором за: [449, с. 136].

¹⁸⁷ Підраховано автором за: [449, с. 65].

¹⁸⁸ Підраховано автором за: [449, с. 79].

¹⁸⁹ Підраховано автором за: [449, с. 98].

1988 р., руйнацією виробничих зв'язків у 1989 р, згоранням промислової потуги народногосподарського комплексу західноукраїнських областей в 1990 р. прийшов його розпад в 1991 р. Ринок міг ефективно діяти лише в умовах його цілісного застосування. Тоді як комуністичний спосіб господарювання, торкнувшись загально визнаних ринкових елементів, почав самоліквідуватися, спричиняючи колосальні політичні зрушення.

РОЗДІЛ 4

РОЗГОРТАННЯ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ КОМПАРТІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА

4.1. Демократизація як чинник реформування КПУ

Трагічним результатом пакту Рібентропа-Молотова стала анексія західноукраїнських земель, що належали Польській державі і встановлення радянського тоталітарного режиму. Як наслідок, московський партапарат розпочав політику комунізації, а відтак зросійщення Галичини, Волині, Буковини і Закарпаття. Для цього 1 жовтня 1939 р. ЦК ВКП(б) оприлюднив постанову “Про створення комуністичних організацій у Західній Україні і Західній Білорусії”, а 27 листопада затвердив склади майбутніх обласних комітетів партії на завойованих землях. Так було утворено компартійні організації Львівської [680, с. 38], Волинської [677, с. 38], Івано-Франківської [679, с. 45], Рівненської [685, с. 23] і Тернопільської [681, с. 23] областей. Парторганізації Чернівецької [682, с. 38] і Закарпатської [678, с. 45] областей проголошено 20 серпня 1940 р. і 15 грудня 1945 р. відповідно.

За сім десятиліть панування комуністи поставили Радянський Союз на межу соціально-економічної кризи, котра покликала до життя необхідність політичних реформ. Тому М. Горбачов у 1985–1986 рр. започаткував політику перебудови, у руслі котрої готував громадян Радянського Союзу до переформатування автократичної КПРС у демократичну партію європейського зразка. (Додаток 1). Основи цих новацій було проголошено на XXVII з’їзді, котрий розпочався 25 лютого 1986 р. Він змінив програму партії: замість віджилих положень про побудову комунізму був проголошений курс на вдосконалення соціалізму. Однак, жодна із підвалин радянського ладу – державна власність та керівна роль партії не піддавалися сумніву. Демократичним досягненням цього періоду стала гласність, як політика максимальної відкритості державних установ і свободи інформації.

Вона припиняла переслідування інакодумців і церкви, забороняла каральну психіатрію і цензуру та ініціювала дозвіл на видання альтернативної періодики і публікації заборонених книг. Як наслідок, гласність винесла на поверхню чисельні комуністичні злочини минулих десятиліть, що відтепер ставали надбанням широкої громадськості і розхитували підвалини компартійного ладу.

Роль трибуни, з висоти якої проголошено початок реформування політичної системи держави, відводилася XIX Всесоюзній партійній конференції, що розпочала роботу 28 червня 1988 р. у Москві. Фундаментальні засади компартійної демократизації отримали розголос у доповіді її ініціатора – М. Горбачова. Йшлося про стан реалізації політики перебудови, започаткованої на XXVII з'їзді КПРС. За словами доповідача, просування економічних новацій явно гальмувалося [430, с. 7–13]. Як зазначалося у попередньому розділі, добробут громадян країни суттєвого покращення не зазнавав. Помітні плоди приносила лише політика гласності, котра пом'якшувала нетерпимість компартапарату до альтернативних точок зору, пожвавлювала інертне середовище рядових комуністів, розпочала подолання атрофованої комуністичної догматики, а головне, була ключовим чинником демократизації застійного радянського суспільства та компартійного осердя країни. Разом з тим, партія усіляко відхрещувалася від минулих злодіянь, списуючи все на сталінський тоталітаризм.

Результатом міркувань над невдачами 1985–1987 рр. стало переконання у низькій ефективності командно-адміністративної системи партійного керівництва країною, бюрократичні підвалини якої склалися ще у першій половині XX століття. Виходило, що сама партія утруднювала втілення започаткованих нею новацій. Якщо врахувати, що запровадження нововведень уможливлювало збереження монополії КПРС на політичну владу в країні, то ціна зволікань могла бути дуже високою. Одних економічних реформ явно бракувало, тому без запровадження політичних трансформацій обійтися не могло. Неминучість оновлення партії і держави

сформувалися як назріла закономірність. Постала дилема принесла із собою ключове запитання: як реформувати політичний устрій країни, не руйнуючи компартійну монополію на владу? Іншими словами, яким чином трансформувати тоталітарну КПРС у правлячу партію демократичного типу і авторитарну радянську імперію у європейську країну під керівництвом оновлених комуністів? Перемігши внутрішньопартійну боротьбу, демократичне крило комуністичної партії запропонувало наступну програму дій. Номінально розширивши державні повноваження радянських інституцій, надати максимального демократичного забарвлення однопартійній системі в СРСР. За рахунок керівного становища, чисельної переваги та монолітності партійних лав, посісти чільні місця у новообраних радах, і таким чином, продовжувати власне правління, замаскувавшись личиною виборних органів. Тому в цеківських партійних постановах йшлося про доконечну необхідність відродження державної ваги рад народних депутатів, відновлення їх справжнього законодавчого статусу та внесення відповідних змін до Конституції СРСР, децентралізацію союзної влади, розмежування повноважень між партійними та радянськими органами, правову реформу і таке інше [393, арк. 6].

На початках складалося враження, що мова йшла про передачу політичної влади від КПРС у руки радянських установ країни. Тим більше, що питання про скликання з'їзду рад було одним з ключових рішень форуму. Однак з огляду на те, що зазначені нововведення були ініційовані самою компартією, вони залишалися повністю їй підконтрольними. “Партія не збирається і ніколи не віддасть роль політичного авангарду – це аксіома, – констатував М. Горбачов під час виголошення заключного виступу” [503, с. 1]. Він дотримав слова і 1 жовтня 1988 р. став головою Президії Верховної Ради СРСР, об'єднавши, таким чином, державну та партійну влади [504, с. 1]. Започаткування політичної реформи в СРСР 1988 р. співпало із великим духовним ювілеєм – 1000-літтям хрещення Київської Русі 988 р. Генеральна Асамблея ЮНЕСКО закликала відзначити його, як найбільшу подію в

європейській і світовій історії. Попри те, що святкування проходило у Москві за російським сценарієм, подія спричинила релігійне відродження заборонених комуністами християнських конфесій – УГКЦ та УАПЦ. Таким чином, симбіоз трьох чинників: соціально-економічного спаду, необхідності впровадження політичних реформ та духовне відродження покликали до життя на західноукраїнських землях відновлення національно-демократичного руху, котрий за своєю суттю одразу здобув антикомуністичне осердя.

На початку перебудови, у 1985 р. найбільшою у західних областях УРСР компартсистемою була обласна організація Львівщини, котра налічувала 125 тис. 111 членів КПРС. За нею йшли парторганізації Рівненської – 57 тис. 521 комуністів, Івано-Франківської – 53 тис. 837, Волинської – 51 тис. 37, Тернопільської – 47 тис. 221, Закарпатської – 45 тис. 841 та Чернівецької – 42 тис. 120 областей. Разом – 422 тис. 688 членів КПРС, що становило 4,3% мешканців регіону¹⁹⁰. Частка партійців у тій чи іншій області Західної України не перевищувала 5,5%: найбільше у Волинській області – 5,3%, Рівненській – 5,2%, Чернівецькій – 4,9%, Львівській – 4,7%, Тернопільській – 4,3%, Закарпатській – 4%, Івано-Франківській – 3,9%. (додаток А.2). Цей аргумент вказує на значну підтримку комуністичного ладу силовими структурами, котрі давали змогу контролювати 95,7% населення західноукраїнського регіону. У національному аспекті максимальна кількість українців у партійних лавах налічувалася у Тернопільській області – 89,2%, Рівненській та Івано-Франківській – 85%, Волинській – 83,7%, Закарпатській – 77,6%, Чернівецькій – 69,3%, Львівській – 61,8%. Натомість пропорційно зростала кількість комуністів-росіян: найбільше у Львівській області – 31,1%, Чернівецькій – 15,3%, Івано-Франківській – 12,6%, Рівненській – 12%, Волинській – 10,6%, Тернопільській – 8,6%, Закарпатській – 3,6%. Частка інших національностей розподілялася наступним чином: найбільше у

¹⁹⁰ Підраховано автором.

Закарпатській області – 18,8%, Чернівецькій – 13,7%, Львівській – 5,6%, Рівненській – 3%, Івано-Франківській – 2,4%, Тернопільській – 2,2%, Волинській – 2,1%. За соціальним поділом найвищою була робітнича частка рівненської парторганізації – 46,3%, львівської – 45,4%, івано-франківської – 40,2%, чернівецької – 35,9%, волинської – 35%, тернопільської – 33,3%, закарпатської – 30,3%. Відсоток службовців максимальним був у Закарпатті – 46,7%, Львівщині – 41,4%, Івано-Франківщині – 40,6%, Чернівецьчині – 40,2%, Волині – 40%, Тернопільщині – 38,9%, Рівненщині – 25,5%. Селянський прошарок серед комуністів граничним був у Тернопільській області – 27,6%, Рівненській – 25,5%, Волинській – 25%, Чернівецькій – 23,8%, Івано-Франківській – 19,2%, Львівській – 13,2%, Закарпатській – 12,6%. Показники освітнього статусу компартійних лав в усіх областях Західної України розподілялися приблизно однаково: 35,4% партійців мали вищу освіту і 64,6 – середню.

Якщо детальніше, то у 1988 р. чисельність комуністів Львівщини становила 130 тис. 557 членів КПРС, що складало 4,7% кількості жителів області. Динаміку зростання львівських партійних лав у перебудовний період демонстрували наступні дані: у 1985 р. на партійному обліку перебувало 125 тис. 111 осіб, 1986 р. – 127 тис. 469, 1987 р. – 129 тис. 613. За соціальним складом це 45,4% робітників, 41,4% службовців і 13,2% селян [173, арк. 22]. Національна структура мала таку статистику: українців – 61,8% , росіян – 31,1%, євреїв – 3,1%, білорусів – 1,5%, поляків – 1% [160, арк. 4]. Очолював партійну організацію обком, який опирався на 20 сільських та 10 міських районних комітетів партії. Останні керували низовими партійними організаціями, котрі налічували 3107 первинних партійних осередків, 2796 цехових парторганізацій та 5562 партійні групи [173, арк. 23]. Загальна кількість керівного апарату партійних органів Львівщини нараховувала 1886 управлінців. З них: апарат обкому – 301, міськкому – 63, райкомів Львова – 340, області – 805 [175, арк. 1]. Грошовий баланс Львівського обкому було зафіксовано на рівні 12 млн. руб. прибутку та 8 млн. руб.

видатків [176, арк. 4]. До Москви перераховано 2 млн. 791 тис. 800 руб., що складало 25% надходжень партійної організації області [174, арк. 11].

Другою за чисельністю була партійна організація Рівненської області. Кількість її членів від початку перебудови демонструвала щорічний трьохвідсотковий приріст. Компартійні лави об'єднували у 1985 р. – 57 тис. 521, 1986 р. – 58 тис. 627, 1987 р. – 59 тис. 299, 1988 р. – 61 тис. 274 членів КПРС, або 5,2% населення регіону. За національним поділом це на 85%з – українці, 12% – росіяни, 3% – представники інших національностей регіону [124, арк. 31]. Соціальна структура партійних лав налічувала 46,3% робітників, 25,2% колгоспників та 25,2% службовців. Обласна партсистема поєднувала 2 міськкоми та 14 райкомів партії [245, арк. 45]. Вони контролювали діяльність 1726 первинних та 1224 цехових парторганізацій і 2314 партійних груп [237, арк. 49–50]. Фінансове становище рівненської облпарторганізації у 1988 р. дотаційним не було. Всього на рахунки надійшло понад 5 млн. 442 тис. руб., а витрачено – 5 млн. 218 тис. руб. Різницю – 224 тис. руб. було перераховано до Москви [245, арк. 11]. Впевнено “додавала у вазі” парторганізація Івано-Франківщини. За перебудовні роки її компартчисельність зростала: 1985 р. – 53 тис. 837, 1986 р. – 54 тис. 480, 1987 р. – 54 тис. 570, 1988 р. – 55 тис. 248 членів КПРС – 3,9% населення краю. Адміністративна структура мала таку конструкцію: 1704 первинки, 1524 цехові парторганізації та 1956 партгруп. За соціальним станом це 40,2% – робітників, 40,6% – службовців, 19,2% – колгоспників. За національним поділом: 85% – українців, 12,6% – росіян, 2,4% – інших [43, арк. 1–83].

У 1988 р. прибуткова частина партійного бюджету Івано-Франківщини нараховувала 4 млн. 993,8 тис. руб., витратна – 4 млн. 398,6 тис. руб. Таким чином, до московської партійної скарбниці потрапило 595,2 тис. руб. [45, арк. 6–7]. Динаміка партійних лав Волинської області також відзначалася системним приростом: 1985 р. – 51 тис. 37, 1986 р. – 52 тис. 879, 1987 р. – 53 тис. 721, 1988 р. – 55 тис. 564 членів КПРС (додаток А.49). У відсотковому

вираженні партійний прошарок сягав 5,3% населення Волині. Обласну партсистему складала 13 районних та 4 міські комітети [17, арк. 38]. Діяли 1763 первинні, 1067 цехових партійних організацій та 2611 партгруп [17, арк. 5] (додаток А.50). За національним складом це 83,7% – українців, 10,6% – росіян, 2,1% – інших [11, арк. 21] (додаток А.51). Компартійні лави поповнювалися з середовища службовців – на 40%, робітників – 35%, колгоспників – 25% [17, арк. 1] (додаток А.52). Звертало на себе увагу те, що частка робітників та селян мала тенденцію до зниження. Останні рідко потрапляли до КПРС за власним переконанням. Щоб виконувати план їх прийому в партію, партапарату доводилося зваблювати кандидатів різного роду пільгами. Нерідкими були випадки умовлянь та тиску на майбутніх членів, які спонукали останніх до різного роду фальсифікацій причин відмови. Це засвідчував у інтерв'ю керівник комісії партійного контролю Камінь-Каширського райкому М. Солов'янчик. З його слів, партійні очільники пильно стежили за виконанням квот щодо прийому в партію. Їх постійний тиск, скерований на збільшення чисельності робітників, селян та жінок, спричиняв штучне зростання кількості останніх та зменшення кандидатів в партію із середовища службовців та інтелігенції. Такий підхід примушував секретарів приймати в партію випадкових людей, які самостійно не виявляли бажання стати членами КПРС [844].

На партійних рахунках волинської облпарторганізації зберігалось 4 млн. 606 тис. руб. Витратна частина налічувала 3 млн. 844,8 руб. Як наслідок, у бюджет ЦК КПРС надійшло 762 тис. руб. [14, арк. 30] Тернопільська облпарторганізація налічувала у 1985 р. – 47 тис. 221, 1986 р. – 48 тис. 483, 1987 р. – 49 тис. 491, 1988 р. – 50 тис. 230 членів КПРС, або 4,3% населення області. Структурно це 1822 первинки, 833 цехові партійні організації, 2435 партгруп [279, арк. 49], котрі підпорядковувалися одному міському та 16-и райкомам [288, арк. 92–93]. За соціальним складом партсистему представляли 38,9% службовців, 33,3% робітників, 27,6% колгоспників. Поділ за національною ознакою: українців – 89,2%, росіян – 8,6%, інших –

2,2% [288, арк. 85–87]. Партійний бюджет налічував 4 млн. 770,8 тис. руб. надходжень. Видатки поглинали 4 млн. 507,6 тис. руб. Таким чином, різниця становила 263,2 тис. руб., котра й були перерахована до Москви [289, арк. 4].

Компартійна організація Закарпатської області у 1985 р. налічувала 45 тис. 841 члена КПРС. У 1986 р. ця кількість зросла до 46 тис. 873, 1987 р. – 47 тис. 910, 1988 р. – 50 тис. 9 комуністів. Це 4% населення регіону. Вони об'єднувались у 1469 первинних, 1677 цехових парторганізаціях та 1706 партгруп [112, арк. 72], під керівництвом 2 міськкомів та 13 райкомів [112, арк. 57]. За національним розподілом це 77,6% – українці, 13,7% – угорці, 3,6% – росіяни, 2,3% – румуни, 0,7% – словаки, 2,1% – інші [112, арк. 81]. За соціальним станом 30,6% – робітники, 12,6% – колгоспники, 46,7% – службовці [112, арк. 67–70]. Упродовж 1988 р. партійна казна Закарпаття поповнилася на 4 млн. 576,9 тис. руб. Видатки становили 4 млн. 220,3 тис. руб., що дозволяло перерахувати до Москви 357 тис. крб [113, арк. 9]. Чисельність комуністів Чернівецької області у 1985 р. досягала відмітки 42 тис. 120 членів партії. У 1986 р. ця кількість складала 43 тис. 983, 1987 р. – 44 тис. 551, 1988 р. – 46 тис. 548 комуністів, що становило 4,9% населення краю. Національна приналежність партійців розподілялася наступним чином: 69,3% українців, 15,3% росіян, 5,5% румунів, 5,4% молдаван, 2,8% євреїв. За соціальним складом це 35,9% робітників, 23,8% селян, 40,2% службовців. Їх було об'єднано у 1387 первинних, 960 цехових організацій та 1734 партгрупи. Завершували адміністративну структуру 4 міськкоми та 10 райкомів партії [335, арк. 37–80]. В компартійний бюджет Чернівецьчини надійшло 4 млн. 54,4 тис. руб., видатки нараховували 3 млн. 676,2 тис. руб. Відтак, до бюджету КПРС поступило 378 тис. руб. [321, арк. 8].

КПРС розглядала соціально-економічний потенціал країни як власне надбання, а тому широко користувалася ним для забезпечення власної фінансової потуги. За десятиліття безконтрольного використання державного ресурсу компартійні статки перетворилися у найбільшу фінансову структуру країни. Велетенський бюджет партії забезпечував безперервне

функціонування комуністичної системи як в межах Союзу РСР, так і за його кордонами. Партійну скарбницю на 80% наповнювали щомісячні членські внески. При доходах до 70 руб. комуністи сплачували 10 коп., від 71 руб. до 100 руб., – 20 коп., від 101 до 150 руб. – 30 коп., від 151 до 250 руб. – 1% від зарплати, понад 250 руб. – 2%, понад 300 руб. – 3% [460, с. 15]. На банківських рахунках КПРС перебувало близько 5 млрд. руб. [487, с. 3]. Партійний бюджет КПУ становив 497 млн. руб., і був найбільшим в УРСР [485, с. 21]. Отож, панівне фінансове становище партії дозволяло її керівникам отримувати велику платню. Очільник обласної парторганізації – перший секретар обкому одержував 600 руб., другий секретар – 500 руб., секретарі – 480 руб., завідувач відділом – 380 руб., завідувач сектором – 270 руб., інструктор – 250 руб. [176, акр. 1–2] Голова парткому КДБ отримував 425 руб., УВС – 420 руб. [176, акр. 21] Парткерівник Львова – перший секретар міськкому, де на партобліку стояло 60 тис. 902 особи [227, акр. 4], заробляв 390 крб, другий секретар – 340 руб., секретар – 310 руб., заввідділом – 280 руб., інструктор – 220 руб. [176, акр. 17]. Партійні працівники районних комітетів Львова мали наступні зарплати: перший секретар – 330 руб., другий – 280 руб., секретар – 260 руб., завідувач відділом – 230 руб., завідувач сектором – 220 руб., інструктор – 200 руб. [174, арк. 43]. Керівник райкому отримував 340 руб., другий секретар – 290 руб., секретар – 270 руб., завідувач відділом – 230 руб., завідувач сектором – 220 руб., інструктор – 200 руб. [174, арк. 42].

Для порівняння: середньомісячна заробітна плата робітників та службовців області сягала 193,1 руб., колгоспників – 148,3 руб. [174, арк. 79]. Розмір пенсії становив 71 руб., стипендії 40 руб. [167, арк. 79]. Це в 2–3 рази менше ніж у компартійної еліти. Відповідно, купівельна спроможність останньої, в умовах наростання системної кризи, вигідно відрізнялася від загального матеріального стану. Крім того, для партпрацівників передбачалися пільгові надбавки та додаткові виплати. Їм належала щорічна доплата на лікування у розмірі 100% окладу [174, арк. 12]. Наприклад,

преміальний фонд львівської парторганізації налічував 478 тис. 30 руб., з яких 38 тси. 155 руб. використовувалося відповідальними працівниками обкому, 36 тис. 393 руб. – міськкому, 31 тис. 326 руб. – міських райкомів, 95 тис. 998 руб. – сільських [174, арк. 15]. 468 тис. руб. щорічно витрачалося на обслуговування персонального автотранспорту партпрацівників області [174, арк. 22]. Проведення обласних компартійних форумів обходилося у 191,1 тис. руб., вартість однієї партконференції становила 36 тис. руб. [174, арк. 107].

Як наслідок, високий майновий стан утворив замкнуту систему партійних кадрів, яка складалася як із працівників апарату компартійних органів, так і з народногосподарських очільників. Це партноменклатура – “каста” керівників-комуністів, котрі займали найвищий соціальний статус у радянському суспільстві (додаток А.44, 45, 46). До неї входили працівники союзного та республіканських центральних комітетів, обласного, міського і районного рівнів, секретарі партійних організацій, директорський корпус промислових і сільськогосподарських підприємств, закладів освіти, науки і культури, очільники профспілок, силових структур тощо. Таким чином, виник самодостатній, непідконтрольний клан працівників, які підлягали законодавчій юрисдикції лише номінально. Номенклатурна кадрова система не знала плюралізму думок, альтернативних виборів чи демократичних дискусій. Розгортання подій відбувалося згідно заздалегідь розробленого сценарію. Номенклатурний працівник міг бути спокійним за своє майбутнє, оскільки компартійна система рідко карала власні кадри. Недолугого керівника переводили на інші партійні, радянські чи господарські посади. Структуру номенклатурних кадрів Львівської партійної організації ілюструють матеріали, подані в додатках 38 та 40. Вони засвідчують тотальність номенклатури на усіх ключових адміністративних посадах. Відтак, визначальним підґрунтям, яке спричиняло полярність у добробуті пересічних громадян та компартпрацівників була політична влада, сконцентрована в руках останніх. Отримуючи відчутно більшу платню,

партноменклатура широко користувалася послугами не тільки державної торгівлі, але й колгоспних та кооперативних ринків, де вища ціна означала кращу якість. Діяла напівлегальна мережа спецмагазинів та практика разових пайків, котрі задовольняли потреби партапарату у дефіцитних товарах як продуктової, так промислової груп. В умовах їх постійної нестачі, номенклатура мала змогу купувати імпортний крам, за який населення переплачувало в рази. Поряд з цим, партійна еліта користувалася закритими медичними установами та базами відпочинку. Для чиновників партдержапарату зводилося житло покращеного планування. За містом до їхніх послуг були комфортабельні державні дачі, а квартири високопосадовців обслуговувалися штатними покоївками, робота яких оплачувалася за державний кошт. Діти номенклатури виховувалися у відомчих дитячих садках, навчалися у спеціалізованих школах, вступали до престижних вузів, як правило, поза конкурсом. Таке дистанціонування породжувало суспільне розчарування щодо комуністичної ідеології, яка, в свою чергу, спричинилася до виникнення апатії у широких верств громадськості. “Серед партійного керівництва було мало переконаних комуністів, – зазначав у інтерв’ю голова страйкому ВО “Конвеєр” А. Соколов. У партію поступали, керуючись здебільшого меркантильними інтересами. Лише членський квиток відкривав шлях до підвищення соціального статусу, а відтак забезпечував високий рівень добробуту. Тому майбутні члени КПРС розглядали причетність до партії як інструментарій для подальшого кар’єрного просування” [843]. Слід також зауважити, що перелічені суспільні блага були доступними тільки для партійно-господарської еліти. Рядові члени первинних компартструктур не мали стосунку до пільгової системи забезпечення і були змушені задовольнитися загальним рівнем матеріального становища. Ця внутрішньопартійна майнова нерівність закономірно спричинялася до зародження деформаційних елементів у компартійному середовищі, системне наростання яких починало загрожувати державному статусу правлячої партії.

Через те у 1988 р. необхідність внутрішньопартійного реформування постала як об'єктивна необхідність. Його концептуальні засади найяскравіше пролунали у виступі нового керівника Львівського обкому Я. Погребняка на XXII обласній партконференції, що відбулася 9 грудня 1988 р. У доповіді йшлося, що КПРС і надалі залишатиметься органом політичного керівництва, а перебудова її діяльності повинна відбутися разом з переходом від авторитарних методів до переконувальних, дискусій та цілеспрямованої ідеологічної роботи. “Замість гнучкості спини – гнучкість розуму!” – проголошував він гасло компартійного оновлення. За словами доповідача, в минулому повинні залишитися невиконані обіцянки, необґрунтоване планування, командно-наказові важелі, надмірне адміністрування, прийняття застрашливих постанов та порушення чинного законодавства. Їх місце мусили зайняти здоровий глузд, конкретика, надання самостійності первинним парторганізаціям, домінуючий плюралізм думок та колегіальність рішень, скеровані на підвищення втраченої ваги партійного квитка. Доповідач закликав ліквідувати відірваність партапарату від низового партійного середовища та безпартійних членів трудових колективів. Особливо наголошувалось, що “структурна перебудова відбувається не заради скорочення, а з метою оновлення ролі партії у радянському суспільстві” [162, арк. 15–17]. Користуючись дозволом Москви, Я. Погребняк пропонував припинити гонитву за штучним збільшенням кількості членів КПРС, керуючись ленінським гаслом “краще менше, та краще!” Слід було відмовитися від підміни партійним апаратом діяльності як господарських, так і радянських інституцій. Партапарат повинен виконувати функцію ідеологічного спрямування трудящих, припинивши втручання у вирішення виробничих справ. Компартійні органи зобов'язувалися скасувати прийняття спільних із господарськими та радянськими установами рішень та, зламавши стереотип “рада має право в межах своєї компетенції”, наділити радянські інституції усією повнотою державної ваги. Для збільшення політичного впливу обласний компартійний очільник радив діяти через

комуністів в трудових колективах, домагаючись виконання ключової мети політреформи: перший секретар – це майбутній голова ради народних депутатів [162, арк. 18].

Насправді розгортання гласності, скероване на посилення партійного впливу, спричинялося до зворотного ефекту. За попереднє десятиліття авторитаризму керівна компартійна ланка втратила здатність до самовдосконалення. Гучно розрекламоване оновлення зводилось до скорочення чисельності партапарату і викликало його закономірне незадоволення. Кількість відповідальних працівників львівської обласної мережі скоротилася від 188 до 84 осіб, або на 44,7%. Змінилося понад 60% секретарів, членів бюро та керівників парткомів. На 44% оновився склад номенклатури обкому та на 50% – міськкомів, райкомів та парткомів [162, арк. 40–49]. На альтернативній основі було обрано 1754 парткерівники, таємним голосуванням – 438. Всього переобрано 1051 секретар парткому підприємств та установ області [167, арк. 4]. Як результат, “за бортом” опинилися сотні досвідчених керівників, що складали становий хребет партії, були її безпосередньою опорою. Їм на зміну прийшли молоді перебудовні висуванці, які розглядали КПРС як засіб досягнення високого соціального статусу. 9 грудня 1988 р. Т. Панасенко – перший секретар рівненського обкому заявляв, що керуючись рішенням XIX партконференції “Про демократизацію радянського суспільства і реформи політичної системи”, в області затверджено стратегію управління народним господарством, котра давала реальну можливість розмежувати функції партійних, радянських і господарських органів та подолати дубляж у їх діяльності. Створено новий орган, який наділить радянські інституції повнотою державних повноважень – головне планово-економічне управління облвиконкому. На думку доповідача, позитивні результати не забарилися: на 50% скоротилося число прийнятих обкомом господарських постанов, в 6 разів зменшилася кількість спільних з облвиконкомом рішень, на 40% змаліла кількість партійних документів, скерованих у бік діяльності виборних органів [234, арк. 41]. Як

наслідок, газетні шпальти вкрила незліченна кількість публікацій, котрі демонстрували тріумфи політреформи. “Де партія, там успіх і перемога”, – стверджував на сторінках газети Рівненського РК “Слово правди” секретар парткому ВО “Рівнесільмаш” В. Авдимирець [532, с. 1]. На XXII конференції, що відбулася 9 грудня 1988 р., перший секретар Івано-Франківського обкому І. Посторонко оприлюднив двадцятивідсоткове скорочення штатів обкому та ліквідацію його галузевих відділів. 25% обласного партійного складу було обрано на альтернативній основі. Переобрано 75% керівників первинних партосередків, 80% чільників радянських, профспілкових та комсомольських інституцій. Змінили керівництво 4 найбільші парторганізації, 4 міські та районні виконкоми, 58 підприємств. Через перевибори пройшли 360 осіб директорського корпусу, 14 тис. начальників цехів, бригадирів та майстрів, 2 тис. працівників АПК. Залишили посади 10 голів колгоспів [37, арк. 8–14]. “Партія і народ впевнено ідуть курсом правдивості, відкритості і демократизму!” – резюмував успіхи суспільного оновлення цей обласний керівник [37, арк. 7].

Розгортання демократизації у партійному середовищі Волинської області найкраще ілюструвала таємна стенограма семінару працівників апарату партійних комітетів від 7 вересня 1988 р. Висвітлюючи завдання комуністів щодо реалізації рішень XIX союзної партконференції, перший секретар обкому Л. Павленко наголошував, що ЦК КПРС дозволив самостійно визначати нову структуру місцевих парторганів, але в рамках затвердженого у Москві фонду зарплати. Звільнених партійних службовців планувалося скерувати на державні, господарські та радянські посади. “За рахунок цієї категорії працівників, – констатував доповідач, – буде укріплено апарат рад народних депутатів усіх рівнів, з урахуванням їх нової ролі в реформованій політичній системі СРСР” [2, арк. 3–5]. Аналіз його виступу показував, що КПРС, прагнучи набрати сучасного вигляду, імітувала розширення демократичних начал, маючи намір “переодягнутися” у шати виборних органів. Камуфляжем такого вдавання ставало реформування

структури партапарату. Відтепер парткерівник мав заручатися рекомендацією первинних парторганів, які отримували право відкликати безпорадного парточільника. Низові парторганізації наділялися широкими виборними правами, а їх секретарі обиралися на альтернативній основі. Підлягали публічному осуду командно-адміністративні методи управління та окомилування. Наприкінці промови доповідач авторитетно заявляв: “Слід пам’ятати – розвиток демократичних починань – це не стихійний, а строго керований партією процес” [2, арк. 30].

Аналогічні думки пролунали 9 грудня 1988 р. у виступі першого секретаря Тернопільського обкому В. Острожинського з трибуни ХХІІ партконференції. “Головним втіленням новацій, – стверджував доповідач, – стали “Закон про зміни та доповнення до Конституції СРСР” та “Закон про вибори народних депутатів”, котрі розпочали масштабну програму здійснення реформ політичної системи та подальшої демократизації суспільства” [278, арк. 10]. Доказом обласний керівник вважав перевибори 3000 партійних керівників низової ланки. Як результат, посади втратили 564 партгрупорги, 272 секретарі цехових та 476 первинних парторганізацій. Змінилися керівники 164 підприємств, 80 колгоспів, 2 тис. начальників цехів, майстрів, бригадирів втратили посади [278, арк. 46]. Кадри обласних управлінь поменшали на 34%, міських та районних – 15%, виконкомів – 22%, торгівельних організацій – 17%, промислових – 19%. Фонди зарплати було урізано в господарському секторі на 13%, громадському – 22% [280, арк. 153–154]. Більшість звільнених партійних працівників скеровано на роботу в радянські та господарські інституції [278, арк. 44–47]. Виглядало, що повернення до норм ленінської кадрової політики надавало можливість номенклатурі влаштовуватись за рахунок адміністративних керівників низової та середньої ланок. На думку першого секретаря Закарпатського обкому Г. Бандровського, який виступив на ХХІ облпартконференції 9 грудня 1988 р., радянське суспільство одностайно підтримувало реформаційні новації КПРС. Нормою стали гласність та

демократизм, колегіальність та вимогливість. Позаду залишилися заорганізованість, адміністративний тиск, дублювання та віддаленість від “низів”. Доказом оновлення доповідач бачив переобрання 470 секретарів парторганізації, 312 голів профкомів, 231 комсорга [100, арк. 11–23]. Позбулися посад 200 директорів, 5 тис. начальників цехів, бригадирів та майстрів [100, арк. 11–23]. Номенклатура обкому скоротилася на третину. Заміщено 7 перших керівників обласного рівня та 88 районного і 25 голів сільрад. 45,4% звільнених скеровано на роботу у виробничий та радянський сектори [102, арк. 28–31]. 23 грудня 1988 р. на ХХІІ партконференції обласний керманіч Чернівецької області М. Нівалов запевняв, що партія впевнено просувається курсом революційних змін. Приклади внутрішньопартійної демократизації промовець бачив у 25%-ому скороченні планових нарад та 50%-ому зменшенні партійно-господарських постанов. Доповідач повідомляв, що в обкомі ліквідовано 5 відділів, апарат зменшено на 13 осіб, або на 21%. Запорукою незворотності новацій він вважав переобрання третини секретарів первинних і цехових організацій та чверті партгрупоргів. Відміну обкомом 60% рішень місцевих парторганів трактував як поглиблення перебудови. Внаслідок цього з КПРС було виключено 212 комуністів, котрі отримали догани [325, арк. 9–15].

Відтак, першою проблемою, спричиненою союзною політреформою, ставало незадоволення партійного керівництва на місцях. Як бачимо, вже на початках запровадження новацій у 1988 р., їх результати залишали бажати кращого. Разом із прагненням ЦК звільнитися від брежнєвського кадрового баласту приходить незадоволення керівної партійної більшості, котра являла кістяк партії. Аналіз компартійної документації засвідчував, що першими, хто не сприйняв союзні перебудовні новації, був регіональний компартапарат. Адже вістря реформ передусім торкалось номенклатури, порушуючи десятиріччями усталений порядок речей. Поряд із тотальним скороченням, найгіршим було те, що політреформа звужувала політичну вагу КПРС і розширювала діапазон радянських інституцій. Тому партійна еліта

опинилася “між молотом та ковадлом”. З одного боку вона була змушена виконувати союзні вказівки, а з іншого – вони спричиняли зниження її статусу. З огляду на принцип “демократичного централізму”, партапарат боявся відкрито виражати незгоду, однак подекуди вона простежувалась досить виразно. Так зароджувалося протистояння у “перших ешелонах” регіональної комуністичної влади. Найпомітніше відцентрові тенденції у обласному парткерівництві проявлялися у Львівській області. Наприклад, відсутність механізму втілення рішень XIX всесоюзної конференції оприлюднював перший секретар міськкому В. Волков на XXV міській партконференції, яка відбулася 25 листопада 1988 р. Він наголошував, що місцеві ради не стають повновладними господарями міста. Депутати не мають практичного досвіду у вирішенні нагальних проблем [229, арк. 21–23]. “Чи готові ради взяти владу?” – під таким заголовком вийшла стаття у газеті “Правда”. Її автор В. Любецький закликав не відразу передавати владу радам, а упродовж багатьох років навчити останніх керувати державою, переймаючи досвід КПРС [665, с. 1]. Політичний оглядач журналу “Коммунист Украины” І. Дедков та заступник головного редактора О. Лаціс на шпальтах республіканської “Робітничої газети” нарікали на те, що всесоюзна конференція поставила більше запитань, ніж дала відповідей [591, с. 3].

Наведені приклади ілюстрували несприйняття керівним компартійним середовищем реформувань, котре виникало на місцях. Задеклароване розширення ролі рад згортало поле діяльності компартійних органів, а тому викликало спротив компартапарату. Використовуючи присутність секретаря ЦК КПУ Ю. Єльченка під час виборів рівненського обласного партійного очільника 10 грудня 1988 р., другий секретар обкому В. Луценко заявляв, що багато керівних комуністів сумніваються у правильності вектору політичних реформувань. Голова Рівненського міськвиконкому так резюмував скарги місцевого компартапарату щодо деструктивного розгортання новацій: “Виходить, що сьогодні потрібно відмести все і стати на нову платформу.

Мені здається, що за модною фразою підуть нелегкі наслідки” [236, арк. 4–9]. Критика зайшла настільки далеко, що зазначений форум закінчився позбавленням посади першого секретаря обкому Т. Панасенка, котрий керував областю 16 років [236, арк. 15]. Компартійний очільник Горохівського райкому Волинської області А. Верещак на пленумі 14 січня 1988 р. зазначав, що мають місце значні прогалини у роботі з кадрами. У його доповіді лунало запитання: як можна ефективно втілювати демократичні новації за умов зміни 114 номенклатурних працівників? [31, арк. 8]. XXVII конференція Любомильської парторганізації, що відбулася 9 грудня того ж року, винесла на поверхню нерозуміння компартапарату, чому партія повинна припинити контроль за господарськими та виборними органами, які не мають достатнього досвіду управління? Перший секретар райкому А. Цаль-Цалко зазначав, що багато кадрових переміщень здійснюється без з’ясування обставин [32, арк. 7–13].

Схожі тенденції віддзеркалювали шпальти обласної газети “Радянська Волинь”. Власкор М. Андрійчук звертав увагу читачів, що необережне вирішення кадрового питання призводить до дезорганізації партійних лав [537, с. 2]. З огляду на те, що 91% секретарів парторганізацій та 82% партгрупоргів Івано-Франківської області пережили альтернативні вибори не на свою користь [97, арк. 9], на березневому пленумі обкому номенклатура озвучувала наростаюче незадоволення політикою внутрішньопартійної реконструкції. Перший секретар Рожнятівського РК М. Яківчик зазначав, що інструктори райкому добре володіли ситуацією в районі, а відтак їх усунення від виробничих питань є зайвим [38, арк. 30]. Аналогічної думки був керівник комуністів Косівщини І. Яцола. На його погляд, слабкі господарства не могли подолати відставання без партійної підтримки [38, арк. 35]. Проректор Івано-Франківського УМЛ І. Пилипів пригадував в інтерв’ю, що звільнені парткерівники шкодували лише за втраченими посадами, а відтак перевагами. “З цього я зробив висновок, – говорив він, – що партія перестала бути спілкою ідейних соратників, а значить, комуністична

доктрина омертвіла, що й спричиняло деградування партійної верхівки” [837]. Розчарування партійного керівництва ілюстрував протокол ХХVIII міської конференції від 2 грудня 1988. Очільник комуністів Тернополя В. Рибін наголошував, що реорганізація міськкому розмежувала функції партійних радянських та господарських органів не завжди на користь останніх” [316, арк. 11]. Не бракувало критичних зауважень партноменклатури, висловлених упродовж XV партконференції Зборівського райкому 25 листопада. Керівник місцевих комуністів П. Янович дорікав секретареві парткому СТ І. Паламарчуку за те, що реорганізація партійної структури установи ставала причиною загострення продовольчої ситуації в районі [317, арк. 6–27]. Протокол XIV щорічного форуму комуністів Ланівецького району, датований 25 листопада 1988 р., виносив на поверхню невдоволення партапарату наслідками реформ в партії. Нарікання викликали суворі правила перегляду персональних справ комуністів. У 58-ми випадках бюро райкому відмінило рішення парткомів як ліберальні, що стало причиною втрати партійного квитка тридцятьма п’ятьма комуністами-керівниками [318, арк. 22].

У ході звітно-виборної кампанії секретарями міськкомів і райкомів Закарпатської області було озвучено 340 зауважень, котрі свідчили про нерозуміння регіональними інституціями партії реформаторських ініціатив центру [110, арк. 3]. Керівник Ужгородського МК І. Машков вважав, що реформи руйнують систему політичної освіти, а його колега з Виноградівського району П. Левчук натякав на втрату динамічності перебудови внаслідок звуження амплітуди партійного впливу. Комсомольський лідер П. Іванов констатував зниження кількості кандидатів в члени КПРС. Другий секретар ОК В. Ярошовець попереджував: “Насторожує, що кадри Воловецького, Свалявського, Тячівського РК змінено майже повністю” [101, арк. 8–10]. Дискусія між керівником Чернівецького обкому М. Ніваловим та першим секретарем Кельменецького райкому В. Панасюком на пленумі обкому 15 жовтня 1988 р. закінчилася такою

заявою останнього: “Наші працівники не можуть постійно жити на реформах” [292, арк. 22–28]. Приховане незадоволення партапарату ілюстрував протокол XXVII звітно-виборної конференції Хотинського РК від 18 листопада 1988 р. Керівник місцевих комуністів К. Лучков не розумів як посилити вплив у трудових колективах, за умов ліквідації загального, аграрного і організаційного відділів райкому та зміни штатного складу решти [383, арк. 11–13]. У прокурора району В. Поцелуйка складалося враження, що наслідком зменшення партійного контролю у трудових колективах стало збільшення виробничих проблем [384, арк. 44–46]. Аналіз протоколу XXI конференції Глибоцького району від 19 листопада 1988 р. показав, що основою незадоволення партійної верхівки була відсутність логіки союзних реформувань, котрі спричиняли руйнацію партійної монополії. Виходило, що партія втрачала завойовані позиції за вказівкою московського центру. У задеклароване посилення впливу комуністів у радах вірилося мало. Такі думки читалися у вступних першого секретаря райкому Н. Семотюка, членів бюро Т. Дикої, К. Дабули, В. Боднараша та інших [385, арк. 9–33].

Другою проблемою, котру принесла політреформа, було наростаюче невдоволення рядових членів КППС. Відчуваючи ослаблення комуністичного режиму, вони сприймали перебудову як шанс покращення дійсності. У незалеженні низьким соціальним статусом, низові комуністи намагалися вільно висловлювати думки, а дозована критика дозволяла це робити. Спрагле до змін рядове компартійне середовище приймало ініціативи XIX партконференції “за чисту монету” і прагнуло їх практичної реалізації. Довідка обкому свідчила, що у Львові відбулося 1846 партзборів, в ході котрих виступило 18 тис. 570 осіб, з яких 13 тис. 514 – комуністи [164, арк. 1]. Однією із помітних ознак гласності у КППС ставали критичні виступи 5056 безпартійних трудівників області. 9320 пропозицій і зауважень вказували, що громадськість позиціонувала конференцію як засіб демократизації у вищих ешелонах партійних структур (додаток А.47). У секретній інформації від 2 червня 1988 р. секретар обкому В. Борисюк

повідомляв у ЦК КПРС про найбільш повторюване запитання, що лунало в трудових колективах: “Чи слід зрозуміти партконференцію як відмову партії від керівної ролі [170, арк. 26]?” У ході звітно-виборних зборів Бориславського міськкому Львівщини пролунало більш як 600 критичних зауважень щодо стилю і методів керівництва в нових умовах [168, арк. 1]. Комунисти Бродівщини висловили 40 пропозицій на адресу вищих партійних органів з приводу того, що в районі змінилося 20,5% парткерівників, а позитивний ефект відсутній [168, арк. 6]. Серед 183 зауважень партійців Перемишлянського району переважна більшість стосувалася роботи райкому, в ході виборів до якого змінилося 46 очільників [168, арк. 9]. Члени КПРС Сокальщини вістря критики скеровували в бік секретарів парторганізацій, які не мали ділових та моральних якостей, а відтак переобрали 30 з них [168, арк. 12]. Критикуючи партапарат за імітацію оновлення, працівник радгоспу “Львівський” Пустомитівського району І. Гітало, на сторінках обласної “Вільної України” стверджував: “Немає справжньої турботи про людей, тому й бракує організованості в управлінських ешелонах” [581, с. 2].

Те, що партапаратом здавалося надто радикальним, рядові комунисти трактували як недостатньо глибоке. У ході обговорення тез XIX партконференції, котре тривало від 8 січня до 18 червня 1988 р., жителі Рівненщини озвучили 391 пропозицію щодо удосконалення як державної, так і партійної побудови. Вони пропонували сформулювати зрозуміле тлумачення терміну “комунізм”, публічно засудити сталінізм, скоротити до мінімуму партійний апарат та ліквідувати його галузеві відділи, розширити гласність, запровадити альтернативні вбори усіх партійних посад, скасувати квоти кількісного поповнення партії, ліквідувати номенклатурні привілеї, зменшити розміри партвнесків, відмітини закриті партзбори тощо. Доцент Інституту водного господарства Ю. Сердобинцев не розумів чим буде займатися КПРС після політреформи. Голова профкому Здолбунівського ремонтно-механічного заводу Л. Біллер пропонував ліквідувати міськкоми. Робітник Червоноармійського комбикормового заводу О. Тивонюк вимагав

узаконити добровільне позбавлення партійності. Голова виконкому Здолбунівського району П. Гудима пропонував привести у відповідність обов'язки рад народних депутатів з їх повноваженнями [243, арк. 30–89]. В березні 1988 р. відділ пропаганди і агітації обкому, керований В. Мислінчуком, анкетував тисячу слухачів системи політичного та економічного навчання. На запитання “Чи задоволені ви ходом перебудови?” 85,6% респондентів дали негативну відповідь. 36,2% комуністів були байдужими до навчання у системі партійного всеобучу. 55,5% сіли за парти УМЛ в наслідок примусового рішення [238, арк. 60–62]. Серед 52 критичних зауважень, висловлених членами рівненських первінок в ході VIII пленуму обкому від 19 грудня 1988 р., 37 стосувалося недостатньо глибокого оновлення бюро обкому. Я. Лесюк – заступник секретаря первинної організації колгоспу “Комунар” Червоноармійського району відзначав, що партійні сільгоспвідділи продовжують втручатися у виробничі справи. Аналогічної думки був токарь Рокитнянського сільського об'єднання Ф. Астахов. “Питання, які розглядаються на бюро, слід аналізувати глибше, тому що зрушень немає”, – констатував бригадир колгоспу імені Жданова Гоцанського району А. Данилюк¹⁹¹. Як наслідок, обласні звітно-виборні зібрання Рівненщини зробили надбанням громадськості 35 тис. критичних зауважень, що на 24% більше ніж у 1985 р. [239, арк. 69]. Справжній переполох викликала у партноменклатури публікація в союзній газеті “Правда” статті “Вага критики”. Йшлося про бездіяльність Червоноармійського райкому партії та його керівника Н. Похильченка. “Чому пленуми обкому партії перетворюються у чергові заходи?”, – запитував автор, констатуючи відсутність помітного оновлення обласної парторганізації [502, с. 2].

Наведені приклади давали змогу стверджувати, що жителі Західної України розцінювали КПРС як атрофовану спілку одержавлено-бюрократичних інституцій, котра вимагала негайного та глибокого

¹⁹¹ Підраховано автором: [241, арк. 22–67]

реформування. Обговорюючи рішення XIX партконференції, висловилося 19 тис. комуністів і безпартійних Волинської області. Їх 14 тис. зауваг стосувалися недостатньої глибини оновлення партії [1, арк. 14]. В ході звітно-виборної кампанії комуністами було висловлено близько 30 тис. критичних зауважень, у більшості випадків на адресу парткерівництва [5, арк. 14]. Секретар парткому тресту “Волиньпромбуд” В. Подлевський у газеті “Будівельник Волині” наголошував, що в трудових колективах лунає багато нарікань на недостатню роботу керівних парторганів, які рідко бувають на виробництві [708, с. 2]. Інформація Волинського обкому щодо реалізації критичних зауважень, висловлених комуністами на пленумі 10 квітня 1988 р., оприлюднила наростаючу критику рядових членів партії у бік партапарату. “В умовах перебудови ми працюємо 2 роки, але працівники обкому мало бувають в парторганізаціях та трудових колективах,” – говорили бригадир колгоспу імені Лесі Українки Ратнівського району Н. Шмиговська та робітниця Оликського побутокombінату Ківерцівського району Г. Мартинюк [15, арк. 50–60]. Резюме зазначених нарікань висловлював бригадир слюсарів Луцького будівельного управління № 536 Ю. Хмелевський, сказавши: “На словах “верхи” дійсно докладають багато зусиль, але справа йде гірше ніж у попередні роки” [15, арк. 86]. 31 серпня 1988 р. завідувач оргвідділом Волинського обкому В. Невмержицький оприлюднив три найбільш вживані запитання трудящих під час проведення єдиного політдня: 1. Які відділи в обкомі, міськкомах та райкомах буде скорочено? 2. Чи на партконференціях будуть практикуватися альтернативні вибори секретарів усіх рівнів? 3. Чому з’їзд народних депутатів не називається з’їздом рад? [15, арк. 139–141] На останнє запитання відповів голова виконкому Луцької ради народних депутатів А. Кривицький у виступі на XXIX Луцької партконференції 24 листопада 1988 р. Він зазначав, що виборні органи наділені обов’язками, однак обділені повноваженнями [5, арк. 13].

Станом на 17 червня 1988 р. у Івано-Франківській області відбулося 2284 зібрання первинних парторганізацій, де з критичними зауваженнями виступило 17 тис. 673 члени КПРС та 5336 безпартійних. 2590 пропозицій вимагали обмеження строку повноважень партійних посад, підвищення відповідальності партпрацівників за невиконання обов'язків. Майстер тресту “Долинанафтогаз” В. Микитюк та секретар парткому Делятинського лісокомбінату В. Чуревич пропонували узаконити можливість переобрання складу ЦК у між’їздівський період. На думку голови Берлогівської сільради Рожнятівського району В. Базіва, право висунування кандидатів у депутати повинні мати не тільки трудові колективи, але й виборчі округи [40, арк. 7–11]. Найбільш вживаними вимогами були заклики скасувати номенклатурні пільги, будівлю обкому перепрофілювати у лікарню, довести до відома ЦК, що вибори делегатів відбувалися без урахування думки рядових комуністів. Лунали пропозиції ліквідувати посади других і третіх секретарів, провести вибори президента і голови Верховної Ради СРСР [58, арк. 2–7]. Секретар партійного комітету ВО “Хлорвініл” Г. Золотарьова на шпальтах газети “Калуський хімік” констатувала, що працівники підприємства гуртувалися довкола проблем розвитку української мови та екологічних питань [484, с. 2]. Під час засідання первинної організації Делятинського лісокомбінату Надвірнянського району 28 січня 1988 р., секретар парткому Д. Бігун, робітниця меблевого цеху М. Сьомко, помічник лісничого Майданського лісництва М. Андрейчук заявляли, що з кожним роком перебудови довіра людей до партії знижується [98, арк. 24–30].

Красномовними були результати соціологічного опитування, проведеного працівниками Тернопільського обкому на підприємствах області: 52% респондентів негативно оцінювали перебудову роботи партійних органів [278, арк. 34]. 20 висунутих обкомом кандидатур на чільні посади в промисловому секторі забалотовано [278, арк. 46]. У ході обговорення положень XIX партконференції висловилося 12 тис. 180 комуністів Тернопілля і 11 тис. 286 безпартійних, що висунули 12 тис.

49 доповнень і пропозицій. Масовими були вимоги усунення регламентації вступу до партії за соціальним станом та статтю, виборності партійних посад, надання частини партвнесків у розпорядження первинок, розсекречування партійних рішень, спрощення діловодства тощо. 60% побажань торкалося відновлення повноважень радянських інституцій. Це вимоги наповнення бюджетів місцевих рад за рахунок відрахувань промислових підприємств, невтручання партії у діяльність виконкомів, розширення діапазону впливу депутатського корпусу, розробка чіткої виборчої системи, реорганізація органів КДБ, МВС та прокуратури [283, 14]. Із критикою на адресу партійних органів виступали трудівники ВО “Тернопільський комбайновий завод”, “Квантор”, Збаразької шкіргалантерейної фабрики [280, арк. 48–51]. Вони пропонували відмовитися від практики закритих листів, звузити спектр питань партійної компетенції, зменшити кількість засідань, відмінити втручання партійних органів у виробничі та радянські справи [283, арк. 15–22]. 18 листопада 1988 р. обком проводив єдиний політдень на тему “Про зміни і доповнення до Конституції СРСР”. За інформацією керівника лекторської групи В. Ковальчука, виступило понад дві тисячі комуністів і безпартійних, що висловили 759 зауважень. Вони прагнули посилення судового контролю за діяльністю парторганів, всенародного обрання голови Верховної Ради, публікації передвиборних програм. Громадськість цікавили перелік повноважень народного депутата, ключові принципи діяльності рад, розмежування повноважень між союзними, республіканськими та місцевими радами, структура майбутньої Верховної Ради, вікові обмеження кандидатів. Аналіз документу вказував на значне посилення антикомуністичних настроїв в трудових колективах. Мешканці Тернопілля розглядали майбутні вибори до Верховної Ради СРСР як альтернативу компартійному пануванню. Тому серед 50-ти запитань, 33 мали політичне забарвлення на зразок: “Чи не означає нова структура державного устрою демонополізацію партійної влади?”¹⁹²

¹⁹² Підраховано автором за: [286, арк. 40–43]

На противагу номенклатурі, представники первинок Закарпатської області не сумували за втраченими преференціями внаслідок відсутності таких. Їх цікавили реальні зміни, позаяк ті могли покращити добробут рядових членів партії. Робітник Хустського лісокомбінату О. Комаров на сторінках районної “Ленінської правди” радив звільнити партапарат від господарських функцій, перепрофілювавши його призначення в ідеологічну площину [639, с. 2]. Співзвучними були міркування машиніста залізничної станції Чоп І. Іванова. 17 вересня 1988 р. він говорив на обласному пленумі, що вихідці із робітничого середовища номінально залучаються до державних справ [101, арк. 11–27]. У ході обговорення тез XIX партконференції висловилося 23 тис. 684 низових комуністів і безпартійних Закарпаття, котрі у п’яти з половиною тисячах зауважень констатували недостатню глибину політреформи. Громадськість вимагала ухвалення “Закону про гласність”, перегляду методів інтернаціональної та ідеологічної роботи, створення комісії з національних питань, доплати для працівників виконкомів, заборони райкомам нав’язування рішень, п’ятирічної виборності усіх партійних посад тощо [107, арк. 53–58]. У постанові бюро Ужгородського МК від 11 березня 1988 р. йшлося про часті нарікання у трудовому колективі Заводу нестандартного обладнання, викликані недостатньою демократизацією роботи парткому [158, арк. 1–10]. Із 57-ти пропозицій членів КППС Мукачівського району, висловлених у ході XXVII звітно-виборної конференції, 23 стосувалися невмілого партійного втручання у господарські справи [156, арк. 2–9]. Під час звітно-виборної кампанії Чернівецької області 1988 р., 70% первинного партсередовища озвучило 21,5 тис. зауважень, що на 37% більше ніж минулого року. Про надмірну партійну опіку говорила працівник ВО “Восход” Н. Царьова, збільшення дистанції між партапаратом і партгрупою констатував замначальника ВО “Карпати” І. Пандус, чесного розподілу партійного бюджету вимагав парторг Аграрної дослідної станції М. Михайлівський [330, арк. 24–28]. Обговорюючи тези XIX партконференції, 10,527 чернівецьких комуністів і 3836 безпартійних висловили

2832 зауваги. Вимоги звітності членів ЦК, розділення функцій партійних і господарських органів, розширення гласності в партії лунали досить впевнено. Повселюдно виникало питання щодо скорішого наділення рад державними повноваженнями [331, арк. 8–12].

Більш об'ємно суспільну критику компартійного оновлення ілюстрували листи, скарги та заяви трудящих щодо методів та наслідків втілення новацій. Передові позиції тут займав Львівський обком, на адресу якого у 1988 р. надійшов 9051 лист, у закарпатський – 3175, у івано-франківський – 2746, у тернопільський – 2740, у чернівецький – 2233, у рівненський – 636, у волинський – 531. Таким чином, у західноукраїнські обкоми надійшло 21 тис. 112 звернень¹⁹³. Якщо детальніше, то упродовж зазначеного року обком Львівської області отримав 9051 лист. З них: 82,4% від громадян та 8,2% – колективних. Кожна п'ята скарга стосувалася повільних темпів просування перебудови та недостатньо глибокого розгортання демократизації в партійних лавах [169, арк. 60–63]. Звертало на себе увагу, що упродовж року кількість листів громадян у ЦК КПРС зросла від 7167 до 8042. “В основному ріст звернень, – говорилося у інформації загального відділу обкому від 27 січня 1989 р., – відбувся щодо питань роботи партійних, радянських та громадських організацій. 347 з них було скеровано на адресу ХІХ партконференції” [169, арк. 64–67]. За вказаний період у Рівненський обком надійшло 635 звернень громадян, 42% з яких авторства мешканців обласного центру. 28% адресовано в союзне та республіканське ЦК. Наступними після скарг на незадовільне соціально-економічне становище (33,2%) були нарікання щодо уповільнення темпів демократизації суспільства в цілому та партії зокрема (21,7%) [240, арк. 43–45]. Від жителів Волинської області надійшов 531 лист, переважна більшість яких стосувалася гальмування перебудови на місцях. Аналіз скарг показував, що мешканці заявляли про помітні розходження між партійними обіцянками та реальним станом справ. 56 повторних звернень було надіслано в ЦК

¹⁹³ Підраховано автором.

КПРС, 36 – у ЦК КПУ. Серед загальної кількості звертань у союзні та республіканські органи, зазначені факти у 47 випадках підтвердилися [16, арк. 22]. Голова ревізійної комісії Івано-Франківського обкому К. Бойчук 17 січня 1989 р. повідомляв, що упродовж минулого року на адресу партійних органів надійшло 2746 листів. Найбільше від жителів Івано-Франківська, Коломиї, Галицького, Калуського, Долинського та Надвірнянського районів. Вивчення характеру звернень засвідчувало: третина нарікань порушувала питання повільного утвердження перебудови, демократизації, гласності та соціальної справедливості [46, арк. 17–19]. На адресу ХІХ партконференції надійшло 56 скарг, 10 з яких стосувалися недобросовісного виконання парткерівниками посадових обов'язків [42, арк. 12–13]. Показовим був лист голови виконкому Маринопільської сільської ради Галицького району В. Головчака, котрого було виключено з партії за проведення похорону батька за християнським звичаєм, та скарга родини викладача Бурштинського технікуму енергетики П. Марусика, переслідуваного райкомівцями за поїздку до Канади [36, арк. 24–29].

Упродовж 1988 р. року в партійні органи Тернопільської області надійшло 2740 звернень, з котрих 430 (246 скарг та 143 прохання) потрапило в обком партії [285, арк. 1]. Значна частина торкалася сваволі місцевих партійно-господарських чиновників та невиконання ними рішень ХХVІІ з'їздів КПРС і КПУ [286, арк. 66–68]. Відтак, 45 листів було скеровано на адресу ХІХ партконференції. 11 з них демонстрували скептицизм жителів області щодо виконання програми “Житло – 2000”, 23 розкривали факти недобросовісного виконання партійними працівниками посадових обов'язків [283, арк. 125]. Типовою була скарга начальника Гусятинського райвідділу УВС І. Ваверчака, котрий, придбавши автомобіль у громадянина, що отримав його у спадок із капіталістичної країни, був виключений з партії і змушений вийти на пенсію. Не менш інформативним є оскарження колишнього директора Хоростківського комбикормового заводу Гусятинського району І. Фостика, який втратив партійність та посаду внаслідок відхилення від

затвердженого проекту при будівництві власного житла [280, арк. 71–78]. 3 лютого 1989 р. завідувач загальним відділом Закарпатського обкому Р. Головата повідомляла, що минулого року на адресу керівних структур надійшло в обком – 3175 листів, міськкоми і райкоми – 2734, облвиконком – 3407, облпрофраду – 1171, КНК – 401. У порівнянні з минулим роком кількість скарг, що торкалися погіршення роботи партійних органів, зростає на 102 звернення. П'яту частину звертань становили скарги щодо невиконання перебудовних обіцянок [103, арк. 8–12]. Не будучи почутими, громадяни апелювали до ХІХ партконференції. У 84-х звертаннях йшлося про реабілітацію осіб, які отримали партійні стягнення за ідеологічними та релігійними мотивами [107, арк. 62–64]. За даними голови ревізійної комісії Чернівецького обласного комітету І. Бурковського від 25 грудня 1988, до обкому надійшло 2233 скарги. Він визнавав, що автори листів критично оцінюють роботу партійних органів, виступаючи проти зростання безгосподарності та окупації [325, арк. 46–49]. На адресу ХІХ партконференції було скеровано 58 листів, 33 з яких порушували питання повільного оновлення партійно-господарського активу області [331, арк. 24–28].

Третьою проблемою, ініційованою політичною реформою, стало добровільне позбавлення членства в КПРС, витоки якого, як масового явища, сягали 1988 р. Слід зауважити, що такі випадки траплялися й раніше, однак партійний статут не передбачав виходу з партії за власним бажанням. Вони були поодинокими і трактувалися партійними органами як акти психічно невірноважених людей, що підлягали виключенню з партійних лав. Відтепер повернення партійних документів починало набирати масового характеру, і пояснювалося релігійними, соціально-економічними і національно-політичними причинами. Найбільше у Чернівецькій області – 52 відмовники, Львівській – 41, Івано-Франківській – 40, Рівненській – 9, Тернопільській – 9, Волинській – 6, Закарпатській – 0. Отже, у 1988 р. 157 комуністів Західної України добровільно припинили членство в КПРС. Це

ставало на перешкоді прагненням парткомісій примусово позбавляти членства в КПРС охочих покинути партійні лави за власним бажанням і спонукало шукати пояснень такого вчинку. Все списувалося на очищення партії від вантажу застійних часів, коли до партійних лав потрапляли випадкові люди, а не переконані політичні бійці. Однак, найгіршим було те, що першими ряди КПРС усвідомлено покидали ті, хто, згідно з комуністичною доктриною, мав складати її осердя: робітники та колгоспники. Широко розрекламований робітничо-селянський союз, як соціальна основа КПРС, явно давав тріщину і розмивав основи комуністичного ладу у Західній Україні. Приміром, у жовтні – грудні 1988 р. в Садгирському та Путильському районах Чернівецької області зафіксовані випадки добровільної здачі партійних документів [325, арк. 14]. За даними голови парткомісії Г. Жаботинського, небажання перебувати в КПРС за політичними мотивами виявили 52 комуністи, з них за релігійними переконаннями – 18 [313, арк. 3]. Зменшення чисельності кандидатів в партію сягнуло 40 осіб. Це робітники Чернівців, Кельменецького, Новоселицького, Сокирянського, Сторожинецького та Хотинського районів [335, арк. 68]. У Львівській області 41 комуніст добровільно самопозбавився членства в КПРС, з них робітників – 37 [162, арк. 44]. Помітне стурбування партапарату викликала мотивація такого вчинку: “Зросла кількість тих, хто здав партдокументи, не погоджуючись із лінією партії та за релігійними причинами”, – йшлося у постанові комісії партійного контролю від 7 грудня 1988 р. [162, арк.15]. Серед 339 виключених з партії у Івано-Франківській області 40 осіб повернули квитки через політичні та релігійні мотиви [43, арк. 79].

Матеріали щодо зменшення партчисельності рідко потрапляли на сторінки періодичних видань. Однак, ініційована союзним керівництвом дозована критика вряди-годи уможлиблювала появу публікацій з цього приводу. На сторінках “Радянської Верховини” – друкованого органу Надвірнянського райкому секретар парткому хлібозаводу Я. Дем’янчук

бідкалася, що старими методами людей в партію вже не зтягнеш. Вони знаходять відмовки і проявляють інтерес лише тоді, коли відчують власну зацікавленість [763, с. 3]. Розчарування західноукраїнського суспільства у комуністичній ідеології засвідчував протокол засідання бюро Рівненського обкому від 23 лютого 1988 р. Він ілюстрував трьохвідсоткове зниження частки партійців у робітничо-селянському середовищі області [237, арк. 37]. Не менш інформативним було повідомлення завідувача відділом кадрової роботи Н. Левицького, датоване 2 грудня 1988 р. Останній інформував обком, що в Рівному, Червоноармійському, Сарненському і Здолбунівському районах робітники та колгоспники відмовлялися вступати в партію або здавали партійні квитки. За три роки – 28 осіб, у 1988 р. – 9” [237, арк. 70]. 19 лютого 1988 р. КПК Тернопільського обкому зафіксувала зменшення кількості кандидатів на 39 осіб. На 1,8% змаліла чисельність висуванців із виробничого середовища Тернополя. В обласних парторганізаціях партійний прошарок зменшився на 2,1%. Не витримали кандидатури 67 осіб. Серед них – слюсар Збаразького РТП С. Мурадин та будівельник колгоспу “Золота нива” Заліщицького району Б. Джоган. Одержавши відмову щодо отримання житла, вони відмовилися вступати до КПРС [279, арк. 44–47]. Підводячи 28 грудня підсумки росту партійних лав, голова КПК Тернопілля П. Терещенко констатував добровільну здачу партійного квитка дев’ятьма комуністами. З них: 4 робітники, 1 службовець, 4 пенсіонери, семеро з яких пояснювали такий крок релігійно-політичними мотивами [288, арк. 97]. Якщо у 1987 р. із КПРС за політичними мотивами було виключено 37 комуністів Волинської області, то наступного року – 49 [17, арк. 6]. Добровільно склали з себе повноваження 6 членів партії: 3 робітники, 1 колгоспник, 2 пенсіонери [2, арк. 33]. Початки згортання компартійної ваги у робітничому середовищі відображала газета “Голос рабочего” – багатотиражка тернопільського ВО “Оснастка”. За її даними, у 1986 р. до лав КПРС поступило 24 робітники підприємства, у 1987 р. – 16, 1988 р. – 3. Серед шести виключених з партії, четверо – політичні вигнанці [475, с. 2]. У 1988 р. кількість робітничих

висуванців до КПРС у Закарпатті змаліла на 2,1% [102, арк. 41]. Чисельність кандидатів зменшилася на 224 особи. 842 парторганізації Ужгорода, Мукачева, Берегівського, Виноградівського, Тячівського районів не поповнювали партійних лав. На сторінках Берегівської районки “Червоний прапор” з’явилися публікації “Краще виключити...” [527, с. 2], “Партія – не прохідний двір”, котрі переконували читачів, що низхідна кандидатська динаміка – це наслідок самоочищення КПРС [750, с. 1]. Насправді, до Угорщини та Чехословаччини емігрувало у 1986 р. – 5, 1987 р. – 13, 1988 р. – 21 комуніст. У 4-х партійців було відібрано квиток за справляння релігійних обрядів. Випадків добровільного позбавлення партійності не виявлено [112, арк. 54 – 56].

Четвертою помилкою політреформи було те, що найменш помітних змін інноваційна компартійна політика зазнала у сегменті ставлення компартапарату до національного питання. Взявши курс на нівелювання етнічних ознак у багатонаціональній державі, КПРС проголосила утворення нової історичної спільноти – радянського народу. Насправді відбувалося добре закамуфльоване комуністичною ідеологією зросійщення народів Радянського Союзу. Панівний стан Компартії забезпечував домінуюче становище росіян. Відтак, ставлення правлячої партії до національного питання зазнавало змін лише на папері. Але спричинене перебудовою ослаблення комуністичного режиму у західноукраїнському регіоні, де русифікація, з огляду на об’єктивні причини, не пустила такого глибокого коріння як на Наддніпрянщині, ставало причиною розгортання страйкового руху, котрий трансформувався у демократичний, а згодом переріс у національно-визвольний. Все розпочалося із партійного дозволу на функціонування самодіяльних товариств, котрі згодом отримали назву неформальних. Це – дискусійні молодіжні клуби, історико-краєзнавчі та культурно-мистецькі товариства, наукові, спортивні, музичні спілки, екологічні та релігійні організації, які формально не підпорядковувались партапарату. Вони діяли на підприємствах та установах, у навчальних

зкладах, при ЖЕКах під егідою рад трудових колективів, комсомольських і студентських інституцій. Їх цінність полягала у тому, що вони виходили за рамки комуністичної ідеології, розпочавши національно-духовне відродження свідомої західноукраїнської громадськості. На республіканському фоні 8 січня 1988 р. Політбюро ЦК КПУ констатувало утворення в УРСР 35 тис. самодіяльних формувань різних напрямків, поділивши їх на прихильників і противників перебудови. 80% із них віднесено до недругів останньої. На західноукраїнському тлі пальму першості національного відродження посідала Галичина. За нею йшли Волинь, Буковина та Закарпаття. Наприклад, у Львівській області у 1988 р. діяло 3115 самодіяльних спілок, Івано-Франківській – 2721, Тернопільській – 2646, Рівненській – 1811, Волинській області – 1718, Чернівецькій – 1337, Закарпатській – 1142 [165, арк. 50]. Таким чином, Західна Україна об'єднувала 14 тис. 490 неформальних організацій, що становило 41,4% від їх республіканської кількості¹⁹⁴. Це свідчило про наростаючу динаміку національно-демократичного руху в Західній Україні, в основі якої ключову роль відігравали самодіяльні товариства зразка 1988 р.

Ставлення партапарату до неформалів було різним. У разі, якщо ті займалися історичною, мистецькою, природознавчою та спортивною діяльністю, вони отримували його терплячу підтримку і афішувалися як досягнення компартійної та суспільної демократизації. Але щойно у сферу їх інтересів потрапляли політичні питання, самодіяльні угруповання відразу ж розглядалися як зародки політичних партій, що могли скласти альтернативу правлячій КПРС, а тому наштовхувалися на протидію, нерідко за допомогою силових структур. Це засвідчував секретар Львівського обкому з ідеології В. Гончарук на обласній нараді партійного та ідеологічного активу 28 вересня 1988 р., де оприлюднив діяльність у Львівській області 3115 самодіяльних угруповань. Він висловлював думки, котрі лунали на союзній нараді з ідеологічних питань в Ульяновську та республіканській – у

¹⁹⁴ Підраховано автором.

Дніпропетровську. Йшлося про те, що в СРСР національне питання вирішене остаточно. Радянський народ став реальною історичною спільністю. Все ж, на думку доповідача, складнощі перебудовного періоду полягали у не завжди коректних методах впровадження міжнаціональної рівноваги в країні, що приводило до часткового розбалансування міжетнічних стосунків та слугувало підґрунтям виникнення напруги в цьому суспільному сегменті. Головний негатив, за словами доповідача, знаходив вияв у активізації діяльності національних товариств на зразок прибалтійських народних фронтів чи львівської УГС. Останні вимагали республіканського громадянства, що ставило під загрозу існування країни. Обласний ідеолог давав зрозуміти, що хоча вимоги сьогодення і вносили певні корективи у національне питання, його підґрунтя залишалося сталим – народи СРСР, навіть із притаманними їм національними відмінностями, є неподільними складовими частинами радянського народу [163, арк. 15–19].

Таке формальне вирішення міжнаціональної проблеми у Західній Україні спричиняло виникнення на основі неформальних спілок, національно-демократичних товариств, котрі мали намір розв'язати національну проблему насправді, опираючись на глибокі етнічні почуття місцевого населення. Недаремно секретар партійної організації КБ ВО “Кінескоп” С. Зонов на шпальтах заводської багатотиражки “Лампочка Ілліча” попереджав, що національний рух нагромадив вибухову небезпеку [619, с. 1]. У жовтні 1988 р. ЦК КПУ попереджував: “У Львові окремі особи з числа раніше засуджених за антисуспільну агітацію зондують ґрунт для створення напівлегальних об'єднань націоналістичного спрямування [172, арк. 3–4]. Результатом вивчення проблеми стала постанова ЦК “Про подолання негативних тенденцій у діяльності деяких самодіяльних формувань” [171, арк. 80]. Слухняний обком 1 листопада 1988 р. створив комісію контрпропаганди. Її керівником призначено секретаря Д. Яремчука, а до складу увійшли обласний прокурор Л. Ізосімов, начальник УВС В. Попов, заступник начальника КДБ І. Самійленко [171, арк. 10]. Обкомівський

ідеологічний відділ підготував перелік неформальних об'єднань, діяльність яких вимагала постійного контролю і поділив їх на дві підгрупи: самодіяльні та екстремістсько-націоналістичні. Така градація означала ступінь небезпеки, котрий становили для компартійної влади непідконтрольні їй національні організації. Серед лояльних виявилися здебільшого, просвітницькі спілки. Це – Товариство української мови імені Т. Шевченка (ТУМ), громадський рух “Друзі українського мистецтва і літератури”, Народознавче товариство імені І. Франка, Об'єднання молодіжних клубів (ОМК), культурно-екологічне “Товариство Лева” тощо [171, арк. 53–62]. Компартійним органам рекомендувалося співпрацювати із зазначеними формуваннями, бути в руслі подій, про які негайно повідомляти керівництво. До чорного списку першою потрапила Українська гельсінська спілка (УГС), котра активно легалізувалася. Працівники обкому партії пильно студіювали установчі документи УГС та розробили план заходів протидії цій організації, про що йшлося у постанові Львівського обкому від 26 липня 1988 р. Вона ілюструвала намагання подати діяльність спілки, як паразитування на тлі демократичних партійних ініціатив [171, арк. 24]. Секретар парткому найбільшого львівського ВО імені Леніна А. Павлиш на сторінках місцевої стіннівки “Трибуна робітника” закликав не допускати діяльності на підприємстві членів УГС, котрі є послідовниками українських буржуазних націоналістів – спільників фашистських злочинів [564, с. 3]. Антикомуністичною організацією була оголошена Українська ініціативна група захисту прав в'язнів совісті, котра виступала за відміну статей кримінального кодексу щодо антирадянської агітації. Зазначений перелік продовжили Комітет захисту Української греко-католицької церкви, що боровся за легалізацію УГКЦ, та Українська асоціація незалежної творчої інтелігенції, яка об'єднала ряд невизнаних мистецьких діячів [162, арк. 51–62].

Початкове ставлення львівських партійців до зародження масової національної організації – Народного руху України за перебудову (НРУ) було обережно сприятливим. Широко афішована терпимість компартапарату у

початковий період стала наслідком його напускного оновлення та великої кількості знаних комуністів, які ініціювали утворення товариства. З цього приводу працівники обкому склали списки відомих прихильників Руху, які перебували в КПРС, з метою більш дієвого впливу на них. До переліку потрапили Р. Братунь, І. Вакарчук, О. Влох, Р. Іваничук, Р. Лубківський, І. Юхновський, Е. Мисько [162, арк. 63–65]. Справжнє ставлення партапарату до зародження НРУ було озвучено на шпальтах газети “Електрон” – багатотиражки ВО “Мікроприлад”. Коли на засіданні ОМК розглядалося питання щодо створення Народного фронту за перебудову, компартійний представник висловився за дочасність такого рішення, сказавши, що необхідність існування фронтів продиктована тільки бойовими діями [764, с. 2]. Як наслідок, антиукраїнська політика партапарату за умов ослаблення компартійного режиму спричиняла розгортання національно-демократичних акцій на вулицях Львова.

Перший виступ зафіксовано в інформації Ленінського райкому про події в парку імені І. Франка 21 липня 1988 р. Демонстранти слухали промову Б. Гориня щодо нездатності Компартії забезпечити ефективний розвиток перебудови. З появою загону міліції присутні у кількості 200–300 осіб розділились на дрібні групи і продовжували дискусію, а згодом розійшлися [228, арк. 1–2]. У протоколі XV конференції парторганізації ВО “Кінескоп” від 29 жовтня добре відчутна стурбованість партійної верхівки позитивним ставленням громадськості до цього явища. “Літні події, – говорилося у доповіді секретаря парткому, – виявили негаразди у виховній роботі. Хтось говорив небилиці про політичні питання, а присутні сором’язливо мовчали. Понад усе бентежить безголоса позиція комуністів, які за своїм покликанням повинні бути в авангарді ідейної боротьби” [231, арк. 20–21]. Ставлення Івано-Франківського обкому до національного питання віддзеркалювала його доповідна записка, направлена в ЦК КПУ 18 березня 1988 р. Незважаючи на те, що на території області проживало 95% українців, обкомівці В. Василик та Є. Новицький засвідчували розгортання

російсько-української двомовності у навчальних закладах Прикарпаття та запевнювали республіканський партапарат, що місцеві партійні органи попереджають прояви національної обмеженості. Як вказувалося в інформації завкурсами навчання ідеологічних кадрів Я. Гриніва від 3 січня 1988 р., компартійна верхівка додатково скерувала на утвердження інтернаціоналізму 109 партпрацівників [44, арк. 4]. Робота велася у стінах 362 КІДів, 13 музеїв В. Леніна, 65 музеїв революційної і трудової слави, 5 клубів воїнів-інтернаціоналістів під гаслом “Радянський народ – нова соціальна спільнота!” [42, арк. 47–51]. Така прискіплива увага до національного питання була вмотивованою. Активізація національно-демократичних формувань на теренах Івано-Франківщини розпочалася ще на початку перебудови. У 1986 р., серед 154 жителів області, які побували за кордоном, 50% зустрічалися з активістами націоналістичних центрів, 15 – не повернулося до СРСР. Аналіз цих контактів вказував, що окремі мешканці Тлумецького району вважали ситуацію в країні сприятливою для відновлення державної самостійності України. У цьому контексті партапарат ліквідував 11 спроб згуртування мешканців Калуша, котрі під екологічними гаслами висували самостійницькі лозунги. Постанова обкому від 27 жовтня 1987 р. “Про політичну та ідеологічну обстановку в області” афішувала “націоналістичні прояви колишніх учасників ОУН – УПА, котрі звільнялися з місць позбавлення волі, а також ідейні хитання окремих представників інтелігенції”. Інформація обкому в ЦК КПУ, датована 14 березня 1988 р., повідомляла про діяльність 2721 самодіяльного товариства. З них 12 неформальних спілок молодіжно-дискусійного, екологічного, музично-мистецького та краєзнавчого спрямування мали негативні прояви, що межували з антирадянщиною [42, арк. 52–55].

Ці тенденції були характерними у діяльності Товариства охорони пам’яток історії та культури, фотоклубу “Ватра”, Клубу кінолюбителів, Музичного товариства, літературного об’єднання “Іскри юності” [41, арк. 144–145]. План заходів обкому щодо протидії націоналізму зобов’язував

УВС та КДБ “посилити контроль за обстановкою у неформальних товариствах та завчасно локалізувати антисупільні акції” [39, арк. 35]. На сторінках періодичних видань було надруковано близько 120 публікацій антинаціоналістичного спрямування [39, арк. 150]. Однією з них була стаття, розміщена на шпальтах друкованого органу обкому “Прикарпатської правди”: “З хрестом чи з тризубом?” Автор, на прикладах діяльності митрополита А. Шептицького, доводив тотожність українського націоналізму та німецького нацизму [593, с. 4].

Розгортання партійних стосунків із національним відродженням Тернопільського краю було схожим на аналогічні процеси у Львівській та Івано-Франківській областях. У 1986–1987 рр. партапарат ліквідував спроби згуртування патріотично налаштованої молоді Чортківського педагогічного училища, Тернопільських СШ № 1 і 3 та Педагогічного інституту [281, арк. 58]. У зв’язку з цим 25 березня 1988 р. обком інформував ЦК КПУ щодо активізації інтернаціональної роботи силами 3,5 тис. пропагандистів. Вони діяли в рамках 30 підконтрольних КПРС комсомольських молодіжних клубів і 16 вузівських об’єднань та провели 1,194 семінари на тему: “Політика КПРС – інтернаціоналізм в дії” [283, арк. 44–51]. За ініціативою обкому було утворено координаційну раду профілактики порушень громадського порядку. Серед її 22 членів, очолюваних секретарем обласного комітету КПУ М. Бабієм, були начальник УВС Тернопільської області І. Колесник, обласний прокурор В. Іванов, начальник відділу юстиції облвиконкому Ю. Чудопалов та голова обласного суду В. Іщенко [287, арк. 76–77]. 22 червня 1988 р. працівники обкому Н. Лівінський, Ф. Селецький, Ф. Желіховський підвели результати виконання постанови ЦК КПРС “Про подолання негативних тенденцій у діяльності неформальних формувань”. Серед 2646 паспортизованих самодіяльних товариств Тернопілля, які об’єднали 30 тис. учасників, ретельну увагу партапарату привертала творча спілка “Сонячні кларнети”, товариство майстрів народної творчості “Терен”, спілка непрофесійних художників “Первоцвіт”, літературний клуб “Золотий

вересень”, клуб самодіяльної пісні “Дисонанс” та “Кооператив соціологічних досліджень”. “У їх середовищі, – констатували автори, – висувалися пропозиції щодо захисту української мови, мали місце читання незрілих віршів, виконання безідейних пісень”. На базі будинку культури ВО “Ватра” у лютому 1988 р. виникло екологічне товариство “Ноосфера”, котре налагоджувало зв’язки з неформальними організаціями Львова, Івано-Франківська, Одеси, Харкова, Прибалтики та Молдови. На правах секцій до нього входили клуб “Есперанто і екологія” та об’єднання “Тернове поле”. У документі йшлося, що в рамках останніх культивувалися викривлене розуміння демократизації, аполітизм, національна обмеженість, захоплення чужорідною символікою [281, арк. 57–60]. У березні – листопаді на підприємствах Тернопілля виникли осередки Товариства української мови імені Т. Шевченка (ТУМ). Про це говорилося у патріотично налаштованій статті, що знайшла місце на шпальтах компартійної преси. Ініціатор спілки Р. Гром’як запрошував громадськість області на установчі збори ТУМу, що мали відбутися 23 листопада в актовій залі Педагогічного інституту [585, с. 3]. Ставлення партійної верхівки до згаданих формувань висвітлював у інтерв’ю заступник голови крайової ради НРУ та депутат Верховної Ради України В. Колінець. За його словами, партапарат лише імітував оновлення політики партії у сфері міжнаціональних відносин, а насправді залишався ключовим інструментом русифікації українців. На підтвердження сказаному, інтерв’юер наводив приклад негласного розпорядження обкому щодо виключення із КППС прихильників національних спілок. Так було звільнено з партійних лав М. Гирича та Г. Петрука-Попика, що сприяло становленню останніх як лідерів національно-визвольного руху в краї [832].

Активізація патріотичних настроїв примушувала тернопільський партапарат переходити від слів до дій. 9 вересня 1988 р. прокуратурі, КДБ, МВС було дано розпорядження “у відповідності з указом Президії Верховної Ради СРСР від 28 червня 1988 р. локалізувати неформальні об’єднання та здійснювати нагляд за проведенням вуличних процесій” [282, арк. 45].

22 грудня ідеологічний відділ обкому підготував інформацію “Про недоліки в роботі з самодіяльними формуваннями”. Завдяки їй стало відомо, що згуртування національно свідомої громадськості Тернопілля відбувалося довкола завідувача відділом Краєзнавчого музею І. Герети, керівника товариства “Громада подільського краю – Тернопільщина” А. Субчака, члена УГС Л. Горохівського, мешканця Тернополя А. Федчука, жителя села Констанца Борщівського району Л. Драпака, викладача Скалатської музичної школи М. Чубатого, інженера Комбайнового заводу Д. Пясецького. У документі простежувалося застереження працівників відділу щодо спроб вищезгаданих осіб утворити масову антикомуністичну спілку. Однак, такий крок було зроблено 18 грудня 1988 р. на екологічному мітингу, що відбувся у Будинку культури Тернополя під гаслами “Риба псується з голови!” та “Чорнобиль – Чернівці – Тернопіль!”. Щоб спинити національне відродження краю, обком наказував редакціям газет давати відсіч антисупільним проявам [281, арк. 129–134]. Слухняна преса одразу відреагувала 58-а публікаціями відповідного змісту [283, арк. 82]. “Ставши символом політичних банкрутів, тризуб був остаточно дискредитований тим, що фігурував на нашивках бандерівських бойовиків,” – стверджував на шпальтах стіннівки “Комбайнобудівник” ВО ТКЗ кандидат історичних наук В. Ткаченко [752, с. 4].

Ставлення рівненського партапарату до міжнаціональних стосунків наочно ілюструвала таємна інформація обкому від 28 березня 1988 р. Вона констатувала, що позаяк в області проживало 93,2% українців, принцип двомовності вимагав подальшого удосконалення [244, арк. 28– 31]. Для того, щоб утвердити проросійський інтернаціоналізм серед місцевих мешканців, партапарат, задіявши 96 лекторів, провів 121 семінар з метою “розвінчання реакційної суті українського буржуазного націоналізму” [243, арк. 64]. Доповідна записка, подана секретарем обкому В. Луценком 24 травня 1988 р. інформувала, що в області діяло 1811 неформальних організацій, у роботі яких парткерівники не вбачали ідейно ворожого характеру, а тому швидко їх

паспортизували [243, арк. 23–25]. Щодо “нездорових” формувань, обком зобов’язував підлеглих встановити контроль за діяльністю їх лідерів у Рівному, Володимирецькому, Дубровицькому та Сарненському районах, так і не оприлюднивши назв самих організацій [242, арк. 95]. Це нашттовувало на думку, що діяльність останніх перебувала у початковій стадії, а тому виявлялася досить слабо. Світло на процес становлення товариств національного спрямування Рівненської області проливає інтерв’ю з народним депутатом України В. Червонієм. “У 1988 р., – пригадував він, – на підприємствах та установах області почали виникати невідконтрольні КПУ спілки: НРУ, ТУМ, “Просвіта”, “Меморіал” і молодіжні дискусійні клуби. До тих пір, поки вони займалися культурно-просвітницькою роботою, партійна система терпіла їх діяльність, повсякчасно подаючи її, як ознаку гласності в суспільстві і партії. Проте, коли виникнення НРУ набрало політичного забарвлення, спілка автоматично перетворилася у комуністичного ворога № 1” [849]. Сказане підтверджував виступ начальника УВС облвиконкому М. Єрміна з трибуни ХХІІ облпартконференції 9 грудня 1988 р. Його аналіз сумнівів не залишав: компартійна демократизація міжнаціональних стосунків не що інше як добре замаскована фікція. “Ніякий плюралізм думок, – переконував доповідач, – не може оправдати нападки на устої нашого життя. Такі дії повинні рішуче присікатися. Неформальні об’єднання націоналістичного ґатунку вкрай шкідливі і негативно впливають на громадський порядок” [235, арк. 7].

Першими реагували на активізацію національно налаштованого середовища Волинської області місцеві органи КДБ. На це вказувало письмове застереження їх начальника В. Шевчука від 4 квітня 1988 р. Він інформував, що вуличних акцій на території області не відбувалося. Однак мали місце контакти волинян із націоналістичними лідерами Галичини. Серед робітників та службовців області зафіксовано настрої та висловлювання несумісні із комуністичною ідеологією [16, арк. 58]. Особливе занепокоєння партапарату спричиняло формування чисельних

неформальних спілок, що започаткували альтернативу компартійному єдиновладдю. 15 квітня 1988 р. Волинський обком поширив інформацію “Про подолання негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних формувань”. Згідно з її даними в області діяло 1718 самодіяльних товариств різних напрямків, серед них 18 молодіжних дискусійних клубів. “Разом з тим, – йшлося у документі, – окремі екстремістськи налаштовані особи, спрямовують роботу неформальних об’єднань врозріз із діяльністю громадських організацій та надають їм націоналістичного відтінку”. Йшлося про діючі ТУМ, “Меморіал”, УГС та НРУ, що починав формуватися. Автор повідомлення – завідувач ідеологічним відділом обкому І. Лазорко дорікав керівникам парторганізацій Луцька і Нововолинська у тому, що вони послабили контрпропагандистську роботу, що створювало конфліктну атмосферу [16, арк. 47]. Газета “Нове життя” – рупор комуністів Любешівського району, у статті “Гласність і правопорядок” завбачливо ознайомлювала читачів із кримінальною відповідальністю за проведення несанкціонованих мітингів, демонстрацій та страйків. Інтерв’ю міністра юстиції СРСР Б. Кравцова застерігало громадян від участі у національно-демократичному русі, позаяк порушення порядку організації вуличних походів тягне адміністративну відповідальність у вигляді попередження, або штрафу у розмірі до 300 руб., у виняткових випадках арешт строком на 15 діб. За ті ж дії, вчинені повторно, передбачалося накладення штрафу у розмірі 1 тис. руб., або виправні роботи терміном до двох місяців чи адміністративний арешт на 15 діб. Організаторам мітингів встановлювалася кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі до 6 місяців, або штраф до 2 тис. руб. [500, с. 3].

Кількість неформальних товариств Чернівецької області становила 1337 спілок. До них входило понад 33 тис. учасників [332, арк. 13–15]. 23 жовтня 1988 р. компартійні органи фіксували спробу створення політичної організації – місцевої філії НРУ. У постанові обкому КПУ від 10 лютого 1989 р. говорилося: “Програма Народного фронту виглядає як документ

альтернативної КПРС політичної сили. Її положення запозичені із Української Гельсінської спілки, Українського демократичного союзу, “Саюдісу” тощо. У тексті жодного слова немає про Компартію України” [318, арк. 13]. Аналогічна реакція простежувалася щодо виникнення екологічних та краєзнавчих спілок. 12 грудня 1988 р. обласний орган ЛКСМУ газета “Молодий Буковинець” оприлюднила звернення патріотично налаштованої громадськості Чернівців, що задекларувало утворення екологічного товариства “Оберіг” [490, с. 3]. Цього вистачило, щоб ідеологічний сектор Чернівецького обкому 21 грудня 1988 р. розповсюдив службову інформацію наступного змісту: “Особливе місце відводилося питанням щодо надання українській мові державного статусу. З метою запобігання ідеологічним відділом обкому проведена відповідна робота” [329, арк. 52]. У неформальне середовище було скеровано 196 партійних та комсомольських організаторів, 426 працівників культури, 289 викладачів [332, арк. 13–15].

Не залишалися без уваги партапарату і національні меншини Буковини – молдавани, румуни та євреї. Компартійна верхівка створювала атмосферу нетерпимості довкола єврейського населення, спричинену бажанням останнього повертатися на історичну батьківщину. 1 грудня 1988 р. заввідділом пропаганди і агітації обкому В. Васкан підготував записку щодо протидії їх виїзду [333, арк. 4]. Світ побачило 38 статей та 9 публічних акцій антисіоністського гатунку, 54 особам відмовлено у проханні покинути країну [333, арк. 6–9]. Як наслідок, збурення громадян єврейської національності не змусило себе довго чекати. 16 листопада секретар обкому М. Іванеско доповідав, що КДБ фіксувало створення ініціативної групи, очолюваної І. Зісельсом, котра під виглядом турботи про благоустрій єврейських кладовищ порушувала питання антиєврейських настроїв [332, арк. 43]. 30 березня 1988 р. секретар міськкому В. Євдокименко доповів про створення Товариства єврейської культури імені Е. Штайнбарга та Товариства молдовської культури імені М. Емінеску. Автор зазначав, що КДБ змушений

зупиняти трансформацію культурних спілок у націоналістичні центри [333, арк. 9–10]. Ще більше роздратування партапарату викликала стаття “Пам’ятники і ми”, опублікована в газеті “Молодий буковинець”. Розглянувши стосунки української, молдовської та румунської культур на території Буковини, вона ставила під сумнів постулати комуністичного інтернаціоналізму [744, с. 4].

5 квітня 1988 р. командувач військами Західного прикордонного округу генерал-лейтенант КДБ В. Стус, виступаючи на зібранні партактиву Закарпатської області, відзначав урівноваженість міжетнічних стосунків у регіоні. Тому він закликав партапарат не допускати впливу націоналістичних настроїв сусідніх країн, громадськість яких сприймає демократизацію в СРСР як можливість реставрації буржуазного устрою. Доповідача турбували наповнення регіону антирадянською і релігійною літературою та комп’ютерно-копіювальною технікою. Користуючись родинними зв’язками, 70 громадян угорської, чеської та румунської національностей здійснили нелегальну спробу назавжди покинути СРСР. Відтак виступаючий пропонував посилювати політико-виховну та інтернаціональну роботу у прикордонних районах, де у місцевих мешканців поняття державного кордону було розмитим [104, арк. 4–26]. Його думку продовжував начальник обласного КДБ В. Тарновецький. Він радив боронити мешканців Закарпаття від ескалації антирадянщини в сусідніх державах, не допускати впливу закордонних організацій “Міжнародна солідарність”, “Всесвітня антикомуністична ліга” та “Антибільшовицький блок народів”, статутні принципи яких йшли врозріз з положеннями ленінської національної політики [104, арк. 26–54]. Однак, 30 липня 1987 р. директива обкому констатувала діяльність 1142 новостворених молодіжних організацій музичного та спортивного спрямування. Серед них: об’єднання “Вогник”, Клуб шанувальників рок-музики, Товариство самодіяльної пісні, Спілка знавців угорської мови і літератури, красназавче товариство “Кругозір”, екологічне товариство Ужгородського університету тощо. Вивчивши їх

практику, секретар міськкому І. Машков вважав зайвим створення контрпропагандистських груп [109, арк. 8]. Він зазначав: “випадків переходу до політичних форм роботи серед неформалів не зафіксовано”. Все ж автор застерігав, що деякі письменники та журналісти подають суб’єктивне тлумачення подій, на основі тенденційно підібраних фактів. В Ужгороді, Мукачевому, Хусті, Сваляві, Виноградівському, Тячівському та Іршавському районах мали місце переходу окремих громадян на позиції критиканства і демагогії, які були вчасно локалізовані. Щоб не допустити подальшого “переродження”, обкомівці наказували проводити зустрічі працівників партапарату і співробітників УВС та КДБ з активом суспільно нестійких об’єднань [106, арк. 1–7].

П’ятою помилкою впровадження політреформи була політика подвійних стандартів партапарату у царині релігійних стосунків. Перебудова декларувала зміни комуністичної влади у ставленні до віруючих та уможливила легалізацію заборонених християнських конфесій та сект, однак взаємини партії та релігії залишалися непорушними. КПРС і надалі зоставалася продуцентом атеїзму, але відтепер продуцентом вибіркоким. Не дивлячись на те, що комуністична доктрина відкидала християнське віровчення, союзні партійні керівники таємно підтримували Російську православну церкву (РПЦ), оскільки остання була промоутером духовної єдності слов’янських народів, що влаштовувало офіційну владу. Діяльність національно-спрямованих Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) перебувала під заборонаю, зазнаючи постійних утисків. Як наслідок, значну кількість духовенства, храмів та майна заборонених церков було передано у підпорядкування РПЦ, що на західноукраїнському тлі приводило до виникнення протиріч між віруючими християнських конфесій. Змінив ситуацію 1988 рік, коли на тлі перебудовної гласності відзначалося святкування 1000-ліття хрещення Київської Русі. Подія всесвітнього значення не дозволяла комуністичній владі її проігнорувати. За таких умов

залишалося єдине: провести святкування за власним сценарієм. Від 5 до 12 червня 1988 р. у Москві керівництво церкви скликало Помісний собор, який не пов'язувався з обранням патріарха. Собор прийняв ряд рішень, що покращували статус Російської церкви в СРСР. Лише згодом урочистості пройшли у Києві. Таким чином, поліпшувались стосунки лише у РПЦ, інші конфесії залишалися у немилості комуністичної влади. Ця несправедливість сколихнула християнський світ в УРСР та не в останню чергу спричинила релігійне відродження у західноукраїнському регіоні, де підпільно існували заборонені церкви.

Як свідчив аналіз компартійних документів, найбурхливіше релігійний ренесанс відбувався у Галичині та Закарпатті – землях відродження греко-католицизму. У православних регіонах – Волині і Буковині, він теж існував, однак не носив ознак антагоністичного протистояння. Наприклад, ставлення львівського партапарату до греко-католицизму засвідчувала публікація на сторінках газети Кам'янка-Бузького райкому “Авангард”. “Сконала навіки уніатська церква, покривши себе вічною ганьбою,” – переконував читачів автор М. Риндик [714, с. 2]. На обласній нараді партійного та ідеологічного активу 28 вересня 1988 р. зафіксовано, що на території Львівської області діяло 657 зареєстрованих релігійних об'єднань: 590 – православних, 10 – римо-католицьких, 57 – протестантських. Налічувалося більше як 20 незареєстрованих релігійних груп УГКЦ. Близько 150 католицьких священиків та 250 монахів здійснювали релігійні обряди таємно у домашніх церквах та монастирях [176, арк. 1–2]. В апарат Уповноваженого у справах релігії надійшло більше як тисяча заяв громадян з вимогами реєстрації греко-католицьких общин. Інформація начальника відділу пропаганди і агітації обкому, датована 5 жовтня 1988 р., свідчила, що в Дрогобицькому, Старосамбірському, Сокальському, Яворівському районах відбувалися численні незаконні зібрання. Винятково хвилював партпрацівників зв'язок священнослужителів з лідерами національно-визвольного руху краю та їх контакти з католицькими ієрархами у Польщі і Ватикані [166, арк. 48].

Націлюючи партійців області на протистояння активізації католицьких громад, партійне керівництво так налаштувало їх дії: “Ми повинні твердо стояти на позиціях, що відродження уніатської церкви політично шкідливе і для заходу України неможливе” [176, арк. 23]. У контексті перешкодження легалізації УГКЦ обком зобов’язував інформаторів фіксувати кількість, соціальний склад, ступінь активності віруючих та їх лідерів, знешкоджувати канали розповсюдження релігійної літератури. Засоби масової інформації повинні були афішувати лише ті виступи православного духовенства, котрі засуджували релігійний сепаратизм. Партапарат наполегливо рекомендував широко використовувати антикатолицькі промови релігійних сановників РПЦ, що лунали на торжествах з нагоди 1000-ліття Хрещення в Москві, Києві та Львові [166, арк. 50]. Для посилення контролю за дотриманням законодавства про культури пропонувалося здійснювати стеження за об’єктами, які можуть представляти особливу небезпеку: недіючими церквами, монастирями, каплицями УГКЦ. Рекомендувалося письмово попереджати греко-католицьких священників про кримінальну відповідальність за порушення законодавства [166, арк. 51]. Уповноважений ради у справах релігій по Львівській області Ю. Решетило ознайомив обком з даними силових структур щодо кількості віруючих, притягнутих до відповідальності за порушення комуністичного закону про культури у 1988 р. (додаток А.48). 876 осіб, покараних за релігійні переконання, показово засвідчували справжню компартійну демократизацію, котра мало чим відрізнялася від застійних часів.

Гостроту релігійної ситуації у Івано-Франківській області 1988 р. ілюструвало виконання партапаратом постанови ЦК КПРС від 12 липня 1984 р. “Про заходи щодо посилення протидії зарубіжній антирадянській католицькій пропаганді” [41, арк. 1]. Робочі плани обкому вказували: партапарат ретельно встановлював кількість та склад віруючих за конфесіями, ліквідував канали розповсюдження релігійної літератури. Серед православних, єговістських, п’ятидесятницьких, адвентистських громад,

максимальну тривогу компартійців викликали греко-католицькі общини, які вели “клерикально-антикомуністичну пропаганду та висували антиросійські лозунги” [41, арк. 3–31]. 20 жовтня 1987 р. обком фіксував пожвавлення діяльності 45 католицьких священників та 75 монахів, котрі розповсюджували інформацію про майбутню легалізацію УГКЦ. Католицькі громади 85 сіл Коломийського, Галицького, Долинського, Богородчанського, Тлумацького, Тисменицького районів відкрито вимагали її офіційного визнання [41, арк. 146]. Відтак, забувши про власну атеїстичну доктрину, партапарат наказував у боротьбі з уніатством ширше використовувати можливості РПЦ” [41, арк. 147]. Таємне повідомлення, котре 15 червня 1988 р. підписали четверо працівників Івано-Франківського обкому Б. Пятківський, В. Полонін, Б. Жуган, В. Карпенко не залишало сумнівів: ситуація набирала такої гостроти, що змушувала Уповноваженого у справах релігії М. Деревянка особисто попереджувати католицьких єпископів С. Дмитерка, Г. Тимчука, П. Василика, священників М. Матійця, Г. Семкайла щодо персональної відповідальності за спроби відновлення структури греко-католицької церкви [41, арк. 149–151]. 1 серпня 1988 р. секретар обкому З. Куравський інформував республіканський партапарат, що “уніатством заражено 85 тис. населення, 15 тис. з яких – фанатики УГКЦ”. Відтак, парткерівник пропонував реєструвати общини РПЦ у місцях найбільшої концентрації католицьких громад і відкрити Гошівський православний монастир. Він рекомендував ЦК КПУ максимально сприяти РПЦ у виданні богословської літератури та перейти на богослужіння українською мовою. Сторінки періодичних видань заповнили компрометуючі УГКЦ статті, а особливо її лідерів – А. Шептицького, Й. Сліпого, М. Любачівського, Г. Хомишина [42, арк. 60–65]. Одна з таких побачила світ на шпальтах видання Рогатинського райкому газети “Зоря”. “Наукова розвідка” працівника Львівського музею історії релігії та атеїзму І. Петріва доводила виняткову ворожість до українського народу католицької церкви і таку ж прихильність православної [704, с. 4].

За даними Тернопільського обкому, громади УГКЦ існували у 40 населених пунктах Тернопілля і об'єднували від 3 тис. до 5 тис. віруючих [283, арк. 68]. “Спостерігаються тенденції до консолідації уніатів та протестантів у Бучацькому, Теребовлянському, Чортківському районах”, – зазначалося у партійних документах [281, арк. 59]. Занепокоєння партапарату викликали контакти сановників УГКЦ із десятима, відбулими покарання, оунівцями. За словами секретаря Тернопільського обкому В. Шемчука, 17 липня 1988 р. у Зарваниці Теребовлянського району мало місце п'ятитисячне зібрання прихильників УГКЦ з Тернопільської, Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської областей. Після літургії, яку провів єпископ П. Василик, відбувся мітинг керований членами КЗУКЦ І. Гелем, С. Хмарою, І. Лесівим. У промовах лунали вимоги легалізації греко-католицької церкви, заклики не голосувати за кандидатів – комуністів, наводилися приклади утисків з боку РПЦ. Як наслідок, секретар обкому просив прискорити реєстрацію православних громад у місцях найбільшої концентрації католицьких общин та більш активно застосовувати адміністративний ресурс для ліквідації протиправних дій останніх [283, арк. 64–66]. “Відновлення уніатської церкви приведе до того, що 35–40% православних віруючих повернуться в католицькі общини, що слугуватиме консолідації антиросійських та антирадянських настроїв,” – застерігав автор [283, арк. 73]. 23 листопада 1988 р. Уповноважений у справах релігії М. Дядько оприлюднив “План протидії релігійно-націоналістичному сепаратизмові”. У семи розділах йшлося про заходи скеровані на збільшення православних громад та зменшення католицьких. У селах Бучацького, Заліщицького, Тернопільського, Чортківського районів пропонувалося без затримок реєструвати общини РПЦ та обговорювати із православним духовенством питання щодо подолання уніатських проявів [284, арк. 57]. Бачення релігійних стосунків у компартійній візії ілюструвала стаття, опублікована на сторінках газети “Колос” – друкованого органу Заліщицького РК. Авторка стверджувала, що “звірства бойовиків УПА

завжди отримували благословення уніатських верховод” [659, с. 3]. Однак зазначені заходи були малоефективними. 1 грудня 1988 р. партапарат констатував, що в умовах відзначення 1000-ліття хрещення Русі процес активізації релігійних общин уніатів, протестантів, баптистів та п'ятидесятників посилювався. Особливо обурювала суспільна апатія і бездіяльність місцевих комуністів. “Практика комплектування церковних хорів дошкільнятами і учнями молодших класів та благословення початку навчального року, добре відома партійним органам, але ніхто цьому значення не надає,” – йшлося в одному із компартійних документів [278, арк. 37–38].

У 1930 р. 47% населення Закарпаття були прихильниками УГКЦ, 15% – Сербської православної. У 1988 р. греко-католиків залишалося від 15 до 20 тис. віруючих, 50 священників та 20 монахів [108, арк. 18–19]. Активізацію релігійного руху в регіоні відзначав 17 грудня 1987 р. секретар ЦК КПУ Ю. Єльченко. З трибуни пленуму Закарпатського обкому він говорив: “В зв’язку з наближенням 1000-ліття хрещення Русі, католицькі церковники у змові з націоналістичними угрупованнями на заході намагаються посилити вплив серед наших людей” [105, арк. 11]. 13 вересня 1988 р. відділ агітації обкому фіксував проживання греко-католиків у 30-ти селах Ужгородського, Виноградівського, Іршавського, Мукачівського, Перечинського районів та Ужгорода і Мукачева. Звідти надійшло 53 вимоги офіційного визнання Української греко-католицької церкви та повернення її реквізованого майна. Інформативною була доповідна записка компартапарату щодо зусиль священників Маргатича, Мадяра, Семедія, Головача, Отрутая, Шепи, Гафича ослабити засади РПЦ, лобіюючи у розмовах з парафіянами майбутню можливість реєстрації католицьких общин. Для цього, 7 серпня 1988 р., греко-католицькі священнослужителі зробили спробу самовільно відновити діяльність Боронявського монастиря у Хустському районі. Але завдяки участі правоохоронних органів цей захід вдалося ліквідувати і не допустити участі у ньому кількох тисяч паломників з Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей [103, арк. 98–102]. Острах партійної верхівки

викликала симпатія віруючих до Ватикану та антипатія до Московської патріархії. Тим більше, що в ЧССР відбулося скорочення православних парафій з 288 до 80 [108, арк. 26]. Тому в рамках обкомівської програми “Атеїзм” розпочала роботу група досвідчених комуністів-ідеологів. 4-х католицьких священників Закарпаття було попереджено письмово, 465 членів церковного активу отримали усні застороги, 25 з них притягнули до адміністративної відповідальності. Натомість, за інформацією керівника Уповноваженого ради у справах релігії В. Івашковича, 9 листопада 1988 р. задоволено клопотання 17-ти общин РПЦ щодо реєстрації її приходів. 11 аналогічних звернень прихильників УГКЦ відхилено [111, арк. 17–21]. Реалізуючи волю партапарату, ЗМІ продовжували лякати громадян “ненависною унією”. 24 жовтня телебачення показало програму “Заради істини”, у ході якої уніатство засудили її колишні сповідники – оправославлені священники УГКЦ [108, арк. 27]. Обласна газета “Закарпатська правда” назвала одного із сподвижників греко-католицизму Й. Терелю “смердючим злочинцем” [715, с. 5]. Іршавська районка “Нове життя” надрукувала статтю директора СШ № 7 В. Керечанина [627, с. 3], який намагався довести, що в роки Другої світової війни греко-католицькі священники підчас сповіді вивідували інформацію про комуністів і розголошували її угорській окупаційній владі [628, с. 3].

Релігійна ситуація на волинських теренах не викликала такої нервозності компартійної верхівки, як це було у Галичині і Закарпатті. Однакове історичне коріння Волинської та Рівненської областей спричиняли невелику кількість католицьких парафій на землях регіону. Доказом слугувала записка керівника відділу пропаганди і агітації Рівненського обкому Н. Кривого від 24 листопада 1988 р. Він інформував, що діяльність Уповноваженого у справах релігії концентрувалася довкола роботи із представниками незареєстрованих громад РПЦ, ЄХБ та СЦ. Фактів релігійного екстремізму не зафіксовано [242, арк. 98]. Тому публікації у періодичних виданнях носили здебільшого загальноатеїстичний характер на

зразок статті у газеті “Зоря комунізму” Острозького РК. Кандидат історичних наук В. Сидорук переконував читачів, що християнство відіграло негативну роль у києворуській культурній генезі [726, с. 4]. Протидію компартапарату щодо розгортання релігійного відродження Волинської області демонструвала інформаційна записка голови виконкому В. Федорова, надіслана 8 липня 1988 р. в обком партії. Керівник виконавчої влади доповідав, що проуніатські настрої в області проявляються слабо, проте у зв’язку із відзначенням 1000-ліття хрещення Київської Русі, помітно активізувався рух за відновлення діяльності культових споруд Російської православної церкви. Клопотання про реєстрацію релігійних громад РПЦ надійшли із 64 населених пунктів області. “Причин для відмови у реєстрації немає,” – робив висновок автор [16, арк. 28–30].

Панування у Буковині Румунської православної церкви до 1945 р. та віддалене розташування галицьких греко-католицьких центрів уможливило безболісне вкорінення РПЦ у Чернівецькій області. Ще одна особливість релігійної ситуації полягала у міцних засадах протестантизму. Общини євангелістів, баптистів, єговістів, п’ятидесятників, адвентистів були досить чисельними. 31 грудня 1987 р. заввідділом пропаганди і агітації ЦК КПУ Л. Кравчук звертав увагу місцевого партпарату на консолідацію протестантських общин Києва, Волинської, Донецької, Закарпатської, Рівненської та Чернівецької областей. Серед п’ятидесятницьких громад Рівненської, Тернопільської, Львівської, Волинської, Чернівецької областей панувало прагнення покинути країну [332, арк. 53–55]. Почастішали випадки місіонерської діяльності єговістів з Хмельницької, Тернопільської та Львівської областей. Так, 19 і 20 березня 1988 р. членам ідеологічного активу села Новосілки Кіцманського району Чернівецької області вдалося перешкодити спробі єговістських місіонерів встановити контакти з місцевими віруючими [332, арк. 61–63]. Тому атеїстичний актив області, у складі 300 лекторів і 600 організаторів [325, арк. 46] було посилено створенням 450 клубів антисектантського спрямування. Проведено 97 диспутів та “свят радянської

сім'ї" на тему: "Давайте думати разом" [328, арк. 52]. У рубриці "На атеїстичні теми" надруковано 11 статей, котрі торкалися проблем сектанства. Одну з них опубліковано на шпальтах Новоселицької газети "Ленінським шляхом". Автор закликав не допускати поповнення общин ЄХБ за рахунок молоді району [488, с. 2]. Однак, ці заходи не стосувалися РПЦ. 4 травня 1988 р. до уповноваженого Ради у справах релігії А. Приходнюка звернувся Буковинський єпископ Антоній, з проханням затвердити програму відзначення християнського ювілею. Забувши про атеїстичну доктрину, партапарат доклав чимало зусиль для сприяння тим, кого він десятками років афішував як ідейного ворога. Гостям було виділено 3 готелі, 3 ресторани, 10 автобусів, супровід ДАІ та приміщення Драматичного театру. Висвітлювали святкування журналісти компартійних ЗМІ. За вказівкою партапарату господарські служби привели в порядок православні каплиці та міське кладовище [334, арк. 19–26].

Підводячи підсумки компартійної політреформи 1988 р. у Західній Україні, слід сказати, що усі її комуністичні організації були створені за наказом союзного центру. Вони не мали місцевого коріння і діяли за рахунок жорсткої внутріпартійної централізації та підтримки силових структур. Наприклад, 422 тис. 688 західноукраїнських комуністів – це 4,3% населення краю, що свідчило про низьку суспільну підтримку комуністичної доктрини у регіоні із столітнім державотворчим підґрунтям, де у народній пам'яті ще не стерлися спогади збройної боротьби за державну самостійність України¹⁹⁵. Тому найпомітніше перші ознаки розпаду компартійного ладу проявлялися у Галичині, за котрою йшли Волинь, Буковина та Закарпаття. Така черговість пояснюється етнічним наповненням та історичним минулим зазначених земель. На цьому тлі половинчасте втілення демократизаційних реформ 1988 р., вже на початку давало збої. Першою потерпала регіональна партверхівка, позаяк вона, втрачаючи преференції, потрапляла у рамки тотального скорочення. Це змушувало номенклатуру імітувати оновлення,

¹⁹⁵ Підраховано автором.

щоб зберегти власне панівне становище. Через те демократизаційні процеси у середовищі партноменклатури були ілюзорними, проявляючись лише в адміністративних заходах, а зміщення політичних акцентів у бік радянських інституцій приводило партапарат у стан тривожної розгубленості. Паралельно загострювалися протиріччя між рядовими членами КПРС та номенклатурою. Низові партійці вітали новації, розглядаючи їх як інструментарій духовної свободи та покращення статків. Проте ілюзорність нововведень у верхах породжувала гостре невдоволення первинних осередків. Як наслідок, набирало обертів добровільне позбавлення членства у КПРС, котре очолювали робітники та селяни краю, не рідко мотивуючи політичними причинами. 157 комуністів повернули членські квитки. До цього додавалось соціально-економічне невдоволення безпартійної громадськості, котре приводило до відновлення демократичного руху і ставало причиною зародження 41,4% неформальних спілок, звідки взяли початки західноукраїнські антикомуністичні партії. Відсутність справжнього компартійного оновлення у національній політиці спричиняла переростання страйкового та демократичного руху у національно-демократичний. У західних областях УРСР відбувалися перші антикомуністичні зібрання. Ті ж подвійні стандарти у ставленні партапарату до віруючих ставали причиною релігійного відродження, на вістрі якого домінував рух за легалізацію заборонених християнських конфесій.

4.2. Поглиблення деструктуризації партійної монолітності

Неправомірне проголошення КПРС політичним монополістом у Радянському Союзі, ставило під сумнів її легітимність. На сторінках “Известий” – газети рад народних депутатів СРСР говорилося: “Задеклароване з високих трибун народовладдя давно перестало мати щось спільне з народом” [595, с. 1]. На 26 березня 1989 р. було призначено вибори до Верховної Ради СРСР дванадцятого скликання. Їх підготовка і проведення

проходили в цілком інших, ніж раніше умовах: на підставі “Змін до Конституції СРСР” та “Закону про вибори народних депутатів СРСР”. Базу для проведення перших незалежних виборів створила XIX Всесоюзна партконференція. Цей форум прийняв п’ять ключових резолюцій. Найважливішою була перша: “Про демократизацію радянського суспільства і реформу політичної системи”. Вона проголосила відновлення найвищого органу законодавчої влади – З’їзду народних депутатів СРСР. На нього покладалося завдання обрати союзний парламент, що діятиме на постійній основі у п’ятирічний міжз’їздівський період.

Вибори були черговим кроком союзного партапарату до надання КПРС парламентського формату. За партійним задумом політичним авангардом країни повинні були стати 2250 комуністів – народних депутатів на чолі із Генеральним секретарем ЦК КПРС. Для цього виборче право надано як трудовим колективам, так і громадським організаціям. 2250 народних депутатів СРСР складатимуться із 750 обранців територіальних округів, 750 – національних, 750 – висуванців громадських організацій [673, с. 3]. Так планувалося узаконити керівну роль партії, надавши їй демократичних ознак цивілізованої спілки європейських політиків. Однак громіздка партократична система не сприймала оновлення, перетворюючи його ініціаторів на заручників власного догматизму. Гласність виносила на поверхню все нові компартійні злочини, а матеріальне становище громадян країни невпинно котилося донизу. Відстань між суспільством і партією збільшувалася щодень. Будучи невдоволеною половинчастими реформами, демократизована громадськість намагалася розширювати межі партійних починань, перебираючи ініціативу нас себе. Ослаблення комуністичного режиму будило притуплені почуття національної та релігійної приналежності та активізувало патріотично налаштовану еліту країни.

На відміну від партійної верхівки, котра розцінювала радянські інституції як інструмент влади, рядові комуністи та безпартійні покладали на них особливі надії. До списків виборців було включено 192 млн. 575 тис. 165

громадян СРСР, з яких участь у голосуванні брали 172 млн. 840 тис. 130 виборців, або 89,9% їх загальної кількості. Для організації виборів утворено 750 територіальних і стільки ж національно-територіальних округів. За першим туром обрано 1958 народних депутатів СРСР, за другим 292 – представників 60-ти національностей СРСР. Депутатські мандати отримали 87,6% комуністів та 12,4% – безпартійних [505, с. 1]. Таким чином у перших демократичних виборах КПРС здобула перемогу, пояснення котрої криється у політичному монополізмі правлячої партії, що тривав не одне десятиліття. У чисельних постановках ЦК КПРС кваліфікував результати виборів як незаперечний доказ переваги ленінського вчення і цілковиту його суспільну підтримку. Але нехтував тим, що на минулих союзних виборах присутність безпартійних обмежувалася 0,3%. В УРСР член Політбюро ЦК КПУ В. Івашко, виступаючи на засіданні 30 березня 1989 р., звертав увагу на те, що кількість депутатів-робітників скоротилася з 34,1% до 15,6% [395, арк. 148]. Наступного дня ЦК КПУ констатував, скорочення чисельності комуністів-робітників з 983,2 тис. у 1987 р., до 972,8 тис. у 1988 р. Їх питома вага вперше зменшилася з 30% до 29% [394, арк. 3].

Зазначені факти змушували сумніватися щодо цілковитої партійної вікторії, а тим більше щодо тотальної суспільної підтримки КПРС. Вказані підозри поглиблював детальний розгляд компартійних матеріалів обласного рівня, котрий наштовхував на думку, що успіх був переконуючим лише на перший погляд. Аналіз архівних матеріалів засвідчував: 1989 р. став останнім, котрий демонстрував збільшення партчисельності у Західній Україні. Найбільшою продовжувала залишатися компартспілка Львівської області – 132 тис. 777 комуністів [189, арк. 4]. За нею, як і минулого року, йшла рівненська парторганізація – 62 тис. 574 члени КПРС [256, арк. 2–47]. Далі облпарторганізації Волині – 57 тис. 709 партійців [21, арк. 22], Івано-Франківщини – 55 тис. 519 [59, арк. 1], Тернопілля – 51 тис. 179 [298, арк. 28], Закарпаття – 50 тис. 662 [128, арк. 24], Чернівеччини – 46 тис. 333 [336 арк. 1]. Якщо проаналізувати динаміку річного поповнення компартійних

лав, то найгірші справи були у партапарату Івано-Франківської області. Тут кількість комуністів збільшилася лише на 1682 особи. На другому місці була Тернопільська область – 3958 нових членів КПРС, Чернівецька – 4213, Закарпатська – 4821, Рівненська – 5053, Волинська – 6672, Львівська – 7667. Таким чином, партійні лави у 1989 р. поповнило 34 тис. 66 партійців, що становило 0,34% населення регіону¹⁹⁶.

Як наслідок, у 1989 р. значно похитнулося фінансове становище партапарату: чотири із семи західноукраїнських обкомів були збитковими. Найбільше грошей заробив Львівський обком – 3 млн. 252 тис. руб., Івано-Франківський – 384,2 тис. руб., Рівненський – 339 тис. Волинська, тернопільська, закарпатська і чернівецька парторганізації виявилися банкрутами. Приміром, статки львівського обкому налічували 11,5 млн. руб. Видатки становили 8,3 млн руб. Відрахування до бюджету КПРС склали 3,2 млн руб. і були найбільшими у західному регіоні України [189, арк. 4]. Фінансовий стан івано-франківської облпарторганізації демонстрував наступну динаміку: на партійні рахунки надійшло 5 млн. 462,2 тис. руб., видатки становили 2 млн. 844,5 руб. Різниця склала 384,2 тис. руб., які було перераховано до Москви [59, арк. 5]. Не зважаючи на позитивне сальдо, керуючий справами Івано-Франківського обкому Г. Кирюк 3 жовтня 1989 р. констатував урізання лікувальних надбавок, доплат за вислугу років та звільненим партпрацівникам, зменшення премій та виплат за відрядженнями [60, арк. 39–45]. На рахунки рівненських комуністів поступило 5 млн. 300,4 тис. руб. Видатки сягали 4 млн. 961,4 тис. руб. Отже, рівненський партапарат отримав 339 тис. прибутків – найменше за останні роки. Відтак, 31 травня 1989 р. секретар обкому В. Луценко одержав з ЦК КПУ листа щодо економії партійних коштів і зобов'язав фінчастину споловинити лікувальні виплати для звільнених партторгів і техперсоналу. Зменшувалися видатки на обслуговування автотранспорту, гаражів, ПММ, майстерень, гуртожитків, АТС тощо [253, арк. 30].

¹⁹⁶ Підраховано автором.

Неприбуткові парторганізації Західної України 1989 р. очолювала Волинська область. Бюджет поповнило 4 млн. 33,5 млн. руб. Видатки налічували 4 млн. 822,9 руб. [22, арк. 68] Через це союзна допомога становила 789 тис. руб. [21, арк. 60]. Урізалися надбавки звільненим працівникам, скорочувалася кількість персональних автомобілів, поменшали пільгові виплати [21, арк. 74–75]. Фінансове становище тернопільської парторганізації демонструвало 2 млн. 159,7 руб. прибутків. Видатки становили 2 млн. 520,7 руб. Таким чином, обком не зміг перерахувати до Москви жодного , а навпаки повинен був скористатися фінансовою допомогою у розмірі 746,7 тис. руб. [299, арк. 4]. Наслідком зменшення фінансової спромоги була вимога керуючого справами В. Трущенко ліквідувати несплати членських внесків, зменшити витрати на використання енергоресурсів, скоротити оплати звільненим працівникам, переглянути суми скеровані на будівництво партійних приміщень [298, арк. 16–19]. На партійні рахунки Закарпаття надійшло 3 млн. 572,8 руб., витрати – 4 млн. 237 тис. руб. Щоб ліквідувати фінансові прогалини, із бюджету КППС надійшло 709 тис. руб. Партапарат змушений позбавитися 3 автомобілів, на 25% скоротити видатки на утримання автопарку, асигнування на технічне обладнання і лікувальні допомоги, ремонт приміщень, оплату викладачам УМЛ, фінансову підтримку партійних видавництв. Про це йшлося в інформації керуючого справами обкому М. Сюсько, який закликав керівників утримуватися від преміювання підлеглих у зв'язку із економією коштів [114, арк. 4–9]. Прибуткова частина чернівецького партбюджету налічувала 3 млн. 48,3 тис. руб. Видатки поглинули 4 млн. 251,6 тис. руб. Відтак, із союзного компартбюджету надійшло 473,3 тис. руб. [356, арк. 5] 24 квітня 1989 р. керуючий справами М. Мельник змушений зменшити квоти на преміювання, обслуговування автотранспорту, утримання партійних приміщень, закупівлю оргтехніки, скоротити кількість техперсоналу [355, арк. 121–124]. Показово й те, що з метою заповнення фінансових прогалин Чернівецький обком починав займатися комерційною діяльністю, котра ще рік тому була

табуйованою. Приміром, актовa зала Першотравневого райкому Чернівців була віддана в оренду молодіжному центру “Діалог”, а дві кімнати – радянсько-угорському СП “Барток Бела ІВК” [355, арк. 129]. 3 травня головний бухгалтер обкому В. Куцан попереджував МК та РК, що порушення динаміки сплати партвнесків руйнувало наповнення партійної скарбниці. Тому у 1990 р. постачання легкових автомобілів припиниться, канцелярські витрати зменшаться на 50%, видатки на ГСМ – на 35%, преміювання – на 30% [339, арк. 12–14].

Цього не скажеш про заробітну плату партійної верхівки. Оклади західноукраїнської номенклатури зразка 1989 р. демонстрували висхідну динаміку. Вони зросли: у першого і другого секретарів обкому на 150 руб., секретарів –120 руб., заввіділів –150 руб., інструкторів – 100 руб., міських очільників – 180 руб., районних – 250 руб. [22, арк. 2–11]. Для порівняння, упродовж 1989 р. зарплати робітників та службовців збільшилися на 14,7 руб., селян – на 11,2 крб ¹⁹⁷.

Намагаючись зберегти пануюче становище, західноукраїнський партапарат у 1989 р. продовжував імітувати демократичні перетворення, вбачаючи їх у скороченні власної чисельності. Скажімо, за словами керівника оргвідділу Львівського обкому А. Кондратюка, було завершено ліквідацію галузевих партструктур. Змінилося 25% секретарів обласного, 73% – міського і районного, 40% – виробничого рівнів. Кількість обкомівських посад скоротилася на 30%, міськкомівських – на 15% [177, арк. 80]. 13 бюро, 35 секретарів, понад 100 членів парткомів отримали негативні оцінки роботи. Загалом, було переобрано 600 керівників усіх ступенів [177, арк. 42]. Загальний відділ констатував тридцятивідсоткове скорочення постанов і двадцятивідсоткове збільшення звітності партапарату [177, арк. 6]. Ілюзію оновлення Рівненського обкому найкраще афішував звіт керівника Сарненського райкому І. Терехова від 6 липня 1989 р. За його словами, районна номенклатура скоротилася на 24,1%. Кількість господарсько-

¹⁹⁷ Підраховано автором за: [399, С. 79; 420, С. 40–42].

радянських постанов зменшилася на 30%. Було створено комплексні комісії, націлені на роз'яснення політики перебудови. Партапарат перейшов із виробничої площини у політичну [249, арк. 1–3]. На загал, кількість обласної номенклатури Рівненської області скоротилася на 25% і становила 647 осіб. Проте, як свідчив перелік номенклатурних посад, КППРС продовжувала контролювати політичне та соціально-економічне життя країни. Скорочення здебільшого підмінялося реорганізацією, що викликало закономірне роздратування громадськості [247, арк. 44–57]. Розуміючи оновлення буквально, волинська партверхівка ініціювала заміну чи не усього партійно-господарського активу області: було звільнено 91,6% господарських керівників, переобрано 84,1% партгрупоргів, 86,3% секретарів цехових та 68,9% первинних організацій [5, арк. 13–15]. Тоді як обком, міськкоми та райкоми зазнали скорочень лише на 25–30%. Аналіз трансформації їх штатів наводив на думку, що тут адміністративна реформа відбулася номінально. Звільнені апаратники нерідко продовжували залишатися у номенклатурних списках, що дозволяло їм зберігати преференції та переходити на чільну роботу у радянському і господарському секторах. А значно більша кількість низових керівників втрачала пільги назавжди. З цього приводу вчитель Цуманської СШ Ківерцівського району Д. Гламазда зазначав: “В партії не всі були однакові – були комуняки і комуністи. Більшість партійного керівництва – це перші, нечесні люди, які пристосовувалися до перебудови, змінюючи одне “тепле місце” на інше. Другі – багатолітні рядові партійці, віру котрих значно розхитувала несправедливість перших”[830]. Демонструючи успішне просування реформ у Івано-Франківській області, газета “Дністровська зірка” – орган Тлумацького райкому, писала: “Партія знайшла у собі мужність визнати помилки і розпочати боротьбу з усім, що заважає втіленню ленінських принципів побудови нового суспільства” [572, с. 2].

Досягнення такої “побудови” рекламував на лютневому пленумі перший секретар Івано-Франківського обкому І. Посторонко. Він

стверджував, що відтепер партійна організація зазнала кардинальних змін, яка пов'язана з підвищенням ролі виборних органів та концентрації у їх руках усієї повноти влади. Малося на увазі збільшення політичної ваги секретарів парткомів, а відтак розширення прав рядових комуністів [47, арк. 3–5]. Секретар обкому Тернопілля В. Шемчук 11 серпня 1989 р. до переліку перемог перебудови відносив альтернативні вибори номенклатури з урахуванням думки первинок, звільнення з партійних посад за поданням РТК, відмову від рознарядок щодо членства у партії і тридцятивідсоткове зменшення діловодства [295, арк. 20–21]. Продовжував саморекламу керівник Тернопільського МК В. Рибін 2 грудня 1989 р. він зазначав: “Величезна робота щодо втілення реформи політичної системи дозволяє впевнено дивитися в майбутнє, глибоко осмислювати її цілі та методи”. Прикладами оновлення міськкому доповідач вважав скорочення керівних штатів до 30 посад, зменшення обслуговуючого персоналу на 35%–45%, альтернативні вибори 60% промислових керівників. Оновлення закарпатського партапарату ілюстрував завізований 23 вересня 1989 р. завідувачем протокольним сектором загального відділу обкому М. Іванчуком регламент роботи керівних партійних установ. З його змісту ставало зрозуміло, що новації носили поверховий характер, торкаючись діловодства, штатного складу, переформатування обов'язків, перейменування відділів тощо. Зокрема, на 25% зменшилася кількість документів з грифами “для службового користування”, “особливо важливо”, “таємно”, “цілком таємно”, “особлива папка”, проте зріс перелік інформацій, які підлягали втаємниченню. Змаліла кількість планування роботи відділів, однак зросли об'єми самих планів. Збільшилася кількість інструкцій ЦК КПРС і КПУ щодо роботи в нових умовах, які, з одного боку, розширяли права парткомів на місцях, але з другого, сковували місцеву ініціативу різноманітними циркулярами та приписами [116, арк. 9–33]. Двоякість компартійних новацій у Чернівецькій області ставала настільки очевидною, що її вже не могли приховати шпальти підвідомчих газет. Відсутність зрозумілої реформаційної

стратегії відображала передовиця обласної “Радянської Буковини”. На її сторінках отримували розголос полярні думки щодо участі партії у політреформі. Читацьке нерозуміння викликало те, як можна поєднати “розмежування функцій партійних, радянських та господарських органів” із висловом “партія до всього причетна, за все в одвіті” [508, с. 1]. Ця імітація пояснювалася одним: небажанням КПРС визнати неспромогу політичного керівництва у нових умовах. Продуковані союзним партапаратом реформи розмивали партійний авторитет, демонструючи апріорну неможливість оновлення КПРС. Вони ілюстрували нездатність партії існувати у рамках демократичних та ринкових відносин. Тому обласний партапарат був змушений балансувати між двоїстими новаціями московської верхівки і необхідністю утримувати владу на місцях. Імітація реформ ставала явною і спричиняла невиконання обіцяного, а відтак розхитувала компартійний режим. Для прикладу, 18 листопада 1989 р. на конференції Хотинського РК Чернівеччини перший секретар К. Лучков доводив, що перебудову партійної роботи райком розпочав з себе: зменшено кількість нарад, викорінюється паперотворчість та адміністративні методи керівництва. Доказами слугувало обрання 75 секретарів первинок, 104 партгрупоргів та 50 керівників цехових партустанов. На 40% оновився склад парткомів, 272 особи виключено з лав КПРС, з них 31 – номенклатура партійних органів. На 75 партійців накладено стягнення [383, арк. 11–15]. Заввідділом оргпартроботи обкому В. Костах 17 січня 1990 р. доповідав про переобрання 36% господарських керівників, 30% голів колгоспів, 64,8% очільників профспілкових організацій, 48,3% комсомольських установ [363, арк. 118].

Як бачимо, внутріпартійне оновлення у вищих ешелонах компартійної влади західного регіону УРСР зводилося до самоочищення від застійного кадрового баласту, позаяк справжня демократизація ставила під сумнів домінуюче становище правлячої партії. Більш ніж очевидною ілюзорність реформування ставала на тлі підготовки виборів до Верховної Ради СРСР, оскільки їх проведення перебувало під ретельним патронатом КПРС.

Потрапивши у незвичні альтернативні умови та усвідомлюючи політичну вагу майбутніх виборів, львівський компартапарат готувався до них більш ніж ретельно. У передвиборній програмі багато говорилося щодо відродження ленінської партійної концепції та політичного лідерства КПРС, як єдиного чинника задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства [179, арк. 116]. 8 грудня 1988 р. голова Львівського облвиконкому М. Кирей, котрий був членом бюро обкому, затвердив план проведення виборів. Відповідно було утворено 9 виборчих округів і 2088 дільниць. Кількість членів виборчих комісій налічувала 25 тис. 852 особи, з яких 53,3% були комуністами.

За задумом ЦК КПРС, прерогативу висування кандидатур отримували трудові колективи, де вплив партапарату був максимальним. Виборчими округами на Львівщині було допущено до голосування 15 кандидатів: 8 службовців, 7 робітників і колгоспників, 2 науковці. У загальній кількості кандидатів 12 були членами КПРС [184, арк. 1–21]. Інструкції обкому від 8 лютого 1989 р. свідчили, що диригентом виборного процесу була партія. Ключові надії покладалися на чисельну перевагу комуністів та адміністративний ресурс. Висунення кандидатів проходило за погодженням парторганів та під контролем силових структур. У роботі з виборцями парткерівники дотримувалися таких тактичних засад: 1. Підкреслення авангардної ролі партії та здобутків перебудови. 2. Дистанціювання від злочинів минулого. 3. Виокремлення монопольної здатності партії щодо задоволення суспільних запитів. 4. Демонстрування безперспективності позапартійних кандидатів. 5. Доведення нездійсненності платформ альтернативних висуванців [184, арк. 99–104]. Щоб очолити виборний процес у Рівненській області, партапарат розгорнув масовану агітаційну кампанію. Було задіяно ідеологічні активи усіх рівнів, ЗМІ, адміністративний ресурс, господарські та рядянські інституції тощо. Найдосвідченіші комуністи проводили роботу як за місцем праці виборців, так і за місцем проживання. Жодна з громадських організацій Рівненщини не мала такої

надійної державної підтримки, як КПРС [246, арк. 6]. Ілюстрацією компартійного диригування виборами стали матеріали Рокитненського райкому Рівненщини. 23 лютого 1989 р. їх керівники доповідали, що контролюють висунення кандидатур. Проведено 9 семінарів з ідеологічним активом, котрий розпочав агітацію за партійних кандидатів [252, арк. 4–7]. Сформовано 10 агітаційних пунктів, де пропагандистську роботу проводили лише члени партії. На обласному рівні утворено 1 національний, 3 територіальні округи та 73 виборчі дільниці, до роботи в яких залучено понад 700 осіб, 65% з яких – комуністи [243, арк. 24]. Закономірно, що більшість трудових колективів та громадських організацій висунули 75 кандидатур компартійних керівників [246, арк. 23–25]. Підсумки виборів у Рівненській області оголошував на квітневому пленумі перший секретар обкому Л. Павленко. Констатуєчи перемогу комуністів, він подавав її як доказ перманентного домінування КПРС та результат широкої внутрішньопартійної і суспільної демократизації. “Всі депутати – члени КПРС. Це чергова довіра радянського народу до свого авангарду – Комуністичної партії”, – стверджував оратор [246, арк. 4–5].

Усвідомлюючи політичне значення виборів, другий секретар Волинського обкому В. Блаженчук 4 лютого 1989 р. гарантував: організатором виборчого процесу є обласна парторганізація. Серед 133 обговорюваних кандидатур висунуто 21. Всі багатолітні керівні комуністи. Серед них члени бюро обкому В. Бойко, Т. Лісова, О. Лук’яненко, І. Сидор, С. Матвійчик [3, арк. 5–8]. Керівник Луцького міськкому Б. Заброварний інформував обком про склад виборчих комісій, до якого потрапило 47% комуністів і 30% комсомольців [3, арк. 26]. 25 лютого керівник ідеологічного відділу обкому І. Лазорко повідомляв, що для роботи з виборцями сформовано 17 пропагандистських груп, проведено 3 політдні, створено 10 інформаційних центрів, 427 клубів виборця, 945 агітпунктів [6, арк. 83]. Прикладом широти партійної агітації може бути розлога передовиця газети ЛуАЗу “Автомобіліст”, що описувала висунення першого секретаря

обкому Л. Павленка, займаючи цілу сторінку [461, с. 2]. Підсумки виборів підведено 3 квітня 1989 р. на засіданні бюро. Назвавши їх результати народним волевиявленням, обком констатував перемогу КПРС.

Другий секретар Івано-Франківського обкому Є. Новицький 21 квітня 1989 р. називав вибори доказом зростання авторитету КПРС. “Є всі підстави стверджувати, що вони відрізнялися демократизмом,” – поручався він. За його словами комуністи області провели 71 передвиборну зустріч і всюди відчували народну підтримку. До партійних органів надійшло 127 схвальних листів у яких лунало прохання до КПРС залишатися авангардом перебудови. На шпальтах партійної преси з’явилося 78 публікацій, що доводили виняткову партійну спромогу керівництва державою. Серед висунутих кандидатур 70% становили комуністи, з яких 50% – компартійні очільники [48, арк. 4–5]. Керівник Тернопільської області В. Острожинський подавав вибори як приклад оновлення усього радянського суспільства. 20 квітня 1989 р. він підводив підсумки, котрі, на його думку, “були доказом утвердження народовладдя та прикладом політичного лідерства КПРС”, позаяк в голосуванні прийняло участь 99% виборців. Під керівництвом комуністів відбулося 18 зборів трудових колективів щодо висунення кандидатів, у яких взяло участь 63 тис. 790 громадян, що обговорили 23 кандидатури і висунули 16 [294, арк. 10]. Мало місце понад 400 передвиборних зустрічей на виробництві та 101 за місцем проживання. Діяло 420 інформаційних центрів і 400 клубів [290, арк. 3–5]. 23 пропагандистські групи обкому проводили “вечори діалогу” із жителями усіх районних центрів [294, арк. 10–14]. На сторінках обласної партійної преси опубліковано 47 репортажів, які закликали голосувати за висунувців КПРС [295, арк. 8]. Інспірування виборів закарпатським компартапаратом ілюструвала таємна інформація секретаря обкому В. Куратченко до ЦК КПУ, датована 31 березня 1989 р. Хід виборів всеціло контролював обкомівський “План організаційних і агітаційно-пропагандистських заходів”. Його 27 розділів свідчили: виборча система діяла під патронатом обкому, який

сформував виборчі округи, дільниці, комісії, агітбригади, контролював укладання списків, здійснював матеріально-технічне забезпечення. Під партійним контролем діяло 622 агітпункти, 80 виборчих клубів, 51 агітаційний центр, які обслуговували близько 800 агітколективів та 21 радіоавтобус. Як наслідок, серед 62 висуванців – усі комуністи: 8 – від КПРС, 22 – від ВЦРПС, 28 – від ВЛКСМ, 4 – від інших громадських організацій. Відбулося 155 зустрічей з виборцями, де пролунало 455 критичних зауважень та 215 наказів. У результаті на 4 депутатські мандати було зареєстровано 7 кандидатів – усі члени партії. 12 квітня 1989 р. перший секретар Чернівецького обкому М. Нівалов підбив підсумки виборів, представивши їх як “важливий етап оновлення партії та перший крок на шляху демократичної реформи”. За його словами вибори свідчили про повну підтримку трудящими передвиборчої програми КПРС. Доповідач наголошував, що під партійним контролем відбулося 16 зборів трудових колективів, де були присутніми понад 7 тис. осіб, виступило 132 промовці, обговорювалося 25 кандидатур і висунуто 10 кандидатів у депутати [364, арк. 11–15]. За словами секретаря обкому М. Ревенка, виборчі комісії на 60% склалися із комуністів. Зареєстровано 7 партійних кандидатів – претендентів на 4 мандати [364, арк. 17–19].

Однак, попри масовану підтримку, вперше за багато десятиліть комуністичного панування, запроваджені реформи оберталися проти власних ініціаторів. КПРС не мала досвіду роботи в альтернативних умовах, а перманентна комуністична автократія приводила до втрати електоральної підтримки. В процесі перебудовного оновлення адміністративний ресурс та силові методи допомагали все менше. Тому 15 липня 1989 р. ЦК КПУ констатував: “Вибори застали партійні комітети зненацька, проявивши їх нездатність діяти у демократичних процедурах” [178, арк. 41]. На загал, у 1989 р. національно налаштована громадскість західних областей УРСР заклала підвалини розпаду компартійного ладу. Тут було обрано мінімальну кількість номенклатурних висуванців, віддавши перевагу господарським

керівникам, науковцям, діячам культури та мистецтва. У найбільшій мірі втрата політичних позицій правлячої партії проявлялась у Галичині. Очолювала процес роздержавлення КППРС Львівщина, за котрою йшли Івано-Франківщина і Тернопілля. Від них до Верховної Ради СРСР потрапили національно налаштовані опозиційні кандидати антикомуністичного штибу. Буковина обрала лише одного представника номенклатури. На землях Волині, особливо у Рівненській області, точилася жорстка антикомуністична боротьба. Замикало список Закарпаття, обравши більшість господарських керівників області.

Наприклад, компартійні кандидатури від Львівщини Я. Погребняка, М. Павловського, А. Маслака, Н. Ващенко не отримали електоральної підтримки. У передвиборний процес втручалися невідконтрольні КППРС громадські організації Львівської області. До них належали Комітет виборчого права, РТК, неформальні спілки та страйками, що виступили як дієва опозиція. Відтак, у Львівському, Бориславському, Дрогобицькому міськкомах, Залізничному і Радянському райкомах, парткомах ВО імені Леніна, 50-річчя Жовтня, “Мікроприлад”, “Електроприлад”, “Кінескоп”, ЛАЗ, Автокранового заводу, ЛДУ, Інститутів суспільних наук, теоретичної фізики, механіки та математики, ботаніки, прикладного і декоративного мистецтва контроль КППРС над висуненням кандидатів було втрачено [179, арк. 1–4]. Після другого туру голосування народними депутатами стали опозиційні Р. Братунь, І. Вакарчук, Ю. Сорочик [184, арк. 118]. Івано-Франківський партапарат стверджував, що під тиском неформальних спілок у Івано-Франківську, Калуші, Коломиї, Богородчанському, Надвірнянському, Рогатинському, Рожнятівському, Снятинському і Тисминецькому районах парткоми не мали змоги інспектувати вибори. Висуванці трудових колективів ВО “Позитрон”, “Карпати”, заводів Тонкого синтезу та Арматурних конструкцій, Управління бурових робіт, Інституту нафти і газу проявляли опозиційність [48, арк. 6–7]. Дані опитування, проведеного після виборів, проголошували навіть бувалих партійців: 79,3% опитуваних не

бажали двомовності, 51,7% не вважали себе учасниками перебудови, 87,3% не бачили її позитивних змін [61, арк. 2–8]. Серед 7 депутатів від Івано-Франківщини – 4 члени КПРС і 3 безпартійні [48, арк. 5].

Інтерв'ю із заступником директора Тернопільської СШ № 8 Б. Фенюком давало підстави сумніватися щодо цілковитої компартійної вікторії на Тернопіллі. “Вибори 1989 р., – говорив він, – демократичними не були, позаяк розгорталися за сценарієм, розробленим у ЦК КПРС та під патронатом його місцевих структур. Протистояння національного висуванця М. Громяка та компартійного кандидата С. Гузар'є вивело передвиборний процес з-під контролю комуністів. Довкола першого згуртувалась патріотично налаштована громадськість і дала бій компартійній системі, засади якої здавалися непорушними. Це була перша проба сил, що показала ілюзорність проекту, розробленого М. Горбачовим із назвою демократія і гласність” [848]. Першим з-під контролю виходило робітниче середовище ВО “Ватра”, Комбайнового заводу, Бавовняного об'єднання, яке робило спроби висунення опозиційних кандидатів. У Тернополі, Зборівському, Ланівському районах громадськість ігнорувала компартійних висуванців і не приходила на зустрічі із ними. Агітатори опозиційних кандидатів у Борщівському і Чортківському районах закликали не голосувати за першого секретаря обкому і роздавали листівки антикомуністичного змісту. Так розпочалася “листівочна війна”. У Тернополі, Зборові, Рогатині, Кременці, Козовій, Збаражі розповсюджувалися відозви націоналістичного змісту, привселюдно знищувалися компартійні агітаційні матеріали, комуністична преса та наочна агітація. У молодіжному середовищі доходило до сутичок під час зустрічей з кандидатами від КПРС. Широко розповсюджувався самвидав НРУ, УГС, КЗУГКЦ, ТУМу із закликами бойкотувати вибори контрольовані КПРС [294, арк. 12]. У Кременецькому районі та Тернопільському педінституті відбувалась агітація проти комуністів у день виборів. Не обходилося і без використання брудних технологій, скерованих у бік М. Громяка, фотографію якого в газеті “Вільне життя” було спотворено

[290, арк. 8–11]. У відповідь на це багатотиражка Педінституту “Студентський вісник” опублікувала матеріали щодо С. Гулар’є, які компартійна преса називала національно образливими [294, арк. 12]. За тиждень до виборів місцева філія УХС організувала у Тернополі несанкціонований мітинг, де лунали заклики не голосувати за партапаратників [292, арк. 100–101]. Під час виборів обком практикував проведення “гарячих ліній”, у яких прийняло участь понад 10 тис. мешканців, що задали 1025 запитань. 57% носили економічний характер, 43% – політичний. Серед других найбільш вживаними були: чому не зменшується партійна опіка; як пояснити надмірне зацікавлення КППРС організацією виборів; як розмежувати діяльність партійних та радянських органів [296, арк. 108–109]. Незважаючи на те, що газета Бавовняного комбінату “Текстильник” помістила 17 схвальних статей про кандидата від трудового колективу, члена бюро обкому С. Гулар’є, згодом її було забалотовано [511, с. 2]. Депутатами стали опозиційний професор Тернопільського педінституту Р. Гром’як, голова колгоспу “Радянська Україна” Підволочиського району І. Данилюк, головний лікар Кременецької ЦРЛ Я. Гіль, голова агрофірми “Прапор Леніна” Борщівського району А. Щепановський, керівник Облради ветеранів війни та праці В. Мильников і перший секретар обкому В. Острожинський. Таку розстановку сил партапарат поспішив оголосити цілковитою перемогою, однак, не взяв до уваги, що до номенклатури належали лише двоє останніх [290, арк. 3–7].

Матеріали квітневого пленуму Чернівецького обкому свідчили, що вибори не завжди розгорталися за обкомівським сценарієм. Тому першому секретарю обкому М. Нівалову доводилося визнавати: “В ході виборів було піддано критиці діяльність партійних органів. Люди реально дивляться на речі і не хочуть миритися з нашими недоліками”. Він признавався, що через недопрацювання парткомів “не завжди вдавалося протидіяти різноманітним ініціативним групам, котрі забалотовували висуванців КППРС”. Так сталося у ЧДУ, де на передвиборних зустрічах лунали запитання з антикомуністичним

підтекстом: 1. Якою ви бачите політичну систему СРСР? 2. Ваше ставлення до однопартійності? 3. Розкрийте позитивні та негативні сторони діяльності УГС, ТУМу, НРУ. 4. Ваша думка про КДБ, МВС та збройні сили країни? 5. Чому трьохрічне розгортання перебудови спричиняє зниження добробуту? Аналогічно передвиборні події розгорталися у трудових колективах ВО “Восход”, “Трембіта”, “Прут”, ЧМЗ імені Ф. Дзержинського, колгоспів імені Суворова Кіцманського та імені Котовського Сокирянського районів. Тут ініціативу парткомів перехоплювали РТК та неформальні організації. Тому компартійна висуванка Н. Джимер не набрала потрібної для реєстрації кількості голосів. У свою чергу Першотравневий райком не дав дозволу на висунення кандидатури голови Облагропрому Л. Яблонського, наголосивши на тому, що кандидат повинен бути із робітничо-селянського середовища [339, арк. 22–24]. Дійшло до того, що газети “Радянська Буковина”, “Зориле Буковиней”, “Молодий буковинець” та Облтелерадіокомітет більше уваги присвячували демократично налаштованим кандидатам, ніж висуванцям від КПРС. У Чернівцях неформалам вдавалося розповсюджувати львівський та прибалтійський самвидав НРУ, УГС, ТУМу, національну символіку, значки, літературу, плакати, листівки та відозви націоналістичного характеру, що ображали гідність кандидатів від КПРС. У Новоселицькому районі було забалотовано компартійного ставленика, голову колгоспу “Маяк” С. Глигора. Було схоже на те, що шанси опозиційних кандидатів збільшувалися настільки, наскільки вони протиставляли себе КПРС. Кожен шостий виборець у Чернівцях викреслював із списку імена обох компартійних кандидатів – механізаторів П. Годжі та І. Шеремети. Тоді, як патріотично налаштовані Л. Сандуляк та В. Фотокакіс отримували необхідну підтримку. Вони провели 21 зустріч із виборцями у Ленінському, Першотравневому, Сторожинецькому, Глибоцькому, Новоселицькому районах, зустрічалися з представниками релігійних общин, піднімали гострополітичні питання на кшталт: чи знаєте ви, що добробут в СРСР заходиться на примітивному рівні? На виборчій ділянці у ВО “Чернівцілегмаш” зафіксовано випадки

навмисного псування бюлетенів. У районних центрах виникали стихійні організації виборців, що мали наміри самочинно втручатися у виборний процес. Так сталося у Кіцманському, Сторожинецькому, Хотинському районах. У Новоселицькому, Глибоцькому, Путильському, Кельменецькому районах мала місце агітація ТУМу у день виборів та велелюдні мітинги на підтримку національних кандидатів [337, арк. 9–20]. Протистояння набирало таких масштабів, що на травневому пленумі перший секретар обкому закликав керівників силових структур П. Мельника, В. Купцова, В. Рулякова, П. Свиначука “дати остаточну відсіч екстремістським елементам, крикунам, демагогам, які розповсюджують наклепницькі вимисли про соціалістичний устрій в СРСР” [338, арк. 10]. Згортання політичної ваги КППС відображала антикомуністична преса Чернівеччини. Газета НРУ “Буковинський вісник” у 1989 р. опублікувала 139 статей, котрі закликали до боротьби з політичним монополізмом КППС. У одній з них О. Панчук, В. Кондратенко, І. Кравчук (всього 15 авторів) стверджували: “Єдина антирадянська влада в Україні – це Комуністична партія, яка забрала владу у рад. Але реальна влада належить не усім 19 мільйонам партійців, а партноменклатурі, злочини якої не мають прощення” [699, с. 3]. Як наслідок, депутатами від Чернівеччини стали: професор ЧДУ Л. Сандуляк, голова колгоспу “Дружба народів” Кельменецького району Г. Тимінський, голова колгоспу “Дружба” Кіцманського району М. Пацалюк [337, арк. 4–10]. А перший секретар обкому партії І. Нівалов виявився у меншості.

Порушення “Закону про вибори” викликали пожвавлення опозиційних настроїв у Рівненській області. 14 квітня 1989 р. партійні документи відзначали втручання у виборчий процес неформальних організацій. Мали місце обструкції, влаштовані партійним керівникам у Рівне, Дубно, Костополі, Кузнецовську, Здолбунові. У Березнівському, Гоцанському, Корецькому, Млинівському, Острозькому та Рокинівському районах виборців захлеснув шквал закликів, листівок і плакатів антикомуністичного змісту [246, арк. 15]. Висунення кандидатів на Заводі імені 60-річчя Жовтня,

ВО “Азот”, Радіозаводі наштовхувалось на опір національно-демократичних спілок, котрі намагалися реєструвати своїх лідерів [243, арк. 14–16]. Перший секретар Рівненського МК В. Опришко інформував обком щодо передвиборчої діяльності ТУМу, позаяк її осередки були на більшості підприємств міста. 9 березня товариство організувало несанкціоновану демонстрацію, де лунали заклики бойкоту партійних кандидатів [246, арк. 26]. Голова дубнівських комуністів І. Булига зазначав, що багато господарських керівників, а особливо очільників РТК, симпатизували альтернативним висунанням і сторонилися підтримки комуністичних. В результаті перші перехоплювали ініціативу, і лише після втручання міськкому вдавалося провести висунення других. “Хочемо ми цього чи ні, – констатував доповідач, – доводиться зробити гіркий висновок: нашими прогалинами скористалися антиперебудовні, релігійні екстремісти та вуличні горлохвати, котрі підбурювали людей голосувати проти безбожників-комуністів” [246, арк. 29–31]. Дійшло до того, що після виборів до Верховної Ради СРСР, на квітневому пленумі обкому очільник Рівненської парторганізації констатував: “У суспільстві відбуваються розмови, що все досягнуте Радянською владою за 70 років, необхідно перекреслити” [246, арк. 23]. Тому найбільше голосів отримав полковник В. Мартиросян, котрий здобув визнання, демонструючи опозиційні погляди, які часто межували з антикомунізмом [642, с. 2]. Члени волинського бюро обкому визнавали, що в Луцьку, Нововолинську, Горохівському, Іваничівському, Рожищенському, Локачинському, Любомильському і Турійському районах партапарат втратив ініціативу. З боку громадськості лунали звинувачення у надмірному піклуванні виборчим процесом, чинилася дискредитація кандидатів, мали місце закиди щодо фальсифікації підрахунку голосів [4, арк. 30–34]. На червневому пленумі керівник обкому Л. Павленко відзначав низку небезпечних тенденцій, котру виявляли вибори: наростаюче невдоволення набирало політичного забарвлення і ставило під сумнів партійну добросовісність. У середовищі самодіяльних товариств нерідкими були

антикомуністичні гасла. Члени УГС втручалися у виборчий процес, а громадськість підтримувала їх. Піддавалися передвиборній національній агітації трудові колективи ЛУАЗу, Електроапаратного заводу, Нововолинського ВО “Оснастка” [2, арк. 105–116]. Альтернативну оцінку виборів на Волині пропонувала опозиційна преса. На шпальтах інформаційного вісника Волинської крайової організації НРУ “Народна справа”, працівник ВО “Електрометрія” О. Харченко звинувачував секретаря парткому підприємства І. Сигарьова у кулуарному обранні чотирьох членів виборчої комісії – комуністів В. Єгорова, М. Казначєєва, А. Столярчука та І. Соломка. Викладач ПТУ № 19 М. Поліщук стверджував, що обласну виборчу комісію народ не обирає. Серед 19 її членів – 12 парткерівників. “Зрозуміло чия позицію відстоюватиме так “комісія,” – резюмував автор [492, с. 2].

Підбиваючи підсумки виборів 31 березня 1989 р., секретар Закарпатського обкому В. Куратченко говорив: “Відчувалася розгубленість партійних працівників та невміння протистояти демагогії окремих екстремістів” [124, арк. 10]. Його висновки визнавав перший секретар Г. Бандровський на пленумі 16 червня 1989 р. Він констатував, що партійним керівникам “не завжди вдавалося знаходити форми роботи з виборцями та оперативно реагувати на прояви націоналізму” [115, арк. 36]. Завідувач ідеологічним відділом І. Артёмов відзначав, що кандидати отримали понад 300 запитань. Найбільш характерними були: 1. Наскільки правомірним є втручання КПРС у виборний процес? 2. Чи не є агітаційні пункти залишком формалізму? 3. Чому в окремих округах балотувався один кандидат від КПРС [126, арк. 1–4]? Турбувало партапарат і те, що на сторінках друкованого речника Рахівського райкому газети “Зоря Рахівщини” новообраний депутат М. Бігунець говорив: “Народ втомився від партійних обіцянок і не хоче приймати ніяких пояснень” [482, с. 3]. Тому депутатами стали головлікар Дубівської лікарні Тячівського району М. Бігунець, завідувач дитячим відділенням Виноградівської ЦРЛ М. Герзанич, бригадир

Хустського заводу технологічного обладнання С. Мішук. До номенклатури належали перший секретар Перечинського РК З. Приходько та командувач Центральною групою військ Е. Воробйов. Кандидатуру першого секретаря обкому Г. Бандровського було забалотовано [124, арк. 7–16].

Таким чином, недемократична перемога західноукраїнського партапарату на виборах до Верховної Ради СРСР, можливість якої забезпечило широке використання адміністративно-силового ресурсу, демонструвала низьку електоральну підтримку правлячої партії і поглиблювала внутріпартійний протистій у верхніх ешелонах влади. Непереконлива перемога дезінтегрувала компартапарат, перетворюючи його в заручника власної номенклатурності. Представники ортодоксальної партійної школи зіштовхувалися із молодими висуванцями, котрі намагалися цивілізувати автократичний радянський режим, а відтак пролонгувати його. Цей антагонізм виносила на поверхню республіканська нарада перших секретарів МК і РК від 18 травня 1989 р. Полеміка розгорілася між членами ЦК КПУ Ю. Єльченком, Ю. Поповим, Н. Шульгою та керівниками Львівського МК В. Волковим, Івано-Франківського – Я. Федорчуком, Чернівецького – Євдокименком. Місцевих парткерівників звинувачували у нерішучості та заграванні з неформалами. У відповідь останні заявляли, що нерішучість продиктована відсутністю зрозумілої союзної стратегії нової міжнаціональної політики. Їх критика була ідентичною вимогам рядових компартійців до них самих, що підкреслювало глибину партійного розколу на усіх рівнях. Зазначена корозія за роки однопартійного правління глибоко в'їлася у партійну тілобудову і трансформувала регіональні підрозділи КПУ із спілки однодумців у безликих виконавців імперської волі Москви. Вона порушувала концептуальну суть будь-якої політичної партії – бути виразником інтересів певної соціальної групи. Партія підійшла до реформ, будучи невиліковно хворою. Це не дозволяло напрацювати єдино правильну стратегію поведінки в умовах ініційованого нею ж оновлення. КПРС починала розпадатися, прирікаючи утворений нею лад на загибель [48, арк.

6–7]. Зокрема, керівник комуністів Калуша Івано-Франківської області І. Мелешко, у присутності заввідділом ЦК КПРС О. Маргалітадзе, називав більшість рішень союзного центру необачними. Його думку посилював член КПК Івано-Франківщини Д. Бондар, коли говорив: “Зміни структури партапарату ні до чого не приводять” [49, арк. 86–87]. Резюмував суперечку член бюро обкому, токарь ВО “Карпатпресмаш” М. Мельник. Він зауважував: “З початку перебудови минуло п’ять років. І рівно на п’ять років партійні комітети від неї відстали” [49, арк. 13–39]. За словами першого секретаря Тернопільського міськкому В. Рибіна, глибинний аналіз суспільно-політичної ситуації проявляв гальмування перебудови в силу наступних причин:

1. Суперечливі наслідки госпрозрахунку та самофінансування.
2. Не завжди рівномірний вплив демократизації на згуртованість партійних лав.
3. Активізація націоналістичних спілок [281, арк. 2–12].

На загал, його доповідь створювала враження неспроможності партапарату контролювати ситуацію в Тернополі. Виходило, що партія переоцінювала власні сили і розгортала реформи “всліпу”, сподіваючись на те, що тоталітарне минуле створило надійний фундамент для реалізації будь-яких починань. Але відтепер навіть косметичне оновлення породжувало сумніви у доцільності однопартійної системи, через те, що КПРС не знала, як діяти у рамках нею ж ініційованої альтернативності. Серед розмаїття партійних документів автор не відшукав жодної аналітичної стратегії поетапного впровадження політико-економічної реформи в СРСР. Все обмежувалося накресленням необґрунтованих завдань та закликами до їх виконання. Складалося враження, що союзний центр прагнув добитися реалізації тих реформ, які місцева номенклатура відштовхувала як чужорідні. Очевидно, в таких умовах ефективним міг бути тільки докорінний злам віджилої бюрократичної системи. Однак, він привів би до руйнування політичного ладу. Позаяк КПРС не могла добровільно зректися влади, їй доводилося маневрувати між власними атрофованими догмами та необхідністю бодай ілюзорного, але оновлення. Імітацію перебудови віддзеркалювали результати соціологічного

дослідження проведеного у травні-липні 1989 р. консультантом Будинку політосвіти Тернопілля А. Довганем серед 400-х вчителів Тернополя, Борщівського та Гусятинського районів та 200-х працівників Комбайнового і Фарфорового заводів. 86,6% респондентів не бачили значних зрушень, 63,6% вважали, що перебудова не відбувалася, 62,8% не розуміли методів розгортання реформ [293, арк. 12–16].

Вектори внутрішньопартійного протистояння у Закарпатті у 1989 р. добре віддзеркалював червневий пленум обкому. Перший напрямок деструкції полягав у диссонуванні поглядів партійної верхівки щодо глибини розгортання суспільної демократизації. Обласний парточільник Г. Бандровський критикував ЦК КПУ за необґрунтованість виробничих планів і дорікав керівникові Ужгородського міськкому І. Машкову прорахунками щодо поповнення партійних рядів [115, арк. 33]. Секретаря Закарпатського обкому С. Турянцю критикував керівник комуністів Перечинського району З. Приходько за недостатню увагу до проблем низових парторганізацій, що породжувала виникнення неформальних осередків. Очільник Хустського РК П. Гвоздяньський докоряв секретареві ОК І. Артемову виходом з-під контролю офіційної періодики та появою опозиційної [115, арк. 42–47]. Нарада перших секретарів МК і РК Закарпаття 27 червня 1989 р. більше нагадувала сварку компартійної верхівки спричинену зменшенням її політичної ваги. Міське та районне керівництво (П. Гвоздяньський, В. Качалаба, І. Габор) докоряли обласним очільникам (М. Черепані, М. Кічковському, О. Іваницькому) відсутністю права прийому в партію та протилежними за змістом інструкціями [125, арк. 26–28]. А стосунки першого секретаря Міжгірського РК П. Данилюка і голови райвиконкому І. Ілтьо загострилися настільки, що стали предметом розгляду інспекції обкому [125, арк. 36]. Полеміка, яка розгорнулася на липневому пленумі 1989 р., засвідчувала відцентрові сили у верхніх ешелонах компартійної влади Чернівецької області. Зокрема перший секретар Першотравневого району Чернівців А. Федоренко не розумів чому

внутрішньопартійна демократизація знижує авторитет комуністів у трудових колективах. Керівник комуністів Сторожинецького РК В. Жук питав у першого секретаря обкому М. Нівалова: як сталося, що на третьому році перебудови зникли й ті товари, котрі колись були в достатку. Його колега із Заставнівського району І. Шилепницький констатував інертне ставлення рядових комуністів до керівних органів КПРС [338, арк. 30–47]. Загалом усі 37 виступаючих висували претензії на адресу союзно-республіканського керівництва. Найбільш хвилювало те, що на соціально-економічні негаразди накладалися національно-політичні проблеми. Ця суміш могла бути вибухонебезпечною і мати непередбачувані наслідки. Тому відтепер лейтмотивом протоколів партійних форумів був острах союзних ініціатив, котрі позбавляли компартійний лад політичного підґрунтя.

Протистояння у верхах поглиблювало деструкцію низового партсередовища. 28 листопада 1989 р. естафету партійного розшарування продовжували результати внутрішньопартійних звітів і виборів, у яких взяли участь 82% низових комуністів Львівщини. 517 їх зауважень стосувалися проектів нової програми та статуту КПРС. Багато положень цих ключових партійних документів помітно відставали від життя. Основним гальмом ставав принцип “демократичного централізму”, що перешкоджав демократизації КПРС ізсередини. Висловлюючи критику, члени первинок вимагали розпустити міські райкоми, розглядати страйки як альтернативу КПРС, прагнули відмінити партійне кооптування на адміністративні посади [180, арк. 31]. Пропонувалося переглянути міжнародну роль КПРС та скасувати принцип “демократичного централізму”, скоротити обов’язки члена партії та узаконити добровільний вихід, встановити шістдесятирічний віковий ценз для парткерівників та десятирічні посадові обмеження, усунути все, що стосувалося контролю господарських і виборних органів [180, арк. 31–59]. 9 листопада 1989 р. завідувач державно-правовим відділом Рівненського обкому В. Рябоконт оприлюднив дані анонімного анкетування працівників обласного УВС щодо розгортання перебудови у силових

структурах. 76,8% респондентів засвідчували формальне втілення демократичних новацій, 26,8% визнавали реальність оновлення. 68% міліціонерів області та 82% працівників Костопільського РВВС ратували за ліквідацію політвідділів. 67% співробітників прокуратури вважали реформи не результативними [251, арк. 14–23]. На запитання: “Що гальмує перебудову?”, 75% працівників колгоспу “Україна” Млинівського району відповіли – неувага партійного керівництва до потреб трудящих, 15% – пасивна позиція парткомів, 6,6% – прогалини у ідеологічній роботі, 4,4% – відсутність зрозумілої програми дій [248, арк. 88]. Звітуючи про роботу Зарічненського РК Рівнечини, його перший секретар У. Соколовська зазначала, що працівники райкому побували на 286 партійних зібраннях. Усюди лунала одна засторога: через недостатність оновлення у “верхах” перебудова губить оберти [251, арк. 51]. 21 квітня 1989 р. очільник Дубровицького РК В. Гулько констатував зростання невиконання обласних партійних постанов на 17% [254, арк. 4–9]. Аналіз звітної-виборної кампанії, проведений 6 вересня 1989 р. заворгом обкому Н. Куриленком, виносив на поверхню неочікуваний результат. На хвилі демократизації низові осередки КПРС Рівненської області виходили з-під контролю. На це вказували наступні дані: у зборах взяло участь 92,8% рядових комуністів області, що висловили 30 тис. критичних зауважень, більшість з яких носила політичне забарвлення [255, арк. 43–45].

На лютневому пленумі Волинського обкому тотальною критикою партапарату були пронизані виступи Л. Ковальчук – ланкової колгоспу імені Кірова Турійського району та Є. Мамзика – оператора колгоспу імені Свердлова Маневицького району. Останній говорив: “Якщо раніше шепотіли по кутах, то зараз кричать на повну силу: догосподарювалися, де перебудова, що робить партія!?” [3, арк. 160–161]. Тому, на шпальтах “Радянського Полісся” – газети Камінь-Каширського райкому, перший секретар М. Гарасюк закликав уважно ставитися до проблем первинних парторганізацій, позаяк у їх середовищі відбуваються некеровані процеси

[510, с. 2]. Дезінтеграцію рядового компартійного середовища Івано-Франківської області виносили на поверхню результати звітно-виборної кампанії. Партапарат критикували 75% комуністів, які висловили 5 тис. зауваг. 2412 – це вимоги повноцінної демократизації управлінської ланки КПРС. Рядові комуністи Бахмацького заводу “Полімермаш” та колгоспу імені Калініна Городянського району погрожували виходом із партії в разі згорання політреформи. Партійці Менського РТП Косівського району вважали, що оновлення торкалося не усіх, позаяк залишилися безкарними члени бюро обкому ректор Інституту нафти і газу Б. Тарасов, котрий збудував дачу за державні кошти, голова Богородчанського райвиконкому Д. Гуцман, який у такий спосіб умеблював квартиру та член Галицького РК, директор Бурштинської ДРЕС І. Возененков, присвоївши відомчий котедж [48, арк. 3]. Корозію компартійної монолітності Тернопілля найкраще засвідчував вересневий пленум ОК, де розглядалося питання про суспільно-політичну ситуацію. Слюсар Чортківського цукрового заводу А. Хоменко доводив, що радикалізм неформалів спричинений оприлюдненням злочинів КПРС та невиконанням соціально-економічних обіцянок. А це ключові компоненти перебудови – гласність і прискорення. Виходило, що непродумані дії партапарату штовхали громадськість у лави самодіяльних угруповань, що заганяло партію у безвихідь. Секретар парткому Педінституту Н. Алексєєвєць, вважав що під одним дахом можуть співіснувати і партійні і рухівські осередки. Робітниця Тербовлянської фабрики ялинкових прикрас Н. Якимів говорила про застарілість підходів до роботи з неформалами, начальник мехзагону колгоспу “40-річчя Жовтня” Кременецького району Ф. Мельничук підкреслював, що парторгани самі віддали ініціативу у руки непідконтрольних спілок [291, арк. 28–68]. 26 липня 1989 р. обком вивчав ставлення працівників Облжитлокомунуправління, Облрембудтресту, Тролейбусного управління та Облтепломереж Тернопілля до перебудови. 86% респондентів не бачили оновлення управлінської ланки, 67,9% підтримували діяльність національно-

демократичних осередків, 70% не бачили необхідності у розгортанні двомовності [300, арк. 122]. 16 лютого 1989 р. Зборівський РК провів дослідження ефективності перебудови у ідеологічній сфері. У ньому прийняло участь 500 респондентів: 29 господарських керівників, 62 парторги, 399 робітників. У першій групі 57,7% не бачили суттєвої демократизації суспільства, 41,3% не брали участі в оновленні роботи парторганів, 51,7% не розуміли суті перебудови, 65,5% відповідали, що їх новаторські ініціативи залишалися без уваги, 44,8% заявляли, що вагомих змін у діяльності ОК, МК та РК не помітно, 55,1% говорили, що про перебудову більше розмовляють. У другій групі 74,2% називали демократизаційні зміни незначними, 58,6% не були задоволені участю трудових колективів у партійних ініціативах, 64,5% не вірили у близький успіх політреформи, 51,6% не бачили змін у ідеологічній роботі, 56,5% не були задоволені підготовкою до виборів народних депутатів СРСР. У третій групі 72,1% вважали ідеологічну роботу неефективною, 72,3% не помічали перебудови роботи парторганізацій, 63% говорили про відсутність можливості критикувати партійне начальство, 71,8% не брали участі в управлінні підприємством, 65,9% не розуміли доцільності госпрозрахунку і самофінансування, 74,4% стверджували, що керівництво не зацікавлене у перебудові [290, арк. 37–42].

На партконференції Мукачівського РК Закарпаття 21 грудня 1989 р., серед 27 виступів, 14 – це критика рядових комуністів на адресу партапарату. М. Болдижар, О. Коштур, М. Поп – секретарі парткому колгоспів “Бобовищенський”, “Нове життя” та імені Димитрова відверто заявляли: “У діях райкому відчувається острах демократії і гласності”. Бригадир колгоспу “Макарівський” Д. Кельман і доярка радгоспу “Кальницький” М. Софілканич називали обком “паперотворчим комбінатом”. Тракторист колгоспу “100-річчя Леніна” Ю. Костюк та секретар парткому заводу “Мукачівський” І. Сабов звинувачували союзно-республіканське керівництво у некомпетентності [156, арк. 2–7]. Не додавали оптимізму звіти про вибори в партійних організаціях Закарпаття. У них взяло участь 1552 партгрупи, 1092

цехові та 706 первинок, що становило 91,6% комуністів області. Висловлено понад 13 тис. зауважень щодо сповільнення реформ, невиконання рішень, некомпетентності керівних органів. Викликала нарікання і демократизація внутрішньопартійного життя. Про це йшлося у 1200 пропозиціях щодо змін програми і статуту КПРС. Рядові компартійці хотіли виборності усіх партійних посад, права вільного виходу із лав КПРС, звітності парткерівництва, зменшення величини партвнесків тощо [116, арк. 66–69]. На березневому пленумі Чернівецького обкому робітник заводу “Калібр” М. Павлик зазначав, що у низових парторганізаціях посилювався розрив між розумінням необхідності перемін і бажанням брати участь у їх реалізації. Секретар парткому колгоспу “Україна” В. Голодняк говорив про непомітну перебудову райкому. Заступник начальника виробництва ВО “Прут” О. Мокрієнко не розумів, чи потрібні виробничі постанови РК, якщо більшість з них не виконуються роками [383, арк. 45–60]. Лейтмотивом звіту секретаря парткому колгоспу “Дружба народів” Новоселицького району І. Дутки стало нерозуміння суперечливих райкомівських інструкцій: з одного боку, вони вимагали уникати інспектування господарських інституцій, а з іншого – примушували посилити контроль за їх діяльністю [383, арк. 21–41]. Найкрасномовнішим був виступ голови КПК Глибоцького райкому І. Стрільчука. Описуючи динаміку поповнення компартійних рядів, він зробив висновок: все більше рядових комуністів не бажали бути активними членами перебудови. Серед двадцяти осіб, що залишили лави КПРС, десять зробили це за власним бажанням, позаяк втратили зв'язок з парторганізацією, а п'ятеро керувалися релігійними переконаннями. Минулого року таких відмовників було троє [291, арк. 3–7].

Вивчення обкомівської кореспонденції зразка 1989 р. засвідчувало її подальшу політизацію. Найбільше листів надійшло від львів'ян – 9051, закарпатців – 2445, чернівчан – 2159, волинян – 1765, тернопільчан – 1668, івано-франківців – 1021, рівненчан – 814. Таким чином, у 1989 р. на адресу західноукраїнських обкомів надійшло 18 тис. 923 листи, що на 2189, або на

11,5% більше ніж минулоріч¹⁹⁸. Окремі листи демонстрували антикомуністичні ознаки. Приміром, члени Бродівського осередку НРУ Львівської області, В. Адамець, О. Швайка, Д. Чобіт, 11 листопада 1989 р. інформували обком про громадську недовіру першому секретареві райкому Р. Данилюку за вказівку, дану місцевим органам МВС та КДБ, переслідувати лідерів національних організацій [183, арк. 45–49]. Комуніст з 1944 р., львів'янин Н. Осадчий писав 8 грудня секретарю ЦК КПРС В. Медведєву про крах перебудови як чергового комуністичного експерименту [196, арк. 58–59]. Закарпатський обком отримав 2445 листів. 62% скарг носили економічний характер, 38% – політичний. 90% змісту останніх торкалися незадовільної діяльності партапарату внаслідок бюрократичного ставлення чиновників до потреб населення. 19% листів віддзеркалювали незадоволення громадськості проведенням виборів до Верховної Ради СРСР [123, арк. 13–19]. Характер звернень розкривала рубрика “Листи про перебудову” в газеті Перечинського РК “Радянське село”. Публікація із промовистою назвою “Гляньте людям в очі” висловлювала нерозуміння доцільності новацій, які спричиняли збільшення скарг закарпатців у редакцію, кількість яких зросла у тричі [658, с. 3]. Показовим було нарікання подане на сторінках газети “Вогні комунізму” Ужгородського РК. Секретар парторганізації радгоспу імені Фрунзе Р. Фатула відзначала, що партійне начальство хронічно не звертало уваги на побажання пересічних жителів району [759, с. 2]. У 1989 р. на адресу Чернівецького обкому надійшло 2159 листів: 280 колективних, 137 повторних, 303 усних. У 197-ти вказувалося на недоліки у роботі партійних органів [337, арк. 8]. Жителів Буковини турбувало те, що 2106 наказів депутатам минулих виборів виконано лише на 60%. “За бортом” компартійної уваги залишалися житлова, медична, комунальна та інші проблеми [337, арк. 14]. Майже на 70% – це політизовані вимоги чернівчан негайного покращення соціально-економічного становища. Лейтмотивом їх звернень були вже не скарги, а скоріше погрози у бік компартверхівки. Вони

¹⁹⁸ Підраховано автором.

заявляли, що в разі неуваги партійного начальства згорнуть виробництво, не будуть виготовляти продукцію для Москви і Києва, не мають наміру утворювати партійні осередки на власних підприємствах [353, арк. 3–38]. Значно загострювала суспільне становище у Чернівцях алопеція – облісіння дітей, спричинене необережним поводженням військових з хімічними речовинами. Спроби партапарату засекретити наслідки епідемії приводили до стихійних мітингів та посилювали недовіру мешканців регіону до комуністичної влади. Станом на 25 жовтня 1989 р. в області зафіксовано 895 скарг щодо невідомого захворювання. 11 жовтня відбулася зустріч в обкомі партії матерів хворих дітей, де пролунало 165 нарікань щодо замовчування та неспромоги партапарату контролювати ситуацію [340, арк. 87]. У Волинський обком надійшло 1765 письмових і 1027 усних звернень. Кожен п'ятий скерований у ЦК КПРС і КПУ. 135 листів вимагали поглиблення гласності і демократії, 112 заяв висловлювали невдоволення курсом перебудови, 23 критикували роботу партійних органів [18, арк. 2–11]. Тернопільський обком прийняв 1668 листів та 1905 усних звернень. Інформація ревізійної комісії стверджувала, що більшість скарг пов'язані із порушеннями партійних вимог [295, арк. 90]. 1106 нарікань скеровано на адресу радянських інституцій. Показово те, що кількість останніх зростала і у порівнянні з минулим роком збільшилася на 600 звернень [296, арк. 64]. Очевидно, після виборів політична вага компартійних органів маліла, поступаючись місцем радам народного представництва. 4 січня 1989 р. обласна газета “Вільне життя” започаткувала рубрику “Твоя позиція в перебудові, комуністе”, де запрошувала читачів поділитися думками щодо причин гальмування реформ. За тиждень до редакції надійшло понад 30 листів, переважна більшість з яких гостро критикувала компартійну верхівку [293, арк. 17].

В Івано-Франківський обком надійшла 1021 скарга, розгляд змісту яких свідчив: 65% носили політичне забарвлення. До облвиконкому потрапила 1321 скарга, облпрофради – 783, КНК – 268, всього – 3393 [56, арк. 7–9].

307 звернень демонстрували критику партійного апарату, 839 засвідчували незадоволення виконанням перебудовних обіцянок, решта носила економічний характер. Кількість перших зросла на 13%, що свідчило про збільшення чисельності скарг, зміст яких із соціальної площини переростав у політичну. Характерним був лист мешканців села Бережниця Верховинського району В. Юсипчука, В. Словак, В. Процюка (7 підписів), лейтмотивом якого стала зневіра громадян у переваги радянського способу життя, зумовлена стрімким падінням матеріального становища [56, арк. 2–6]. Жителі села Княжолука Долинського району М. Васишин, М. Іванів, І. Голуб (14 підписів) повідомляли, що в разі невідкриття місцевої церкви, вони не підуть на вибори [57, арк. 1–4]. 24 вчителі Долинської школи-інтернату попереджали секретаря ЦК КПУ Ю. Єльченка: “Якщо партійний апарат заборонить створення НРУ, то народ проголосить його самостійно” [55, арк. 9–12]. На адресу Рівненського обкому надійшло 814 листів, виконкому – 2602, профради – 595, КНК – 114, всього – 4054. У 105-ти зверненнях лунала критика партійного апарату, 921 послання демонструвало незадоволення ходом перебудови, решта носила характер соціально-економічних вимог. Цікаво те, що кількість перших зросла на 11%, що вказувало на посилення політизації скарг [249, арк. 71–72]. До редакції обласної газети “Червоний прапор” надійшло 24 тис. 10 листів, що на 5704 більше ніж минулого року. 647 містили критику роботи партійних керівників. Схожими були звернення до Облтелерадіокомітету та обласної молодіжної газети “Зміна” (відповідно 10 тис. 112 та 8936 скарг) [255, арк. 2–3]. Прикладом політизації звернень слугував лист в ЦК КПУ жительки села Стара Носовиця Дубнівського району, вдови ветерана війни А. Пасічник, котра після чотирьох років марних прохань ремонту житла зробила висновок: партійна влада втратила колишню силу [246, арк. 19–20].

8 серпня 1989 р. заворгвідділом ЦК КПУ М. Стріла та заступник голови КПК О. Пелих попереджали обкоми про результати вивчення добровільної задачі партійних квитків в УРСР. За їх словами упродовж 1986–1989 рр. це

зробили 5794 члени КПРС, з них 3318 – у 1989 р. 57,4% – це робітники і селяни, 53,1% – особи, які перебували в партії понад 20 років [179, арк. 68]. На західноукраїнських теренах декомунізацію зразка 1989 р., як і минулоріч, очолювала Чернівецьчина – 310 відмовників, Львівщина – 253, Волинь – 185, Рівненщина – 111, Івано-Франківщина – 91, Закарпаття – 76, Тернопільщина – 51. Загалом партію покинуло 1077 осіб, що на 920 більше ніж у 1988 р.¹⁹⁹ Якщо детальніше, то на початку 1989 р. у парторганізаціях Чернівецької області добровільно здали партійні документи 65 осіб. Дві третини відмовників – робітники і колгоспники з партійним стажем понад 20 років. На 40% – це протест проти неправомірних дій парторганів, розчарування у правильності партійного вибору, вплив оприлюднення компартійних злочинів минулих десятиліть [338, арк. 8]. Наприкінці року партійності позбулося 310 осіб. З них за політичними мотивами 113 [344, арк. 3–4]. Це 85 робітників, 20 службовців, 7 колгоспників. Показово, що партійний стаж 74-х перевищував 20 років. Переважна більшість із вибулих вмотивовувала небажанням виконувати партійні обов'язки [336, арк. 28–29]. Закономірним наслідком руйнації монолітності компартійних рядів стала несплата членських внесків, які на 90% наповнювали партійну касу. Так, упродовж року не сплатили або не доплатили щомісячні партійні внески комуністи 318 організацій Чернівецьчини на суму 77 тис. руб. [322, арк. 23–31].

Аналіз вивчення причин відмовлення від партійності свідчив що найбільш вживаними мотиваціями були: 1. “Вважаю себе баластом для партії”. 2. “Втратив віру у партійні ідеали”. 3. “Не погоджуюся з сучасною політикою КПРС”. 4. “Незгода із сталінськими репресіями”. 5. “Не маю бажання сплачувати членські внески” [342, арк. 27–30]. Кількість підписки на партійну пресу у порівнянні із минулим роком скоротилася на 42%, а на районну на 35% [348, арк. 36–37]. Недаремно на сторінках заводських багатотиражок з'являлися публікації, що віддзеркалювали стрімке падіння авторитету КПРС у робітничому середовищі. Зокрема, стіннівка ВО

¹⁹⁹ Підраховано автором.

“Восход” “Текстильник Буковини” стверджувала, що рядові комуністи оминають партком десятою дорогою [620, с. 1].

На львівських теренах з партії вийшли 253 особи²⁰⁰. У Шевченківського районі Львова партійності позбулося 79 осіб [230, акр. 52–53], Залізничному – 97 [190, арк. 3], Ленінському – 103 [190, арк. 37–54], Радянському – 66 [190, арк. 95], Червоноармійському – 51 [190, арк. 123]. Партком ЛАЗу зменшився на 25 членів КПРС [233, акр. 7]. ВО “Автонавантажувач” втратило 14 партгруп та 2 цехові організації [232, акр. 139–140]. Департизацію ВО “Кінескоп” розпочали 24 особи. Відповідно до рішення РТК від 13 квітня 1989 р., компартійні органи повинні були розміститися за територією підприємства [161, акр. 10]. Газета “Львівсільмашівець” ВО “Сільгоспмаш” фіксувала припинення прийому в КПРС на підприємстві [753, с. 3]. (додаток А.53). У Волинській області на 204 особи скоротилася чисельність кандидатів: 157 робітників і 47 колгоспників. Поменшала кількість парторганізацій: первинних на 36 партгруп на 217 [11, арк. 3–8]. 28 грудня 1989 р. парткомісія сповіщала: партійності самопозбавилося 185 комуністів: 81 робітник, 16 колгоспників та 14 службовців. У 55-ти випадках партійний стаж становив понад 20 років. 50% не пояснювали причин, 30% відмовлялися сплачувати партвнески, 10% не виконували партійні доручення, 10% вмотивовували падінням авторитету КПРС. У переліку відмовників 19 були названі психічно хворими. До цього списку потрапили працівники Ковельського відділення Ощадбанку Є. Моклюк, Луцької залізничної станції Д. Бойко, Любомильського райагробуду А. Горват [23, арк. 212–215]. Кількість добровільних відмовників у Рівненській області сягала 111 осіб. 5 вересня 1989 р. відділ оргпартроботи обкому застерігав, що вимушена ліквідація 24 партійних груп загрожувала подальшим ослабленням впливу КПРС у робітничому середовищі [255, арк. 46]. Штучно уникаючи зменшення, райкоми та міськкоми не відмовляли жодній особі у прийомі в партію. Туди потрапляли

²⁰⁰ Підраховано автором за: [185, арк. 3–11]

випадкові люди, що переслідували меркантильні цілі, завдаючи партії ще більшої шкоди. У Млинівському районі кількість кандидатів із робітничо-селянського середовища скоротилася на 37%. Серед 89-и аграрних підприємств цехові партгрупи діяли у 57-ти [250, арк. 26]. В партійних організаціях Острозького РК робітничо-селянський прошарок зменшився на 11%, а молодіжний на 9%. Відтак, парткоми Дубнівського міськкому, Гошанського та Зарічненського райкомів поновлювали партійність усіх бажаючих, навіть виключених за вагомі порушення [246, арк. 17–18]. Про це писала газета млинівських комуністів “Зоря” [483]. За даними Рівненського МК кількість прийнятих кандидатів знизилася на 122 особи. На 21-у будівельному, 17-ти промислових, 9-и транспортних підприємствах кандидатське поповнення припинилося. Чисельність претендентів з робітничого середовища зменшилася на 30 осіб [246, арк. 27–29]. Одним з них був оператор партійного архіву О. Сисонюк. Він говорив, що потрапив до партії лише заради житла, а коли його отримав, тільки й чекав можливості позбавитися партійності [841].

На теренах Прикарпаття у 1989 р. одними з перших із КППРС попрощалися доярка колгоспу “Дружба” Богородчанського району В. Політило, водій радгоспу “Брустурівський” Косівського району П. Ткачук, поштар Галицького РВЗ М. Сав’як. На початку року кількість відмовників становила 19 осіб. Здаючи партдокументи, вони писали, що не погоджуються з політикою партії та незадоволені ходом перебудови [47, арк. 14–22]. У травні обком зафіксував зменшення партійного прошарку у робітничому середовищі Івано-Франківська на 30%, Калуша, Верховини, Тисмениці – на 20%. Загалом, обласна кількість робітників у партії знизилася на 6,5% [59, арк. 53–54]. Парткоми Рожнятівського і Косівського РК давали рекомендації в партію усім охочим, через що обком відхилив 30 кандидатур. Дійшло до того, що 63 комуністи, вчинивши незначні карні злочини, залишилися в партії. У середині року вже 29 членів КППРС вирішило добровільно розірвати стосунки з парією [48, арк. 11–12]. Це робітники ВО

“Хлорвініл”, “Полімер”, “Родон”, Арматурного заводу, Лісокомбінату, колгоспів імені Лесі Українки Снятинського району та імені Леніна – Шумського [37, арк. 8–9]. Партком ВО “Коломиясільмаш” зафіксував відмову від проходження кандидатського стажу у семи випадках та здачу партійних документів у чотирьох [51, арк. 3]. Загалом упродовж року з партією добровільно попрощався 91 комуніст: 40 робітників, 4 колгоспники, 27 пенсіонерів, 9 студентів, 11 службовці. У 42 випадках партстаж відмовників складав понад 20 років. 51 особа не пояснювала причини такого кроку, 23 не хотіли платити членські внески, решта відмовлялися виконувати партійні доручення [62, арк. 19–21].

Завідувач оргвідділом Закарпатського обкому М. Черепаня попереджав на початку 1989 р. про зменшення кількості кандидатів у партію на 224 особи, або на 13,3%. Особливо у Мукачівському, Берегівському та Воловецькому районах, де відставання від контрольних показників сягало 30,6%. В Ужгороді та Мукачеве кількість робітничого поповнення змаліла на 229 осіб або 38,1%, в Берегівському Мукачівському, Свалявському РК – на 36,6%. Загальна питома вага робітничо-селянського поповнення за рік скоротилася на 6,7%. У восьми промислових парткомах, одинадцяти транспортних та п’яти будівельних число комуністів змаліло на половину. У кожному дев’ятому цеху, кожній шостій дільниці, кожній другій бригаді та кооперативі комуністів не було зовсім. В орендних та госпрозрахункових підрозділах їх прошарок сягав 6,4%. На початку 1989 р. 11 комуністів добровільно здали партквитки, 87,5% з яких мали двадцятирічний стаж [117, арк. 1–15]. З 1985 до 1116 зменшилася кількість шкіл політичного навчання, а чисельність їх слухачів знизилася з 45 тис. до 30 тис. [118, арк. 8]. У першій половині року ще 10 закарпатських комуністів повернули партквитки: 3 робітники, 3 колгоспники, 3 пенсіонери, 1 службовець, партстаж яких перевищував 20 років. Двоє не погоджувалися з перебудовною політикою, троє не бажали бути в лавах КПРС, котра привела країну до застою, четверо – за релігійними переконаннями [121, арк. 2]. Не вселяла оптимізму і друга

половина 1989 р. У вересні-жовтні партійності самопозбавилося 25 осіб. “Чинниками, які спонукають до виходу з партії, є гострота міжнаціональних відносин та діяльність націоналістичних громадських об’єднань,” – пояснював причини добровільної здачі заввідділом обкому М. Череваня [125, арк. 30–33]. Загальна кількість партгруп змаліла на 90 організацій [127, арк. 24]. За даними обкому від 12 грудня 1989 р. річна кількість членів КПРС, які добровільно відмовилися від партійності нарахувала 76 осіб: 40 робітників, 13 службовців, 23 колгоспники. У 55 випадках партстаж налічував понад 20 років. 65% відмовників вмотивовувала свій крок політичними причинами, 35% – економічними [128, арк. 34–35]. Статті, що віддзеркалювали скорочення динаміки партчисельності у Закарпатській області, зрідка опинялися на періодичних шпальтах. Одна з них на початку року потрапила на сторінки газети Тячівського РК “Дружба”. Йшлося про комічну ситуацію: партійна організація радгоспу імені Дзержинського у кількості 2 осіб втретє не могла обрати голову парткому через невідповідність її чисельності із статутними вимогами [751, с. 1].

Скорочення тернопільських компартійних лав у 1989 р. добре ілюстрував червневий пленум обкому. Тут зазначалося, що на ВО “Оріон” мали місце страйки, після яких міська парторганізація скоротилася на 16 осіб. За першу половину року в партію прийнято на 50% менше робітників, жінок та молоді. Партійні ряди почали залишати керівники організацій. Одним з перших був директор школи села Колодриби Заліщицького району Г. Дребит [290, арк. 102–103]. Показовим було виключення з КПРС робітниці Бавовняної фабрики М. Червак. Написавши заяву за власним бажанням, вона була змушена витримати допит парткому, в результаті якого її примусово позбавили партійності “за втрату зв’язку із партією” [319, арк. 14–16]. Згідно з даними заворга Тернопільського обкому М. Віленчука від 21 квітня 1989 р. 53% низових комуністів Борщівського і Збаразького районів вважали, що ключовою причиною зменшення компартійної чисельності є командно-адміністративний стиль партапарату

[293, арк. 107–108]. 57 їх критичних зауважень щодо прийому в партію зводилися до наступних скарг: 1. Поверховість і формалізм партапарату щодо проходження кандидатського стажу. 2. Суттєві недоліки у кадровій роботі з молодим поповненням. 3. Необ'єктивність заміщення вакансій. 4. Недостатня увага до проблем первинних організацій. 5. Приховування причин звільнення парткерівників. 6. Рознарядки поповнення партійних лав представниками різної статі та соціальної верстви [293, арк. 108–117]. 22 лютого бюро обкому фіксувало зменшення кількості кандидатів у партію на 4,6% у порівнянні із 1988 р. і на 6,9% порівняно з 1987 р. Найбільш помітне скорочення відбувалося у міській парторганізації Тернополя – на 9,8%. У новому партійному поповненні питома вага робітників скоротилася на 2%. На початку 1989 р. добровільно здали партійні документи 9 комуністів: три у Тернополі, по два у Бережанському і Борщівському районах, та по одному у Зборівському і Кременецькому. Три особи за релігійними мотивами, семеро за політичними [292, арк. 52–53]. У середині року динаміка робітничого поповнення скоротилася по області на 20%, а у Тернополі на 45% [291, арк. 25]. За даними голови парткомісії обкому П. Терещенка, за власним бажанням з партією попрощалося 18 осіб, 50% з яких були робітниками із партійним стажем понад 20 років. Парторг “Тернопільмеліоводбуд” В. Цісар поклав партквиток, мотивуючи зневірою в успіх перебудови. Робітник ВО “Оріон” В. Файстль втомився боротися із партійним бюрократизмом, інженер “Тернопільшляхвибухпром” вказував, що не згідний з програмою і статутом КПРС [294, арк. 26–27]. Наприкінці року заворг обкому М. Віленчук провів аналіз партійного поповнення у порівнянні з минулим роком. Результати були разючими: загальна кількість прийнятих у партію скоротилася на 10,2%. Серед аграріїв цей показник зменшився на 29%. Із партією порвало 51 особа: 24 робітники, 12 службовців, 3 колгоспники, 11 пенсіонерів, 57% – внаслідок політичних міркувань [298, арк. 99–100]. Число партгруп зменшилося на 78 організацій [297, арк. 4].

На тлі подальшої трансформації соціально-економічних вимог у демократичні, особливістю 1989 р. було стрімке переростання демократизаційних гасел у національні заклики антикомуністичного змісту. Як наслідок, набирав силу національно-демократичний рух, котрий ніс у собі початки національно-визвольного. Він відбувався на основі політизації та об'єднання неформальних товариств у напрямку виникнення західноукраїнських політичних партій і рухів. Така консолідація приводила до зменшення кількості дрібних спілок просвітницького гатунку і виникнення політизованих об'єднань. Процес переростання кількісних змін у якісні очолювала Галичина. У 1989 р. у Львівській області діяли 2102 неформальні об'єднання, Івано-Франківській – 1037, Тернопільській – 1000. Наступною йшла Волинь: у Рівненській області функціонувало 527 спілок, Волинській – 421. Завершували перелік Буковина та Закарпаття: у Чернівецькій області діяло 51 товариство, у Закарпатській – 32. Таким чином кількість неформальних об'єднань Західної України становила 5169 спілок, що на 9321 об'єднання менше ніж минулоріч. Однак, на тлі цього скорочення постає ціла палітра західноукраїнських політичних партій антикомуністичного налаштування. Кількість невідконтрольних КППС громадських об'єднань Львівщини становила 2102: 698 політичних, 540 просвітницьких, 273 краєзнавчих, 5 екологічних [187, арк. 64]. Перелік особливо небезпечних складала УГС, Українська асоціація незалежної творчої молоді, КЗУГКЦ, Українська ініціативна група захисту прав в'язнів совісті, “Довіра”, “Милосердя”, “Марійське товариство”, Об'єднання соціалістичних демократів, Комітет виборчого права [187, арк. 63]. Діяльність товариств Лева (60% суспільної підтримки), ТУМу (78%), Друзів українського мистецтва і літератури (36%), “Зеленого світу” (54%) та “Меморіалу” (41%), Етнографічного товариства імені І. Франка, Асоціації молодих істориків визнавалася менш шкідливою, але перебувала у ретельному полі зору компартапарату [188, арк. 52]. Перелічені спілки розглядалися комуністами як компоненти НРУ, котрий у вересні 1989 р.

отримав офіційне визнання. Згідно з даними інформації ідеологічного відділу Львівського обкому, проголошення НРУ підтримувало 65% [187, арк. 50] українців та 26% [187, арк. 51] росіян. Узаконення неформальних громад давало поштовх до легалізації опозиційної преси, котра розпочала фіксувати хроніку визвольних подій. У червні 1989 р. світ побачив перший номер місцевого часопису НРУ “Віче”, який закликав національні сили України до консолідації [471, с. 2]. Максимально радикальними були вимоги страйкових комітетів, формування яких розпочалося у ключових установах Львівщини. Переймавши естафету демократизації із рук РТК, страйкоми утворювали стійку опозицію КПРС на підприємствах області. Один із очільників руху Я. Ухач пригадавав, що страйком започатковано 4 жовтня 1989 р. як протест на каральну акцію партійного керівництва 1 жовтня у Львові. Підтримавши пропозицію В. Іськіва сформувати загони самооборони, страйкарі утворили дружини, які склалися з робітників ВО “Сільгоспмаш”, “Кінескоп”, “Автовантажувач”, імені Леніна, ЛАЗу, Заводу телеграфної апаратури. Головою обрано представника ВО “Карпати” В. Фурманова [847]. (додаток А.55).

У відповідь на посилення національно-демократичного руху, “Правда України” опублікувала матеріали січневого пленуму ЦК КПУ, де лунала компартійна вимога давати відсіч національному екстремізму [501, с. 1]. Слухняна обласна преса опублікувала гнівні статті “Здоровий глузд” [765, с. 4], “Мітинговий марафон” [605, с. 4], “Більше розсудливості, менше емоцій” [671, с. 4], у яких називала національних лідерів злочинцями. 3 лютого 1989 р. завідувач ідеологічним відділом обкому В. Григоренко попереджав, що “на кораблі перебудови спостерігається надмірне розхитування, яке треба негайно усунути” [187, арк. 23]. 5 травня 1989 р. преса ознайомила громадян з Указом Президії Верховної Ради СРСР “Про карну відповідальність за державні злочини”. Він дозволяв позбавляти волі учасників антикомуністичного руху на термін від 3 до 7 років [181, арк. 9]. Генеральний прокурор УРСР П. Осипенко 24 липня 1989 р. звертався до

Президії Верховної Ради із проханням встановити відповідальність за використання незареєстрованої символіки [179, арк. 54]. Заступник обласного прокурора Львівщини І. Заплотинський 25 жовтня 1989 р. доповідав в обком партії, що за порушення порядку проведення мітингів, органами прокуратури притягнуто до відповідальності 52 особи. Серед них: В. Чорновіл, брати Горині, подружжя Калинців, С. Хмара, І. Деркач, О. Петрик, І. Макар, І. Гель, І. Кандиба, Г. Приходько, Гаврилів, Зеленох [182, арк. 52]. За те, що 23 липня 1989 р. демонстранти блокували приміщення прокуратури й розвісили національні прапори, кримінальної відповідальності зазнали робітник ботанічного саду Л. Мишко та слюсар видавництва “Вільна Україна” П. Суржиця [182, арк. 49]. 8 серпня 1989 р. у Бродях працівниками міліції виявлено листівки із закликом до боротьби за відновлення державності України. За це обласна прокуратура притягла до відповідальності неповнолітніх А. Кубіта, О. Топилко, Ю. Красницького, Д. Бабая, Р. Кавнія, І. Грішина [182, арк. 50]. Справу проти учня львівської СШ № 18 І. Тарнавського порушено за розгортання жовто-блакитного стягу 29 вересня 1989 р. на стадіоні “Дружба” [182, арк. 50]. Утримання під вартою мешканця Стрия Р. Яворіва було спричинене тим, що 10 жовтня 1989 р. він кинув камінь у вікно актового залу міськкому партії [182, арк. 49]. 26 жовтня УВС області інформувало обком щодо притягнення до відповідальності організаторів демонстрацій у Стрию В. Романюка та Ф. Кравця [179, арк. 60].

Винятковий резонанс мала каральна акція львівської міліції 1 жовтня 1989 р. Під час відзначення дня міста демонстрантами зірвано 70 державних прапорів СРСР і УРСР. О 21 годині поруч з приміщенням УВС на вулиці Миру 1 відбулися масові зіткнення з працівниками правоохоронних органів. Згодом сутички поширилися на прилеглі вулиці Коперника і Жовтнева. Тілесні ушкодження отримали 44 демонстранти і 34 співробітники силових структур [182, арк. 52]. У відповідь на безчинства, голова львівського страйкому В. Фурманов 7 жовтня звернувся до Верховної ради СРСР з вимогою публічно засудити протиправні дії [183, арк. 20]. 9 жовтня

працівники ВО “Електропобутприлад” засвідчили, що обурені репресіями і вимагають притягнення винуватців до кримінальної відповідальності [190, арк. 3. На мітингу колективу Заводу фрезерних верстатів 10 жовтня лунали заклики до проведення незалежного розслідування [190, арк. 21–24]. 11 жовтня 764 підписи працівників ВО “Автовантажувач” продемонстрували підтримку вимог щодо трансляції виступів потерпілих. Із ними солідаризувалися 16 жовтня 143 викладачі Львівського лісотехнічного інституту [190, арк. 37–54]. Співробітники “Укрзахідцивільпроект” 17 жовтня оприлюднили вимогу покарати призвідників масових побоїщ [190, арк. 92].

Всього у Львівській області у 1989 р. відбулося 237 антикомуністичних акцій: 100 мітингів, 27 зібрань, 25 демонстрацій, 121 молебень, 12 мистецьких заходів, у яких взяло участь 557 тис. осіб. Піднято 156 атрибутів національної символіки. Правоохоронними органами затримано 340 мітигувальників, порушено 17 карних справ, притягнуто до відповідальності 19 осіб. Оштрафовано 142 страйкарі на суму 10 тис. 595 руб., покарано виправними роботами – 4, накладено адміністративний арешт – 26, попереджено – 162. У Львові здійснено 88 акцій протесту: 52 мітинги, 10 зібрань, 9 демонстрацій, 31 молебень, 4 культурно-масові міроприємства. Протестувало 254 тис. осіб, що задіяли 38 жовто-блакитних стягів. Органи МВС та КДБ схопили 141 демонстранта та порушили 11 кримінальних справ, притягнули до відповідальності 12 осіб, оштрафували 38 на суму 4270 руб., піддали адмінвідповідальності 21 людину, профілактовано 70 [179, арк. 55–56]. Для приборкання демонстрантів силові структури задіяли 37 тис. 857 працівників, що підтверджує думку автора про значну роль силовиків у забезпеченні функціонування компартійного режиму²⁰¹. (додаток А.54). Дійшло до того, що союзна профспілкова газета “Труд”, словами першого секретаря

²⁰¹ Підраховано автором за: [183, арк. 37–39].

міськкому В. Волкова констатувала необхідність введення у Львові військового стану [630, с. 3].

В Івано-Франківській області діяло 1037 непідконтрольних КПРС об'єднання. У червні 1989 р. Івано-Франківському обкому довелося визнати, що більшість неформальних товариств стрімко політизувалися і консолідувалися довкола місцевих НРУ, УГС і ТУМу. Підвищену нервозність партверхівки викликали контакти їх лідерів із емісарами народних фронтів прибалтійських республік та ватажками антикомуністичного руху Києва, Львова, Москви, Ленінграду. Партійних очільників обурювала апатія парткомів, комітетів комсомолу, профкомів, РТК, а особливо комуністів – керівників підприємств. Обком вимагав покарання директора Івано-Франківського меблевого комбінату І. Семенюка та секретаря парткому Т. Генсеровського за співробітництво з очільником міського дискусійного клубу “Відверстість” Б. Голодюком. Обурення партапарату викликали дії секретаря цехкому Надвірнянського лісокомбінату В. Гриценка, який збирав підписи на підтримку утворення осередку НРУ. Не давав спокою партеліті виключений за політичні погляди з КДУ, звільнений від ув'язнення житель Долини В. Січко, який оголосив створення УХДС. Його мати, учасниця оунівського підпілля С. Петраш та священник Я. Лесів пропагували діяльність КЗУГКЦ та УХС [48, арк. 17–21]. У відповідь на акції протесту обком вимагав від силових структур посилити виконання указів Президії Верховної Ради СРСР “Про порядок організації проведення зібрань, мітингів, вуличних походів і демонстрацій” від 28 липня 1988р. та Президії Верховної ради УРСР “Про прапори і вимпели державних та громадських органів” від 30 квітня 1981 р. [48, арк. 16–19]. Начальник Івано-Франківського УВС В. Пономаренко 21 вересня доповідав, що на приборкання демонстрантів було задіяно 5 тис. працівників міліції [55, арк. 29–32]. Аналіз змісту листівок, вилучених правоохоронцями у Вишневці Рогатинського району, дозволяв стверджувати: трансформація демократичних вимог патріотично налаштованої громадськості Прикарпаття

у національно-визвольні заклики звершується наприкінці 1989 р., позаяк у зазначених прокламаціях лунали заклики до повалення комуністичного режиму і відновлення державної самостійності України. Активізуюча участь у цьому процесі належала львівському антикомуністичному політикуму, який продукував найбільш радикальні вимоги і шукав союзників серед патріотично налаштованої громадськості Західної України. Розгортаючи акцію протидії 15 листопада 1989 р., обласний прокурор Івано-Франківщини вимагав скоординувати дії МВС і КДБ та активізувати професійні та ветеранські спілки. Розуміючи, що масовим носієм національно-демократичних вимог є робітниче середовище, автор радив запровадити системні перевірки виконання правил трудового розпорядку, а їх порушників притягувати до адміністративної відповідальності. Відділам кадрів пропонувалося звільняти патріотично налаштованих працівників і повідомляти “компетентні органи” про їх вчинки [50, арк. 6–10]. Керівник Івано-Франківського КДБ констатував, що НРУ, УГС, УХДФ, “Меморіал” планують захопити владу парламентським шляхом в УРСР та добиватися виходу республіки із складу СРСР, що спричинить розпад останнього. Він закликав партійців радикально “зняти проблему з націоналістичними угрупованнями” [49, арк. 71–76]. Заступник завідувача ідеологічним відділом обкому Б. Пятківський оприлюднив план щодо посилення інтернаціонального виховання. У цьому руслі функціонувало 362 інтерклуби, 132 військово-патріотичних об’єднання, 386 кімнат бойової слави [53, арк. 25–26], 130 семінарів “Інтернаціональне братерство”, 43 клуби “Інтернаціоналіст” та “Діалог”. У районах, де діяли ОУН – УПА, проведено понад 150 тематичних вечорів та сільських сходів під гаслом “Інтернаціоналізм проти націоналізму” [52, арк. 137–141]. До карної відповідальності у 1989 р. було притягнуто 78 активістів національно-демократичного руху Івано-Франківщини [54, арк. 1–10].

За даними завідувача ідеологічним відділом обкому М. Ониськіва станом на 5 квітня 1989 р. у Тернополі нараховувалося 188 неформальних

об'єднань: 50 політичних, 10 технічних, 19 наукових, 14 спортивних, 49 художніх, 46 інших. Їх обласна кількість становила понад тисячу спілок. Згадувалося і про консолідацію національно-демократичних сил довкола обласної організації Союзу письменників України – ініціатора створення місцевого відділку НРУ [290, арк. 110–111]. Так, 24 березня 1989 р. у Тернополі відбулося створення рухівського обласного осередку, що стало наслідком республіканських установчих зборів Руху 8–10 березня у Києві, де були присутніми 60 тернополян [291, арк. 39]. Проведене у січні соціологічне опитування студентів Тернополя показувало, що 51% вважав за доцільне створення НРУ, а у Педінституті частка таких сягала 64,4% [293, арк. 77]. У березні-квітні 1989 р. обком здійснив опитування членів самодіяльних молодіжних організацій з метою виявити тенденцій їх політичного розвитку. 250 неформалів так відповіли на запитання анкети: 76% прагнули консолідації із собі подібними, 52,9% не були прихильниками перебудови, 75% позитивно ставилися до мітингів та страйків, 43,3% були здатними на радикальні політичні акції, 57,7% бачили за мету діяльності екологічні цілі, 48,1% – історичні, 44,3% – національні, 42,3% – мовні, 31,7% – економічні. На основі поданих даних ідеологічний сектор обкому зробив висновок: відбувається політизація та консолідація неформальних об'єднань, а неуха до них з боку парторганів поповнює ряди націоналістичних спілок [293, арк. 79–86]. Тому бюро Тернопільського обкому напрацювало 6 пунктів рішення щодо посилення інтернаціонального виховання в регіоні. Вони зводилися до вимог посилення протидії міжнаціональному екстремізму та використанню демократії у антиперебудовних цілях. Керівники силових структур зобов'язувалися “присікати прояви демагогії, що дискредитують завоювання інтернаціоналізму” [292, арк. 7–8]. 30 січня завідувач протокольним сектором обкому А. Шведова завізувала постанову, у якій деталізувалися заходи локалізації національно-демократичного руху тернополян. Головна увага силовиків скеровувалася на УХС, НРУ, ТУМ, КЗУГКЦ та спілки “Ноосфера”, “Тернове поле”, “Громада Подільського

краю – Тернопільщина”, “Вертеп”. Зазначалося, що з огляду на надмірну політизацію та консолідацію неформального середовища, виникала загроза радикальних проявів їх політичної опозиційності. Відтак МВС, КДБ, прокуратурі, органам юстиції та Раді у справах релігії пропонувалося ліквідувати спілки із націоналістичним ухилом у зародковому стані [292, арк. 19–23]. 19 квітня бюро обкому вимагало: “Правоохоронним органам забезпечити захист демократії від екстремістів, присікати діяльність неформальних груп, посилити контроль за трудовими колективами, завчасно локалізувати незаконні зборища” [292, арк. 102]. Недаремно 25 травня 1989 р. начальник УВС Тернопільщини І. Колесник просив обком збільшити штатний розпис та фінансування ввіреної йому силової структури і відновити діяльність ДНД [294, арк. 119–121]. 17 липня 1989 р. завідувач ідеологічним відділом обкому М. Ониськів стверджував: НРУ під керівництвом письменників М. Левицького і Г. Петрука-Попика та студента Педінституту М. Куземко злився із УХС і взяв курс на виокремлення УРСР із складу СРСР. Він рекомендував партійним, адміністративним і правоохоронним органам “позбавляти екстремістів займаних посад, виключати їх із партії, притягувати до карної відповідальності” [294, арк. 44–46]. На пленумі обкому 9 вересня констатувалося, що прагнення неформальних лідерів реабілітувати бандерівщину, запровадити національну символіку, вивести УРСР із складу СРСР координуються Західною регіональною радою НРУ у Львові. Ці намагання знаходили підтримку понад 16 тис. осіб причетних до діяльності ОУН – УПА у 40–50-і рр. ХХ ст. [291, арк. 12–13]. Загалом вдалося відшукати 9 планів боротьби компартапарату із національно-демократичними спілками, кожен з яких складався не менше ніж з 15 розділів. Усі підкреслювали глибоку ворожість КПРС до національно-демократичних спілок. Привертало увагу те, що на сторінках преси партійна верхівка закликала до співпраці з ними, виокремлюючи лише УГС. Наприклад, газета Борщівського РК “Надзбручанська правда”, описуючи утворення місцевого осередку ТУМу, не забула написати, що “спілка

покликана реалізувати ленінське положення щодо вільного розвитку української мови” [594, с. 3]. Насправді таємні документи відображали глибокий антагонізм партапарату до національного ренесансу в Україні. Це дозволяє кваліфікувати КПРС як антиукраїнське державно-політичне об’єднання проросійського налаштування. Підтвердженням тому є хроніка фестивалю “Червона рута”, що відбувся у Чернівцях 19–24 вересня 1989 р., подана на сторінках опозиційної газети “Посвіт” тернопільського товариства “Вертеп”. Головний редактор Ю. Савіцький описав спротив партапарату і його силових структур, котрі, не шкодуючи гумових кийків, об коліно ламали національні прапори, заглушували російською музикою виконання українського гімну, перешкоджали відкриттю меморіальної дошки В. Івасюку, побили учасників у національних строях та заарештували члена згаданого товариства Ю. Ревака [723, с. 3].

Значний вплив на розгортання національно-демократичного руху зразка 1989 р. у Рівненській області мала незадовільна екологічна ситуація, спричинена діяльністю РАЕС. Публічні вимоги 527 неформальних товариств припинити її розбудову, сколихнули громадськість Рівненщини [246, арк. 13]. Антикомуністичні виступи набрали такого розмаху, що начальник Рівненського УВС М. Єрмін скаржився на те, що їх локалізація займала третину робочого часу. За його словами на мітингах у Рівне 7 і 15 жовтня на стадіоні “Авангард” і 30 – біля міського суду, було задіяно не тільки працівників ППС, але й увесь особовий склад. Подив доповідача викликала громадська апатія та інертність ДНД, РТК, ОПОП щодо протидії мітинговим лідерам [251, арк. 24–35]. Розгортання згаданих акцій висвітлювала газета Рівненської філії УГС “Шлях до волі”. Невідомий автор стверджував, що метою страйкарів були протести проти Конституції СРСР та бойкот “Закону про вибори в УРСР”. Зустрівши демонстрантів гумовими кийками, міліція арештувала місцевих керівників НРУ. 30 жовтня, за наказом першого секретаря міськкому В. Опришка, суддя Н. Музичук, взявши до розгляду докази представлені лише МВС і КДБ, позбавила волі названих лідерів на

15 діб і оштрафувала на 350 руб. У відповідь на репресії біля приміщення суду зібралося кілька тисяч протестувальників. В результаті сутичок поранено 20 демонстрантів. Рухівець С. Кричільський отримав струс мозку, оператору О. Сиротюку зламано руки [529, с. 2]. Незважаючи на це, 13 листопада 1989 р. бюро обкому пригрозило партійною відповідальністю обласному прокурору В. Польовому, начальникам УВС М. Єрміну і КДБ О. Демчуку, керівникам Управління юстиції Н. Діонісьєву, судочинства В. Довгалюку, “якщо вони не припинять діяльності антирадянських націоналістичних угруповань” [250, арк. 4]. Обком вимагав арешту В. Червонія – одного з організаторів несанкціонованих мітингів у Рівне [251, арк. 40]. Це одна з перших спроб партапарату перебудовного періоду трансформувати адміністративну відповідальність лідерів національно-демократичного руху у кримінальну, котра засвідчувала ослаблення компартійних позицій та посилення антикомуністичного руху.

11 березня 1989 р. завідувач протокольним сектором Волинського обкому В. Немировський зафіксував, що у області діяло 421 неформальне об'єднання. Він завізував план виконання постанови ЦК КПУ “Про заходи протидії створенню опозиційних політичних структур”. Останній свідчив, що прокуратура, УВС та КДБ отримували завдання “захищати процес демократизації від екстремістських елементів та присікати діяльність неформальних груп” [4, арк. 21–28]. 14 березня усім партструктурам розіслана постанова “Про роботу щодо протидії створення НРУ”. Її 6 розділів говорили самі за себе: заборонити членам КППС вступати до Руху, організувати атмосферу нетерпимості до рухівських осередків, встановити особисту відповідальність за проведення антирухівської роботи, припиняти спроби несанкціонованих акцій. Усю серйозність становища обком зрозумів після липневої установчої конференції НРУ. Він зобов'язував силові структури “нейтралізувати вплив націонал-сепаратистів та заборонити використання буржуазної символіки” [20, арк. 2–14]. Тон задавала стаття “Куди ж рухається рух?” Заступник начальника відділу внутрішніх справ

М. Гунчик стверджував: “На перший план висунулися Чорнів, Горинь, Калинець, які в графі про судимість вказують не одну статтю Кримінального кодексу, в тому числі й за згвалтування [587, с. 4]. 19 вересня обком утворив робочі групи для запобігання виникненню осередків Руху. Планувалося сформувати робітничі дружини, відновити комсомольські оперзагони, заборонити використання копіювальної техніки [20, арк. 19–23]. На пленумі 17 червня керівник обкому зобов’язував встановити контроль за роботою неформальних спілок, а за потреби, втручатися у їх діяльність [3, арк. 114–115]. Недаремно газета НРУ “Народна справа” писала, що “демократизацію” першого секретаря Л. Павленка неформали відчували на власній спині [493, с. 5].

У 1989 р. на теренах Буковини помітно діяло 51 громадське об’єднання: 49 українських і 2 – національних меншин, що об’єднували понад 3 тис. учасників [354, арк. 23–24]. До найбільших українських організацій, що концентрували патріотично налаштовану громадськість Чернівеччини, належало Товариство української мови імені Т. Шевченка. У 1988 р. під егідою місцевої філії Фонду культури СРСР було проведено установчі збори спілки [382, арк. 2–4]. За спогадами голови ТУМу Чернівецького меблевого комбінату О. Курніцького, спілчани не тільки не мали підтримки парторганізацій, але й відчували утиски з їх боку. Директор підприємства О. Кубляк використовував підписи ТУМівців на заяві про матеріальну допомогу з метою впливу на них через адміністративні органи, а парторг підприємства зірвав стіннівку товариства “Рідне слово” і передав її в КДБ [463, с. 4]. 13 липня 1989 р. відбулося утворення координаційної ради буковинської філії НРУ, на що партапарат відповів спеціальною постановою, котра наказувала карати комуністів – членів Руху [845]. (додаток А.58, 59). Не викликала симпатій компартійного начальства і створена в ЧДУ “Спілка незалежної української молоді Буковини” (СУМБ) [353, арк. 25]. Такого ж негативного ставлення заслуговували члени товариств “Зелений рух Радянської Буковини” та “Оберіг”, які “намагалися очорнити діяльність

органів влади та контактували з антисуспільними елементами із інших областей”. До них приєднувалися “Науково-мистецький клуб”, група незалежних дослідників “Меморіал” та літературна студія “Січ”. Партійні документи засвідчували: згадані спілки спричинялися до того, що у Чернівцях, Вижницькому, Кіцманському, Новоселицькому районах політична ситуація була близькою до тієї, котра склалася у Галичині та МРСР, а лідери названих організацій підтримували стосунки із неформальними товариствами Львова, Києва, Кишинєва, Таллінна, Москви, Ленінграду [343, арк. 48–53]. Серед етнічних меншин Буковини у 1989 р. виділялися Спілка молдовсько-румунської культури імені М. Емінеску, утворена 18 лютого 1989 р. у Чернівцях [341, арк. 1] та засноване 19 лютого того ж року Товариство єврейської культури імені Е. Штейнбарга при Українському фонді культури [341, арк. 14]. Секретар Закарпатського обкому С. Туряниця зазначав 23 лютого 1989 р., що міжнаціональні стосунки загострили контури проблем регіону, а ідеологічні працівники проявляють розгубленість перед активізацією екстремістських елементів [119, арк. 15–17]. На його думку ці негативні тенденції знаходили відображення у діяльності 23 непідконтрольних КППС товариств, чільними серед яких були НРУ та ТУМ. 31 липня 1989 р. постанова бюро обкому закликала “розгорнути діалог з усіма суспільними осередками” [115, арк. 2]. Його істинне “розгортання” засвідчував протокол засідання ідеологічної комісії обкому від 13 серпня 1989 р. У промовах запрошених членів ініціативної групи створення закарпатської філії НРУ П. Скунца та Ф. Кривіна лунала констатація сорокарічної компартійної безпорадності у вирішенні соціально-економічних та національних проблем. На запитання другого секретаря Іршавського райкому І. Грицака чому не розгортати перебудову в рамках вже існуючих структур, рухівці відказували, що вони скомпроментували себе за сімдесят років радянської влади [119, арк. 35–39]. На що перший секретар Іршавського РК І. Галас відповів: “Я цю заразу в район не пушу!” а генеральний директор ВО “Тиса” І. Ознобкін, заявляв, що українська мова

годиться лише для спілкування на кухні [126, арк. 22–26]. Не дивлячись на компартійні погрози, 23 вересня 1989 р. в Ужгороді відбулася установча конференція закарпатського осередку НРУ [120, арк. 7–19].

Іншим флагманом розростання національно-демократичного руху був Ужгородський університет. Опозицію тут очолювали голова ТУМу доктор філологічних наук, професор П. Чучка та керівник ТУКЗу викладач Ш. Фодо. Ставали помітними їх публічні розходження із керівником парткому університету І. Корнічуком. В очах громадськості велелюдні і цікаві зібрання ТУМу і ТУКЗу все більше політизувалися і виходили за межі просвітницької діяльності. Вони вигідно вирізнялися на тлі малочисельних формальних партійних засідань. Дійшло до того, що голова парткому отримав догану за “недоліки політичної роботи серед колективу університету” і був попереджений невідповідністю займаній посаді [126, арк. 27–30]. Наприкінці листопада начальник УВС області В. Сірик отримав завдання обкому підготувати матеріали щодо дискредитації лідерів НРУ, ТУКЗу і ТУМу [119, арк. 43]. Тоді ж секретаріат обкому оголосив результати спільного соціологічного опитування Академії суспільних наук при ЦК КПРС та київської ВПШ щодо сприйняття мешканцями Закарпаття діяльності НРУ. На основі цього було зроблено висновок: громадськість області негативно сприймала ідею створення Руху – організації, котра робить спробу стати над партією, спрямовує перебудову у русло мітингової демократії та безплідних дискусій [120, арк. 14]. Ця очевидна неправда проявилася після аналізу депеші обкому в ЦК КПУ від 25 серпня 1989 р. Партію неабияк турбувала не тільки наростаюча популярність Руху, але й його консолідація із ТУКЗом. Об’єднані антикомуністичними настроями спілчани проводили колективні зустрічі із населенням, мали місце особисті контакти керівників, рухівці надавали моральну і матеріальну підтримку членам ТУКЗу. Тому партапарат націлював підлеглих встановлювати тісні зв’язки з комуністами – членами цих організацій, і через них ослаблювати суспільний вплив як НРУ, так і ТУКЗу [120, арк. 15–19]. 4 вересня 1989 р. місцевий обком скерував у ЦК

КПРС секретну інформацію щодо наростання міжнаціональних проблем у Закарпатській області. Діяльність ТУКЗу розцінювалася як “перехоплення ініціативи у партії щодо вирішення нагальних проблем регіону”. Відродження етнічної самоідентифікації угорців подавалося як тиск на партійні органи та спроби вийти з-під їх контролю. Офіційні інстанції та періодичні видання Угорщини звинувачувалися у необ’єктивності та упередженості. Грошова і моральна підтримка, котру надавали більш як 70 державних і політичних діячів Угорщини, та їх контакти з керівниками ТУКЗу трактувалися як дискредитація УСРП та втручання у внутрішні справи СРСР. Консолідація ТУКЗу і НРУ тлумачилася як антикомуністичний рух та антидержавна коаліція націоналістичного ґатунку [120, арк. 20–24].

Політизацію громадських об’єднань національних меншин Закарпаття очолювало Товариство угорської культури Закарпаття (ТУКЗ), метою якого було розширення політичних прав угорців. 26 лютого 1989 р. в Ужгороді у приміщенні лекторію товариства “Знання” відбулися установчі збори. У присутності 400 учасників було прийнято рішення про створення “Підкарпатського товариства угорської культури”, більш знаного як ТУКЗ [122, арк. 38–41]. Підтримувані ЗМІ Угорщини, члени ТУКЗу вимагали від партійної влади автономного самовизначення, роз’єднання двомовних шкіл та дитсадків, розширення діапазону культурного розвитку, повернення угорських найменувань адміністративним центрам, встановлення пам’ятників національним героям Угорщини. Назвавши членів організації національно замкнутими, обласний компартійний очільник 5 червня 1989 р. закликав не допускати проявів націоналізму у його середовищі і запобігати проявам онсолідації угорського та українського екстремізму [120, арк. 15–16]. Так само неоднозначно складалися взаємостосунки радянської влади із румунським населенням Закарпаття. 13 листопада 1989 р. на засіданні бюро обкому директор видавництва “Карпати” В. Данканич порушував питання невідповідності розташування молдовських шкіл у районах заселених румунами. За його словами це викликало обурення

останніх і приводило до національного протистояння. Проте, перший секретар Тячівського району Ю. Левко заперечував доповідачу наголосивши, що минулими десятиліттями політична орієнтація відбувалася у бік МРСР, а не СРР, а відтак “ми не готові вирішувати дане питання”. “Однак процеси молдованізації румунського населення викликали його гостре незадоволення і спричиняли антивладну активізацію румунської інтелігенції,” – йшлося у секретній інформації обкому від 6 червня 1989 р. [120, арк. 16]. Незважаючи на це, керівник комуністів Свалявського району Г. Кеменяш нагадував, що мовою міжнаціонального спілкування є російська і тому інтенсивно розвивати треба саме її [119, арк. 40–44].

Посилене національно-демократичним рухом ослаблення партапарату, уможливило подальше розгортання релігійного відродження. Вивчення партійної документації Львівської області у 1989 р. показувало збільшення реєстрації до 1341 общини. РПЦ – 1252, РКЦ – 31, СЦ – 57. Упродовж року кількість приходів першої зросла на 674 парафії та 641 священника, другої – 21, третьої – 1. Велося будівництво 17 православних церков та однієї іудейської. Позитивно розглянуто 50 прохань щодо будівництва храмів РПЦ. За межами партійного сприяння знаходилася лише наймасовіша галицька конфесія – УГКЦ. У 150-ти населених пунктах області напівлегально діяли 300 греко-католицьких священників. Прихожани, активізовані поверненням кардинала М. Любачівського, захопили 20 православних церков, прагнучи повернути їх у підпорядкування УГКЦ. Виняткову тривогу партапарату викликало збільшення суспільної підтримки легалізаційних стремлінь греко-католиків. Сприяння громадськості знаходило вияв у проведенні 121 публічної літургії, де збиралося від 1 до 3 тис. прихожан. 150 студентів духовної семінарії готувалися стати священниками УГКЦ [187, арк. 31–32]. Як протидію, обком рекомендував не зважати на розробку нового законодавства про свободу віросповідання, а передавати матеріали на розгляд адмінкомісії міських та районних виконкомів [187, арк. 32]. Не залишаючи сумнівів щодо правдивості “оновлення” атеїстичної доктрини КПРС, обласний партійний

ідеолог Львівщини В. Гончарук говорив 23 жовтня 1989 р.: “Партія і надалі залишається безкомпромісним противником уніатів” [187, арк. 74–75]. Перші зіткнення з владою на релігійному ґрунті у Івано-Франківській області відбулися 13 серпня 1989 р. П’ять тисяч віруючих УГКЦ у Івано-Франківську провели молебень та мітинг, де лунали вимоги легалізації церкви. Начальники УВС та КДБ В. Пономаренко і В. Харченко 14 серпня доповідали в обком, що в результаті сутичок було застосовано гумові кийки, конфісковано 19 прапорів, арештовано 7 активістів, 6 міліціонерів отримали тілесні пошкодження [55, арк. 20–22]. Діяльність партапарату у релігійній царині регламентували 11 розділів трьохрічного обкомівського плану “Про заходи протидії клерикальній пропаганді” від 12 грудня 1986 р. Намічалось активізувати роботу комісії щодо виконання “Закону про культу” та припинити діяльність залишків уніатства. Якщо серед православних, п’ятидесятницьких, євангелістських, єговістських общин планувалося вести роз’яснювальну роботу, то греко-католицькі громади заслуговували викорінення [52, арк. 4–7]. Аналогічне скерування мала таємна постанова “Про першочергові заходи щодо посилення протидії уніатству” від 27 серпня 1989 р. Перший секретар ОК зобов’язував міліцію, КДБ, прокуратуру, апарат Уповноваженого ради у справах релігій виявляти та притягувати до відповідальності лідерів УГКЦ, впливати на церковний актив та віруючих через дітей і рідних та за місцем роботи і проживання, вивчати питання реєстрації православних общин у селах “заражених” уніатством. Шукаючи союзника у боротьбі проти української національної церкви, він наказував проводити бесіди із православним духовенством з метою виявлення антизаконної діяльності унітських священиків та добиватися скерування у католицькі села найбільш ініціативних діячів УПЦ [53, арк. 1–3].

У 1989 р. Тернопільський обком оприлюднив існування 657 релігійних общин: 596 – РПЦ, 4 – РКЦ, 46 – ЄХБ, 7 – ХВЕ, 4 – АСД і жодної УГКЦ. Упродовж року дозвіл на реєстрацію отримали 107 парафій РПЦ, 1 РКЦ, 2 ЄХБ, 3 ХВЕ, 1 АСД і жодна УГКЦ. Таким чином, громади 46 населених

пунктів, де діяло 15 священників та 45 монахів УГКЦ залишалися поза увагою комуністичної влади. Незважаючи на це, керовані міжнародною спільнотою “Радіо Ватикан”, вони вимагали офіційного визнання УГКЦ та видавали підпільний журнал “Християнський голос”. Центром легалізації був монастир у селі Зарваниця Тереховлянського району. Консолідуючись з греко-католиками Львівщини, Івано-Франківщини, Закарпаття та контактуючи з церковними ієрархами з Ватикану, Польщі, США, Італії, прихильники УГКЦ направили 79 вимог до Києва та Москви. 85 підпільних літургій перетворювались у мітинги під жовто-блакитними прапорами.

Особливо турбувала партверхівку апатія громадськості щодо атеїстичної доктрини КПРС. 64% опитуваних стверджували, що УГКЦ має право на існування [296, арк. 90–95]. Однак, на червневому пленумі перший секретар обкому закликав не допускати легалізації УГКЦ. Для цього він пропонував об’єднати зусилля віруючих РПЦ для запобігання розповсюдженню уніатства [290, арк. 112–113]. На вересневому пленумі він, звертаючись до начальника місцевого КДБ А. Шапаренка, говорив: “Вам слід діяти активніше щодо захисту державних інтересів” [291, арк. 17–19]. Відповідь останнього була такою: “Прийшов час брати ініціативу у свої руки” [291, арк. 40]. За повідомленням заступника голови облвиконкому З. Сухана від 28 липня 1989 р., в дорадянський період 49,6% населення Закарпаття сповідували греко-католицизм, 15,4% – православ’я, 14,3% – іудаїзм, 10,3% – протестантизм, 9,3% – римо-католицизм. Діяло понад 500 уніатських церков та 70 православних общин. У 1980-х рр. функціонувало 641 громада РПЦ – 71,1% від загальної кількості прихожан. Поряд з цим, діяло 84 общини реформаторської церкви, 47 – римо-католицької, 61 – протестантської (ЄХБ, АСД, ХВС), 1 методистська, 3 іудейських. 68 священників та 20 ченців УГКЦ діяли нелегально [122, арк. 42–47]. За словами обкомівського керівника Г. Бандровського, сказаними 25 червня 1989 р., прояви активізації УГКЦ траплялися у 70-и населених пунктах області. Від 500 віруючих із 12 сіл надійшло 100 колективних заяв про реєстрацію

громад. Лідери УГКЦ І. Маргітич, І. Семедій, П. Мадяр, В. Худа, М. Бескід, С. Гафич збільшили кількість літургій біля закритих церков, де заявляли про незаконність ліквідації їх конфесії у 1949 р. [122, арк. 44]. Наприкінці року, активізацію громад УГКЦ зафіксовано у 87 селах Закарпаття. Утворилося 12 центрів відродження греко-католицизму, звідки подано 21 заяву про відновлення діяльності храмів УГКЦ. Відтак, партійна верхівка вимагала від Уповноваженого у справах релігії В. Івашковича сприяння тому, щоб у ці населенні пункти скеровувалися найбільш досвідчені православні священики. Органам МВС і КДБ рекомендувалося посилити контроль за дотриманням законодавства про культу, а партійним організаціям на місцях активізувати профілактичну роботу з активом УГКЦ [119, арк. 38–39].

Ідеологічний керівник обкому С. Туряниця 17 листопада 1989 р. скеровував партапарат на розгортання кампанії дискредитації лідерів УГКЦ, на що був скерований робочий план № 0496 “Про активізацію діяльності прихильників уніатства та заходи щодо її нейтралізації” [122, арк. 44–49]. Комуністів турбувало й те, що за даними РПЦ 25% їх прихожан були таємними прихильниками УГКЦ, особливо у 13 селах, де православні священики були колишніми уніатами, або скомпрометували себе негідною поведінкою. Для ослаблення позицій УГКЦ обком вів постійний діалог з православним духовенством, дозволив реєстрацію ще 20 громадам РПЦ, 20 общинам єговістів, євангелістів, баптистів, адвентистів, п’ятидесятників та 7 РКЦ [122, арк. 2]. Натомість 15 аналогічних прохань греко-католиків знову було відхилено. Створення прес-центрів при усіх МК і РК, котрі інформували обком щодо розгортання релігійного відродження у греко-католицькому середовищі, посилено організацією пропагандистських груп, які працювали з прихожанами на місцях та діяльністю 31 комісії при райвиконкомах. Профілактовано понад 900 віруючих, 96 попереджено, 300 оштрафовано, 80 адміністративно покарано. До карної відповідальності притягнуто активістів УГКЦ Й. Терелю, С. Федора та М. Білея [122, арк. 3].

Відсутність помітного католицько-православного протистояння робило розгортання релігійного відродження Рівненській та Волинській областях подібними. Атеїстичні заходи компартапарату були незначними, що вказувало на лояльність РПЦ до правлячого режиму. За відсутності міжконфесійного протистояння, антирелігійна діяльність Волинського обкому трансформувалася у площину боротьби із антикомуністичними силами. Таємна підтримка домінуючих громад РПЦ та мала кількість общин УГКЦ концентрувала обком на боротьбі із національно-демократичним рухом. Офіційні партійні документи, датовані 18 липня 1989 р., повідомляли, що розробка нового “Закону про свободу совісті” не означала відмови від атеїстичної пропаганди. Малася на увазі лише перебудова роботи з віруючими у контексті позбавлення від догматизму та примітивізму, застосування діалогових форм спілкування у атмосфері співробітництва та взаєморозуміння. Однак, соціологічні дані вказували на сорокавідсотковий ріст байдужості до атеїзму. За таких умов атеїстична робота обкому скерувалася у русло “боротьби із консервативним духовенством та радикальними віруючими, які консолідувалися із націоналістичними елементами з метою дискредитації радянського ладу” [19, арк. 1–4]. У постанові обкому йшлося не так про боротьбу із релігійним відродженням, як про заходи щодо протиборства із національно налаштованими прихожанами усіх конфесій. На теренах Буковини у 1989 р. нараховувалося понад 30 греко-католицьких общин. Інформація ідеологічного відділу Чернівецького обкому 10 березня 1989 р. повідомляла, що “фанатично налаштовані уніати сприймають свободу совісті як нічим не регламентовану діяльність” [343, арк. 2]. У зв’язку з цим, партійна верхівка застерігала: легалізація УГКЦ категорично недопустима, позаяк носить політичне забарвлення, консолідує націоналістичні, антирадянські, антиросійські, прозахідні елементи та наносить удар по лояльних і миротворчих позиціях РПЦ. Відтак, обком зобов’язував місцевий партапарат не допускати проникнення в область проуніатських настроїв, особливо через родинні зв’язки із жителями сусідніх

областей та країн. Планувалося знешкоджувати спроби проведення таємних літургій, запобігати продажу католицької атрибутики та націоналістичної символіки, припинити розповсюдження літератури УГКЦ, яку подекуди можна було віднайти і у діючих православних храмах. 13 липня 1989 р. обком розповсюдив секретний документ КДБ “Про уніатську церкву”, який застерігав партапарат щодо “спроб екстремістських емісарів Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської та Закарпатської областей, за підтримки пропагандистських центрів Заходу і Ватикану, відродити діяльність УГКЦ” [341, арк. 12–13].

Загалом розпад компартійного ладу на західних землях України у 1989 р. набирав розмаху. КПРС, як становий хребет радянського устрою стрімко втрачала авторитет серед жителів регіону, спричинений наростаючою соціально-економічною кризою та оприлюдненням компартійних злочинів минулих десятиліть. Ініційована правлячою партією демократизація і гласність породжували зворотній ефект – дезінтеграцію монолітності партійних осередків і, як наслідок, зневіру громадськості у постулати комуністичної доктрини. Партію покинуло 1077 осіб, що на 920 більше ніж у 1988 р. Половинчасті реформи ЦК КПРС змушували обласні комітети продовжувати імітацію оновлення, позаяк справжнє їх виконання делегувало усю повноту політичної влади у руки радянських інституцій, що звужувало державну вагу самої партії. Свідчення втрати контролю КПРС над ключовими адміністративними установами знаходили вираження у результатах виборів до Верховної ради СРСР, які призводили до обрання опозиційних депутатів. Флагманом розгортання національно-демократичного руху та переростання його у визвольний залишалася Галичина, а передусім Львівщина. Вона демократизуюче впливала на увесь західноукраїнський регіон. Особливо це відчувалося у Тернопільській та Івано-Франківській областях, де стрімкий розвиток антикомуністичних тенденцій вказував на міцні патріотичні засади серед національно свідомої громадськості, а відтак на слабкі підвалини компартійного режиму. Розвиток

національно-демократичного руху на Волині та Рівненщині дещо відставав від галицького зразка, проте у другій половині року набрав обертів і демонстрував наростання антикомуністичних ознак. Найбільш загальмованими процеси демократизації були у Чернівецькій та Закарпатській областях, у яких однаково неоднорідна етнічна побудова спричиняла розпорошеність національно налаштованої громадськості і, як наслідок, міцні засади місцевих компартійних структур. Проте, у першому випадку патріотично налаштоване суспільство Буковини гартувалося у протистоянні з компартійною владою і засвідчувало наявність міцного антикомуністичного потенціалу. У другому випадку протистояння між національно-демократичними силами та партапаратом проявлялося слабо, носило здебільшого характер соціально-економічних вимог, а відтак виявляло локальні ознаки.

Але спільні ознаки антикомуністичної налаштованості серед жителів західних областей УРСР у 1989 р. почали виявлятися досить вагомо. Головну увагу, характерну усьому регіону, привертала політизація виробничих вимог та консолідація розрізнених неформальних об'єднань і їх трансформація у масову проукраїнську демократичну організацію – Народний рух України за перебудову. У поєднанні із обранням опозиційних КПРС народних депутатів до Верховної Ради СРСР, ці тенденції були ключовими звершеннями національно-визвольного руху українського народу у контексті розпаду радянського ладу в Західній Україні 1989 р.

РОЗДІЛ 5

КОМПАРТІЙНІ ОРГАНИ В УМОВАХ ОПОЗИЦІЇ

5.1. Дезінтеграція компартійного середовища

Поряд із значним погіршенням добробуту громадян СРСР 1990 рік приніс із собою знакову трансформацію їх політичного становища. Задумана союзною партійною верхівкою політреформа як поверхновий ремонт радянського ладу, відходила на другий план, поступаючись місцем національно-демократичному рухові. Залишалися у минулому такі поняття як прискорення та перебудова. Ставало зрозуміло, що компартійний режим доживає віку. Недаремно перший секретар Львівського обкому В. Секретарюк, виступаючи на XXVIII з'їзді КПУ, говорив: “Компартія України втрачає авангардну роль і йде позаду подій, коли намагається зупинити об'єктивні процеси” [397, арк. 6]. Неочікувано для влади демократичні новації виносили на поверхню безліч старанно прихованих економічних, соціальних, національних і релігійних проблем. Їх нагромадилося стільки, що подальше втаємничення вже не могли забезпечувати широко застосовувані компартійним режимом силові структури. Усвідомлення громадськістю антисупільної та антинаціональної суті КПРС перетворювало правлячу партію у головного винуватця усіх негараздів і розхитувало підвалини авторитарної системи у СРСР. Починалася руйнація теоретичних догм та ідеологічних стереотипів, виявляючи нежиттєздатність ленінського вчення та злочинність більшовицького режиму. Розуміння нелегітимності правлячої партії породжувало серед населення не тільки недовіру до її виробничої спромоги, а й розчарування у постулатах компартійної доктрини. Приміром, упродовж 1990 р. із вісімнадцятимільйонної армії комуністів СРСР, її ряди покинуло 1,8 млн. осіб, або 10%. На республіканському тлі із 3,3 млн. компартійців, членства в партії добровільно позбавилося 420 тис. осіб, або 7% [224,

акр. 25]. На тлі оприлюднення чисельних злочинів минулого робилася зрозумілою неприродність комуністичного ладу та його сумнівні політико-економічні засади.

Першими це усвідомлювали ті, хто вважалися соціальним фундаментом партії – робітники та селяни. Вихід робітництва з-під партійного контролю уможлиблював “Закон про трудові колективи” 1986 р., який породив РТК, що ставали осередками страйкового руху. Відтак, на зміну вимогам покращення матеріального становища приходять національні гасла, а згодом і визвольний рух. У таких умовах партія, продовжуючи імітувати втілення демократії, приходять до розуміння, що перетворюється у заручника власних починів, а її становище крокує до політичного фіаско. Тому, після непереконливої перемоги на минулорічних союзних виборах, партапарат робить ставку на березневі вибори до республіканської та місцевих рад, котрі були головною політичною ознакою 1990 р. За результатами минулорічних виборів до Верховної ради СРСР, КППС хоча і номінально, але вдавалось втримувати перевагу. Однак, вони засвідчили народження багатопартійності в країні, котра склала альтернативу правлячій партії. Остання принесла із собою плюралізм думок і поставила КППС у незвідані для неї демократичні умови. З огляду на те, що опозиційні спілки носили національний та антикомуністичний характер, проросійський компартійний космополітизм сильно програвав на тлі національно-визвольних прагнень поневолених народів Союзу РСР. Поряд з цим, сподівання обкомів покладалися на XXVIII з’їзди КППС та КПУ. Але союзний форум виявив потужну внутрішньопартійну кризу, що згодом трансформувалась у розкол. Він розділив партійне керівництво на три ворожі табори: консерваторів, радикалів та поміркованих. Не зважаючи на перемогу останніх, їх чільник М. Горбачов, починає втрачати важелі впливу. На його адресу неодноразово лунала критика і ставилося питання про звільнення. За схожим сценарієм розгортався з’їзд комуністів УРСР. Делегати надіялись, що союзне керівництво усвідомило шкідливість перебудови для компартійного

ладу. Український партапарат бажав реставрації застійного періоду, коли він звідав найкращі часи. Бажаючи реформаційного реверсу КПУ мала найвагоміший аргумент: подальше розгортання демократизації може спричинити розпад країни. Партапарат вимагав радикальних дій щодо припинення національного розбрату у регіонах республіки. Вона висловлювалася за збереження єдиної КПРС, таким чином відкинувши будь-які демократизаційні процеси в партії. Більшість делегатів зберігали вірність соціалістичному вибору та його марксистсько-ленінській основі. Соціальною базою партії залишався союз робітничого класу, селянства та інтелігенції. Принцип “демократичного централізму” продовжував бути визначальним. За партією було підтверджено роль політичного авангарду, здатного виконувати консолідуючу роль у суспільстві. З’їзд українських комуністів висловився проти переходу на ринкові умови, визнавши, що переведення підприємств на госпрозрахунок та самофінансування спричинило ігнорування інтересів споживача [195, арк. 71]. Незважаючи на те, що КПУ вперше отримала шанс унезалежнити партію і розробити власну програму та статут, ці питання так і залишилися не вирішеними. Хоча 51% делегатів виступив за самостійні установчі документи, решта злякалася реакції Москви. Тому з’їзд прийняв двояке рішення: КПУ повинна бути самостійною у складі КПРС. За це проголосувало 99% делегатів з’їзду [199, арк. 9]. Аналогічні подвійні стандарти панували і у ставленні до відновлення державності України. Номінально підтримавши “Декларацію про державний суверенітет України”, делегати демонстрували власну інтерпретацію її змісту. “З’їзд виступив за утвердження суверенної української державності, за єдиний Радянський Союз на основі нового союзного договору,” – говорилося у резолюції форуму [192, арк. 67]. Удару по компартійних сподіваннях на місцях завдав лютневий пленум ЦК КПРС 1990 р., який прийняв рішення відмовитися від монополії на владу і погодився на створення багатопартійної системи. III З’їзд народних депутатів СРСР, увівши посаду Президента СРСР, яким став М. Горбачов, скасував 6 статтю Конституції, у якій ішлося про керівну

роль КПРС. IV З'їзд прийняв ухвалу про концепцію нового союзного договору, підписання якого планувалося на квітень 1991 р. Проект угоди створення Союзу Радянських Суверенних Республік повинен був пройти легітимацію у ході всесоюзного референдуму 17 березня 1991 р..

У 1990 р. найбільшою у Західній Україні продовжувала залишатися парторганізація Львівської області. На партійному обліку знаходилося 94 тис. 545 осіб, що на 38 тис. 232 особи, або на 40,4% менше ніж минулоріч [202, арк. 15]. Рівненська партспілка налічувала 56 тис. 778 adeptів, позбувшись 5796 партійців, або 10,2% [266, арк. 13]. Чисельність волинської комуністичної організації нараховувала 52 тис. 934 члени КПРС, кількість яких змаліла на 4775 осіб, або на 9,02% [11, арк. 3–8]. Компартійна спілка Івано-Франківщини об'єднувала 46 тис. 615 членів КПРС, ряди якої покинуло 8904 особи, що на 19,1% менше ніж рік тому [79, арк. 1]. Партійна організація Тернопілля єднала 45 тис. 437 прихильників, кількість яких зменшилася на 5742 комуністи, або на 12,6% [309, арк. 15]. Кількість комуністів Закарпаття становила 46 тис. 631 член КПРС. Їх ряди покинув 4031 партієць, або 8,6% [138, арк. 13]. Чисельність комуністів Чернівеччини налічувала 42 тис. 995 членів партії, що на 7,7% менше ніж минулоріч, втративши 3338 прихильників [365, арк. 18]. Таким чином, на західноукраїнських землях у 1990 р. добровільно здали партійні квитки 70 тис. 818 комуністів – на 69 тис. 741 особу більше ніж у 1989 р. Якщо врахувати те, що кількість західноукраїнських комуністів налічувала 385 тис. 571 члена КПРС, то партійності позбавилося 18,3% комуністичних прихильників²⁰².

Через те фінансове становище обкомів Західної України ставало катастрофічним. Прибуткове сальдо вдавалося зберігати лише львівським парторганам, де на рахунках перебувало 10 тис. 515 тис. руб. [205, арк. 6], що дало змогу перерахувати до бюджету КПРС 1404 тис. руб. [205, арк. 8]. Але із запланованої суми партійних внесків у 9810 тис. руб., фактично надійшло

²⁰² Підраховано автором.

6626 тис. руб., що означало виконання плану на 67,5%. Фінансова скрута змушувала продавати партійне майно. Прибутки від реалізації меблів та іншого інвентарю склали 132,8 тис. руб., автотранспорту – 32,7 тис. руб. [205, арк. 83]. Наприкінці року ставали помітними намагання союзного центру поступово виводити грошові партійні активи з місцевого підпорядкування. Великі суми, під різними приводами, переказувалися у Москву і акумулювалися на рахунках ЦК. Поряд з цим, певна кількість завбачливих партійців, допущених до керування фінансовими потоками з метою формування бази для подальшого відродження партії, почала вкладати значні кошти в діяльність різного роду комерційних структур, які в цей період оформлювалися юридично та розпочинали діяльність. Зрозуміло, що далеко не всі авансовані гроші потрапляли за призначенням. Стрімке роздержавлення КПУ не могло не вносити деструктивного елементу в розподіл партійних коштів. Їх величина привертала увагу тієї частини парткерівників, яка передбачала партійне фіаско, а відтак позиціонувала себе майбутніми бізнесменами.

Решта компартійних організацій Західної України були збитковими. Рівненський обком отримав 4 млн. 3 тис. руб., а витратив 4 млн. 469,2 тис. руб. та 2 млн. 221,2 тис. руб. допомоги із бюджету КПРС [266, арк. 13]. Аналіз причини збіднення компартійної спілки Рівненщини дозволив у жовтні 1990 р. секретареві обкому В. Луценку так з'ясувати ключову причину партійних нестатків: “Суттєве зменшення рівня прибутків пов’язане із скороченням чисельності парторганізацій” [267, арк. 86]. Шукаючи кошти для виживання, 27 березня 1990 р. керуючий справами Рівненського обкому Р. Семенюк, опираючись на дозвіл ЦК КПУ, завізував постанову секретаріату, котра дозволяла передачу в оренду компартійних приміщень [263, арк. 18]. Фінансова скрута примушувала партапарат займатися комерційною діяльністю. Проникнення приватновласницьких відносин у комуністичні структури добре ілюструвала постанова бюро від 16 жовтня 1990 р. На основі колишнього державного виробничо-торгівельного

об'єднання “Облмісцепром”, згодом перейменованого у “Горинь”, було створено комерційну асоціацію “РІКА”, куди на дольових паях входили компартійні керівники. Вона стала складовою частиною республіканського об'єднання “Укрмісцепром”, контрольованого київським партапаратом. Тоді ж у всі міськкоми та райкоми було направлено листа щодо організації комуністичних комерційних структур на місцях [261, арк. 75–76]. На партрахунках Волинського обкому поступило 6 млн. 401,3 руб., витрачено – 6 млн. 506 тис. крб в тому числі 2 млн. 158 тис. руб. допомоги із бюджету КПРС [26, арк. 20]. Відтак, ЦК КПУ 14 червня 1990 р. надіслав розпорядження згідно з яким скасовувалися тривалі відпустки, ліквідовувалися погодинні оплати викладачам УМЛ, відмінялися надбавки за довгострокові відрядження усім працівникам партапарату, усовувалася практика оплати з партійного бюджету за перепідготовку кадрів на підприємствах та в установах області [25, арк. 17–19]. На партійних рахунках Івано-франківського обкому перебувало 5 млн. 473,1 тис. руб. прибутків. Тоді як видатки становили 6 млн. 973,3 руб. Тому із скарбниці ЦК КПУ поступило 2 млн. 151,8 руб., котрі ледве залатали фінансову прогалину [83, арк. 29]. Як наслідок, асигнування на будівництво зменшувалися на 65%, придбання обладнання – на 57%. Автобаза скорочувалася на 23 одиниці і переводилася на самофінансування [68, арк. 44–47]. Не додавав оптимізму секретар Івано-Франківського обкому В. Полонін, який наприкінці року радив не покладатися на союзню, а особливо республіканську допомогу, позаяк нестача у прибутках ЦК КПУ налічувала 63 млн. руб. [68, арк. 47]. Тому 10 жовтня 1990 р. обком прийняв постанову “Про організацію комерційної діяльності в партійних органах області”. Так, на базі ГПЦ було створено МП “Іфако”, де засновником була компартійна спілка Івано-Франківщини [75, арк. 14]. Крім того, викуплено чеську технологічну базу будівництва газопроводу у Долині, житлове містечко польських будівельників у Богородчанах, цегельні заводи ВО “Агробуд” у Надвірнянському і Рогатинському районах. Планувалося збудувати готель у

Яремче на 400 місць та створити мережу кабельного телебачення у Івано-Франківську. Цим займалися комерційні структури, фундатором яких були номенклатурні особи. У ці проекти івано-франківський партапарат вкладав 6 млн. руб. кредиту, наданого ЦК КПУ [75, арк. 24–25].

Річні прибутки Тернопільського обкому налічували 4 млн. 836,1 тис. руб. Видатки налічували 6 млн. 833,4 тис. руб. Тому ЦК КПУ довелося виділити 1 млн. 966,5 руб. допомоги [309, арк. 31]. За підрахунками другого секретаря обкому Тернопілля Н. Миколоюка, у серпні 1990 р. дефіцит партійного бюджету налічував 2,4 млн. руб. Стратегія виживання полягала у активній комерційній діяльності, котру уможлиблювала значна матеріальна база облпарторганізації [304, арк. 137]. 29 листопада 1990 р. організовано МП “Іскра”. Воно отримало право надавати в оренду обкомівський транспорт, використовувати його ремонтну базу та гаражі. Тоді ж виконком зареєстрував МП “НІКС”, котре брало на себе зобов’язання надавати навчально-інформаційні послуги та постачати комп’ютерні системи [306, арк. 140–146]. На партійних рахунках Закарпаття перебувало 5 млн. 130,1 тис. руб. прибутків. Видатки склали 5 млн. 815,9 тис. руб. Тому у ЦК КПУ було позичено 1 млн. 818,2 тис. руб. [141, арк. 8]. Чернівецький обком спромігся заробити 4 млн. 44,4 тис. руб. Видатки склали 4 млн. 366,7 тис. руб. Таким чином, від’ємне сальдо сягало 278 тис. руб. Однак для покриття усіх фінансових прогалин обкому доводилося позичати 1 млн. 703,2 руб. у союзного керівництва [357, арк. 8]. Утім, сказане не торкалось заробітної плати партійної верхівки. Наприкінці 1990 р. перший секретар обкому заробляв 750 руб. за місяць, другий секретар отримував 650 руб., секретарі – 600 руб., помічники – 455 руб., заввідділами – 525 руб., заступники – 455 руб., завсекторами – 405 руб., інструктори – 355 руб., відповідальні організатори – 375 руб., керуючий справами – 525 руб., головний бухгалтер – 405 руб., голова КПК – 525 руб. Міські та районні партпрацівники отримували від 525 руб. до 305 руб. [357, арк. 10–1]. Для порівняння: середня

заробітна плата у промисловості сягала 233 руб., у сільському господарстві 218 руб. [418, с. 50].

Як зазначалося вище, реформування політичного устрою СРСР, розпочатого на XIX Всесоюзній партконференції, отримувало зворотний ефект. Наповнення реальним політичним змістом діяльності рад призводило до втрати КПРС впливу на них. Забуте комуністичне гасло “Вся влада Радам!” позбавляло комуністичну партію влади. За комуністичним задумом, врятувати становище повинні були регіональні вибори. Концептуальні підходи комуністів до виборів було викладено 8 грудня 1989 р. у матеріалі підготованому ідеологічним відділом ЦК КПУ “Про партійно-політичне забезпечення виборів народних депутатів УРСР”. У зазначеному документі наголошувалося: передвиборча боротьба проходитиме за умов ускладнення суспільно-політичної обстановки як у країні в цілому, так і в республіці. “По суті йде блокування усіх сил, які виступають проти лінії партії” – говорилося в документі [179, арк. 173]. Результати виборів свідчили, що кінець компартійному пануванню у Західній Україні прийшов 4 березня 1990 р. Проте, не всюди він був синхронним. Найбільшого розмаху позбавлення КПРС владного становища набирало у Галичині. Процес розпаду комуністичного ладу очолювала Львівська область, за якою йшли Івано-Франківщина і Тернопілля, де перемога національних сил відбулася на усіх регіональних рівнях. За ними слідувала Волинь, де у Рівненській та Волинській областях народні висуванці здобули перемогу на міському рівні. Замикали перелік Закарпаття та Буковина. У Закарпатській та Чернівецькій областях партапарату вдалося вибороти номінальну перемогу, однак швидка суспільна декомунізація завадила комуністам зберегти панівний статус. Як наслідок, наприкінці 1990 р. усі західноукраїнські обкоми визнали власне політичне фіаско.

Наприклад, всього до обласної, міських, районних, сільських і селищних рад Львівщини обрано 13 тис. 029 депутатів. З них комуністів – 4324, або 33,3%. Відразу після виборів із КПРС вийшло 1318 депутатів.

Відтак, частка комуністів у депутатському корпусі Львівщини знизилася до 3024 осіб, або 29,2%. До обласної ради обрано 199 депутатів, з них 70 комуністів, що становило 34,1%. Після виходу з партії 38-х депутатів, представників КПУ залишилося 32, або 15,5%. До міської ради потрапило 146 депутатів, комуністів – 32 (21,2%). З них вибуло з КПРС 17, залишилося 15 (10,2%). До районних рад Львова увійшов 531 депутат, з них членів компартії – 154 (29%). Залишив компартійні ряди 71 депутат, після чого членів КПРС стало 83, або 15,6% [200, арк. 15–17]. До районних рад області обрано 1073 депутати, серед них 618 комуністів, або 59,2%. Вийшли з КПРС 165 осіб. Отже, 453 компартійці – депутати райрад, становили 42,2% їх загальної кількості. До сільських рад було обрано 900, селищних – 521 депутата, з них комуністів 288 (32%) і 2 (0,3%) [200, арк. 57].

Масштаби поразки були настільки очевидними, що перший секретар обкому В. Секретарюк був змушений визнати: “КПУ немає місця у суверенній державі, яку хочуть побудувати політичні керівники нових структур” [228, акр. 69]. Істотним наслідком переростання національно-демократичного руху у національно-визвольний були вибори до республіканського парламенту. Їх ключовий результат: трансформація Верховної ради УРСР дванадцятого скликання у Верховну Раду України першого скликання. Вперше за історію українського парламентаризму до її складу потрапила антикомуністична опозиція, котра отримала можливість беззбройним шляхом ліквідувати компартійний лад в Україні і увільнити республіку від російського панування. Та й комуністична більшість вже не була тією державною силою, котра уможлиблювала її беззаперечну політичну домінанту. Вона не мала надійної союзної підтримки і допомоги силових структур. Доповідаючи на нараді перших секретарів обкому 27 травня 1990 р. у ЦК КПУ, комуністичний керівник Івано-Франківщини З. Куравський визнавав: парторганізація потерпіла фіаско. На 12 мандатів до Верховної Ради України обрано 11 представників національно-демократичних формувань. Не менш переконливою була перемога

регіонального рівня. У 137 округах виборів до обласної ради депутатські посвідчення отримали 110 висуванців демократичного блоку, або 80,2%. Сюди потрапило лише 4 партійні працівники. У міській раді антикомуністичні сили склали 87% її депутатського корпусу. У семи із сімнадцяти міських і районних рад, прошарок комуністів ледве сягав 10%. З 397 селищних і сільських рад, 348 очолювали прихильники антикомуністичних сил, або 87%. Закономірно, що така виразна перемога патріотично налаштованої громадськості спричиняла не завжди аргументовану кадрову політику новообраних керівників. Її причиною був багатолітній антагонізм, породжений авторитарним комуністичним пануванням, котрому відтепер прийшов край. Тому зміна влади проходила боляче, в першу чергу для тих керівників, які позиціонувалися суспільством як прокомуністичні, а відтак проросійські. Обурення партапарату викликало те, що на ключові радянські та господарсько-адміністративні посади не призначалися особи не української національності або вихідці із Східної України та Росії. За таким принципом було забалотовано 6 із семи керівників облвиконкому та КНК. Із 19 завідувачів, начальників відділів та управлінь не затверджено 11. Звільнено 43 керівника різноманітних районних управлінь [73, арк. 1–4].

Протизаконне втручання партії у передвиборний процес 1990 р. підтверджував у інтерв'ю заступник голови Крайової ради НРУ у Тернопільській області В. Турецький. Він наголошував: “На комуністів – членів виборчих дільниць, чинився тиск з боку їх партійного начальства. Тому мали місце перешкоди у реєстрації кандидатів від демократичного блоку та спроби фальсифікувати результати виборів. За таких умов національно спрямовані об'єднання виступали єдиним фронтом, до складу якого входили НРУ, УГС, СНУМ, “Меморіал-2”, “Дума” і “Вертеп”. Використовуючи єдину зареєстровану опозиційну спілку – ТУМ, лідери неформальних товариств робили усе можливе, щоб стати кандидатами і взяти участь у виборах” [836]. Сказане підтверджувало опитування 3 тис. виборців

Тернопільщини, котре 28 лютого здійснив обкомівський ГПЦ. Воно продемонструвало дійсне передвиборне становище КПУ. 73% респондентів підтримували гасло “Ради – без комуністів!” Обговорюючи наслідки виборів, перший секретар Тернопільського обкому В. Острожинський, на XXIII обласній партконференції 2 червня 1990 р. намагався подати втрату КПУ монополії на політичну владу як її доказову перемогу. “Результати виборів, – говорив доповідач, – показали високий політичний потенціал обласної парторганізації. Члени КПРС складають 63% у обласній, 72,6% у районних, 52% у сільських радах”. Однак, він зігнував 70,9% мандатів, здобутих національно-демократичними силами Тернополя та швидку декомунізацію обласної, районних та сільських радянських інституцій. Його тішило те, що у 13 районах головами райрад обрані перші секретарі райкомів, в одному – другий, у двох – господарські керівники [303, арк. 155]. Єдине, що визнав оратор – цілковиту поразку до виборів у Верховну Раду УРСР, яка була настільки очевидною, що її замовчування виглядало безглуздо [300, арк. 20–21]. Оцінюючи наслідки виборів, газета міськради “Тернопіль вечірній”, словами аспіранта ВПШ при ЦК ВЛКСМ В. Левченка, писала: “Наслідки виборів дають підставу зробити висновок, що вирішальною силою буде Рух” [660, с. 4].

Про курування партійною верхівкою Рівненщини виборів до місцевих рад розповідав у інтерв’ю член НРУ Р. Омельчук. “Вибори 1990 р., – пригадував він, – були контрольованими КПРС. Обкомівці проводили чисельні збори трудових колективів, куди працівники, під тиском адміністрації, йшли обов’язково. Тут зав’язувалися гострі дискусії, де партійні висуванці не були на висоті. Доходило і до сутичок. Так сталося на рівненському ВО “Азот”, де рухівці силою зірвали виступ другого секретаря міськкому В. Бербенця. Тоді партапаратники чинили тиск на голів виборчих комісій через парторгів організацій, де ті працювали. Так не було зареєстровано кандидатуру інженера РАЕС І. Даньківа. А за компартійного висуванця – першого секретаря Володимирецького райкому С. Камінчука

фіктивно проголосувало 3 тис. солдатів, котрі на даний момент проходили строкову службу у ЧССР” [835]. Підсумки виборів партійна верхівка Рівненщини підводила на квітневому пленумі. За її підрахунком, до облради потрапило 80% комуністів, рівненської міськради – 63%, районних рад – 71%. Обласну раду очолив перший секретар обкому П. Прищепа. 14 із 15 перших секретарів райкомів стали головами районних рад. Ця кількісна перевага була представлена як народний вибір [258, арк. 6]. Втім, згідно з інформацією працівника ідеологічного відділу обкому М. Кривого від 15 червня 1990 р., мандати до Верховної Ради України виборола антикомуністична більшість. Серед депутатів облради було 23 представники НРУ та 90 рухівців у міськраді. Це дозволило на першій сесії міської ради сформувати її президію та виконавчий комітет, а також керівний склад відділів і управлінь переважно з прихильників національно-демократичних сил [262, арк. 48]. Таким чином, виразником державотворчих прагнень жителів Рівненщини була рівненська міська рада. Незважаючи на те, що до її складу потрапило 63% членів КППС, вони швидко декомунізувалися і взяли курс на загальну департизацію. Згодом більша їх частина покинула партійні лави, влившись у розбудову української державності [257, арк. 15]. Тому на жовтневому пленумі партійний керманіч Рівненської області закликав не заспокоюватися. “Адже серед комуністів-депутатів, – говорив він, – багато таких, котрі стали народними обранцями, критикуючи партію та відступаючи від її позицій” [258, арк. 15]. Подальше розгортання подій засвідчувало обґрунтованість його застережень. Не зважаючи на те, що у червні 1990 р. Рівненським обкомом було розроблено документ із восьми розділів щодо збереження ваги у виборних органах області [262, арк. 49], наприкінці року партапарат визнавав, що у Рівне та багатьох районах області комуністи вибори програли [257, арк. 8]. 15 березня 1990 р. секретар Волинського обкому С. Купріянов ознайомив членів бюро із виконанням постанови ЦК КПУ “Про роботу прокуратури і МВС УРСР щодо зміцнення правопорядку” у контексті проведення виборів. За результатами його

виконання не допущено проведення 11 мітингів та страйків та притягнуто до відповідальності 13 осіб [24, арк. 12]. На шпальтах компартійної преси було опубліковано 27 статей, дискредитуючих національно-визвольних рух українського народу в минулому і його сьогоденних представників [767, с. 3]. Однак, депутатами Верховної Ради стали шість національно налаштованих висуванців, а троє комуністів залишалися у меншості [24, арк. 4]. До обласної ради потрапило 87% членів КПРС, районних рад – 53,4 % [7, арк. 70]. Серед 76 депутатів облради опинилися 14 із 17-ти перших секретарів РК [24, арк. 5]. Проте, багато депутатів-комуністів залишалися такими лише на папері. Особливо це стосувалося представників радянських і виконавчих інституцій та господарських керівників, котрі увільнялися від компартійної опіки і, відчувши смак влади, переставали виконувати обкомівські вказівки. Доходило до того, що перший секретар обкому усно попереджав кожного депутата-комуніста про його подвійну відповідальність – перед виборцями та партією [8, арк. 18]. Але застороги не допомагали, позаяк народні обранці відчували себе більше депутатами, ніж комуністами. Тому наприкінці 1990 р., перший секретар Волинського обкому В. Блаженчук з трибуни ХХІV облпартконференції змушений був визнати, що обласна парторганізація зазнала фіаско [8, арк. 13].

Найбільш прокомуністичними результати виборів були у Закарпатті та Буковині – регіонах із неоднорідним етнічним складом, що й дозволяло комуністам тимчасово зберігати перевагу. Однак і тут вони не були беззаперечними. Соціологічне опитування, проведене у переддень виборів ідеологічним відділом обкому, охоплювало 1330 осіб, що представляли 53 трудові колективи із 87 міст та сіл Закарпаття. 47,5% респондентів становили службовці, 31% – робітники, 16,5% – селяни. На запитання, кому б ви віддали свій голос, 50% опитуваних назвало керівників підприємств, 30% – партійних очільників, 20% – лідерів неформальних організацій [137, арк. 2–5]. Як наслідок, до обласної ради Закарпаття потрапило 95,1% комуністів. Депутатами міських і районних рад стало 75,6% членів КПРС. Серед

депутатів сільських та селищних рад комуністи налічували 24,6% депутатського корпусу [136, арк. 3–6]. 4 квітня 1990 р. керівник Закарпатського обкому М. Волощук доповідав присутнім, що головами обласної, міських та районних рад стали керівні комуністи: обласну очолював перший секретар, а 10 із 15 райрад – перші секретарі райкомів. Депутати Верховної Ради УРСР – це знані компартійні, силові та господарські керівники Закарпатської області [129, арк. 20]. Втім, автор нарікав, що у передвиборній боротьбі активізували діяльність націоналістичні формування Закарпаття, зокрема НРУ, ТУМ і ТУКЗ. Перші закликали голосувати за українців – безпартійних висуванців від Демократичного блоку. Другі – за кандидатів-угорців [136, арк. 5]. Виходило так, що люди віддавали перевагу комуністам середньої та низової партійних ланок, господарським керівникам, освітянам, науковцям, а подекуди, і лідерам національно-демократичних спілок. До депутатського корпусу Чернівецької обласної ради потрапило 98,8% комуністів, міської – 79,3%, районних, селищних та сільських рад – 83,7% компартійних висуванців. Обласну раду очолював перший секретар обкому, майже усі районні ради – керівники райкомів, більшість селищних та сільських рад – компартійні та господарські керівники середнього рівня. Аналогічно і до Верховної Ради України. Жоден з них не увійшов до “Народної ради”, наповнивши комуністичну або близькі до неї парламентські фракції. Аналізуючи причини поразки, професор О. Панчук та сторінках “Буковинського вісника” зазначав, що на тлі різноетнічного населення Буковини партапаратіві вдавалося втілювати лозунг, котрий привів до влади не одного узурпатора – “Розділяй і володарюй!” Здійснюючи тиск через дирекції підприємств та виборчі комісії, партійна верхівка зуміла дезорганізувати молоду буковинську демократію. Вона залякувала єврейське населення погромами з боку українських національно-демократичних сил, росіян лякала рухівським націоналістичним тиском, а українців лякала румунсько-молдавськими задумами фізично нищити автохтонне населення Буковини. “Однак, потяг народу до свободи і

незалежності не зупинити, а спроби відновити диктатуру матимуть румунський фінал,” – завершував публікацію зазначений автор [700, с. 4].

Усвідомлюючи це, на травневому пленумі керівник Першотравневого РК Чернівців А. Федоренко пропонував переглянути взаємостосунки із облвиконкомом і перевести їх із площини “партія над радами” у площину “партія у радах” [349, арк. 5]. 25 червня 1990 р. 72 робітники ВО “Кварц”, очолювані Білявським, направили до Верховної Ради телеграму: “Вимагаємо, щоб представники Буковини перейшли на демократичну сторону, тому що народ не з комуністами і нащадки їм цього не пробачать” [345, арк. 148]. 3 липня перед приміщенням президії Верховної ради мешканець села Брусниця Кіцманського району Журавель та робітник Чернівецького цегельного заводу № 1 розмістили плакати із гаслами: “Ганьба народним депутатам від Буковини!”, “Буковинські депутати – зрадники українською народу!”. Коли їх розшукали працівники чернівецького партапарату, вони відповіли: “Ви не за самостійну Україну і життя на Буковині вам не буде” [345, арк. 148]. Як наслідок, завдяки парламентській боротьбі депутатів від Західної України, які становили кістяк “Народної ради”, найбільшим державотворчим досягнення ВРУ у 1990 р., було проголошення “Декларації про державний суверенітет України” 16 липня 1990 р. Тут були зафіксовані найважливіші положення, що віддзеркалювали зміст поняття державної суверенності, котрий визначався як верховенство і неподільність влади республіки у межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Це програма побудови незалежної країни, що вливалася у процес утворення національних держав на теренах занепадаючої комуністичної імперії. Він отримав назву “парад суверенітетів” і охоплював усі 15 республік СРСР.

Поразка на виборах 1990 р. закономірно трансформувала західноукраїнський партапарат у опозиційну політичну силу. Її наслідком було поглиблення реорганізації партійних інституцій, котре радше нагадувало розпад. Якщо у 1988 р. львівський апарат обкому налічував 118 працівників, то у 1990 р. – 65, втративши 55% особового складу.

Кількість працівників міськкомів змаліла на 40%. У райкомах скорочення відбулося на 65% [191, арк. 9–10]. Кількість відповідальних працівників Рівненського обкому зменшилась на 40%. У штатному розписі залишалось 4 посади секретарів, що на 20% менше ніж на початку перебудови. На 50% скорочувалась і реорганізовувалась кількість відділів. У районних райкомах і міськкомах залишалось по три секретарі і стільки ж відділів, відтепер названих комісіями і секторами. Скасовувалися посади інструкторів, а кількість відповідальних і технічних працівників зменшувалась на 172 особи, або на 41%. У штатах МК і РК залишалось 11–12 працівників. Особливою була ситуація з обласними міськкомами, робота яких дублювалася з роботою обкому. ЦК КПУ наполягав на скасуванні їх діяльності і утворенні при обкомах рад секретарів міських парторганізацій. Однак, з огляду на складність політичної ситуації у великих містах УРСР, виконання цього рішення було призупинене. Обласні міськкоми залишалися працювати, скоротивши власну чисельність від 34 до 20 працівників. Звільненим секретарям дозволялося поєднувати партійну та господарську діяльність [258, арк. 86–87]. На 30% скоротився документообіг. 20 грудня 1990 р. відбулася реорганізація обласного партійного видання – газети “Червоний прапор”. Справа у тому, що 29 листопада облрада прийняла рішення про заснування власної періодики. Більшість компартійних газет втрачали комуністичний статус і переходили у юрисдикцію місцевих рад. Для того, щоб зберегти періодичні видання, партапарат змушений був перереєструвати їх, здебільшого, поступаючись матеріальною базою та редакційними колегіями [261, арк. 114]. Скорочення чисельності Волинського обкому сягало від 30% до 40%. Тут залишалось 39 штатних постів [24, арк. 20]. Залишилися в минулому УМЛ та курси партійних і радянських працівників [24, арк. 33–35]. Для обслуговуючого персоналу передбачалося 13 посад в обкомі, 11 – у архіві, 6 у – ГПЦ, 23 – у бібліотеці. У міськкомах та райкомах залишилося від 10 до 13 штатних посад [10, арк. 57–61]. Документообіг та кількість засідань зменшилися на 50% [8, арк. 38].

Припиняли існування районні інформаційно-пропагандистські групи [9, арк. 117]. Кількість слухачів ГПЦ скоротилася на 70% [24, арк. 38]. Відтепер дозволявся перехід комуністів з однієї парторганізації в іншу, самопозбавлення членства в партії фіксувалося у єдиній графі “вибув із партії” без вказування причини, закінчувався підрахунок комуністів за національністю, фахом, статтю та соціальною приналежністю. Усі партійні посади ставали виборними [24, арк. 47–52].

Реорганізацію партійної побудови Івано-Франківщини добре висвітлював на листопадовій конференції перший секретар обкому З. Куравський. Він нарікав на те, що доводилося перебудовуватися “на марші”, а тому багато втрачати. Обкомівський штатний розпис скорочувався на 25% керівного складу, 43,2% – технічного, 37,2% – обслуговуючого, або на 89 осіб. Апарати міськкомів та райкомів Прикарпаття зменшилися на 35,4%, а обслуговуючий персонал на 42,3% [64, арк. 10–15]. 14 листопада 1990 р. завідувач загальним відділом Ю. Шостак завізував постанову бюро обкому, що розмежовувала функції чотирьох його секретарів. Віднині перший секретар здійснював загальне керівництво та забезпечував зв’язок із депутатами-комуністами і парторганами військових частин, управління КДБ та міліції. Другий – курував організаційно-кадрову діяльність, третій – займався проблемами народного господарства, четвертий – ідеологічними питаннями [64, арк. 36–38]. Не зміцнювало партійні ряди і те, що наприкінці 1990 р. ключові обкомівські пости залишали найбільш досвідчені функціонери [64, арк. 31]. Колишні пацієнти обкомівської лікарні “Облліксанупра” відтепер обслуговувалися за місцем проживання у зв’язку з ліквідацією такої [67, арк. 55]. Внаслідок заснування періодичного видання Івано-Франківської облради “Галичина” не на користь партії відбувся розподіл редакційного колективу та майна комуністичної газети “Прикарпатська правда”. Стрімке падіння її накладу та відчуження половини матеріально-технічної бази ставило видавництво на межу фінансового краху [64, арк. 25]. Згідно з рішенням облвиконкому, 11 вересня 1990 р. редакцію

газети “Прикарпатська правда” було виселено із займаного приміщення, котре знаходилося на балансі міськвиконкому [68, арк. 33]. Подібне коїлося і з районною та виробничою періодикою. Упродовж зазначеного року партійна верхівка змушена перереєструвати усі районки, більшість майна котрих переходили у підпорядкування місцевих рад. В одних випадках вони поділялися між компартійними та радянськими інституціями, в інших – відчужувалися на користь місцевої влади.

Переставала бути комуністичною й виробнича періодика. На тлі департизаційних процесів вона декомунізувалася і переходила у власність трудових колективів. Наприклад, на території Івано-Франківської області у 1990 р. виходило 11 друкованих органів політичних партій, 14 газет рад народних депутатів, 4 спільних видання партій та рад, 2 незалежні часописи, 1 молодіжне видання, 12 видань виробничої періодики, 3 друковані органи профспілок та 2 тижневики громадських асоціацій [68, арк. 89]. У відсотковому відношенні на 85% – це преса антикомуністичного спрямування, на зразок газети “Галичина”, котра писала в одній із статей: “Знаходячись в умовах опозиції, КПУ прагне зберегти труп комуністичної імперії, яка веде до знищення української нації” [555, с. 4]. Обкомівська структура Тернопілля змаліла на 40%, або до 41 працівника. 28 серпня 1990 р. постанова бюро скоротила кількість райкомівців на 35% і залишила у штатному розписі 11 – 14 працівників. Номенклатура міськкомів скорчувалася на 42%, тобто до 17 осіб. Загалом, у ОК, МК та РК Тернопільської області посади втратили 193 осіб, або 36% їх колишньої кількості [304, арк. 135–136]. Доволі жорстка боротьба точилася довкола розподілу партійних періодичних видань. Новопосталі ради не мали наміру ділити шпальти газет із компартійними органами. Тому серед перших їх кроків, було питання про власну пресу у напрямку департизації райкомівських газет. Однак, закон був на боці партапарату, позаяк зберігав за ним право власності. Відтак, на початках радянські інституції Тернопілля спільно використовували партійну пресу. Втім, швидка редакційна

декомунізація настільки звужувала сегмент компартійної участі, що майже усі районки та заводські стіннівки переходили у власність рад та трудових колективів. Це викликало лавину судових позовів облпартапарату, котрий апелював до “Закону про пресу”. Проте, більшість тяжб так і не досягали бажаної мети, позаяк наштотувалися на опір працівників газет, що не бажали бути у компартійному підпорядкуванні і тому ліквідували комуністичні осередки.

Виявом ілюзорності перемоги комуністів Закарпаття на виборах 1990 р. було зменшення кадрового складу партійних структур. Апарат обкому партії зменшувався на 20 працівників, або на 35%. З урахуванням минулорічного скорочення, кількість обкомівців змаліла на 52% і становила 37 осіб. Віднині співробітники парторганів мали займатися лише пропагандистською діяльністю. Паралельно зменшувалася кількість обкомівського персоналу на 27 осіб, або на 49%. Міськкомівська та райкомівська чисельність змаліла на 125 посад, або на 40% керівного складу. У штатах МК та РК залишалося по 2–3 секретарі, 3–4 політорганизатори та консультанти. Всього 10–14 осіб [134, арк. 67–70]. Викладання в УМЛ переводилося на заочну форму, а його мукачівська та хустська філії перестали існувати [139, арк. 40]. 24 вересня відбулася перереєстрація обкомівського періодичного видання “Закарпатська правда” і угорськомовного варіанту газети “Карпати ігас со” та російськомовної прокомуністичної газети “Єдинство” [139, арк. 75]. Це означало, що право на життя отримало окреме видання облради Закарпаття, перші номери якого побачили світ 1 січня 1991 р. [139, арк. 92]. У контексті реорганізації Чернівецького обкому загальна чисельність його працівників скоротилася від 67 до 37 осіб керівництва і 17 технічних працівників, або на 44,8%. Кількість відділів зменшилася вдвічі. У порівнянні із 1985 р., об’єми документації зменшилися у п’ять разів, а загальна чисельність постанов у три. Чисельність адміністративно-господарських рішень бюро та секретаріату обкому змаліла на 40% [345, арк. 14]. Апарати райкомів Чернівецьчини скорочувалися на 38%–40%, залишивши у своєму

підпорядкування від 16 до 21 працівника [351, арк. 9]. У штаті міськкомів спочатку планувалося залишити 42 працівники, скоротивши 16 посад, але 13 квітня 1990 р. прийнято рішення про ліквідацію Чернівецького міськкому КПУ [357, арк. 3]. 27 серпня обком змушений перереєструвати періодичне видання “Радянська Буковина”, як наслідок організації газети обласної ради “Буковинське віче”. Румуномовне видання “Зориле Буковиней” зберігало подвійне обкомівсько-облрадівське підпорядкування. Молодіжна газета “Молодий буковинець” передавалася на баланс обкому ЛКСМУ [350, арк. 5].

Закономірно, що децентралізація керівних органів партійної влади у західних областях УРСР 1990 р. відбувалася з огляду на результати виборів. Особливо гостро у Галичині, за якою слідували Волинь, Закарпаття та Буковина. Яскравим виявом розколу у верхньому ешелоні львівської партійної влади була добровільна відмова першого секретаря обкому Я. Погребняка виконувати посадові обов’язки “у зв’язку з необранням депутатом Верховної Ради УРСР та надмірним психологічним напруженням”. Такий крок став наслідком суперечки у керівному партійному середовищі Львівщини, котре звинувачувало Я. Погребняка у розпаді облпарторганізації та у заграванні з новообраною владою. 14 квітня 1990 р. пленум обкому задовільнив клопотання прохача і кулуарно обрав новим партійним керманічем В. Секретарюка [215, арк. 17–18]. Цей палацовий переворот засвідчив глибоку партійну кризу. 36 партійних організацій області засудили обрання нового керівника ОК за старим сценарієм. Партком ВО “Сірка” заявляв, що у партійному провалі винні усі члени обкому. Комуністи НВО “РЕМА” пропонували не конфронтувати із новою владою, котра терпляче ставилася до Я. Погребняка [198, арк. 17–19]. Партком інституту “Львівпромпроект” виступав за переобрання усіх керівних парторганів області. Комуністи львівського ПТУ № 22 стверджували, що В. Секретарюк “людина з часів застою і мислити по-новому не може” [198, арк. 20–21].

Як бачимо, внутрішньопартійні тенденції у Львівській області 1990 р. набирали ознак виживання. Однією із основних причин такого стану, на думку партапарату, було необґрунтоване розмежування функцій партійних, радянських і господарських інституцій. Це спричиняло усунення парткомітетів від керівництва. Тому співпраця з опозиційними партіями ставала вимушеною необхідністю. Керівництво Львівського обкому неодноразово зверталося до облради та облвиконкому з пропозиціями про об'єднання можливостей для подолання кризового стану, але відповіді так і не отримало [203, арк. 155]. Проблема політичного виживання змушувала компартапарат до співпраці із страйкомами. “Необхідно налагоджувати контакти з комітетами робітничого контролю та страйковими комітетами,” – йшлося у постанові Львівського міськкому від 21 квітня 1990 р. [203, арк. 162]. Інерційно позиціонуючи себе керівником області, обком розробив комплекс заходів, у якому передбачалася участь досвідчених комуністів-господарників у роботі обласних інституцій [203, арк. 156]. Одним з таких прикладів є пропозиція щодо утворення Фонду розвитку карпатського регіону, яка була задекларована на союзному рівні. Істинне призначення цієї ініціативи демонструвала таємна пояснювальна записка датована серпнем 1990 р. У ній говорилося: “Найважливішим партійним завданням є відродження авторитету партійних органів серед широких народних мас” [204, арк. 4]. Активну діяльність львівські компартійні органи розгортали у напрямку протистояння приватизації житла, започаткованій обласною виконавчою владою. В інструкції “Деякі зауваження до проекту приватизації житла” від 22 вересня 1990 р. йшлося, що ця програма не що інше, як спроба відібрати у трудящих частину їх коштів. Закінчувалася настанова так: “Застосовувати приватизацію не можна. Це приведе до погіршення житлових умов та добробуту мешканців Львова” [204, арк. 29–37]. Однак політична прихильність останніх була не на боці партапарату. Соціологічне опитування, проведене політичним центром Львівського обкому 21 березня 1990 р. показувало: 61% жителів області розчарувалися у цінностях

комуністичної доктрини. Серед членів КПРС 60% сумнівалися у правильності соціалістичного вибору. Але за нього виступало 55% росіян, які традиційно виявляли прокомуністичні настрої, так як відчували себе господарями в державі. Лише 25% населення зголошувалися за те, що КПРС і надалі повинна залишатися партією влади. У компартійних рядах так думало 52% опитуваних, у комсомольських – 10%. Лише 11% комуністів бачили партію, як монолітну силу. 46% членів КПРС були впевненими, що розкол у партії вже відбувся, 25% з них виявляли соціал-демократичні погляди [224, акр. 38–58]. Недаремно газета “Маяк” однойменного ВО констатувала: “Народний рух України поставив за мету збудувати самостійну державу. А це можливо лише за умов усунення КПРС від державної влади” [713, с. 2].

Відтепер, коли державне кермо ставало радянським насправді, а відтак трансформувало комуністичну партію в опозиційну політичну спілку, івано-франківський партапарат повсякчас наголошував, що, прикриваючись гаслом “Вся влада радам!”, демократи намагаються витіснити КПУ на узбіччя політичного життя, відсторонивши її від реального впливу на економічний розвиток регіону. Тому партійний очільник налаштовував колег гнучко змінювати форми роботи в незвіданих демократичних умовах та добиватися втілення ключового партійного курсу – збереження державної цілісності СРСР [66, арк. 9–11]. Втім, як це зробити практично, він не пояснював. Десятиріччями привчена слухняно виконувати настанови центру, партійна верхівка чекала детально розробленої програми поведінки у невідомих багатопартійних умовах. З другого боку, усім партійним керівникам було очевидним згортання їх політичної домінанти. Багато хто здійснював перехід до радянських, господарських, профспілкових, силових інституцій, залишаючи, позбавленні преференцій, партійні посади. Ті, хто залишалися в строю, потрапляли у скрутне становище політичних опозиціонерів, на адресу яких сипалися недовіра, а подекуди і погрози. Тому на згаданому форумі секретар Івано-Франківського міськкому В. Шукайло допитувався, як

висувати делегатів на партійні з'їзди, коли на зібрання не приходять й половина комуністів [66, арк. 21]. Однак далі за всіх пішла керівник Рожнятівського РК М. Яківчик. Вона говорила, якщо партія хоче зберегти політичний вплив, їй слід відкласти висунення кандидатів на з'їзди, а зайнятися формування місцевих рад, котре у її районі ще не закінчилося [66, арк. 28]. Другою тенденцією поведінки івано-франківського партапарату було інерційне позиціонування себе провладною більшістю та постійні скарги на утиски нової влади. Апелюючи до заяви ЦК КПУ та прокомуністичних Президії Верховної ради УРСР і Ради міністрів щодо надмірної політичної заангажованості новообраних рад, партійна верхівка повсякчас звинувачувала керівників облради М. Яковину та Д. Захарука у відстороненні партії від політичного життя. Інкримінуючи КППС проросійскість, шовінізм та антинародність, національно-демократичні керівники підкреслювали, що комуністи є єдиними, хто не бажає відновлення української державної самостійності. У відповідь, партійна верхівка раз у раз заявляла про прихильне ставлення до "Декларації про суверенітет України", однак наголошувала на доконечній необхідності пролонгування союзної угоди. Зокрема у новорічному привітанні бюро обкому констатувалося: "Єдино вірним засобом реалізації суверенітету республіки є оновлений Союз Радянських Суверенних Республік" [69, арк. 40]. Ці подвійні стандарти добре бачила національно спрямована українська громадськість Прикарпаття, що складала переважну більшість його населення. Тому комуністичні "ігри у державність" лише посилювали антикомуністичні настрої. Неприхований спротив партійної верхівки викликала установча конференція Асоціації демократичних рад та демократичних блоків у радах УРСР, що відбулася у Дніпродзержинську. Одним із заступників став голова Івано-Франківської облради М. Яковина. Об'єднання висловлювалося за деполітизацію радянських інституцій та наповнення "Декларації про суверенітет України" державницьким змістом. Це йшло в розріз із компартійними планами федералізувати декларацію, а відтак зберегти СРСР. Тому партійне

керівництво Прикарпаття повселюдно закликало визнавати лише економічний суверенітет УРСР та розмежувати поняття “суверенність” і “незалежність”, трактуючи перше як незначне збільшення автономних прав України у складі СРСР, а друге як вихід із складу Радянського Союзу [81, арк. 7]. Опираючись на прокомуністичні силові структури, івано-франківський партапарат робив усе для того, аби не допустити відновлення державної самостійності України. Скажімо, 4 квітня 1990 р. член бюро обкому, він же обласний прокурор М. Андріуца, опротестував рішення районних рад, котрі легалізували використання на державних установах національної символіки [78, арк. 35]. 24 квітня виконуючий обов’язки обласного прокурора Ф. Русин визнав несанкціонованими мітинги у Івано-Франківську, Калуші, Галичі, Долині, що відбулися 31 березня 1990 р. Від карної справи народних депутатів З. Думу, Б. Ребрика, О. Путька, Ю. Мартинюка врятував лише депутатський статус [78, арк. 38–39]. 15 травня прокуратура доповідала в обком, що органами внутрішніх справ притягнуто до відповідальності 14 осіб, але 13 з них – це народні депутати міськради. І тому покарати вдалося лише одного. Щоб відмінити рішення радянських установ щодо використання національної символіки, управління юстиції оприлюднило більш як 30 документів, що засвідчували його незаконність. Ще 20 подань силовиків було пов’язане із постановою облради від 25 квітня 1990 р. про відміну на території області ухвали Львівського церковного собору 1946 р., а відтак про поновлення в правах УГКЦ. Прокуратура підготувала 20 документів щодо незаконності реєстрації греко-католицьких громад і порушила 6 кримінальних справ, пов’язаних із захопленням православних храмів. Тому яремчанець І. Іванишко потрапив до суду. Окрім цього, 30 квітня взято під варту мешканців села Отиня Коломийського району Ю. Андрійчука та А. Гошія, які облили фарбою пам’ятник В. Леніну [78, арк. 48–52]. У селі Стрільче Городенківського району правоохоронці зривали національну символіку і притягували до відповідальності лідерів патріотичних організацій [65, арк. 87]. У

комуністичній пресі з'являлося багато статей, де стверджувалось: “Строгой наукової аргументації, яка б підтверджувала, що жовто-блакитний прапор і тризуб є українськими державними символами, немає,” – констатував кандидат історичних наук Є. Шмельов на шпальтах газети “Верховинські вісті” – компартійного видання однойменного району [771, с. 2].

Опозиційне становище тернопільського партапарату підтримував його колишній перший секретар обкому, а тепер секретар ЦК В. Острожинський. Він очолював Координаційну раду партійних комітетів західних областей УРСР. До неї входило 11 партійних керівників західноукраїнських областей: 7 перших секретарів обкомів і керівники Львівського, Тернопільського та Івано-Франківського міськкомів. Посилювати роботу ради призначалася група аналізу і прогнозування, що складалася із 12 досвідчених цеківських функціонерів, які націлювалися на вироблення практичних рекомендацій у напрямку протистояння державотворчим тенденціям у Західній Україні. Зокрема усі партструктури Західної України зобов'язувалися і надалі відстоювати позиції ЦК КПРС, роз'яснювати шкідливість виокремлення УРСР із складу СРСР. Депутатам-комуністам усіх рівнів приписувалося повсякчас виступати із альтернативними програмами політико-економічного та культурно-духовного розвитку, демонструючи, таким чином, недосконалість задумів опонентів. У зв'язку з підготовкою роботи Галицької асамблеї, яка була покликана об'єднати демократичні ради Львівщини, Тернопілля та Івано-Франківщини, відповідним обкомам доручалося утворити альтернативну організацію, з метою викриття державної неспроможності новообраної влади та галицького сепаратизму [74, арк. 7–13]. Оправдовуючи провал на міських виборах та розробляючи тактику і стратегію перебування в опозиційних умовах, 24 вересня 1990 р. обласний компартійний керманіч Тернопілля констатував: “Завершується процес передачі влади в руки рад. Партія виходить на ту роль, котра об'єктивно їй призначена у соціалістичному суспільстві – роль політичного авангарду” [303, арк. 70]. Партапарат вимагав у Верховній раді СРСР негайно розробити

нову союзну угоду і переукласти її, позаяк лише в рамках СРСР він міг сподіватися на повернення минулої політичної ваги [303, арк. 74]. Критикуючи ради за власні економічні прорахунки, партійна верхівка не стомлювалася пропонувати різного роду програми виходу з кризи так, наче у неї не було можливості реалізувати їх до виборів. Наголошуючи на тому, що партію не можна витіснити на узбіччя політичного життя, позаяк у її руках зосереджено значний кадровий потенціал, партапарат намагався очорнити новопризначених господарських керівників, інкримінуючи їм некомпетентність, надмірну політичну заангажованість, а часом і кримінальне минуле. У контексті протидії становленню української влади, на січневому пленумі начальник Тернопільського управління КДБ А. Шапаренко шкодував, що Верховна рада СРСР у 1989 р. відмінила 62 і 187 статті карного кодексу, котрі дозволяли затримувати людей по політичних мотивах. Він переконував присутніх, що чекісти контролюють політичну ситуацію, знають про зв'язки неформальних лідерів із націоналістичними центрами у ФРН, Канаді і США та фінансову підтримку останніх. Однак, КДБ чекає від партапарату офіційного дозволу на радикальні дії [303, арк. 39–42]. Тієї ж думки був обласний прокурор В. Іванов. Він нагадував, що у кримінальному кодексі про державні злочини встановлена стаття щодо прямих закликів до повалення існуючого ладу. Але її юридичний діапазон надто вузький. Тому доводилося опиратися на “Указ про порядок проведення мітингів”, котрий передбачає лише штрафні санкції. Відтак, покарати вдалося лише 50 осіб штрафом 300 руб. і 7 – 1000 руб. Але через суди отримано лише 70% суми, позаяк серед мітингувальників багато непрацюючих [303, арк. 44–46]. Про звуження амплітуди дії силових структур внаслідок демократизуючого впливу національно-визвольного руху, говорив на сторінках секретного “Сборника КГБ ССРСР” полковник Ю. Сідаков. Він відзначав ускладнення агентурної роботи у зв'язку із стрімким розгортанням гласності. Деякі інформатори вимагали знищення підписок щодо співробітництва і заявляли про припинення такого [725, с. 37].

25 січня 1990 р. Тернопільський обком оприлюднив постанову “Про заходи стабілізації політичної обстановки в області”. У тринадцяти розділах йшлося про необхідність розмежування з політичними опонентами та їх прихильниками – членами КПРС, припинення департизації підприємств та установ області, забезпечення виконання законів УРСР щодо громадського правопорядку. Пропонувалося розпустити громадські спілки, що порушували суспільний спокій та добиватися не обрання екстремістів, котрі намагалися стати народними депутатами різних рівнів [305, арк. 75–78]. 2 червня 1990 р. голова обласного суду В. Іщенко скаржився партійним керівникам, що він не міг притягувати до відповідальності пікетувальників обкому, міськкомів та райкомів, позаяк вони користуються підтримкою новообраних радянських інституцій [300, арк. 102]. 8 липня обласний прокурор опротестував в облраді рішення міськради деполітизувати усі організації міста. Він вказував, що це порушення 49 статті Конституції СРСР щодо свободи об’єднання у громадські спілки [304, арк. 15].

На зборах рівненського партійного активу 27 січня 1990 р., з вуст першого секретаря обкому та народного депутата СРСР П. Прищепи лунало: “З гнівом та обуренням засуджуємо розмови про вихід України із складу СРСР і образливі нападки на партію та уряд” [264, арк. 73]. У відповідь на зазначені стурбування, обласний прокурор В. Польовий обіцяв присутнім широко застосовувати 62 статтю Закону УРСР від 28 жовтня 1989 р., що ініціювала кримінальну відповідальність за публічні заклики до насильницького повалення державної влади, або суспільного устрою [264, арк. 80]. Антинародну суть компартійної організації області можна передати словами першого секретаря Здолбунівського РК І. Конончука, які пролунали на XXIII обласній партконференції 1 червня 1990 р. Він говорив: “Доля Радянського Союзу невіддільна від Комуністичної партії” [257, арк. 61]. Обкомівську протидію у Рівненській області добре ілюструвала інформація в ЦК КПРС, надіслана 27 грудня 1990 р. за підписом секретаря обкому В. Луценка. З тексту зрозуміло, що партапарат розробив комплекс заходів,

скерований на недопущення департизації, в першу чергу виробничих та силових структур. Отримавши згоду Ради директорів Рівне, міськком ініціював утримання загону міліції за рахунок підприємств міста. У зв'язку з ліквідацією юридичного відділу обкому, та користуючись кількісною перевагою в облраді, на її чергову сесію партапарат виніс пропозицію про створення контрольованої ним комісії, щодо роботи з правоохоронними органами. У кількох постановах ОК йшлося про першочергову необхідність соціального захисту працівників МВС, КДБ, прокуратури, юстиції та судових органів. Паралельно партійні комітети вели наполегливу роботу у напрямку відновлення діяльності ДНД та формування структур прокомуністичного робітничого контролю на великих підприємства області [265, арк. 10–12].

23 листопада 1990 р. бюро Рівненського обкому прийняло постанову щодо протидії наростанню національно-визвольного руху. Найбільш показовими положеннями були:

1. Вплив на Верховну та місцеві ради щодо недопущення загальної декомунізації та демонтажу комуністичних пам'ятників.
2. Спонування комуністів – керівників силових структур, до застосування радянського законодавства щодо проведення несанкціонованих мітингів та страйків.
3. Відновлення діяльності ДНД та загонів народної міліції.
4. Порухення у прокуратурі карних справ щодо встановлення у населених пунктах області неконституційної символіки [261, арк. 102].

23 листопада 1990 р. партійний керівник Волинської області говорив: “Компартія залишається головною політичною силою радянського суспільства” [8, арк. 21]. Однак, як свідчили партійні документи, депутатський корпус Волині був прокомуністичним лише формально. Отримавши реальну владу, депутати-комуністи розглядали виконання партійних доручень як атрофованій тягар, позаяк розуміли, що партійному пануванню приходив край. Коли Луцька міськрада розглядала питання про передачу приміщення обкому для потреб ЛуПП, 26 депутатів-комуністів не тільки не підтримали це рішення, але й заблокували спроби партапарату залишатися у обкомівській будівлі [8, арк. 46]. Доказом нежиттєздатності компартійної влади було

протистояння партапарату та робітництва. Страйки автомобілебудівників Луцька, шахтарів Нововолинська, залізничників Ковеля наглядно доводили нівелювання комуністичних переконань волинян. Як наслідок, на грудневому пленумі у бік секретарів міськкомів лунала критика за те, що вони не змогли своєчасно допомогти робітникам правильно зорієнтуватися у складних політичних колізіях [8, арк. 20]. Наслідком втрати народної підтримки стало ініціювання обкомом створення прокомуністичних громадських об'єднань, на противагу національно-демократичним спілкам. Так у Луцьку було створено спілку “Справедливість”, Старовижівському районі товариство “Правда”, Горохівському – “Союз трудівників України за соціалістичну перебудову” [9, арк. 117].

Намагаючись протистояти державницьким намірам національно налаштованої закарпатської громади, 29 січня 1990 р. секретар Хустського райкому Ю. Плиска надіслав в обком отриману із КДБ таємну інформацію про наміри рухівців провести 14–15 березня у Хусті, Ужгороді, Мукачевому мітинги з нагоди 51-річниці проголошення Карпатської України. Він пропонував вжити силових заходів щодо упередження акції [139, арк. 10]. 19 лютого 1990 р. обком розіслав усім компартійним структурам секретні “Невідкладні заходи щодо стабілізації суспільно-політичної обстановки в області”. 15 розділів документа зобов'язували комуністів перенести організаторську роботу у трудові колективи області, позаяк там мали місце антикомуністичні прояви. Для їх локалізації планувалося створити при райкомах оперативні групи із працівників партійних та силових структур “для прийняття необхідних упереджувальних заходів” [139, арк. 20–23]. Оцінюючи державотворчі події у Литві, обкомівська постанова від 2 квітня 1990 р. наказувала комуністам Закарпаття проводити у трудових колективах мітинги та публічно засуджувати дії литовського парламенту. Пропонувалося направити телеграми та звернення у Верховну Раду СРСР відповідного змісту [136, арк. 6]. На травневому пленумі оприлюднено постанову з вимогою нейтралізувати роботу національних спілок через комуністів, котрі

є їх прихильниками. Особливо тривожилася партверхівка за долю Товариства карпатських русинів (ТКР) котре, будучи нею ініційоване, конфронтувало із ТУМом та НРУ [133, арк. 8]. Привертали увагу нарікання секретарів обкому, що ЦК КПРС не реагував на пропозиції за допомогою силових структур припинити розгортання антикомунізму в країні. Для ліквідації антидержавних утворень потрібна законодавча база, котру союзний партапарат ліквідував власними руками [133, арк. 25]. Тому начальник обласного управління КДБ В. Тарновецький звинувачував партійні органи у тому, що вони примушували силовиків “плестися у хвості подій” [133, арк. 35–38]. 18 січня 1990 р. на кордоні із Чехословаччиною пройшла зустріч працівників обкому із керівними комуністами Східнославацького краю ЧССР Й. Кімаком та Й. Гуспаном. З їх слів ставало зрозумілим, що комуністичний лад у сусідній державі доживає віку, наслідком чого може бути роз’єднання Чехії та Словаччини [140, арк. 8–11]. Для фінансової підтримки КПЧ, власність якої на початку року складала 9,7 млрд., а наприкінці 300 млн. крон, обком планував створити СП щодо виробництва пива, хліба, поліграфії та туристичний центр і готельний комплекс “Дружба”. Для цього чеська сторона надавала 20 млн. крон [140, арк. 36–37].

Захопившись кількісними даними щодо частки комуністів у радянських інституціях Чернівеччини 1990 р., партійні керівники не надавали уваги темпам розгортання антикомуністичного національно-визвольного руху Буковини. 19 травня 1990 р., висвітлюючи поствиборні перспективи буковинських комуністів, їх обласний лідер Є Дмитрієв зазначав, що обком і надалі керуватиме перебудовними процесами, позаяк більшість населення проголосувала за висуванців від КПРС. Але 20 вересня він повідомляв ЦК КПУ “про антиперебудовні вояжі екстремістських емісарів із Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей”. Тоді обком затвердив таємні “Додаткові заходи щодо стабілізації суспільно-політичної ситуації в області”. У десяти розділах планувалося активізувати взаємодію партійних та силових структур у напрямку блокування мітингового та страйкового руху. Зокрема

працівники міліції, КДБ та прокуратури повинні були виявляти та притягувати до відповідальності лідерів та найбільш активних членів НРУ, УГС і СУМБу і посилити охорону партійних будівель. Відповідальність за виконання цих заходів покладалася на В. Купцова, І. Пікузу, П. Мельника. Цікаво, що у п'ятому розділі зазначеного документу обкомівцю А. Приходнюку доручалося організувати виступи священників РПЦ по телебаченню, радіо та у пресі із закликами не брати участі у “мітинговому марафоні” [359, арк. 14–15]. Зустрівши “Декларацію про суверенітет України”, чернівецький компартапарат довго чекав на московсько-київський дозвіл щодо її сприйняття. 28 серпня 1990 р. ЦК КПРС оприлюднив відповідну ухвалу, дубльовану 22 жовтня ЦК КПУ. Тому 29 жовтня обком напрацював план заходів, що віддзеркалювали його ставлення до цієї події. У п'ятому розділі говорилося: “Комуністам правоохоронних органів посилити контроль за виконанням законів Верховної Ради СРСР з національного питання, давати відсіч усім, хто відступає від принципів інтернаціоналізму, розпалює національний розбрат, пропагує сепаратизм” [352, арк. 69–71]. 14 листопада 1990 р. секретар обкому А. Федоренко надіслав у ЦК КПУ повідомлення із аналізом суспільно-політичної ситуації в області та пропозиціями контрзаходів щодо локалізації національно-визвольного руху і нейтралізації галицьких “екстремістських десантів”. Упродовж року до відповідальності було притягнуто 69 націоналістичних активістів. Мешканця Чернівців В. Малика було позбавлено волі на 2,5 роки за руйнацію бюсту В. Леніна. За проведення несанкціонованого мітингу 28 червня, прокуратурою порушено справу щодо Т. Якубовича. Однак, цих заходів явно не вистачало. Тому обкомівець просив республіканське начальство звернутися до ВР УРСР з пропозицією розширити повноваження силових структур. У протилежному випадку підтримка мешканцями західного регіону України союзної угоди виглядала більш ніж сумнівною [359, арк. 71–76]. Тим більше, що політичну ситуацію Буковини дестабілізували націоналістичні впливи із Румунії та Молдови, котрі знаходили підтримку у місцевих діаспор [357, арк. 21]. 16

лютого 1990 р. науковий співробітник Чернівецької філії Інституту соціальних та економічних проблем зарубіжних країн М. Гостюк підготував доповідну записку щодо економічного становища в Румунії. Він зробив висновок про схожість румунської економічної кризи із чернівецькими виробничими проблемами і на цій основі прогнозував консолідацію Фронту національного порятунку Румунії та активістів Товариства молдовсько-румунської культури [360, арк. 2–7]. Умовиводи вказаного дослідження підтримували співробітники того ж закладу Т. Рендюк і С. Терентьєва. 12 березня вони підготували інформацію щодо політичної ситуації в Румунії. Висновки зводилися до того, що після повалення режиму Н. Чаушеску сепаратистські настрої у Чернівецькій області будуть посилюватися. Деякі представники Народного фронту Молдови та Товариства молдовсько-румунської культури імені М. Емінеску йшли на контакти з румунськими націоналістами, розділюючи їх вимоги. Планувалося проведення референдуму щодо входження Чернівецьчини до складу Молдови, після проголошення незалежності якої Буковина повинна була потрапити до складу СРР, відродивши “Велику Румунію” [360, арк. 9–17]. Поряд з цим, з метою деактивізації єврейської громади 7 лютого 1990 р. секретар обкому Е. Кузнєцов підписав “Першочергові заходи щодо нормалізації морально-психологічної обстановки серед єврейського населення області”. Вони передбачали 8 протидій розгортанню активності Товариства єврейської культури імені Е. Штейнбарга. Йшлося про роботу із правоохоронними органами в контексті розгляду питань посилення відповідальності громадян єврейської національності за розпалювання міжнаціональної ворожнечі [359, арк. 2–3].

Таким чином, спроби партапарату здійснити лише косметичний ремонт політико-економічної системи СРСР ставали очевидними. Імітація виконання рішень XIX партконференції зміцнювала комуністів середньої та низової ланок у думці, що правляча партія свідомо гальмує просування реформ. Мало сподіваючись на XXVIII з’їзд КПРС та КПУ, опозиційні комуністи

утворювали партійні клуби, котрі виступали альтернативою офіційним парторганам. Першими вони виникають у Москві, Ленінграді, Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку та Львові. У жовтні 1989 р., демократично налаштовані партійці провели у Москві зустріч представників вісімдесяти партклубів Ленінграда, Києва та Харкова [193, арк. 83]. 20 січня 1990 р. відбулася I Всесоюзна конференція парторганізацій, де було проголошено створення Демократичної платформи, як опозиційної течії в КПРС [224, арк. 71]. 16 червня 1990 р. у Москві пройшла II Всесоюзна конференція Демплатформи, участь у роботі якої прийняло 837 делегатів із 12 республік СРСР. Львівщину репрезентували 16 делегатів від політичного клубу Демократична альтернатива (ДА). Так у комуністичному русі СРСР відбувся розкол, який відразу розпався на 3 течії. Радикалів, що виступали за негайний вихід із КПРС і проголошення альтернативної Комуністичної партії, поміркованих, які закликали не полишати партійних рядів, а дочекатися з'їзду і переконати ЦК у недостатності реформ та центристів, котрі пропонували на з'їзді вирішити питання власної партійної приналежності. Суперечки засвідчували полярність думок: від спроб демократизації на з'їзді до закликів заборони КПРС та суду над нею. Анкетування делегатів союзного партійного форуму показувало: 20,3% хотіли залишатися в КПРС, 56,4% ратували за перебування в партії лише за умов прийняття пропозицій Демплатформи, 15,3% закликали негайно вийти з партійних лав. Незважаючи на різнобій думок, резолюція демплатформівської конференції проголосила відмову від: 1. Монополії на політичну владу в СРСР. 2. Комунізму як програмної мети. 3. Принципу демократичного централізму. 4. Унітарних засад побудови партії. Разом з тим конференція виступала за: 1. Зміну партійної назви. 2. Визнання відповідальності КПРС за результати сімдесятирічного панування. 3. Ліквідацію партноменклатури. 4. Передачу незаконно привласненого майна народу. 5. Право створення фракцій в усіх партійних структурах. Наприкінці резолюції зазначалося: в разі відхилення XXVIII з'їздом

зазначених вимог, Демплатформа оголошує відокремлення від КПРС і скликає у вересні 1990 р. установчий конгрес нової партії. Вона не буде єдиною всесоюзною партією, а добровільною спілкою партій союзних республік. У документах зазначалося, що одним із програмних завдань нової партії в Україні буде боротьба за відновлення її державної самостійності. До координаційної ради Демплатформи було кооптовано співголову Львівського Демократичної альтернативи С. Лилика. “Краще мати друзів-сусідів поза державним кордоном, ніж народи-вороги у межах однієї держави”, – говорилося у заключному виступі [615, с. 2]. Зважаючи на те, що XXVIII з’їзд зігнував пропозиції Демплатформи, ректор Московської ВПШ В. Шостаковський оголосив заяву про розкол у КПРС і утворення нової партії. 14 липня 1990 р. у Москві відбулося засідання координаційної ради, в роботі якої взяли участь представники політклубів Росії, України, Білорусії, Молдавії та Литви. КПРС було оголошено партією тоталітарного типу і прийнято рішення про утворення республіканських незалежних комуністичних партій соціал-демократичного гатунку, котрі проведуть Всесоюзний конгрес у Москві в листопаді 1990 р. [614, с. 4].

На українському тлі відцентрові внутрішньопартійні тенденції знаходили вияв у створенні політичних клубів Києва, Харкова, Дніпропетровська, Донецька та Львова. У лютому 1990 р. відбулася регіональна зустріч представників партклубів Харкова. Тут було запропоновано проект Об’єднавчої демократичної платформи до XXVIII з’їзду КПРС. Так виникла Демократична платформа Компартії України. Резолюція містила ряд пропозицій як умову збереження єдності партійних рядів: відмова від монополії однієї ідеології у партії та від комунізму як мети КПРС, перетворення КПУ на партію парламентського типу і визнання права на створення фракцій. У травні 1990 р. у Харкові відбулася I Республіканська конференція партійних клубів, яка завершилася об’єднанням сил, що стояли на позиціях демократизації КПУ з середини. Тут відбулося офіційне проголошення Демократичної платформи Компартії

України. На XXVIII з'їзді КПУ представника Демплатформи не включили до списку для голосування під час виборів ЦК, що означало ігнорування рішень демплатформівської конференції. 21 липня в Києві у приміщенні КДУ пройшла спільна нарада Координаційної ради партклубів України. Вона складалася із представників Львова, Донецька, Дніпропетровська та Харкова. Львівську делегацію представляли керівники Демократичної альтернативи С. Лилик та О. Шлапак. Тут було оголошено про створення організаційного комітету з підготовки і проведення у листопаді 1990 р. установчого з'їзду нової партії. У грудні 1990 р. у Києві, на базі Демплатформи було створено Партію демократичного відродження України (ПДВУ) [672, с. 3]. 1 грудня 1990 р. у Києві пройшов з'їзд ПДВУ, який об'єднав 320 делегатів, що представляли 2340 членів партії. З них 52 делегати з Києва, 42 – Луганська, 39 – Донецька, 32 – Харкова, 22 – Дніпропетровська, 17 – Запоріжжя, 17 – Львова. 43 делегати були членами НРУ. Згодом представники ПДВУ, Республіканської партії Росії та Об'єднаної демократичної партії Білорусії призначили скликання об'єднавчого конгресу 26 січня 1991 р. у Харкові, щоб обговорити питання про майбутній устрій суверенних держав та заснування Демократичного інтернаціоналу [193, арк. 129–132].

На західноукраїнських теренах розкол Демократичної платформи у КІРС найбільш вагомо проявлявся у Галичині, котра утворила власні демплатформівські осередки. Спільною для західних областей УРСР особливістю розпаду комуністичного ладу зразка 1990 р. було відновлення націонал-комунізму зразка КПЗУ, знищеного більшовиками у першій половині ХХ ст. Простежувалися яскраво виражені національні пріоритети державотворчого гатунку та заклики до утворення самостійної КПУ. Зразком демплатформівського розколу в КІРС може слугувати виникнення львівського обласного партійного клубу Демократична альтернатива. Незадоволені глибиною реформ комуністи Львівщини підтримували реформаційні заклики ДА. У зверненні до XXVIII з'їзду КІРС 14–20 лютого 1990 р. партійці Дрогобицького району так заявляли про свої програмні

завдання: “Ми вважаємо, що тільки принципово розмежувавшись з консервативним крилом партії, спілка прогресивно-радикальних комуністів разом з НРУ та іншими партіями спроможні побудувати Українську державу”. Декларуючи розуміння політичного моменту, ДА підкреслювала, що головною причиною кризи є монополія Компартії на політичну владу та імперські амбіції союзного центру. Компартійні реформатори Львівщини закликали спокутувати злочини КПРС, пропонували передачу влади демократично обраним радам, прийняття нової Конституції та “Закону про політичні партії”, виступали за відмову від догматичного трактування марксизму-ленінізму, прагнули впровадження багатопартійності та департизації соціально-виробничої сфери. Щодо внутрішньопартійної побудови, висувалися пропозиції докорінної реформи КПРС: проголошення незалежної партії, яка б ставила за мету побудову української держави, домінування принципів колегіальності, виборності, гласності, свободи віросповідання. Бажаючи участі у розбудові самостійності України, радикали закликали прийняти закон про суверенітет майбутньої держави, відновити її збройні сили, надати державного статусу національній символіці, забезпечити перехід економіки на господарський розрахунок, запровадити власну валюту, домогтися повернення частки золотого запасу СРСР тощо. Документ підписали 24 члени КПРС, серед яких П. Білоножко, І Бульо, О. Берестовий [191, арк. 40–43]. 21 листопада 1990 р., працівник ідеологічного відділу Івано-Франківського обкому Ю. Головчанський, застерігав, що останнім часом серед прихильників Демплатформи Прикарпаття спостерігався процес організаційного оформлення в Українську партію демократичної згоди (УПДЗ). У парторганізаціях Івано-Франківська, Коломий, Калуша та Галича мали місце факти виходу із КПРС та формування низових ланок УПЗД. Окремі партійці, не припиняючи членства, займалися фракційною діяльністю, пропагуючи створення самостійної КПУ, заміну принципу демократичного централізму принципом демократичної єдності, котрий передбачав право не виконувати рішення вищих партійних органів

[80, арк. 43–45]. Центральним обласним партійним форумом Івано-Франківщини 1990 р. була XXIII партконференція, що мала місце 26 травня. Як стверджувало комуністичне начальство, більшість низових парторганізацій підтримували платформу московського ЦК [63, арк. 6–7]. Але виступи рядових партійців говорили про інші настрої. Як свідчили їх промови, принципових розходжень було два. Прибічники Демплатформи ратували за відмову від авангардної ролі КПРС та її присутності у трудових колективах області й виступали за переформатування КПУ у партію парламентського гатунку. Тоді як Марксистська платформа, що виражала інтереси офіційного парткерівництва, проголошувала авангардний статус КПРС. Друга розбіжність полягала у ставленні до ленінського принципу “демократичного централізму”. Він базувався на чотирьох засадах: виборність усіх партійних посад, звітність вищих партійних органів перед нижчими, неодмінне підпорядкування меншості рішенням більшості, обов’язковість виконання членами партії рішень вищих партійних органів. Неприродність цього постулату полягала у штучному суміщенні антагоністичних елементів демократії та автократії. Надумане поєднання протилежних термінів “демократія” і “централізація” узаконювало верховенство партійної верхівки, трансформуючи партію у жорстко централізовану спілку. Зрозуміло, що такий стан речей нівелював внутріпартійні демократичні засади і перетворював партапарат у неконтрольованих бюрократів від КПРС. Породивши номенклатуру, демократичний централізм позбавляв переваг партійного перебування величезну кількість рядових комуністів, що ставали сліпими виконавцями її волі. Тому прихильники справжнього оновлення – низові компартійці прагнули відмінити цей віджилий постулат. Тоді як компартапарат хотів його збереження, як ключового легітиматора привілеїв. Як наслідок, партійна верхівка повсякчас лякала комуністів перетворенням партії в аморфне утворення з подальшою її самоліквідацією [63, арк. 8]. Не звертаючи на це уваги, комуністи Івано-Франківщини – Педагогічного інституту, Заводу

органічного синтезу, ВО “Хлорвініл” та “Еліта” закликали відмовитися від принципу “демократичного централізму” – головного винуватця усіх партійних та суспільних бід. Вони пропонували побудову партії на федеральному принципі і перетворення її у політичну спілку європейського типу [63, арк. 7–9]. Керівник долинських компартійців Р. Кондратюк повідомляв, що у рядових членів КПРС термін “демократичний централізм” асоціювався із сталінським диктатом [63, арк. 29]. З ним погоджувався оператор Надвірнянського лісгоспу Т. Іваночак, який запевняв, що цей постулат привів до деградації партії [63, арк. 33]. А секретар парткому Рожнятівського заводу “Автоматика” І. Гарматій переконував присутніх у доцільності виокремлення КПУ із складу КПРС [63, арк. 47]. Невтішну картину виносили на поверхню засекречені результати анонімного опитування, проведеного ГПЦ Івано-Франківського обкому щодо оцінки комуністами проекту Платформи ЦК до XXVIII з’їзду КПРС. Анкетування охоплювало 128 первинок, загальною кількістю у 1138 партійців. 71% респондентів не розуміли змісту гуманного соціалізму і стверджували, що соціалізм є гуманним апріорі, 63% не бачили демократизаційних процесів в партії, особливо у її верхніх ешелонах, 60,9% допускали існування Демплатформи та розділяли її погляди, 62,4% не сприймали принципу демократичного централізму, а 31,3% заявляли про його виняткову шкідливість [81, арк. 103–104].

Демплатформа тернопільської парторганізації сформувалася на червневій партконференції 1990 р. Звітуючи про результати передз’їздівських компартійних виборів, голова обласної виборчої комісії – працівник НВО “Ватра”, С. Сусла говорив, що із 43 кандидатів на XXVIII з’їзді КПРС робітників виявилось – 1, колгоспників – 5, партійних керівників – 12. На з’їзд КПУ із 68 висуванців, відповідно, – 5, 4, 16. Така ситуація не влаштовувала низовий партапарат. Він виступав проти надмірного контролю обкому за виборами делегатів на з’їзди, висунення багатолітніх партійних функціонерів, малої кількості представників

робітничо-селянського та рядового партійного середовища. Особливе невдоволення пересічних партійців викликала декларативність передз'їздівських платформ ЦК, відсутність чітких орієнтирів та перспектив еволюції політичної системи СРСР, виразного ставлення до багатопартійності тощо [300, арк. 7–10]. Однак, серцевиною протистояння стала доповідь першого секретаря обкому В. Острожинського. Опершись на ленінський вислів, що скинути царизм простіше, ніж змінити звички мільйонів, він довго переконував присутніх у необхідності збереження існуючого ладу. Торкаючись внутрішнього становища в КПУ, керівник пропонував засудити демплатформівські пропозиції як такі, що перекреслюють конститутивні положення марксизму, заперечують ленінізм та комуністичний вибір. Назвавши комуністів ВО “Ватра”, “Оріон”, Інституту народного господарства, Медінституту політичними сліпцями, він заперечував можливість фракційності та невиконання вищих партійних рішень. Доповідач висловлювався проти виокремлення КПУ із складу КПРС, а суверенізацію УРСР хотів бачити лише у вигляді територіального госпрозрахунку [300, арк. 11–13]. Натомість керівник комуністів Бережанщини М. Левицький закликав партапарат прокинутися від сплячки і нарешті зрозуміти, що насправді діється у низових парт органах [300, арк. 41]. Машиніст цукрозаводу “Поділля” Тернопільського району П. Шевченко та голова колгоспу імені ХХІІ з’їзду КПРС Гусятинського району С. Козира зауважували, що багато комуністів-депутатів не будуть притримуватися генеральної партійної лінії [300, арк. 43–54]. Керівник кооперативу радгоспу імені Мічуріна Козівського району І. Шафранський проголошував: “КПРС не може бути спілкою однодумців, адже кожна людина має право на власну думку” [300, арк. 59–62]. Результуючу підвів другий секретар Буцацького РК Н. Голуб: “Гасло “Оновленому суспільстві – оновлену ідеологію!” залишається порожньою декларацією,” – констатував він [300, арк. 85]. Протистояння дійшло до того, що 48 комуністів Тернопільської області не погодилося з концептуальними положеннями платформи ЦК КПРС і

утворило демплатформівську ініціативну групу “За діалог”. До неї входили партійці Чортківської, Збараської та інших делегацій, серед яких В. Слободян, О. Лайпа, В. Качанівський, В. Сокотнюк, Ю. Свідерський, В. Щиренко, Р. Хомяк, Т. Діодора, В. Швець, В. Когут. Об’єднання оприлюднило альтернативний проект постанови конференції, в котрому йшлося, що положення офіційного рішення “суперечать одне одному і нагадують документ партійно-господарського активу, а не пропозиції щодо стратегічного розвитку партії”. Опозиціонери висловлювалися за усунення принципу демократичного централізму, розгортання внутрішньопартійного федералізму, проголошення самостійної КПУ [301, арк. 142–143]. У записці до президії конференції В. Швець писав: “Виходячи з положень Декларації про суверенітет УРСР, конференція доручає делегатам XXVIII з’їзду КПУ від Тернопільщини висловити думку про необхідність створення самостійної Комуністичної партії України із своєю програмою і статутом, як виразника інтересів народу України” [302, арк. 58]. Його колега по опозиції В. Когут закликав членів бюро обкому відмовитися від участі у з’їздах, позаяк час політики “кулаком зверху” минув, а на щось інше вони не здатні [302, арк. 59].

Так виникла проукраїнська демплатформівська фронда у середині тернопільської комуністичної організації. Якщо проаналізувати текст її звернення, то зрозумілим стає одне: все більше комуністів пов’язувало самостійну КПУ із відновленням незалежності України. Тобто державотворчі тенденції фокусувалися і у середині партії. Їх закономірним підґрунтям була українська національність комуністів-опозиціонерів, котра й породжувала націонал-комунізм. Цим шляхом пішла велика кількість комуністів, невдоволених проросійським консерватизмом партійної верхівки. Переставши бути партійцями більшовицького штибу, вони лише наполовину ставали членами партії, а згодом поривали з нею зв’язки. Влітку 1990 р. сформовано Тернопільський політичний клуб “Демократична платформа” та його координаційну групу, яку очолював О. Лайпа. Було вирішено провести

у вересні установчу конференцію членів первинних організацій Демократичної платформи регіону. Клуб оприлюднив “Політичний маніфест”, у котрому лунав заклик створювати низові демплатформівські осередки [518, с. 3]. Продемонстрований внутрішньопартійний розлад наочно ілюструвало інтерв'ю першим секретарем Тисменицького райкому, І. Андрухівим. “Перебудову, – пригадував він, – змарнувала партійна верхівка. Відповідальність за розрив між її теорією і практикою лежала на плечах партапарату. Китайського варіанту не вийшло тому, що наші обласні керівники не хотіли перебудовуватися по-справжньому. Вони звикли, що КПРС – це багаторічний, однопартійний авангард суспільства, котрий не визнавав жодної альтернативи” [827].

Прибічники Демплатформи у Рівненській області на ВО “Азот” та імені 60-річчя Жовтня вимагали права фракційності, піддавали ревізії рішення обох вищих партійних форумів та переобрання їх делегатів, закликали до недовіри компартапарату, відмовлялися перераховувати гроші на обкомівські рахунки. Лунали заклики департизації підприємств та конфіскації партійного майна [258, арк. 11]. 11 і 12 травня 1990 р. послідовники Демплатформи – делегати Березнівської, Дубровицької, Рівненської районних та Рівненської і Дубнівської міських партконференцій, пропонували утворити самостійну КПУ, налагоджувати співпрацю з НРУ та УРП та переобрати усе партійне керівництво області, котре апріорі нездатне втілювати демократичні новації [257, арк. 15]. Названі дворушниками, ревізіоністами та переродженцями, демплатформівці оголошувалися поза партією і прирівнювалися до лідерів національно-демократичних формувань. Різниця полягала в тому, що одні хотіли зруйнувати партію з середини, інші – ззовні. На ХХІІІ обласній партконференції Рівненщини, що відбулася 1 червня 1990 р., партапарат в особі його першого керівника констатував: “Демократична платформа повела атаку на ідейні основи КПРС. Обласна партійна організація засуджує спроби розколоти партію, нав'язати їй фракційність та федералістську структуру” [257, арк. 12]. Через це Дубнівський і Рівненський міськкоми та

Володимирецький райком виключили з партії 17 осіб – рухівських та демплатформівських прихильників [257, арк. 19]. Відсутність державницьких налаштувань рівненської партверхівки виявляв жовтневий пленум обкому, який підбивав підсумки роботи XXVIII з'їздів КПРС та КПУ. Маючи на увазі пропозиції Демплатформи щодо самостійності КПУ, офіційне парткерівництво так виражало власне ставлення до вимог демплатформівців припинити фальшування новацій: “Спроби розколоти партію як зліва, так і справа не мають успіху і викликають згуртування її здорових сил” [258, арк. 5]. Згодом ці “здорові сили” ще раз підтвердили проросійську орієнтацію КПУ. На згаданому форумі вони взяли курс щодо формального визнання суверенності УРСР, але у складі СРСР. Таким чином, було поставлено під сумнів значення терміну суверенітет як виключного народного права самостійно здійснювати верховну державну владу. Узаконити процес липової суверенізації повинен був новий союзний договір, на який рівненський компартапарат особливо сподівався, оскільки угода продовжувала життя тій державі, у якій він був панівним.

Демплатформівці Волинської області закликали раз і назавжди покінчити із монополією КПРС. Це видно з виступу робітника ЛуАЗу А. Шахновського на липневому пленумі обкому. Він звинувачував присутніх депутатів-комуністів у передвиборній нечесності і закликав їх скласти повноваження. Керуючий трестом “Волиньпромбуд” П. Пронь говорив про необхідність департизації підприємств. Парторг шахти “Нововолинська” С. Вакулич заявляв, що рішення XIX партконференції консервативним парткерівництвом не можуть бути виконаними. Директор Луцького підшипникового заводу В. Меркулов говорив, що партія не змогла подолати командно-адміністративні методи управління і не подолає їх. Шкільний вчитель села Кортелеси Ратнівського району В. Корнелюк висловлював думку про надмірну зацікавленість партійної верхівки у радянських посадах [8, арк. 47–116]. У ставленні до демократичних внутрішньопартійних новацій, глибина котрих віднині оцінювалася ставленням до суверенізації

республіки та відокремленні КПУ від КПРС, Волинський обком демонстрував однаковий із республіканським партапаратом підхід. Відмова від шостої статті конституції сприймалася як катастрофа. Вона розглядалася як здача політичних позицій антикомуністам та зрада партійних принципів. Заклики за допомогою КДБ та міліції повернути старі порядки лунали на XXIV обласній партконференції 1 грудня 1990 р. Перший секретар Володимир-Волинського міськкому С. Лесик говорив, що треба діяти власними силами, оскільки союзний та республіканський форуми не оправдали надій. До нього приєднувалися проректор ЛуП Р. Арцишевський, котрий заявляв, що партії пора вийти з окопів, секретар обкому І. Петрук, який стверджував, що переростанню демократії в анархію слід покласти край, військовик з Луцька Н. Юдін, що закликав до дій, поки демократи не заборонили КПРС, голова колгоспу імені Енгельса Горохівського району А. Постоєнко, котрий пропонував силою повернути обкому відібране приміщення. Загальну думку консервативного крила в партії виражав секретар ЦК КПУ І. Грінцов: “Позиція ЦК – боротьба з демплатформою в середині та за Радянський Союз – зовні партії” [8, арк. 31–105].

Оцінку комуністам Закарпаття, які у 1990 р. стояли на позиціях Демплатформи, було дано на квітневому пленумі обкому. З вуст партійного керманіча області лунали заклики розмежуватися із ревізіоністами, позбавлятися їх присутності в партії, запобігати розповсюдженню деструктивних тенденцій у первинних організаціях області [132, арк. 3–5]. Керівник іршавських комуністів І. Галас наголошував, що партійна демократизація мусить бути керованою і відбуватися в певних межах [132, арк. 15–18]. Колега із Рахівського району І. Габор говорив, що демплатформівські пропозиції – це ревізія комуністичної доктрини, яка може привести до розпаду партії [132, арк. 21–23]. Перший секретар Берегівського райкому Г. Вереш заявляв, що після відміни 6 і 7 статей Конституції СРСР, чвари в середині партії можуть бути особливо небезпечними, позаяк додають до її хиткого зовнішнього становища внутрішні проблеми [132, арк. 26–29].

Не зважаючи на це виступ першого секретаря Ужгородського міськкому І. Машкова фіксував розповсюдження демплатформівських настроїв у первинках Закарпаття. “В ряді партійних організацій міста, – говорив він, – знайшла своїх прихильників Демократична платформа. Так сталося тому, що Платформа ЦК КПРС не виправдовує очікування комуністів та вимагає суттєвого доопрацювання. Вона далека від теоретичної ясності і не містить цілісної концепції перебудови КПРС” [129, арк. 52]. Секретар парткому “Закарпатбуд” І. Шоля звертав увагу присутніх на те, що рядові комуністи позиціонують Платформи ЦК КПРС та КПУ як чергову рекламну кампанію і не бачать їх реалістичності. На цьому тлі пропозиції демплатформівців виглядали демократичними та конструктивними [132, арк. 18–20]. Очільник комуністів ВО “Мукачевприлад” З. Лендел висловлював думку усіх секретарів первинних організацій Мукачево. Він загострював увагу на виступах цехових партійців, котрі подекуди межували з антикомунізмом. Рядові члени КПРС закликали перестати годувати партапарат, висловлювалися за співпрацю з НРУ, а нові статут та програму партії називали черговою профанацією [132, арк. 23–26]. Далі за всіх йшов голова парткому Чопського залізничного вузла Н. Захарчук. Він пропонував забрати з партійного білету ленінський вислів “Партія – розум, честь та совість епохи”, позаяк КПРС нагромадила стільки бруду, що не є ні першим, ні другим, а тим паче третім [132, арк. 30–33]. Консерватизм закарпатської партеліти підтверджували лютневі вибори першого секретаря ОК, що пройшли під патронатом цеківського представника Б. Качура. У зв’язку із заявою Г. Бандровського про вихід на пенсію від 24 січня 1990 р. посада обласного партійного керманіча стала вакантною. Його колишні підлеглі тут же вилили на голову колишнього керівника “тонни бруду”, звинувачуючи його у авторитаризмі, необ’єктивності, високомірності, зазнайстві та заохоченні підлабузників. Зокрема директор Мукачівського верстатобудівного заводу Я. Кукоба, секретар парткому заводу Ужгородприлад В. Рошко, голова Облпрофради І. Лутак закликали

притягнути до партійної відповідальності колишнього керівника, констатуючи, що його призначення було помилкою ЦК КПУ. Ректор УжДУ В. Сливка, перший секретар Свалявського РК Г. Каменяш, голова КНК І. Бутинець з подивом повідомляли, що минулого тижня на цю посаду було висунуто 21 кандидатуру, яку ніхто не обговорював, тому кандидати тут же взяли самовідводи. Для того, щоб створити ілюзію альтернативності, на пленумі було запропоновано ще 6 висуванців. Більшість низових комуністів області ратували за кандидатуру вихідця із Свалявщини, другого секретаря обкому П. Федиковича. За нього виступали й деякі представники неформальних організацій [129, арк. 39]. Однак після голосування першим секретарем було обрано проректора УжДУ М. Волощука [130, арк. 3–96]. Як наслідок, обговорюючи на травневому пленумі політичну ситуацію в краї, редактор обласної газети “Закарпатська правда” С. Ваш констатував: “По швах тріщать догми та структури нашої системи, як мильні бульбашки лопають ідеологічні засади, наростає народна недовіра” [133, арк. 26–29].

Пропозиції чернівецьких демплатформівців громив на XXIII обласній партконференції 2 червня 1990 р. перший секретар обкому Є. Дмитрієв. “Принципово важливими програмними положеннями Платформ ЦК КПРС та КПУ, – говорив він, – є самостійна Компартія України у складі КПРС та самостійна Україна у складі СРСР”. Демплатформівські пропозиції оголошувалися антипартійними та скерованими на розхитування монолітності КПРС [345, арк. 12–44]. Однак, директор ВО “Гравітон” М. Горобец заявляв, що комуністам його підприємства демплатформівські пропозиції видавалися не такими деструктивними, особливо у частині ставлення до демократичного централізму. Керівник комуністів Глибоцького РК П. Андрієш констатував, що авангардна роль КПРС залежить не від конституційного закріплення, а від партійного авторитету, котрий сьогодні знижується серед жителів 23 національностей його району. Перший секретар Садгирського райкому З. Полюга заявляв, що формально партійні керівники говорили про невтручання у господарські справи, а насправді продовжували

вимагати контролю за діяльністю підприємств. Висновок зробив доцент ЧДУ Я. Курко такими словами: “Я професійний історик, що 12 років вивчає минуле партії. Тому маю право заявити: якби ЦК КПУ не усунуло Нівалова зверху, ви б досі його слухали!” [345, арк. 101–105]. Науковець мав на увазі свару, котра розгорнулася на січневому пленумі обкому, ініційовану рішенням республіканського партапарату усунути з посади обласного парткерівника М. Нівалова. Оцінюючи його п’ятирічну діяльність, делегати інкримінували йому той діапазон негативу, котрий був притаманний усій партноменклатурі, незалежно від регіону та посади. Скажімо, розглядаючи особисті якості Нівалова, другий секретар ЦК КПУ С. Гуренко звинувачував його у авторитаризмі, відсутності самокритики, особистій нескромності, протекціонізму та порушеннях партійної етики [347, арк. 4–11]. Отримавши дозвіл на критику, колишні підлеглі не змушували себе довго чекати. Вони приписували Нівалову усі “смертні гріхи”, не розуміючи, що самі до них спричинились власним мовчанням. Наприклад, ректор ЧДУ С. Костишин звинувачував його у нівелюванні гасла “Народ і партія – єдині!” [347, арк. 15]. Секретар обласної спілки письменників В. Фольварочний дякував ЦК, котрий вчасно спинив облудного користолобця і не дав проникнути йому у виборні органи влади [347, арк. 15–18]. Керівники хотинських і вижницьких комуністів К. Лучков та І. Павлюк звинувачували Нівалова у командно-адміністративних методах роботи, так, наче самі не були їх продуцентами [347, арк. 23–40]. Загалом, серед 23 доповідачів, лише перший секретар Сокирянського РК А. Коцюба запитував: “Чому ті, хто сьогодні так завзято критикує, раніше мовчали та аплодували?” [347, арк. 23–25]. Значного дисонансу у становище верхніх ешелонів чернівецької компартійної влади 1990 р. додавав аналіз секретної інформації підготованої заввідділом оргпартроботи обкому І. Паламарюком, котрий систематизував критичні виступи перших партійних осіб на місцях. Для прикладу, перший секретар Хотинського РК К. Лучков говорив, що статут КПРС не діє взагалі. Керівник комуністів Садгірського району З. Полюга зазначав, що реакція ЦК КПРС та

КПУ на суспільно-політичні події в країні є поза межею здорового глузду. Комуністичний очільник Новоселицького району В. Гаращук переконував, що вимагаючи демократизації від низових парторганізацій, ЦК залишається на застійних позиціях. Його доповнював А. Коцюба – керівник комуністів Сокирянського РК. Він пропонував відкликати членів ЦК, винуватих у чорнобильській трагедії і порушити проти них кримінальні справи [358, арк. 16–18].

Як наслідок, у низовому компартійному середовищі західних земель України визначальним підґрунтям суперечностей 1990 р. були національно-політичні розходження. Особливо гостро вони проявлялися після поразки компартапарату на виборах до місцевих рад. Гучні чвари між компартійними чільниками доводили недовіру первинних партійних організацій до антагонізму. Відтепер це розчарування набирало національно-державотворчих ознак і переростало у протистій. Воно було синхронним в усіх західних областях УРСР. Трансформацію низової партійної деструкції у розпад очолювала Львівщина. Наприклад, резолюція партійних зборів Львівського інституту геології і геохімії АН УРСР від 3 листопада 1990 р. зазначала: “Вважати, що сучасна напружена ситуація на Україні пов’язана з незадовільним ходом перебудови в КПУ і КПРС” [191, арк. 101]. Робітники шахти “Великомостівська” Сокальського району 13 грудня прийняли ухвалу: “Компартія не являється партією пролетаріату. Кожному членові партії потрібно відмежуватися від цього тягара, від нещастя, завданих народові протягом 73 років” [191, арк. 199]. Опитування проведене західноукраїнським центром соціальних досліджень “Соціоінформ” 10 листопада 1990 р. охоплювало 1294 компартійців Львівської області. Вони давали відповіді на тему: “Обласна партійна організація: проблеми і перспективи розвитку”. 67,2% відповіли, що їхні надії не виправдалися у зв’язку з проведенням ХХVIII з’їзду КПУ, 49,2% вважали, що партія не готова до боротьби з опонентами, 73,3% заявляли про намір у найближчому майбутньому покинути партійні лави, 68% підтримувало рішення про

відмову від авангардної ролі партії, 46% допускали існування багатопартійності [201, арк. 1–6]. Особливо помітними низові дезінтеграційні процеси ставали у момент зміни компартійного керівника області. Так сталося 9 лютого 1990 р. на пленумі Івано-Франківського обкому, де був присутнім секретар ЦК КПУ Л. Кравчук. У зв'язку із заявою першого секретаря обкому І. Посторонка про вихід на пенсію, парткоми висунули 25 кандидатур. Виступ секретаря обкому П. Дембіцького заступник головного інженера ВО “Промприлад” А. Корчмар називав проповіддю в системі лікбезу [65, арк. 22]. Голова асоціації “Зелений світ” Р. Степаняк цікавився, чому увесь економічний розвиток СРСР – це перманентна криза. Член НРУ Ю. Мартинюк запитував, чим партія буде займатися після відміни шостої статті Конституції СРСР [65, арк. 23–45]? Незважаючи на думку рядових комуністів, керівником парторганізації Івано-Франківщини став завідувач ідеологічним відділом З. Куравський [65, арк. 148]. Соціологічне опитування 36 обкомівських працівників показувало: 45% прогнозували партії сумне майбутнє, 42% допускали можливість співпраці із національними спілками а 43% вмотивувало її виною партапарату [82, арк. 1–8]. Серед 45 зауважень, що пролунали на січневому пленумі ОК, всі стосувалися його поганої роботи. Про відсутність зрозумілої програми дій в умовах багатопартійності, говорили інженер Івано-Франківського інституту “Укргіпродор” Зеленчук і парторг лісгоспу “Осмолода” Рожнятівського району Юринець. Втрату комсомолу як партійної зміни, констатували голова Тлумацького КНК Пазюк і ветеран партії з Галицького району Туриця. Необхідність розформування дрібних партустанов відзначали вчитель Войнилівської школи Калуського району Цюпак та кореспондент Тлумацької газети “Дністровська зірка” Гавриленко. Шкідливість двоякого ставлення партапарату до суверенізації республіки констатували замісник начальника ВО “Карпатнафтомаш” Пласконь і заступник керівника Обласного управління культури Вахнован [70, арк. 64–74]. Як наслідок, у лютому парторганізації івано-франківських ВО “Родон” та “Карпатпресмаш”

висловлювалися за відставку бюро обкому та міськкому у повному складі [65, арк. 93]. До них приєднувалися партійці Локомотивного заводу, Меблевого комбінату, Педагогічного інституту та Бурштинської ДРЕС. Однак, із 83 членів обкому, за довіру бюро проголосувало 79 осіб, в результаті чого він продовжив діяльність [65, арк. 128]. 22 червня 1990 р. оргвідділ Ланівецького РК провів соціологічне дослідження у селах Борсуки, Нападівка і Синівці, де розташувався колгосп імені XXII з'їзду КПРС. Респондентами виступили 49 комуністів господарства. Його результати: 58% партійців заявляли, що про оновлення КПРС більше говориться, 46% надіялися найвищим авторитетом НРУ, “Меморіал” та “Зелений світ”. Переконаними партійцями залишалось 24% місцевих членів КПРС, однак вони заявляли про сумну партійну перспективу в разі продовження імітування внутрішньопартійних [306, арк. 110 –113]. 21 червня 1990 р. осередок НРУ Медичного інституту здійснив дослідження громадської думки зазначеного закладу. Респондентами стали 7600 викладачів, студентів та працівників вузу. 90% опитуваних відмовлялися брати участь у партійних заходах, 84% виступали за декомунізацію інституту, 72% розцінювали “Декларацію про суверенітет України” як проголошення її державної самостійності, 87% висловлювалися за ліквідацію інститутських структур КДБ та оприлюднення переліку його місцевих інформаторів, 74% виступали за ліквідацію кафедри марксизму-ленінізму [569, с. 3].

27 січня 1990 р. на збори партійного активу Рівненської області було запрошено понад 800 представників трудових колективів ключових підприємств Рівненщини. У вступному слові перший секретар обкому, назвавши лідерів демократичних спілок зловіщими та кровожадними пророками, звинувачував їх у спробах відродити націоналізм [264, арк. 1–3]. Але бригадир Рівненського радіозаводу В. Бутаков заперечував, сказавши, що у діях неформалів є раціональне зерно. “Комуністичній партії слід спочатку перебудуватися самій, а не вдавати оновлення,” – стверджував він [264, арк. 17–18]. Голова Мизоцької сільради В. Петрук наголошував на

постійному запізненні партії у вирішенні важливих політико-економічних проблем та дистанціонуванні від рядових комуністів. Він зазначав: “Люди підтримують рухівців тому, що ті завжди з ними” [264, арк. 18–19]. Майстер Рівненської фабрики нетканих матеріалів С. Комельков дав зрозуміти, що лідери неформалів мають народну підтримку тому, що їх “чорні “Волги” не стоять біля “чорних входів” продуктових та промислових магазинів” [264, арк. 23]. Підсумок підвів народний депутат СРСР, голова Ради національностей НРУ В. Мартиросян. Він радив партійним керівникам шукати причини загострення міжнаціональних стосунків не серед рухівців, а серед тих, хто не визнавав Україну упродовж сімдесяти років [264, арк. 37–39]. 14 квітня 1990 р., виступаючи на пленумі Волинського обкому голова Луцької міськради А. Кривицький попереджав партапарат, що якщо далі так піде, то КПРС перестане бути партією народу, а на зміну їй прийде Рух [9, арк. 32]. 19 вересня секретар обкому І. Лазорко оприлюднив зауваження комуністів до чергового пленуму ЦК КПУ. Їх аналіз розкривав переростання минулорічних внутрішньопартійних протиріч у децентралізацію партійних рядів, що межувала з розколом в партії. Виступи парторга заводу “Рожищесільмаш” В. Домбровського, секретаря парторганізації колгоспу імені Кірова Ківерцівського району Я. Оленюк, його колеги з Луцького картонно-руберойдового заводу П. Брель зводилися до наступного. 1. У партії немає рівності – вона поділена на верхи і низи. 2. КПУ не є авангардом суспільства. 3. На наступних виборах партія приречена на фіаско 4. Програма і статут КПРС не відповідають дійсності. 5. Партійні з’їзди лише загострили суспільно-політичне становище. 6. Вимоги рядових комуністів ідуть в розріз із ставленням ЦК до Демплатформи [24, арк. 27–29].

Деструкція первинного компартсередовища Закарпатської області особливо загострювалися під час обговорення міжнаціональних стосунків. Скажімо, 19 грудня 1990 р. члени обкому ректор УжДУ В. Сливка та начальник обласного управління культури В. Габорець звинувачували партійну верхівку у малій кількості українських підручників, особливо з

історії Закарпаття. Секретар облвиконкому Ю. Воробець закидав партапаратів навмисне сповільнення темпів переходу до економічної самостійності УРСР. Керівник ТУКЗу Ш. Фодо дорікав, що у райкомах майже немає представників національних меншин краю. Далше всіх йшов керівник комуністів Ужгорода І. Машков. Він закликав партійне начальство переглянути ставлення до греко-католицької церкви, позаяк його недолуга поведінка у релігійному середовищі спричиняла протистояння християнських конфесій [135, арк. 2–7]. Аналогічною була інформація секретаря Великоберезнянського РК В. Глодана від 20 січня 1990 р. З його слів, постанови парткому фабрики “Ужанка” виконувало лише 25% комуністів. Решта називала їх неколегіальними та безперспективними [157, арк. 10–12]. Голова Ужгородської міськкомівської ревізійної комісії Т. Павлова 18 квітня інформувала, що керівні комуністи Механічного заводу, залізничної станції, газети “Молодь Закарпаття”, НВО “Система” Є. Кунинец, Б. Садовський, В. Мойсюк, П. Терещенко в нетактовній формі відмовили ревізору у фінансовій звітності, залишили в себе 100% внесків і заявляли, що гроші підуть не на потреби обкому, а на запити первинної організації [159, арк. 1–13]. Рядові комуністи Закарпаття під час виборів делегатів на ХХVІІІ з’їзд КПУ забалотували першого секретаря обкому та 12 секретарів МК і РК [136, арк. 25–26]. На червневій партконференції 1990 р. Чернівецького обкому секретар парткому Вижницького училища прикладного мистецтва З. Лизун рекомендував комуністам зосередитися лише на ідеологічній роботі. Інструктор оргвідділу облвиконкому С. Кравецький закликав обкомівців повністю відійти від господарських справ і тоді результати перебудови будуть кращими [345, арк. 8]. Оперуповноважений Вижницького районного відділку КДБ В. Боровець пропонував деполітизувати силові структури, а секретар парткому облуправління освіти Г. Филипчук зазначав, що парткерівники уникали відповідальності за облісіння дітей. Недемократичними визнали висунення кандидатів на чільні компартійні форуми комуністи фізичного факультету

ЧДУ на чолі з їх керівником І. Душманом [346, арк. 50–57]. Голосуючи за висунення кандидатів на XXVIII з'їзд КПРС, із 11 обкомівських кандидатур рядові партійці забалотували 7. Серед 15 претендентів на республіканський форум 8 не отримали підтримки низового партійного середовища [345, арк. 144]. На XXVIII партконференції Новоселицького району 28 квітня 1990 р., секретар парткому колгоспу імені Кірова С. Абрамчук зазначала, що, окрім розгубленості та паніки, обласні провідники нічого не добилися. Бригадир Меблевої фабрики “Черемшина” М. Буздуган заявляв, що низові комуністи 3 місяці не отримували зарплати, а її директор, член КПРС В. Буневич нарахував собі 900 руб. і отримав їх. Партгрупорг колгоспу “Дружба народів” П. Руссу свідчив, що низові комуністи – це чесні трударі, які не заслуговували суспільного осуду. Він стосувався лише партапарату, котрий довів рядових партійців до злидарювання [290, арк. 32–48]. Те саме відбувалось і на XIX партконференції Сокирянського райкому 18 травня вказаного року. Обговорюючи доповідь першого секретаря А. Коцюби, первинне партійне середовище провалило її. Вчитель СШ № 1 І. Мотрин наголошувала, що партія власноруч віддала ініціативу неформалам, котрі ближче стояли до проблем простих трудівників. Доярка колгоспу імені 30-річчя перемоги Г. Мошак говорила, що партія перестала бути виразником робітничо-селянських інтересів, позаяк вона не висунула до складу радянських інституцій достатньої кількості робітників та колгоспників. Бригадир Дністровського гідровузла П. Козак назвав Платформу ЦК КПРС найгіршим партійним документом за останні роки [386, арк. 29–50].

Як результат, посилювалася політизація скарг мешканців Західної України. У 1990 р. листи у партійні органи – це національно налаштовані памфлети державотворчого характеру, кількість яких значно скорочувалась внаслідок втрати КПРС монополії на політичну владу. Обкоми вже не вирішували соціальних питань, а тому пересічні мешканці втрачали до них інтерес. Матеріали свідчили, що у 1990 р. найменше листів надходило на адресу галицьких обкомів: Львівського – 122, Тернопільського – 795, Івано-

Франківського – 835. Далі йшло Закарпаття – 850 скарг. Наступною була Волинь: у Рівненський обком надійшло 1432 листи, Волинський – 2200. Завершувала перелік Буковина: у Чернівецький обком скеровано 2675 звернень. Таким чином, у 1990 р. до західноукраїнських обкомів потрапив 8891 лист, що на 10 тис. 32, або 88,6% менше ніж роком раніше²⁰³. Серед 122 листів Львівського обкому, річна кількість котрих змаліла на 80%, лише 7% носили економічний характер.²⁰⁴ Скажімо, 24 січня 1990 р. 107 партійців пророкували крах компартійної влади, як мильної бульбашки [196, арк. 41–44]. Ветеран КПРС з 1943 р. Н. Єрохін 21 червня 1990 р. звинувачував М. Горбачова у цілеспрямованих діях скерованих на руйнування СРСР [196, арк. 53–54]. Комуніст із чвертьвіковим стажем З. Музичак 5 жовтня пропонував розділити КПРС на декілька марксистських партій [196, арк. 62–63]. Житель Мостиська П. Боднар 29 листопада писав редактору “Правды”: “Вас народ ненавидить за варварські знущання протягом 70 років. Згиньте з наших очей! Награбоване майно добровільно віддайте народу [196, арк. 203]!” На адресу партійних органів Тернопілля надійшло 795 звернень, що на 56% менше ніж минулого року. 26 адресовано в ЦК КПРС, 56 – в ЦК КПУ, решта – місцевим партійним установам. 677 з них мали політичне вмотивування, позаяк містили вимоги звільнення парткерівників. 387 відвідувачів було прийнято секретарями обкому, що на 71% менше ніж минуло річ [308, арк. 100]. Покидаючи партійні ряди, член КПРС із 1962 р. О. Бугай говорив: “Партійна банда знищила мільйони українців заради утвердження деспотичної влади” [559, с. 3]. Кількість звернень у компартійні установи Івано-Франківщини змаліла: у обком на 200%, райкоми та міськкоми – 300%. Упродовж року по допомогу до компартапарату звернулося 835 громадян, з них 327 в усній формі. До ЦК КПРС та КПУ надіслано 121 звернення, що на 63% менше ніж роком раніше. “Зміст і характер партійної пошти, – йшлося у доповідній записці голови

²⁰³ Підраховано автором.

²⁰⁴ Підраховано автором за: [196, арк. 1–239; 197, арк. 1–213]

ревізійної комісії, – свідчить про наростаючу політичну активність суспільства” [64, арк. 38]. Цю активність ілюстрував колективний лист (44 підписи) вчителів Івано-Франківської СШ № 4. Вони попереджали обком, що спроби партапарату відновити комуністичний лад у Прикарпатті приречені на фіаско. А самих партійних лідерів чекає в’язниця [76, арк. 57]. Комуністка із тридцятирічним стажем, жителька Косова К. Грабовецька, у листі до М. Горбачова говорила: “Політичну ситуацію стабілізувати не вдасться – чудес не буває” [77, арк. 22].

На адресу парторганів Закарпаття у 1990 р. надійшло 850 листів та 453 усних заяви. Це на 33% менше, ніж у 1989 р. Розгляд листувань свідчив: частка соціально-економічних запитів становила 40%, тоді як рік тому вона сягала 60%. Натомість рівнозначно збільшувався сегмент політичних претензій [129, арк. 41–44]. Наприклад, багатолітній партієць з Мукачєвого Є. Сабов пропонував ліквідувати міськком, котрий був непотрібен вже в момент його створення. Жителька Хуста Л. Смірнова радила звільняти комуністів-пенсіонерів, які виконували волю адміністративних органів, а не партійних мас [129, арк. 128–129]. Керівний склад колгоспу “Дружба народів” Ужгородського району, за дорученням партійно-господарського активу, пропонували публічно переобрати бюро обкому [131, арк. 5–8]. У 1990 р. на адресу Рівненського обкому поступило 1432 листи, або на 20% менше. Прийом громадян працівниками відділів обкому зменшився на 50%. Скоротилася кількість звернень у ЦК КПРС та КПУ. Таких скарг надійшло 1222, що на 50% менше ніж роком раніше [265, арк. 3–7]. Показовим було те, що кількість звернень до народних депутатів усіх рівнів зросла на 37% (на 19,2% – усних, 25,3% – письмових) [265, арк. 43–44]. До Волинського обкому надійшло 2200 звернень. Мешканці Волині відкрито звинувачували КПРС у всіх “смертних гріхах”. Доказом слугував колективний лист жителів села Шистів Володимир-Волинського району, які запитували: що це за партія, котра довела до зубожіння тих, хто за неї воював? Мешканець Ковеля Р. Масюк стверджував, що йому не потрібна влада, котра прирікає його дітей

на виживання [24, арк. 57–58]. Упродовж року потік відвідування громадянами райкомів зменшувався. У Маневицькому, Ковельському, Рожищенському районах він знизився на 50%, у Горохівському, Луцькому, Локачинському на 70% у Турійському, Ратнівському та Любешівському припинився взагалі [24, арк. 58–59]. У Чернівецький обком надійшло 2657 письмових запитів та 1541 усне звернення. Це на 37% менше ніж минулого року. З огляду на розмежування партійних, господарських та радянських функцій, 75% кореспонденції переадресовувалася у відповідні інституції. Збільшувалася чисельність політизованих листів, що подекуди межували із антикомунізмом. Наприклад, секретар парткому Чернівецької меблевої фабрики С. Мрачковський критикував роботу ЦК КПУ, називаючи її антинаціональною [361, арк. 34]. Керівник комуністів ВО “Чернівцілегмаш” Г. Федоров закликав обком до саморозпуску [361, арк. 25–26]. Зростала кількість скарг громадян у засобах масової інформації. Скажімо, якщо у 1989 р. газета “Радянська Буковина” розглянула 18,1 тис. скарг, то у 1990 р. – 20,3 тис. [345, арк. 49].

За умов наростання суспільного антагонізму до КПРС у західних землях України, ставав масовим процес добровільного позбавлення членства у її рядах. У 1990 р. його можна кваліфікувати як розпад комуністичної організації, що був провісником краху компартійного ладу. Розпочиналась декомунізація західноукраїнського соціуму та департизація усіх установ західних областей УРСР. Розвал компартструктур був особливо вражаючим у Галичині. У Львівській області з партією порвало 38 тис. 232 осіб, Івано-Франківській – 8904, Тернопільській – 5742. На теренах Волині: у Рівненській області від партійності відмовилося 5796 членів КПРС, Волинській – 4773. У Закарпатті з партією попрощалося 4031 комуністів, у Буковині – 3338. Відтак, 70 тис. 816 партійців добровільно повернули членські квитки, що на 69 тис. 739 осіб більше ніж у 1989 р. Наприклад, 20 квітня 1990 р. Львівська обласна рада прийняла ухвалу “Про недопустимість втручання парторганізацій у державну та інші діяльності області”, котра

невдовзі була продубльована народними обранцями міського та районного рівнів. Таким чином було зігноровано Указ Президії Верховної Ради УРСР від 17 квітня 1990 р., який попереджав, що захоплення державних або громадських будівель чи споруд тягне за собою кримінальну відповідальність у вигляді позбавлення волі строком на 5 років [396, арк. 94]. 29 листопада 1990 р. Львівська облрада підтвердила рішення прийняттям нової ухвали “Про політичну ситуацію на Львівщині і захист демократії”, у якій йшлося, щоб керівники підприємств та установ до 15 липня 1991 р. оприлюднили накази щодо недопустимості надання приміщень для будь-яких політичних партій [218, арк. 85]. Відтак, непоправних втрат зазнавала чисельність парторганізації Львівської області. 39% вибулих це – інтелігенція та студентство, 36% – робітники, 25% – селяни. Найбільших втрат зазнавали Стрийський МК (45,1% скорочення), Жидачівський РК (45,8%) та Старосамбірський РК (40,2%). Львівська міська парторганізація зменшилася на 30%. Найпомітніше у Ленінському районі – 40% [202, арк. 12–20]. Загальна кількість партійних організацій скоротилася до 2415 установ: первинних – до 106, цехових – до 1236, партгруп – до 1042 [201, арк. 15]. З цього приводу компартійний керманіч Львівщини скаржився на обласній партконференції: “Якщо у 1989 р. здало партквитків 462 чоловіки, то у 1990 р. 32 тис. 945, тобто кожен четвертий комуніст вибув з партії. Ми маємо менше на 731 первинну організацію. Більш як вдвічі скоротилася кількість цехових парторганізацій. З 5 тис. партійних груп залишилося 1042” [218, арк. 83]. Число комуністів-робітників зменшилося на 12 тис. 941 особу, або на 35,9%, колгоспників на 3402 (28,7%). Загалом у народному господарстві області комуністів поменшало на 60%. Найбільше серед вибулих було українців – 70,8% [202, арк. 20]. Для того, щоб зберегти залишки компартструктур, прийнято рішення формувати їх за територіально-галузевим принципом. Так виникають парторганізації працівників промисловості, охорони здоров’я, освіти, науки, культури тощо.

Як доповідав керуючий справами Івано-Франківського обкому Г. Кірюк, у першому півріччі надходження членських внесків зменшилося на 106,3 тис. руб. [72, арк. 6]. За словами голови ревізійної комісії обкому Є. Бойчука, станом на 1 січня 1991 р. їх річна кількість зменшилася на 500,3 тис. руб. [64, арк. 36]. Упродовж першої половини 1990 р. партійні ряди Прикарпаття полишило 7400 членів КПРС. Перестали існувати більш як 50 великих парторганізацій області. Переважна більшість вибулих вмотивовувала свій крок проголошенням “Декларації про державний суверенітет України” [64, арк. 10–15]. У більшості промислових підприємств та установ області парткоми було виведено за їх межі [79, арк. 4–5]. Загалом, станом на 1 січня 1991 р. партійні квитки та кандидатські карточки добровільно здало 9717 осіб. З них: 3437 – робітники, 1328 – колгоспники, 3867 – службовці, 132 – партійні працівники, 1001 – пенсіонери, 19 – студенти, 65 – інші. Партійний стаж 4242 нараховував понад 20 років. 6,3 тис. осіб відмовлялися пояснити причини виходу із КПРС [79, арк. 7]. Поряд з цим, КПРС покинуло понад 150 із керівного складу Івано-Франківської області [63, арк. 13]. До 1 жовтня 1990 р. внески не сплатило 1899 комуністів Тернопілля, що у 7 разів більше ніж минулого року. Сума заборгованості складала 140,5 тис. руб. [307, арк. 95–96]. На початку року 457 комуністів Тернопільської міської парторганізації добровільно полишили партійні ряди [300, арк. 22–23]. Згодом їх доповнили ще 900 партійців області [304, арк. 13]. До партії було прийнято 206 осіб, що втричі менше ніж минуло річ [304, арк. 13]. 8 серпня другий секретар обкому Н. Миколук доповідав, що за перше півріччя з партії вийшло 1247 осіб. За його словами, вказана цифра була заниженою, позаяк парткоми не встигали розглядати заяви [304, арк. 135]. Якщо детальніше, то за перший квартал кількість відмовників становила 153 особи, другий – 414, третій – 1431, четвертий – 2001. Це 50% робітників, 30% службовців та 20% селян. 70% з них мали понад 20 років партійного стажу. 1419 осіб не вказували причин такого кроку, 305 були незадоволені ходом перебудови, 488 вмотивовували

падінням авторитету партії, 113 не бажанням сплачувати членські внески [309, арк. 13]. Загалом партійні лави у 1990 р. добровільно залишили 4319 осіб: 1847 робітників, 1308 службовців, 561 колгоспник, 570 пенсіонерів, 33 студенти, 10 партійних працівників. У 1943 випадках – це партійці з чвертьвіковим досвідом [309, арк. 89].

За результатами соціологічного опитування, проведеного ГПЦ Рівненського обкому 15 червня 1990 р., понад 60% рядових комуністів розчарувалися у ідейних принципах КПРС і проявляли пасивність щодо виконання партійних доручень [261, арк. 47]. Тому за перший квартал 1990 р. добровільно залишило рівненські партійні ряди 188 осіб [265, арк. 56]. За вісім наступних місяців це зробило 2139 осіб, або 3% загального складу. 36% вибулих – досвідчені партійці із чвертьвіковим стажем [261, арк. 124]. Доходило до того, що партторги рівненських ВО “Азот” та імені 60-річчя Жовтня, Острозької меблевої фабрики, Бабино-Томахівського цукрозаводу Гощанського району задовольняли письмові клопотання відмовників списком, без з’ясування причин та присутності заявників [258, арк. 10]. Наприкінці 1990 р. партчисельність Рівненщини зменшилася вже на 5238 осіб, або на 5% [261, арк. 109]. З них: 56% робітників, 21,5% – службовців, 10,2% – колгоспників, 10% – пенсіонерів. Якщо у 1988 р. кількість партійного поповнення зменшилася на 11,6%, у 1989 р. – на 29,6%, то у 1990 р. – на 30,7% [257, арк. 18]. Станом на 1 січня 1991 р. у 53% компартійних організацій Рівне мали місце випадки добровільної здачі партдокументів серед керівного компартійного складу [261, арк. 127]. Підводячи річні підсумки, завоорг обкому Н. Коберський 14 грудня 1990 р. писав: “Значна частина комуністів навіть не пише заяви про вихід. Кандидати мовчки припиняють кандидатський термін. У приватних розмовах робітники та службовці говорять про злочинність партії, а пенсіонери про бездушність партійних керівників. Партторги самоусуваються від виконання обов’язків, після чого партгрупи просто перестають існувати” [261, арк. 124]. Упродовж 1990 р. у Волинські області партійного статусу позбавилося 3304 члени

КПРС та 216 кандидатів. Лише за четвертий квартал ці показники склали відповідно – 1999 і 119 осіб. Серед них: 1623 – робітники, 922 – службовці, 375 – колгоспники, 363 – пенсіонери. Партійний стаж третини налічував більш як 20 років. Пояснити причини такого кроку відмовлялося 1340 осіб. 738 вмотивували його падінням авторитету партії, 407 – не бажали виконувати партійні доручення, 294 – не хотіли сплачувати партійні внески, 275 – виявляли незадоволення ходом перебудови, решта – за сімейними обставинами [25, арк. 30–31]. Кількість первінок зменшилася на 55%, а цехових організацій на 33% [8, арк. 15–16]. Приміром, у Луцьку розпалося 6% первинних, ліквідовано 30% цехових парторганізацій і 80% партгруп. Партійні квитки здали 3 секретарі великих парторганізацій [8, арк. 15–16]. Багато секретарів парткомів влаштувалося на господарські посади. Не бажуючи очолювати партійні організації, вони добровільно віддавали партійні квитки. Серед них парткерівник ЛуАЗу В. Зими [8, арк. 17], секретар парторганізації Луцького авторемонтного заводу Н. Чубай, парторг Нововолинської шахти № 1 С. Вальчук [9, арк. 108]. Згідно з даними завідувача відділом оргпартроботи обкому М. Милинчука від 11 жовтня 1990 р., відмовилося сплачувати членські внески 4165 комуністів, або 7,4% їх обласної кількості, на суму понад 29 тис. руб., що у 6 разів більше, ніж минулого року. 113 парторганізацій самовільно залишали у себе 50% поступлень, не чекаючи 1991 р., коли це було дозволено робити офіційно [8, арк. 42]. На грудневій партконференції обласне керівництво скаржилося: “Ця переполітизація спрямована на ліквідацію наших осередків і створення інших політичних формувань” [8, арк. 15]. 17 листопада 1990 р. очільник луцьких комуністів І. Лісовський змушений визнати, що чисельність цехових парторганізацій зменшилася ще на 63 осередки, а партгруп на 380 [33, арк. 12]. У таких умовах волинський компартапарат вже не міг кваліфікувати зменшення партчисельності минулорічним терміном “самоочищення”, позаяк обласна партійна організація кожного місяця втрачала понад 275 прихильників. Про це писала газета “Криця” – орган Ковельської

організації УРП. У статті “Кого і за що геть” автор роз’яснював причини розпаду Компартії: “Комунисти здають партійні квитки, бо не хочуть нести відповідальність за КПРС, що привела до кризи у нашому суспільстві” [570, с. 5].

Наприкінці 1990 р. 400 первинок Закарпаття (26% їх загальної кількості) не звітували про збір коштів, а 299 (17%) не здавали гроші в Ощадбанк. Упродовж року 4220 комуністів не платило внесків, 1878 з яких – за останній місяць. Лише за вересень – жовтень до партійної каси не додано 100 тис. руб. Загалом, обсяги несплати збільшилися на 46,8% у порівнянні з 1989 р. [134, арк. 71]. Помітне стурбування викликала динаміка самопозбавлення членства в КПРС. Якщо за 1988 р. кількість відмовників налічувала 8 осіб, у 1989 р. – 76, то за перше півріччя 1990 р. – 315 [129, арк. 17–18]. У червневому звіті голови ревізійної комісії знову говорилося про небували розміри несплати членських внесків. 1733 комуністи не здали 4200 руб., що на 10% більше ніж минулоріч. Загалом, у першому кварталі 1990 р. 126 комуністів добровільно здали партійні документи, другому – 281, третьому – 597, четвертому – 1 млн. 2 тис. 827 партійців не захотіло вказати причини, 230 не бажали виконувати партійні доручення, решта вмотивовувала нехиттю сплачувати внески та падінням авторитету КПРС [138, арк. 2–12]. 28 грудня секретар обкому І. Мигович доповідав, що всього у зазначеному році компартійності самопозбавилося 2430 осіб: 1262 робітники, 750 службовців, 156 колгоспників, 226 пенсіонерів, 36 студентів, 4 партійні керівники. 915 з них налічували понад 20 років партійного стажу. 2116 відмовників не вказали причини виходу з КПРС, решта була не задоволена ходом перебудови [138, арк. 18–19]. Ключову причину компартійного розпаду намагався проаналізувати автор розлогої статті “Не бажаю бути комуністом”, опублікованої на шпальтах газети Берегівського РК “Червоний прапор”. Вказуючи головний мотив самопозбавлення партійності, він цитував слова заяви робітниці Радіозаводу

К. Петровцій: “Не вірю у правильність політики КПРС,” – писала вона [701, с. 2].

Якщо у 1988 р. у Чернівецькій області добровільно написали заяви про вихід із партії 52 комуністи, у 1989 р. – 171, та на початку 1990 р. – 183 [345, арк. 21]. Доходило до того, що бюро обкому окремою постановою від 27 серпня 1990 р. розробило комплекс заходів, скерованих на протидію звуженню соціальної бази партії [350, арк. 2]. 2 червня 1990 р. керівник ревізійної комісії обкому Ф. Марценков, повідомляв, що станом на 1 січня не сплатили внесків 366 комуністів, або 0,6% від їх загальної кількості на суму 1574 руб. За перше півріччя вже 806 партійців на здали грошей на суму 5123 руб. У другому півріччі не заплатило внесків 2179 комуністів на суму 8321 руб. [360, арк. 20]. Від 18 липня 1990 р. було скасовано принцип кандидування в партію та дозволено вільний вихід з її лав. Відтак, зникали каральні санкції щодо вибуття із партії, а виключення з неї застосовувалося лише у ряді випадків [361, арк. 15–17]. 14 вересня 1990 р. обком оприлюднив інформацію, згідно з якою кількість відмовників налічувала 996 осіб, 50% яких становили робітники [359, арк. 56]. Якщо детальніше, то за перший квартал 1990 р. у Чернівецькій області комуністами добровільно перестало бути 183 особи, за другий – 356, за третій – 697, за четвертий – 1236. З них: 538 робітників, 299 службовців, 103 колгоспники, 266 пенсіонерів, 25 студентів, 1 партпрацівник. У 535 випадках партійний стаж налічував понад 20 років. 913 відмовників не вказували причини звільнення, 277 вмотивовували падінням авторитету КПРС, 211 не бажали виконувати доручення, 203 були не задоволені ходом перебудови, 154 не хотіли сплачувати членські внески [365, арк. 14–15]. Всього у 1990 р. на теренах Буковини партійності позбавилося 2306 осіб: 1015 робітників, 689 службовців, 194 селяни, 366 пенсіонерів, 40 студентів, 2 партійні функціонери. Стаж 60% налічував понад 20 років. 55% з них пояснювали такий крок політичними причинами [365, арк. 21–22]. Закінчилося тим, що 15 листопада 1990 р. секретар Чернівецького обкому А. Федоренко розіслав

інформацію під грифом “Всім”, котра швидше була схожа на крик відчаю. Загальносоюзне боргування перед КПРС допустили 2 млн. комуністів на суму 10 млн. руб., що у 4 рази більше ніж минулого року. 45 тис. 270 первинних організацій СРСР, де знаходилося на обліку 1,5 млн. партійців, не заплатили партійні внески і не збиралися робити цього [360, арк. 19–20].

Ключовою рисою національно-демократичного руху у західних областях України зразка 1990 р. було стрімке становлення багатопартійності антикомуністичного напрямку. Значно форсував розпад компартійного ладу мітинговий марафон, котрий відтепер демонстрував ознаки трансформації демократичних вимог у національно-визвольні гасла. Він унеможлиблював спроби реставрації доперебудовних часів, розхитував ослаблені засади партапарату та прискорював декомунізацію народногосподарського комплексу. Розпочинався демонтаж компартійного ладу. Рішення XIX Всесоюзної партконференції 1988 р. щодо передачі влади радам та збереження компартійного контролю над ними, не спрацьовувало. Чисельна кількість мітингів, страйків, демонстрацій виносила на поверхню державотворчі прагнення західних українців. Ставши депутатами, комуністи, будучи українцями, швидко декомунізувалися і переставали лобіювати імперські компартійні інтереси. В авангарді цього руху, як і у попередні роки, йшли три області Галичини. Наприклад, на тлі парламентської перемоги антикомуністичних сил Львівщини, розгортання демократизаційних вимог громадськості переростало у національно-визвольного рух, підтримуваний виникненням чисельних національних партій, спілок та об'єднань. 7 квітня 1990 р. у Львові пройшов установчий з'їзд політичного об'єднання “Державна самостійність України” (ДСУ) [224, акр. 220]. 21 квітня відбувався установчий з'їзд Української християнсько-демократичної партії (УХДП) – правонаступника УХДС та УХДФ [224, акр. 212–213]. 28 квітня пройшла I регіональна установча конференція Української селянської демократичної партії (УСДП) [224, акр. 214]. 26 травня в Івано-Франківську відбувся великий збір Спілки незалежної

української молоді (СНУМ) [186, арк. 112]. 23 червня у Львові пройшла установча конференція обласної організації УРП. 8 грудня було проголошено створення Львівської обласної організації Демократичної партії України (ДемПУ) [194, арк. 4]. Таким чином, упродовж року на теренах Львівщини оформилося понад 15 політичних об'єднань антикомуністичного спрямування²⁰⁵.

Палітру багатопартійності Івано-Франківщини у 1990 р. ілюструвала експрес-інформація обкомівського ГПЦ від 13 грудня згаданого року. За його підрахунком в області активно діяло 33 громадсько-політичних об'єднання національного спрямування. Чільною серед них була місцева філія НРУ. 22 вересня відбулася III конференція Крайової ради руху, у якій брали участь представники Галичини, Волині, Буковини та Закарпаття [81, арк. 2–17]. В області працювало понад 450 рухівських осередків, що об'єднували до 17 тис. активістів [81, арк. 4]. Другим за політичною вагою та чисельністю був місцевий осередок ТУМу. Товариство налічувало 310 осередків та понад 15,5 тис. прихильників. З 1 серпня 1990 р. спілка започаткувала видання друкованого органу “Новий час”. Активно діяла Калуська філія ТУМу – “Просвіта”. Спілкою “Відродження” керували голова Калуського міського комітету народного контролю В. Івасюк та депутат Міськради В. Уштан [71, арк. 249]. 21 лютого у Івано-Франківську було проголошено створення крайової організації “Союзу українок”, яке об'єднало понад 600 прихильниць [81, арк. 15]. 23 лютого 1990 р. було проголошено Демократичну асоціацію вчителів (ДАВ) [71, арк. 244]. Березень 1990 р. завершив організаційне оформлення крайової організації СНУМу, що активно розвивалася у молодіжному середовищі і об'єднувала понад 150 прихильників [81, арк. 7]. 6 квітня у Долині відбувалася зустріч представників молодіжних організації Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської областей та Києва [81, арк. 104]. Поруч із СНУМом, у молодіжному середовищі Прикарпаття знаходило однодумців Студентське братство (СБ), яке очолювали студенти Інституту

²⁰⁵ Підраховано автором.

нафти і газу Я. Головатий, Педінституту – О. Синютка, Медінституту – В. Ріпецький [81, арк. 8]. Помітною була діяльність молодіжного товариства “Паростки”, яким керував Д. Павлик [81, арк. 9]. На етапі становлення були молодіжне військово-спортивне товариство “Пласт” [81, арк. 9]. 19 травня у Бурштині відбулася обласна конференція УРП, котра прийняла рішення про розпуск місцевої філії УГС і створення обласної організації УРП. Партія видавала друкований орган “За незалежність” [81, арк. 5]. Одночасно, на території Івано-Франківщини діяло 700 прихильників УХДП, переважно колишніх членів ОУН [81, арк. 5]. Розгортала діяльність і УНП. Осередок Калуша налічував більш як 30 осіб. Його провадив депутат міської ради М. Качанюк, що стояв на позиціях офіційної заборони КПРС [81, арк. 6]. 20 жовтня відбулася III Обласна конференція історико-просвітницького товариства “Меморіал” [81, арк. 11]. Того ж місяця заявив про себе обласний осередок культурного товариства “Лемківщина” [81, арк. 2–16]. 700 медичних працівників області згуртувало лікарське товариства “Прикарпаття”, створене у жовтні 1990 р. [81, арк. 17]. Тоді ж мало місце заснування крайової організації Української спортивної асоціації (УСА) [81, арк. 17]. Обласна філія асоціації “Зелений світ” скликала установчу конференцію у листопаді 1990 р. Зібрання проголосило реорганізацію у Партію зелених України (ПЗУ) [71, арк. 248]. Суспільно-політичну воєнізовану організацію “Народний фронт України” (НФУ) очолював П. Шевчук [81, арк. 10]. Головою Рогатинського товариства “Дзвін”, що об’єднувало понад 300 прихильників, був О. Бойкевич – керівник місцевої ради народних депутатів. Верховинською спілкою “Гуцульщина” керував редактор газети “Верховинські вісті” Д. Ватаманюк [71, арк. 245].

Все більше однодумців знаходила ДСУ. У травні облвиконком за поданням ДСУ зареєстрував статут “Братства вояків УПА Карпатського краю”. Спілка об’єднувала упівців Галичини, Буковини та Закарпаття. У жовтні ДСУ, керована колишнім хорунжим УПА М. Зеленчуком, скликала I Збір вояків УПА, де були присутніми 214 делегатів [81, арк. 7]. У вересні

1990 р. було утворено Крайову спілку політв'язнів України (СПВУ), котра стала федеративним підрозділом культурно-просвітницького товариства “Меморіал” [81, арк. 8]. Від жовтня 1990 р. бере початки обласна молодіжна організація “Української Христової молоді” (УХМ), проголошена в Івано-Франківську [81, арк. 8]. Тоді ж мало місце засідання обласного осередку спілки “Чорнобиль”, якою керував інструктор облпрофради Н. Кайдаш [81, арк. 17]. 17 листопада мала місце установча конференція Івано-Франківської організації ДПУ [81, арк. 6]. У листопаді 1990 р. відбувалась обласна конференція Союзу солдатських матерів (ССМ), що вимагала припинити призов у лави союзної армії та виступала за проходження строкової служба на території України [81, арк. 15]. У лютому 1990 р. ГПЦ обкому проведено соціологічне опитування 5055 жителів області щодо ставлення до державних символів УРСР та СРСР. За його результатами прихильність до жовто-блакитного прапора і тризуба виявляли 74% українців, 11,3% росіян, 9,5% євреїв. Серед українців – прибічників НРУ, “Меморіалу” “Зеленого світу” і ТУМу таких виявилось 81% [71, арк. 150].

Найчисельнішою національною спілкою Тернопілля була крайова рада Народного руху України [303, арк. 30]. Осередки Товариства української мови імені Т. Шевченка функціонували чи не на усіх підприємствах області. Наприкінці року їх налічувалося 69 установ та 9 тис. учасників. Активно діяла тернопільська філія СНУМу, проголошена 27 жовтня минулого року на горі Лисоня Бережанського району. 25 лютого у актовій залі Локомотиворемонтного заводу відбувалася установча конференція тернопільського осередку екологічного товариства “Зелений світ” [513, с. 3].

Перші цеглини у фундамент державотворчої діяльності Тернопілля було закладено 29 березня 1990 р. Міськрада прийняла “Декрет про владу”, котрий підписали її голова В. Негода та секретар Р. Коземчук. Народні обранці заявляли, що беруть на себе усю повноту влади в місті та вважають недопустимим втручання Компартії у роботу виборних органів міста. Того ж дня опубліковано постанову першої сесії, котра відновляла українську

національну символіку на підвідомчій їй території та направлено телеграму М. Горбачову щодо визнання незалежності Литовської держави [513, с. 4]. Згодом було ініційовано декомунізацію навчальних закладів, департизацію підприємств та установ міста, вказано на неприпустимість партійності працівників адміністративних органів, заборонено викладання російської мови у дитячих садках і початкових класах та скасовано військову підготовку у старших класах загальноосвітніх шкіл [514, с. 3]. Переломний момент у розбудові державотворчих підвалин Тернополя стався 12 липня 1990 р. Тоді міськрада підтвердила легітимність згаданого “Декрету про владу”, прийнявши “Перший універсал Тернопільської міської ради народних депутатів про владу”. Його політичне значення важко переоцінити. Він проголошував верховенство радянської юрисдикції на території міста та підпорядкував усі його інституції. Фактично цей документ припиняв панування компартійного ладу і ледве не ставив поза законом партійні структури. Легалізовано докорінну декомунізацію Тернополя. Проголошувалося право самостійного прийняття рішень, що йшли в розріз із законами СРСР та УРСР. Пріоритетними визнавалися “Загальна декларація прав людини”, свобода віросповідання, національного самовизначення, принципи соціального захисту. Заборонялося будь-яке втручання силових структур та їх позаштатних працівників у діяльність державних, приватних та громадських закладів. Узаконювалося впровадження ринкових відносин, вільної комерційної діяльності, валютних операцій тощо [517, с. 2].

Станом на 1 січня 1990 р. у Рівненській області діяли 127 осередків НРУ, УГС, УРП. У Рівне функціонувало понад 70 осередків НРУ, що об’єднували 1550 активістів [262, арк. 46]. Серед навчальних закладів Рівненщини стрімко знаходила прихильників СНУМ. Завершувалася консолідація новопосталих антикомуністичних партій із ТУМом, котре, користуючись партійним визнанням, надавало приміщення активістам вказаних спілок [264, арк. 17–42]. Особливості розгортання антикомуністичного руху у Рівненській області описував у інтерв’ю один з його

керівників Р. Омельчук. За його словами національно-демократичний рух тут очолювали В. Червоний, В. Пилипчук, М. Поровський, С. Олексюк, О. Новак, І. Дем'янюк, В. Марчук, І. Федів, В. Коваленко, О. Гуменюк, В. Веремчук. На мітинги у Рівне сходилося до 30 тис. городян, у Кузнецовську, Дубно, Здолбунові, Костополі, Сарнах – до 10 тис. Проведенню цих акцій завжди перешкождали кордони міліції, що спричиняло сутички із демонстрантами. Незважаючи на перешкоди, що чинив партапарат, лідери НРУ, УРП, ТУМу та СНУМу їздили по селах, пропагуючи антикомунізм та агітуючи за відновлення державності України та роздержавлення КПРС. Непоодинокими були заклики до суду над партійною верхівкою області [835]. У Волинській області 19 травня у Луцьку відбулися установчі збори місцевої філії УРП, які висловилися за заборону КПРС [7, арк. 62]. У червні 1990 р. у Ковелі, Нововолинську, Горохові та Ківерцях члени НРУ та УРП робили спроби у судовому порядку передати партійні періодичні видання у руки новообраних радянських інституцій [9, арк. 114]. 11 липня у Нововолинську мав місце політичний страйк шахтарів організований НРУ. Головним прагненням страйкарів була якнайшвидша декомунізація вугільної промисловості регіону [10, арк. 51]. З 2 до 13 вересня тривало пікетування приміщення обкому парії, а 14 вересня розпочалося блокування його роботи [24, арк. 33]. 9 вересня у селі Новий Загорів Локачинського району НРУ, УРП, ТУМ провели трьохтисячний мітинг, де були присутніми представники національних спілок Львівщини, Рівненщини, Тернопільщини та Івано-Франківщини. Тут лунали відозви щодо реабілітації жертв НКВС та відродження забутих імен оунівсько-упівського підпілля [24, арк. 33]. 4 жовтня студентсько-викладацький склад Луцького педагогічного інституту та філії Львівського політехнічного інституту відмовилися виконувати прокомуністичну пропагандистську роботу у трудових колективах Волині [8, арк. 31]. 17 листопада місцева філія УРП розповсюдила у Володимир-Волинському військовому гарнізоні звернення, у якому закликала протистояти спробам вищого партійного керівництва

області ввести надзвичайний стан, придушити демократію і розправитися з національними лідерами краю [8, арк. 50].

Ключовою особливістю становлення багатопартійності у Закарпатській області 1990 р. була її поліетнічність. Проте політичну палітру очолювали українські антикомуністичні об'єднання: крайова організація НРУ, місцеві філії ТУМу, УГС, СНУМу, “Просвіти”, “Зеленого світу”, культурно-просвітницька спілка “Гуцульщина”. Окремо стояло прокомуністичне Товариство карпатських русинів [698, с. 2]. 23 грудня 1990 р. в Ужгороді пройшов установчий з'їзд місцевого осередку товариства “Просвіта” [124, арк. 18–20]. Поряд з цим, продовжували діяльність громадські формування національних меншин Закарпаття. Найвпливовішими серед них були Товариство угорської культури Закарпаття і Товариство румунської культури імені Д. Кожбука [133, арк. 6]. Угорська діаспора все більше відходила від просвітницької роботи і концентрувалася на політичних проблемах. Вона прагнула збільшення представництва у радах, добивалася створення національно-територіального автономного формування, виступала за надання Закарпаттю статусу демілітаризованої зони [124, арк. 10–11]. Станом на березень 1990 р. ТУКЗ налічувало 30 тис. прихильників об'єднаних у 110 первинних осередків. Проведено 9 пленумів, де розглядалися питання захисту інтересів закарпатських угорців, реабілітації депортованих у 1944 р. у сталінські табори, повернення змінених у 1946 р. угорських назв населених пунктів, відновлення та відкриття шкіл з угорською мовою викладання, роз'єднання українсько-угорських навчальних закладів, створення власного друкованого органу, припинення демадяризації угорських прізвищ та імен. 5 березня 1990 р. представник угорської діаспори із Виноградова Садовий, виступаючи у програмі угорського телебачення “Панорама”, не відкидав можливості перегляду державного кордону між СРСР та Угорщиною у площині приєднання до останньої територій, заселених угорцями. 15 березня вказаного року завсектором ідеологічного відділу обкому Г. Молнар з тривогою повідомляв про переважання націоналістичних настроїв серед

учасників ТУКЗу, лунали гасла: “Всі, хто їсть угорський хліб, нехай розмовляють угорською мовою!”. 3 березня пленум ТУКЗу закликав українські національні спілки краю об’єднати передвиборні сили у боротьбі за правову державу і відати голоси за висуванців демократичного блоку. Звернення було опубліковане на сторінках угорськомовної газети “Карпати ігас со”. Однак, за словами Г. Молнара, у майбутньому існувала загроза виникнення на території УРСР Угорської національної партії, котра пропагуватиме ідеї відновлення “Великої Угорщини”. Першим кроком до цього могло стати утворення угорського автономного округу у складі Ужгородського, Мукачівського, Берегівського, Виноградівського районів та поступове долучення їх до Угорщини. Такий вектор міжнаціональних відносин викликав закономірне незадоволення автохтонного населення краю – українців. Природнім наслідком надмірної активізації ТУКЗу у напрямку перегляду територіальних меж УРСР було посилення антиугорських настроїв серед патріотично налаштованого українства краю. Перебуваючи у явній меншості, керівництво ТУКЗу поступово відходило від ідеї автономізації угорської діаспори і зосереджувалось на вирішенні локальних етнічних, економічних, культурно-просвітницьких проблем угорського населення Закарпаття [139, арк. 32–38]. Проведене ГПЦ обкому у травні опитування мешканців Закарпаття показувало: 30% респондентів вважали міжнаціональні стосунки хорошими, 70% – поганими [133, арк. 10]. 23 червня представники ЦК КПУ провели соціологічне дослідження серед мешканців Ужгорода, Тячівського та Хустського районів, щоб з’ясувати їх ставлення до неформальних об’єднань та національної символіки. Було опитано 579 респондентів: 68% службовців, 22% робітників, 10% колгоспників. Українців – 57%, угорців – 20% росіян – 6%, решта – представники інших національностей. Членів КППС – 29%, ЛКСМУ – 17%. 41,1% опитуваних не були задоволені комуністичною символікою, а 25,2% прагнули використання національної символіки. 42,4% хотіли повернення

християнської обрядовості. НРУ підтримувало 31,2%, “Меморіал” – 17,7%, “Зелений світ” – 37,7%, ТУМ – 41,1% респондентів [139, арк. 45–48].

Переростання демократичного руху Буковини зразка 1990 р. у антикомуністичний продовжувала очолювати найчисельніша спілка – Крайова рада НРУ. Її підтримувало понад 3000 активістів [359, арк. 18]. Накладом в тисячу примірників, спілка розповсюджувала обласний та районний друковані органи – “Буковинський вісник” і “Верховинську ватру” [359, арк. 25]. Наступним за чисельністю був місцевий осередок ТУМу, котрий налічував 2000 прихильників. Це науково-педагогічна, культурно-просвітницька інтелігенція та студентська молодь [359, арк. 23]. В екологічному напрямку продовжувало діяльність товариство “Зелений рух Радянської Буковини”, що налічувало 1 тис. прибічників. Його очолювало 5 осіб, з яких 3 – члени КПРС. Об’єднання виступало за створення місцевої філії Партії зелених України [359, арк. 23]. Історико-культурологічне товариство “Оберіг”, що діяло у середовищі наукової інтелігенції, представляли 500 прихильників та 13 осіб керівного складу, 5 з яких були комуністами. Спілка видавала газету “Гомін Буковини”, на сторінках якої закликала до відновлення державної незалежності України [359, арк. 9–10]. У стінах Чернівецького державного університету, Медичного інституту, 18 технікумів та училищ Чернівеччини, де навчалося 17 тис. студентів, успішно розгортала діяльність Спілка української молоді Буковини. У 1990 р. кількість прибічників становила понад 2 тис. осіб. Вони закликали до бойкоту кафедр суспільствознавства, вимагали деполітизації навчального процесу та оприлюднення списків інформаторів КДБ у ВНЗ Чернівеччини. Відміну Міністерством освіти СРСР державного іспиту з марксизму-ленінізму від 26 грудня 1989 р. вважали своєю перемогою. Товариство видавало газети “Українська справа” і “Смолоскип” та намагалося утворити підліткову філію “Чернь”. Соціологічне дослідження, проведене серед 330 спудеїв ЧДУ, показувало, що найбільшим авторитетом у молодіжному середовищі користувалися НРУ та СУМБ, найменшим – КПРС та ЛКСМУ.

До перших симпатії засвідчували 92,4% респондентів, других – 7,6% [359, арк. 67]. Паралельно розгортав антикомуністичну діяльність Український студентський союз (УСС), котрим керував О. Хавич. Спілка налічувала до 50 прихильників, головно, студентів ЧДУ [359, арк. 12]. Творчу молодь об'єднували 40 прибічників літературної студії “Січ” (Слово і час), котрою керував Г. Галиць. Студентським “Науково-мистецьким клубом”, який об'єднував 20 активістів, провадив В. Маслюченко [359, арк. 24]. Помітною була діяльність Асоціації вчителів української мови, що гуртувала понад 600 прихильників [359, арк. 25]. 28 квітня відновило діяльність товариство “Український народний дім в Чернівцях”, яке існувало під головуванням С. Воробкевича до 1940 р. [743, с. 4]. У травні 1990 р. заявив про себе чернівецький осередок УРП, котрий налічував до 400 прихильників. Будучи наступником УГС, партія об'єднувала радикальних антикомуністів, здебільшого репресованих у сталінсько-брежнєвські роки. Об'єднання друкувало газету “Гомін Буковини”, на шпальтах якої закликала до насильницького повалення комуністичного ладу в СРСР та звільнення України з більшовицького ярма [359, арк. 25]. 1 червня 1990 р. було опубліковано маніфест чернівецької філії Демократичної партії України, котрий започаткував її офіційне проголошення [345, арк. 147]. 1 грудня цього ж року спілчани відрядили делегатів до Києва на з'їзд Партії демократичного відродження України, котра об'єднувала прихильників Демократичної платформи в КПРС [359, арк. 28]. У січні 1990 р. оформився Комітет за відродження УГКЦ. Від лютого 1990 р. веде початки Демократичний союз, що сформувався у стінах ЧДУ. Це організація анархістського гатунку, яку очолював студент Є. Погоржельський. Того ж місяця на політичну арену Чернівеччини виходить Ініціативна група УАПЦ, яка ставила перед собою завдання відродження українського православ'я на Буковині. Філія Демократичної партії України сформувалася у травні 1990 р. Ініціатором став аспірант ЧДУ І. Чеховський. Тоді ж виникла Асоціація жінок Радянської Буковини, що гуртувала понад 200 прихильниць [359, арк. 26].

У палітрі багатопартійності національних меншин Чернівецької області чільним продовжувало бути Товариство молдовсько-румунської культури імені М. Емінеску. У 1990 р. воно гуртувало понад 500 прихильників. Вони вимагали розширення діапазону національного розвитку румунської та молдовської діаспор та йшли на співпрацю з українськими національно-демократичними силами. Ключовим підґрунтям такої взаємодії було неприйняття комуністичного ладу, котрий наніс значної шкоди трьом культурам – української, молдовської та румунської [362, арк. 6–7]. 27 лютого спілка зверталась з вимогою збільшити кількість румунських та молдовських студентів у вишах Чернівеччини, апелюючи тим, що їх сьогодення чисельність не перевищувала 5% [362, арк. 4]. Траплялися і випадки проявів сепаратистських настроїв. 2 листопада члени товариства у категоричній формі відмовилися брати участь у відзначенні річниці “Буковинського віче” 1918 р. [362, арк. 16–17]. Непоодинокими були контакти із представниками Народного фронту Молдови на основі спільних поглядів на майбутнє Північної Буковини. У Новоселицькому, Глибоцькому, Строжинецькому районах подекуди проявлялися тенденції висунення вимог приєднання цього регіону до Молдавської РСР, а її, в свою чергу, до Румунії. Поряд з цим, лунали й заклики до проголошення національно-культурної автономії зазначених територій у складі УРСР [359, арк. 50]. У серпні 1990 р. ГПЦ Чернівецького обкому проводило соціологічне дослідження серед жителів прикордонного Новоселицького району, населення якого на 60% складалося із представників румунської та молдовської національностей, з метою визначити їх ставлення до міжнаціональних стосунків. Результати опитування показали, що спричинена комуністами молдаванізація румунів мала негативні наслідки, позаяк 63% респондентів вважали міжетнічні відносини вибуховими та непередбачуваними. Справа у тому, що румунське населення значно переважало молдовське, а відтак вважало себе етнічно доміантними. Тоді як, з огляду на входження Молдовської РСР до складу СРСР, регіональна національна політика КППС упродовж десятиліть була

пріоритетно молдовською. На це накладалися непрості румунсько-українські стосунки, територіально-історичного контексту. Тому національна проблема тут стояла досить гостро. Згідно із таємними обкомівськими даними, за десять місяців 1990 р. мали місце 11 міжнаціональних конфліктів між румунами і молдаванами та 3 українсько-румунські сутички [351, арк. 11]. Діяльність Товариства єврейської культури імені Е. Штейнбарга відбувалася дещо у іншій політичній площині. Воно об'єднувало 400 прибічників. При товаристві працювала Асоціація колишніх в'язнів гетто і концтаборів, Народний університет єврейської історії та культури, спортивний клуб "Макабі". Відкидаючи КПРС та збудовану нею державу за національно-релігійним сприйняттям, єврейська діаспора виступала за виїзд із СРСР на історичну батьківщину. Сильний національний тиск комуністичної влади щодо "радянських" євреїв у 60–70-х рр. ХХ ст., став основою для формування помітних антикомуністичних тенденцій у середовищі єврейської діаспори Буковини. Зокрема 24 жовтня 1990 р. голова товариства Л. Фінкель вимагав у обкомівців повернення єврейській громаді відібраного Народного будинку та десяти культурно-просвітницьких приміщень [367, арк. 20–21]. Характерними були випадки співпраці об'єднання із українськими національно-демократичними спілками, що знаходило прояв у проведенні спільних антикомуністичних виступів [359, арк. 24].

Вивчення компартійних документів релігійного спрямування наштовхувало на думку, що найгостріше у 1990 р. відродження протікало у тих регіонах Західної України, де відбувався процес легітимації греко-католицьких общин. Це Галичина та Закарпаття. На волинських та буковинських землях теж не обходилося без протистою, однак він не носив ознак антагонізму, позаяк релігійний ренесанс відбувався у православному середовищі. Але у обох випадках конфронтація між віруючими була наслідком важкого спадку, котрий залишили комуністи упродовж п'ятдесятирічного панування на західних землях України. Насадження атеїзму, незаконна ліквідація УГКЦ та УАПЦ, таємна підтримка РПЦ та

закриття, знищення або передача під її юрисдикцію греко-католицьких храмів і їх церковного майна, переслідування священників, цькування прихожан, ставали причинами того, що на зміну релігійному відродженню краю приходить релігійний екстремізм. За даними соціологічного дослідження, проведеного ГПЦ обкому партії, 90% респондентів підтвердили зацікавлення проблемами міжконфесійного протистояння, 80% зазначали, що перебудова внесла позитивні зміни у становище релігійних громад краю, 60% відносили себе до категорії віруючих, 21% вагалися, 14% не вважали себе віруючими та 4% були переконаними атеїстами. Рівень релігійності міського населення Львівщини становив 67%, сільського – 87%. 64% опитуваних розглядали умови для задоволення релігійних потреб як недостатні. Уважали себе віруючими 36% членів КПРС та 81% членів ВЛКСМ. Рівень релігійності молоді становив 92%. Серед національних груп найбільш релігійними були українці – 80%, росіяни – 30%. УГКЦ підтримувало 28% опитуваних, РПЦ – 23%, УАПЦ – 12%. 73% позитивно оцінили легалізацію УГКЦ, 57% вважали, що вона була єдиним хранителем національних цінностей Західної України, 57% засуджували міжконфесійне протистояння, однак 40% вважали необхідним повернення храмів уніатській церкві [194, арк. 33–36].

З огляду на сказане, ставлення партійної верхівки Львівської області до релігійної ситуації у регіоні дещо пом'якшувалось. Від войовничого атеїзму не залишилося й сліду. Відділ національних відносин обкому 7 червня 1990 р. розповсюдив призначену для службового користування інформацію, яка оприлюднювала позицію партапарату у релігійній царині. Тут не читалося різко негативне ставлення до УГКЦ. У восьми розділах лунали рекомендації: 1. Вивчення релігійної ситуації у кожному місті. 2. Переходу від агресивної атеїстичної пропаганди до зваженого діалогу з віруючими. 3. Недопущення загострення відносин між прихожанами усіх конфесій та парткомітетами. 4. Уважного ставлення до почуттів віруючих. 5. Перешкоджання переходу релігійних організацій у політичну опозицію до КПРС. 6. Співпраця з лідерами усіх церков. 7. Оприлюднення у пресі

незаконних рішень місцевих органів влади щодо вирішення міжконфесійних проблем [194, арк. 37–38]. Подібне лояльне ставлення атеїстичної партії до релігійних громад не завжди було таким. Десятиліттями КПРС, таємно підтримуючи проросійську РПЦ, боролася з християнством на загаль та греко-католицизмом зокрема. Війна з останнім була особливо запеклою, позаяк проукраїнська уніатська церква розглядалася як виразник державотворчого прагнення галичан. Тому насадження войовничого атеїзму та протегування православ'я порушували усталену століттями рівновагу між релігійними течіями краю. Наслідки такого розбалансування особливо гостро проявлялися в умовах демократичної львівської влади, котра закономірно виявляла прихильність до УГЦК – церкви, яка віками сповідала українське державництво. Характерне для усієї області перелічене протиборство не завжди було мирним. Іноді справа доходила до рукоборства, що давало підстави опозиційному партапарату для чисельних звинувачень на адресу новообраної національно-демократичної влади. Повсякчас лунали закиди щодо її неспромоги угамувати міжконфесійну ворожнечу, головною причиною якої була попередня політика комуністичної партії.

Ставлення республіканського партапарату до релігії у 1990 р. висловлював на лютневому пленумі Івано-Франківського обкому секретар ЦК КПУ Л. Кравчук. Він говорив: “Ми повинні почати нову сторінку партійно-релігійних стосунків та взаємин між католиками і православними. Ця сторінка має відкриватися такими принципами: діалог, мир, співробітництво, відсутність ворожнечі та насилля” [65, арк. 127]. Його слова до місцевих умов адаптував перший секретар обкому З. Куравський. “Комуністи Івано-Франківської області, – запевнював він, – виступають проти втручання у внутрішні справи релігійних організацій” [63, арк. 22]. Однак, чисельні факти протидії силових структур легалізації УГКЦ та УАПЦ змушували сумніватися у щирості комуністичних провідників. У березні 1990 р. відбувалися пікетування прихильниками УГКЦ партійних установ Івано-Франківська, Долини, Рожнятова та Надвірної. Відповідальність за них

партапарат покладав на екстремістські сили, які штовхали віруючих на шлях конфронтації з партійними органами. І це не зважаючи на те, що Рада у справах релігії при Раді міністрів УРСР офіційно дозволила реєстрацію греко-католицьких громад. Така ж ситуація розгорталася і довкола общин УАПЦ [65, арк. 144]. Як уже зазначалося, 25 квітня 1990 р. сесія Івано-Франківської ради народних депутатів відмінила рішення Львівського церковного собору 1946 р. і поновила у правах УГКЦ на підвідомчій їй території. Разом з цим була прийнята постанова про повернення храмів та церковного майна греко-католиків, реквізованих після заборони комуністами уніатської церкви [78, арк. 50].

Розгортання релігійного ренесансу Тернопілля відбувалося за львівським та івано-франківським сценарієм. Аналіз компартійних матеріалів релігійного аспекту щораз засвідчував подвійні стандарти ставлення КПРС до відновлення свободи віросповідання громадян УРСР. Постійно демонструючи відмову від атеїстичної доктрини на папері, партапарат залишався глибоко атеїстичною політичною спілкою. Однак, його проросійське налаштування змушувало трансформувати закамouflьовану прихильність до РПУ у явну. Наприклад, 21 травня 1990 р. завідувач ідеологічним відділом Тербовлянського РК Г. Яворський доповідав, що в районі діє 63 релігійні громади: 59 – РПЦ, 2 – РКЦ, 2 – ЄХБ. Общин УГКЦ та УАПЦ не зареєстровано, хоча 28 громад з 1988 до 1990 рр. подавали 30 прохань про легалізацію. Звітуючи перед обкомом про гостру релігійну ситуацію, він повідомляв, що у Тербовлі, селах Зарваниця, Великий Говилів, Малий Говилів, Лошнів, Довге, Сушин, Острівець громади УГКЦ насильно повертали храми у підпорядкування уніатської церкви, не зважаючи на чисельні умовляння працівників ідеологічного активу. Римо-католики вимагали повернення їм костелу, у якому знаходився Будинок культури. У зв'язку з цим райкомівець просив підтримки обласного начальства у розв'язанні релігійних проблем в контексті захисту прав громад РПЦ, утиски яких він називав незаконними [306, арк. 62–76]. На червневій конференції

1990 р. обласний компартійний керівник Тернопілля переконував присутніх, що партія переглянула ставлення до атеїзму та старається поглибити співпрацю з віруючими і налагодити діалог з представниками усіх релігійних конфесій. В першу чергу це торкалося представників греко-католицьких общин, які активно легалізуючись, входили у протистояння із православними громадами УПЦ [300, арк. 31–32]. Але у заключному слові він скаржився на те, що крайова управа НРУ створила Комітет у справах релігій, а УГС – Комітет захисту УГКЦ, які чинили розправи над прихожанами РПЦ, відбирали їх майно, захоплювали храми, прагнули вигнати російське православ'я за Збруч [303, арк. 48]. Натомість, 7 травня міськрада Тернополя звернулася із пропозицією до президента СРСР М. Горбачова якнайшвидшого офіційного визнання УГКЦ та УАПЦ, враховуючи незаконність Львівського собору 1946 р. Подібне звернення було скероване Синоду російської православної церкви та Папі Римському Івану Павлу II з проханням про ліквідацію зазначеного рішення УПЦ [515, с. 3]. Як наслідок, у червні друга сесія міськради прийняла постанову про реєстрацію общин УГКЦ та УАПЦ та повернення майна, що належало їм до 1946 р. Тому храм Різдва Христового було передано греко-католицьким прихожанам, а Христовоздвиженську церкву – УАПЦ. Згодом один храм Тернополя було віддано Римо-католицькій церкві [516, с. 4]. Наприкінці серпня аналогічне рішення прийняла і Обласна рада народних депутатів Тернопільщини [519, с. 4].

Оцінюючи релігійну ситуацію, партійне начальство Закарпаття запевнювало, що зробило все для реалізації політики КПРС стосовно церкви та віруючих. Відтепер рівнозначно ставлячись до усіх конфесій, партія і надалі буде формувати науково-матеріалістичний світогляд громадян. Доказом слугували річна реєстрація 119 релігійних общин, у користування котрих передано 82 культові споруди та дозвіл на будівництво ще 25. Відремонтовано понад 300 храмів [136, арк. 15], задоволено клопотання 70 общин та передано у їх користування стільки ж культових споруд.

Загалом, у 1990 р. у Закарпатті діяло 660 релігійних формувань, більше як 10 конфесій. Понад 40 священників стали депутатами місцевих рад [133, арк. 10–11]. Імітацію однакового ставлення комуністів Закарпаття до християнських конфесій продемонстрував жовтневий пленум обкому. Відповідаючи на запитання голови Іршавського райвиконкому І. Грицака щодо бездіяльності ЦК у вирішенні релігійного протистою, керівник обкому М. Волощук говорив, що буде порушувати це питання у Москві та Києві з метою захисту інтересів найбільш велелюдної конфесії у регіоні – УПЦ [133, арк. 21]. З ним не погоджувався перший секретар Хустського райкому П. Гвоздяньський, котрий говорив, що партія інспірує католицько-православну конфронтацію. Доповідач визнавав помилковим гальмування легалізації УГЦК. Підтримуючи попередника, професор УжДУ Н. Болдижар зазначав: “У нас побутувала думка, що тільки Російська православна церква єдино правильна і допомагає нам будувати соціалізм і комунізм”. Тому його дивувало терпіння греко-католицьких віруючих, котрі, незважаючи на десятиліття безправ’я, ще досить толерантно поводитися із православними віруючими, проводячи спільні літургії у відібраних храмах. Відтак, партійному керівництву слід змінити ставлення до уніатів, позаяк ігнорування їх інтересів створювало серед населення негативний імідж комуніста. Як доказ, він пропонував проаналізувати склад католицьких громад, більшість яких складала робітничо-селянська та інтелігентська соціальна верства. Усвідомлюючи, що РПЦ не збирається добровільно повертати майно, католицька громад Хуста самовільно захопила Святовознесінський храм міста [133, арк. 38–40]. Як бачимо, віруючих РПЦ підтримувала, втрачаючи владу, Комуністична партія як проросійський апологет у регіоні. Новообрана українська влада підтримувала УГКЦ, позаяк остання століттями демонструвала державотворчу тенденцію та намагалася повернути незаконно відібране церковне майно.

Що стосується розгортання релігійного відродження на Волині, то його динаміка не була такою конфронтаційною, як у Галичині та Закарпатті.

Православний регіон, контрольований РПЦ, і надалі залишався таким. Легалізація громад УГКЦ не відбувалася у великих об'ємах, а тому не спричиняла міжконфесійного протистояння. Аналогічно відбувалося і з входженням у релігійний простір Волині общин УАПЦ. Тому партійні документи не фіксували міжконфесійного протистояння. Втративши народну підтримку, партапарат відходив від атеїстичної доктрини, намагаючись уникати протистоянь на релігійному ґрунті. Тому документальна база, котра б проливала світло на партійно-релігійні стосунки того часу, практично відсутня.

Офіційну релігійну позицію рівненського партапарату добре ілюструвала компартійна преса. Будучи проросійською, швидко забувши про власну атеїстичну доктрину, КПУ обстоювала позиції РПЦ. Партійна верхівка Рівненщини на сторінках газети Володимирецького РК “Ленінська зоря” неодноразово надавала слово сановникам російського православ'я. Екзарх РПЦ в Україні митрополит Філарет вступав у полеміку із керівником НРУ І. Драчем. Останній заявляв, що Російська православна церква та її філія в Україні – Українська православна церква (УПЦ) – це шовіністичні релігійні спілки, котрі виражають антиукраїнські інтереси комуністичного партапарату. Тому слід об'єднати УАПЦ та УПЦ у єдину незалежну українську церкву [760, с. 2]. Для цього у структурі крайової організації НРУ Рівненської області, 15 червня 1990 р. було створено Комітет відродження УАПЦ [262, арк. 46]. Та й за партійними документами виходило так, що партапарат докладав максимум зусиль щодо відновлення прав віруючих саме РПЦ. Без зайвих зволікань підконтрольна компартійній верхівці Рада у справах релігії зареєструвала 91 общину РПЦ, прихожанами якої отримано дозволи на будівництво 31 храму. Для порівняння: у зазначеному році в області діяло 369 православних приходів, 152 протестантських і 3 римо-католицьких. Про діяльність громад УГКЦ та УАПЦ не говорилося ні слова. Відсутність міжконфесійного протистояння партія приписувала собі, наголошуючи на тому, що входження громад УАПЦ у релігійне середовище

Рівненщини це ніщо інше, як спроби екстремістів розколоти російське православ'я, що не характерне її багатовіковій історії [264, арк. 15–16]. Полярність громадського та компартійного поглядів на розгортання релігійної ситуації в регіоні ілюструвала антикомуністична преса. На її шпальтах говорилося: “Після проголошення Декларації про суверенітет України є всі умови для повселюдного заснування Автокефальних Українських Церков. Бо на своїй землі господарі ми – українці” [562, с. 4]. За аналогічним сценарієм відбувався релігійний ренесанс Чернівецьчини. У 1990 р. він протікав у контексті постанови української православної автокефалії і, як наслідок, її протистояння із російським православ'ям московського патріархату. Наявність греко-католицьких общин була незначною і не створювала помітного впливу на гостроту міжконфесійного протистояння. Формально рекламуючи атеїстичне спрямування, партійна верхівка Буковини щоразу звинувачувала лідерів національно-демократичного руху у антинародній налаштованості, позаяк ті підтримували національно скеровані релігійні общини, виразником яких була УАПЦ. “РПЦ стоїть на платформі КПРС,” – стверджувала газета ТУМу “Час”, ілюструючи справжні наміри чернівецької партійної верхівки [636, с. 2]. Наприклад, 14 вересня 1990 р. працівники обкому скаржилися, що і без того складну релігійну ситуацію в області загострювала активізація у середовищі греко-католицьких та автокефальних общин. За їх словами при підтримці НРУ та УРП відбувалося розповсюдження брехливих наклепів у бік РПЦ, що приводило до протистояння між віруючими цих християнських конфесій [359, арк. 60]. Однак, заява НРУ від 30 липня 1990 р., підписана головою його Чернівецької крайової філії О. Панчуком, свідчила про інше. 21 липня біля Кафедрального собору у Чернівцях мали місце сутички між віруючими УАПЦ та РПЦ, з вимогою перших передати храм у підпорядкування київського патріархату. Будучи прихильником Російської православної церкви, партапарат відразу ж звинуватив Рух у незаконному сприянні УАПЦ, називаючи такі дії антидержавними. Тому у рухівській резолюції говорилося: “Народний рух

звертається до усіх православних буковинців – як до тих, що визнають духовну юрисдикцію московського патріарха Олексія, так і тих, що підкоряються юрисдикції київського патріарха Мстислава – вирішувати усі питання мирно, по-християнськи, уникаючи конфронтації і ненависті”²⁰⁶. Згадана ТУМівська газета “Час” так висловлювала ставлення патріотично налаштованого українства до РПЦ: “Харчування з кремлівського розподільника патріарха РПЦ, офіційна резиденція, приватні шикарні дачі, персональні державні автомобілі, урядові нагороди мало схожі на просту християнську лояльність. А звинувачення у антирадянщині священників УАПЦ полягали у тому, що вони, помираючи в лабетах більшовицьких катів, не кричали “Хай живе Сталін!” [636, с. 4].

Загалом, 1990-й рік у контексті опозиційних трансформацій компартійних органів західних областей УРСР і, як наслідок, становлення української національно-демократичної влади, був переламним. Зазначені перетворення на західноукраїнському тлі уможлиблювала стрімка дезінтеграція компартійного середовища. Вона була рівнозначною темпам розгортання національно-демократичного руху. Галичина демонструвала небувалий розмах добровільного компартійного самопозбавлення, де за політичним вмотивуванням партійні квитки здали 46 тис. 981 особа: у Львівській області 32 тис. 945 осіб, Івано-Франківській 9717 осіб, Тернопільській 4319 осіб. З огляду на обсяги, його можна вважати масовим. Це визначальний фактор розчарування громадян у правдивості комуністичної доктрини та доцільності існування компартійного ладу як такого. Показники Волині були дещо меншими – 8542 особи: у Рівненській області – 5238, Волинській – 3304 члени КПРС. Проте й вони свідчили про атрофію комуністичних переконань у свідомості мешканців регіону. Вибуття з партії жителів Закарпаття та Буковини становило – 2430 та 2306 відмовників відповідно. Однак, темпи його наростання ілюстрували швидку зневіру громадськості у постулатах комуністичного вчення. Відтак, перебування

²⁰⁶ Особистий архів автора.

компартійних органів в умовах опозиції у 1990 р. однаковим не було. Скажімо, у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях – це цілковиті політичні аутсайтери, Волинській та Рівненській – частково, Закарпатській та Чернівецькій – формальні переможці. Однак, незаперечним ставало те, що КППС перетворювалася на опозиційну партію, незважаючи на результати виборів. Так відбувалося тому, що за роки авторитаризму партія втратила переконаних борців, а взамін придбала армію меркантильних кар'єрних просуванців, далеких від стійких політичних переконань. Як наслідок, потрапивши до рад, вони швидко переконувалися у безперспективності компартійної системи, котра відтепер втрачала важелі державного впливу. Будучи у переважній більшості українцями, депутати комуністи забували про обкомівські доручення, не платили внески і писали заяви про вихід із партії. Без силової підтримки, на використання якої не давали добро союзно-республіканські парторгани, КППС переставала бути грізною силою, втрачала політичну першість і тому ставала нікому не потрібною.

Ключова причина наростання державотворчих потягів жителів західноукраїнського регіону у 1990 р. – це прагнення до відновлення державної самостійності України. Маючи міцне державотворче історичне коріння, воно виростало із економічних вимог покращення матеріального становища, що спричиняли загальнодемократизаційні заклики, котрі трансформувалися у антикомуністичний національно-визвольний рух. Однак, темпи, а відтак шляхи досягнення поставленої мети, були різними. Авангардизм політичної національно-визвольної ролі остаточно закріплюється за Галичиною. Беззаперечним лідером державницьких уподобань західних українців була Львівщина з її переконливою перемогою на виборах до Верховної та місцевих рад. Слідом йшла Івано-Франківщина, як регіон, що демонстрував найбільш радикальніші антикомуністичні настрої. Не відставало й Тернопілля, де особливо показовим було швидке становлення національно-демократичної влади міського рівня. Ці області не

лише очолювали державотворчий рух усїєї Західної України, але й спричинялись до його наростання на теренах Волині, Закарпаття та Буковини. Розгортання самостійницьких переконань жителів Волинської та Рівненської областей були, здебільшого, синхронними, із незначним переважаннями громадської державотворчої ментальності останньої. Тут спостерігався дещо загальмований галицький зразок як у площині розгортання мітингового марафону, так і в аспекті позбавлення КПРС політичної домінанти. Не в останню чергу ці тенденції уможливлювали тісні суспільні зв'язки між галицькими та волинськими лідерами неформальних організацій. Історична та географічна віддаленість Буковини та Закарпаття від столиці Західної України – Львова, та їх строката етнічна насиченість спричиняли досить повільну національно-визвольну генезу у порівнянні із подібними тенденціями, що мали місце у Львівській, Тернопільській та Івано-Франківській областях. Однак, на тлі усіх українських земель, її, вочевидь, уповільненою вважати не слід. З огляду на перелічені фактори, компартійна система Закарпатської та Чернівецької областей зуміла отримати перемогу на виборах, що дозволяло їй зберігати значний політико-економічний вплив на суспільний розвиток регіонів. Фактично у 1990 р. – це останні острівці комуністичного ладу із яскраво вираженими симптомами доживання політичного віку. Вибори коротко пролонгували комуністичну домінанту у Закарпатті та на Буковині, тим самим підкресливши її нежиттєздатність, позаяк вагомих позитивних змін у житті мешканців не відбувалося.

Аналогічним до розгортання національно-демократичних процесів на західноукраїнських землях було й релігійне відродження. Щоправда, у кожному регіоні воно мало свої особливості. Так, на галицьких та закарпатських теренах воно супроводжувалося гострою конфронтацією між віруючими греко-католицької та православної конфесій, на волинських та буковинських – усередині православної конфесії. Попри те, в обох випадках в основі релігійного ренесансу лежала його антиімперська спрямованість і

переконання у тому, що незалежна українська держава мусить мати власну національну церкву. В умовах прогресуючої дезінтеграції СРСР, КПРС відверто відкидала атеїстичну доктрину взамін на підтримку РПЦ у якій вбачала чи не єдиного союзника у боротьбі з національним рухом за відновлення державної самостійності України.

5.2. Провал комуністичного реваншу

Закономірним спадкоємцем політико-економічних реформ у СРСР другої половини 80-х рр. був крах радянського ладу на початку 90-х рр. Не дивно, що у новорічному привітанні М. Горбачов характеризував політичну ситуацію у 1991 р., як глибоку кризу [507, с. 1]. Спроба КПРС прикрасити компартійний режим контрольованою передачею влади у руки радянських інституцій, а соціально-економічне осердя країни – ринковими новаціями, призвела до того, до чого повинна була призвести. 1989-й рік вивів з-під тотального партійного підпорядкування Верховну Раду СРСР, а 1990-й рік – парламенти союзних республік та місцеві виборні органи. Задум делегувати державні повноваження радам і завдяки комуністичній більшості стати над ними не спрацював. Хоча до радянських інституцій й потрапила більшість комуністів, це не були переконані бійці більшовицького штабу, а різноетнічні та різнорілегійні громадяни країни, що належали до КПРС лише формально. Такий наслідок спричинила сама правляча партія. Десятиліття одержавленого авторитаризму та відсутність опозиційної конкуренції перетворили її із спілки політичних однодумців у меркантильний партійно-бюрократичний апарат одноосібного управління громадським ладом у створеній ним же країні. Тому КПРС деградувала із середини, перетворивши своїх прихильників у кар'єрних просуванців без стійких комуністичних переконань. Це були радше державні службовці, котрі не усвідомлювали концептуальних принципів партійної доктрини, а відтак не хотіли їх відстоювати. Такого ж скерування була і соціальна компартійна опора –

низове робітничо-селянське партсередовище. Будучи, здебільшого, національно налаштованим, воно першим покидало партійні лави, демонструючи пріоритет матеріальних запитів над компартійними прихильностями. Лише 15 червня 1991 р. Політбюро ЦК КПУ зрозуміло, яку вагому роль у позбавленні КПРС політичної влади відіграло робітництво. У таємній постанові говорилося: “Розрив між деклараціями про провідну роль робітничого класу та його реальними можливостями зумовив зростання у трудівників почуття розчарування. Як показували соціологічні дослідження, тільки 8% робітників задоволені життєвим рівнем. За п’ять місяців 191 тис. пролетарів вийшла з КПУ, що складає 51% від тих, що вибули” [398, арк. 1–5].

У квітні 1991 р. було започатковано новоогарьовський процес, як спробу М. Горбачова запобігти розпадові Радянського Союзу пролонгуванням договору із союзними республіками. Ідея підписання угоди, на базі якої можна було б створити нову Конституцію СРСР, виникла ще у 1989 р. У травні 1990 р. розпочалась робота над її концепцією. У грудні 1990 р. на IV з’їзді народних депутатів було прийнято рішення про федеративний устрій Союзу РСР. Таким чином, сподівання національно-демократичної громадськості країни на проголошення конфедерації, а відтак відновлення державної незалежності республік, виявилися марними. Проект “Договору про Союз Суверенних Республік” було опубліковано у газеті “Правда” 9 березня 1991 р. Однак обговорення відбувалося мляво, позаяк ні він, ні його п’ять наступних модифікацій не виправдовували надій на конфедерацію. “СРСР є демократична, суверенна федеративна держава,” – йшлося у проекті угоди [506, с. 1]. Як наслідок, наприкінці 1990 – початку 1991 рр. центральна влада у Радянському Союзі значно ослабла. У ситуації що склалася, М. Горбачов вирішив апелювати до населення. 17 березня 1991 р. проведено було референдум, у якому взяли участь 9 республік. Введені в оману некоректною побудовою запитання та можливістю його різноманітного трактування, 76,4% респондентів висловились за збереження союзу на конфедеративній основі, що було сприйнято компартапаратом як

збереження федеративної спілки з центром у Москві. Передбачаючи обман, влада Латвії, Литви, Естонії, Грузії, Молдови та Вірменії відмовилася від проведення всенародного опитування. Союзне та республіканські ЦК решти республік поспішили проголосити перемогу і завзято заходилися облаштовувати переукладення союзної угоди. Проте, їх участь у державному перевороті на чолі з ДКНС 19–24 серпня 1991 р. перекреслила усі реваншистські сподівання. КПРС опинилася поза законом, припинивши існування комуністичного ладу у найбільшій країні світу.

Важливим чинником розпаду компартійної влади в Україні у 1991 р. була невизначеність юридичного статусу КПУ. Формально вона залишалася підрозділом КПРС із центральним керівництвом у Москві. XXVIII з'їзд КПРС не погодився із відокремленням української компартії, а XXVIII з'їзд КПУ так і не наважився прийняти самостійне рішення. Тому проголошення “Декларації про суверенітет України” ставило комуністичну спілку в рамки закордонної політичної сили, легітимність якої викликала сумніви. Відтак, реєстрація КПУ не змусила себе довго чекати. 22 липня 1991 р. у Міністерстві юстиції України за № 107 було зареєстровано Комуністичну партію України як самостійну політичну організацію, що об'єднувала 2,7 млн. прихильників [216, арк. 101]. Таким чином, суверенізація УРСР змусила українських комуністів юридично відділитися від КПРС, що не було наслідком самостійно прийнятого рішення. Як підтвердило подальше розгортання подій, українська партійна верхівка не мала наміру виходити із складу КПРС і робила це всупереч власній волі.

Через тотальне скорочення компартійних лав на львівських теренах у 1991 р., найчисельнішою стала партійна організація Волинської області – 50 тис. 764 членів КПУ, Львівської – 45 тис. 723, Рівненської – 43 тис. 787, Закарпатської – 42 тис. 506, Тернопільської – 40 тис. 166, Чернівецької – 39 тис. 657, Івано-Франківської – 35 тис. 897. Однак, за динамікою виходу із КПУ перше місце посідала Львівщина – 48 тис. 822 відмовники, Рівненщина – 12 тис. 991, Івано-Франківщина – 10 тис. 718, Тернопільщина – 5271,

Закарпаття – 4127, Чернівецьчина – 2990, Волинь – 2170. Загалом партію залишило 87 тис. 089 комуністів, або 29,1% їх західноукраїнської кількості, що на 86 тис. 720 осіб більше ніж роком раніше.

Як бачимо, Галичина позбулася 64 тси. 811 комуністичних прибічників, Волинь – 15 тис. 161, Закарпаття – 4127, Буковина – 2990. Тому фінансова потуга західноукраїнських обкомів сходить нанівець, не залишивши жодної прибуткової організації. 1991 р. приніс у компартійні ряди небачену фінансову скруту. Скажімо, на львівські партійні рахунки надійшло 2 млн. 260 тис. руб. [217, арк. 11]. Видатки сягали 10 млн. 020 тис. руб. Такої фінансової прогалини обком не знав з часів його заснування. Тому партапарат отримав від союзного компартійного страхового фонду 8 млн. 826 тис. руб. [216, арк. 77]. Але передбачаючи втрату політичної ваги в республіці, московська компартійна влада продовжувала виводити партійні активи з місцевого підпорядкування. Бюджети Львівського обкому 1988 – 1990 рр. засвідчували, що до союзної каси було перераховано 7 млн. 447 тис. руб. партійних внесків²⁰⁷. Поряд з цим, далекоглядні партійці продовжували вкладати значні кошти у діяльність різного роду комерційних структур, котрі у цей період оформлювалися юридично та розпочинали діяльність. Наприклад, 23 січня 1991 р. керівник справами ЦК КПУ К. Продан повідомляв обкоми про створення Республіканського центру підготовки очільників комерційних підприємств, де засновниками будуть партійні комітети України [217, арк. 1]. Зрозуміло, що далеко не всі суми потрапляли за призначенням. Однак, документів, котрі б засвідчували перерозподіл партійних грошей після краху комуністичного режиму на західноукраїнських землях, встановити не вдалося. Їх збереження до сьогодні видається малоімовірним, оскільки вони могли кинути тінь на походження статків не одного сучасного політика-олігарха. Івано-Франківський партапарат отримав 1 млн. 391 тис. руб., а витратив 4 млн. 173 тис. руб. Тому ЦК КПРС надіслав 3 млн. 321 тис. руб. допомоги, порадивши у подальшому на неї не

²⁰⁷ Підраховано автором за: [217, арк. 1–78]

розраховувати [84, арк. 47–48]. 7 травня 1991 р. обком оцінив власне майно вартістю 14 млн. 927,2 тис. руб., вирішив зменшити асигнування на утримання транспорту, залишивши у відання МК та РК по 2 автомобілі, наголошуючи, що вони не є персональними [86, арк. 4–12]. 3 липня на основі автобазу утворено МП і передано в оренду 19 автівок. Аналогічно і приміщення ГПЦ. Від 1 січня 1992 р. усі підрозділи управління справами переходили на самофінансування [94, арк. 50]. У партійну касу Тернопільського обкому надійшло 1 млн. 953,3 тис. руб. прибутків, витрачено – 6 млн. 184,4 тис. руб. За таких умов страховий фонд ЦК КПРС покрив 4 млн. 229,1 тис. руб. нестачі, попередивши, що це зроблено востаннє [310, арк. 91]. Рівненські партійці у 1991 р. Заробили 2 млн. 263 тис. руб. Видатки коштували 6 млн. 165,6 тис. руб. Тому ЦК КПРС змушене позичити 4 млн. 408,7 тис. руб. [276, арк. 31–32] 29 квітня було створено експертну комісію щодо оцінки об'єктів партійної організації Рівненщини. Вона перереєструвала правоустановчі документи, що підтверджували законність володіння майном [273, арк. 66]. Задля виживання 9 лютого партапарат утворив МП “Центр”, керівником якого став заступник директора обкомівського ГПЦ В. Хацаюк [270, арк. 24]. На партійних рахунках Волинського обкому зосереджувалось 2 млн. 521,5 руб. доходів. Видатки сягали 6 млн. 601,6 руб. [30, арк. 29] Тоді ЦК КПРС скерував 4 млн. 80,1 тис. руб., зазначивши, що у подальшому “суми втрат компенсуватися не будуть” [13, арк. 79]. Комуністи Закарпаття заробили 2 млн. 133,7 тис. Видатки поглинали 2 млн. 237 тис. руб. Звести “кінці з кінцями” дозволяли 2 млн. 927,1 тис. руб. московської допомоги [147, арк. 5]. Однак, другий секретар обкому І. Мигович повідомляв, що надії на страховий фонд ЦК КПРС даремні [143, арк. 45–49]. Надії покладалися на розширення виробничо-комерційної діяльності. Для цього в оренду було віддано більш як 6,5 тис. кв. м. службових приміщень [146, арк. 17]. 20 травня 1991 р. керівник комуністів Закарпаття М. Волощук просив заступника генерального секретаря ЦК КПРС В. Івашка посприяти у створенні українсько-угорського СП з виробництва

цегли і черепиці [152, арк. 4–5]. Аграрному МП “Ріка” та будівельній фірмі “Золотий міст” Хустського району, фундаторами котрих були члени райкому, перераховано по 50 тис. руб. На базі ГПЦ утворено МП “Інтелінформ” та НМЦ “Здоров’я”, де засновниками виступали члени обкому [151, арк. 15]. Чернівецький обком заробив 3 млн. 245 тис. руб. Видатки сягали 4 млн. 933 тис. руб. Незважаючи на те, що з Москви надійшло 1 млн. 307 тис. руб. [323, арк. 8], дефіцит бюджету складав 2 млн. 988 тис. руб. [378, арк. 20] Хоча оренда приміщень, автобази, транспорту, гуртожитків, партархіву і ГПЦ влила у партійну касу 300 тис. руб., цього явно не вистачало [378, арк. 1]. Тому на базі Чернівецького обкому створено соціально-виробничу асоціацію “Прометей”, МП “Сирет”, СП “Петрас” і “Буковинський сад”. У Глибоцькому районі започатковано будівництво мотелю кошторисом у 2,3 млн. руб. та готелю у Чернівцях вартістю 12 млн. руб. [378, арк. 10].

Вагомого реформування зазнавала внутрішня структура компартійного апарату. Відійшли в минуле пишні компартійні форуми, спецмагазини з дефіцитними товарами та пільговими цінами, обкомівські дачі, будинки відпочинку, лікарні та санаторії. А головне, перестала існувати система тотального підпорядкування політико-економічної сфери комуністичній організації. Закінчилася епоха безроздільного панування однієї політичної сили. Керівники підприємств позбавилися прискіпливого компартійного контролю. Партія втратила головні важелі впливу на електорат. Вона перестала бути партією влади. Усталені десятками років елементи комуністичної партійної конструкції були порушені. Катастрофічне скорочення компартійної чисельності негативно позначалося на монолітності партійної організації. Мова йде про глибинну внутрішню деструкцію колись домінуючої політичної сили. Скажімо, апарат Львівського обкому складався із 77 осіб [220, акр. 74]. Діловодство велося українською мовою. З багатьох документів було знято дискретні грифи. Усі члени організації, мали право вільного доступу на будь-який партійний форум. Компартійні засідання порідшали до одного разу на місяць і проводилися у вихідні дні або

неробочий час. Зменшилася кількість планово-звітної документації. Суттєвої зміни зазнавало формування номенклатури обкому партії. У її складі перестали бути присутніми секретарі первинних партійних організацій та керівники підприємств та відомств області. Тепер вона складалася із працівників апарату обкому, секретарів міськкомів, райкомів, редакторів партійної преси та їх заступників, керівників видавництва “Вільна Україна”, ГПЦ та завідувача партархівом. Прийом громадян здійснювався без попереднього запису, щоденно упродовж робочого дня. Перестала існувати система комуністичної політосвіти [213, арк. 19]. 9 лютого 1991 р. секретар обкому А. Сітарчук подав скаргу заступнику Львівської облради М. Гориню щодо становища районної компартійної преси. Незважаючи на те, що її співзасновниками залишалися райкоми, директори друкарень не хотіли публікувати партійні матеріали і співпрацювати із прокомуністичними кореспондентами [219, арк. 89]. У порівнянні з 1989 р. кількість газети “Правда” змаліла на 44 тис. 369 екземплярів, “Радянської України” – 9104, “Вільної України” – 156 тис. 201, журналу “Комуніст України” – 8919 [208, арк. 3]. 28 січня 1991 р. Івано-Франківський обком повідомляв керуючого справами ЦК КПРС М. Кручину про те, що обкомівські штати скоротилися до 35, міськкомівські та райкомівські до 25 працівників [84, арк. 104]. Усім 16 компартійним виданням доводилося ділитися матеріальною базою із періодикою рад, в результаті чого їх кількість змаліла до 12 одиниць, що діяли на тлі 57 національних газет. На базі “Прикарпатської правди” облрада утворила власну газету “Галичина” [94, арк. 4–5]. 1 лютого 1991 р. завідувач загальним відділом Рівненського обкому А. Шимерлюк повідомляв, що штатний розпис обкому скоротився до 38 відповідальних працівників та 14 технічних, втративши, у порівнянні із 1988 р. 32% особового складу [268, арк. 16]. Загальна кількість обкомівських постанов зменшилася на 43%, а соціально-економічних – на 77% [274, арк. 12]. У міськкомках залишалося 20 працівників та 7 осіб обслуговуючого персоналу. Райкоми об’єднували 16 відповідальних та 5 техпрацівників, суспільно-політичний центр,

відповідно, – 6 і 19, архів – 12 і 1 [273, арк. 12–50]. Звуження закарпатського компартійного штатного розпису відбулося на обласному рівні на 35%, міському – 42%, районному – 45%. [148, арк. 4]. 22 лютого відбулася перереєстрація обласної компартійної газети “Закарпатська правда”, котра відтепер ставала органом тільки обкому партії [145, арк. 14–17]. Угорськокомовна “Карпати і газ со” продовжувала залишатися у спільному володінні облради, обкому і ТУКЗу [145, арк. 23–25]. Обкомівські штати Чернівеччини поменшали на 32%, райкомівські на 35%. Кількість секретарів парткомів змаліла на 86%, загальною чисельністю 407 осіб [378, арк. 20]. Більше того, скорочення обкому змушувало партапарат перевести центр політичної роботи у нештатні форми, що не вимагали оплати, а відтак губили ефективність. Так було створено 26 рад секретарів парторганізацій Чернівеччини, що здійснювали діяльність не на постійній основі [370, арк. 36].

Уважне вивчення компартійної документації свідчило: ключовою метою партійної еліти Західної України у 1991 р. були спроби політичного реваншу. Надії покладалися на референдум як інструмент пролонгування союзної угоди, позаяк політичний статус комуністів був пропорційно залежним від обсягів збереження союзних повноважень у новому договорі. Тому 16 січня 1991 р. прокомуністична Верховна Рада СРСР схвалила виборчий бюлетень, у котрому запитувала громадян країни: “Чи вважають вони необхідним зберегти існування СРСР, як оновленої федерації рівноправних і суверенних республік, в якій у повній мірі будуть гарантовані права і свободи людини будь-якої національності?”. Некоректність запитання зберігала принцип федералізму, котрий унеможлилював державність України, позаяк передбачав підпорядкування союзному центру. 27 лютого прокомуністична Верховна Рада УРСР направила двоякий республіканський бюлетень де, уникаючи конкретики, цікавилася громадською думкою: “Чи має бути Україна в складі Союзу суверенних радянських держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?” [223, арк. 178]. Але 16 лютого об’єднана сесія Львівської, Івано-

Франківської і Тернопільської областей, znana як Галицька асамблея, утворила власний бюлетень, де відверто запитувала мешканців: “Чи хочете ви, щоб Україна стала незалежною державою, яка самостійно вирішує всі питання внутрішньої та зовнішньої політики, забезпечує рівні права громадян незалежно від національної та релігійної приналежності?” Втім, виконувати генеральну лінію партії ставало нікому. Це видно із постанови зборів депутатів-комуністів Верховної Ради України, підписаної 17 червня 1991 р. першим секретарем ЦК КПУ С. Гуренком. “Незважаючи на чисельну перевагу, – йшлося в документі, – через відсутність єдності комуністи не досягають бажаних результатів”. Тому 6 розділів документу зобов’язували їх активно проводити лінію на збереження України у складі СРСР, пропонували ЦК КПУ взяти під контроль діяльність компартійних обранців та утворити постійно діючу партгруппу у Верховній Раді. Її головою став секретар ЦК В. Лісовенко, заступником – секретар Балаклійського райкому Харківської області В. Казмірук [211, арк. 79–81].

Декомунізація рад на західноукраїнських теренах у 1991 р. була синхронною. Однак, її динаміка та обсяги різнилися у залежності від розмірів збереженої за КПУ керівної потуги. Найбільш стрімко декомунізація розгорталася у Галичині, за котрою йшли Волинь, Закарпаття та Буковина. Аналізуючи цю проблему на львівському тлі, перший секретар обкому В. Секретарюк говорив на березневому пленумі 1991 р.: “Із 1060 комуністів, обраних народними депутатами обласної, міських і районних рад, обов’язки перед партією виконує третина” [206, арк. 12]. Оцінюючи становище комуністів у радах, група консультантів обкому прийшла до невтішних висновків. У 1990 р. Серед 13 тис. 029 депутатів усіх рад Львівщини, комуністи отримали 4342 мандати, або 33,3%. У 1991 р. партію покинуло 1318 депутатів, залишивши висуванцям від КПУ 23,2%. В облradі було 70 комуністів, або 43,1%, залишилося – 32 або 15,5%. У Львівській міськраді, відповідно, 32 і 21,2% та 15 і 10,2%. У районних радах Львова налічувалося 154 комуністи, або 29%, а залишилося 83, або 15,6%. Минулоріч від

Львівського міськкому до обласної ради потрапило 11 комуністів, або 18,9% її складу. Цьогоріч вони здали партійні квитки у повному складі. Частка комуністів у Залізничній райраді змаліла до 14,8%, Ленінській – 13,3%, Радянській – 18%, Червоноармійській – 24%, Шевченківській – 7,8%. До обласних міськрад було обрано 214 комуністів, або 37,2%. Вийшло з КПРС 92 депутати, залишивши 21% компартійної частки. У Бориславській міськраді кількість комуністів змаліла на 19 осіб і становила 18,8%, Дрогобицькій, відповідно, – 20 і 12%, Самбірській – 7 і 40,7%, Стрийській – 38 і 14,7%, Червоноградській – 8, 1,3%. У 1990 р. до сільських і селищних рад потрапило, відповідно, 900 і 9030 народних обранців. З них комуністів – 288 і 2724, або 32% і 27%. У 1991 р. з партією розпрощалося 92 і 647 депутатів, що залишило 21,7% та 23% партійної участі відповідно. Таким чином, упродовж 1991 р. кількість комуністів у обласній раді становила 15,5%, зменшившись у 2,2 рази, львівській міській, відповідно, – 10,2% та 2,1 рази, обласних міських радах – 21% і 1,7 рази, районних радах Львова – 15,6% та 1,8 рази, районних радах області 42,2% і 1,4 рази, селищних радах – 21,7% і 1,4 рази, сільських радах – 23% та 1,8 рази. Офіційно створена фракція комуністів існувала лише в одній раді – Залізничній [209, арк. 6–11]. Як наслідок, 28 червня секретар обкому О. Пилипчук пропонував комуністам-депутатам місцевих рад утворити фракції у радах усіх рівнів, про що повідомити обком до 25 липня 1991 р. [211, арк. 82–83]. Обласний партійний керманч Івано-Франківщини скаржився, що стосунки з прокомуністичним депутатським корпусом склалися не легко. Багато депутатів Прикарпаття поривало з партією, стаючи на антикомуністичні позиції. Тому створення комуністичних фракцій відбувалося повільно [87, арк. 9]. Наприклад, 2 березня 1991 р. під час зустрічі членів бюро обкому із депутатами-комуністами йшлося про те, що їх чисельність нараховувала 3300 осіб, або 31,5% депутатського корпусу області. Наголошувалося, що вони є підзвітними КПУ – правлячої партії в УРСР. Проте, 57% голів сільрад Галицького району повернули партійні квитки. Керуючий справами

облвиконкому позбувся членства у КПУ і вступив до НРУ. Депутати-комуністи Івано-Франківської міськради, Рогатинської, Косівської, Надвірнянської райрад підтримували рішення щодо ліквідації комуністичної символіки. Представники КПУ у виборних інституціях Долинського, Галицького, Тисменицького, Городенківського, Рожнятівського і Верховинського районів не бажали об'єднуватися у прокомуністичні депутатські групи, залишаючись позафракційними [91, арк. 6–23]. Керівник комуністів Тисменицького району І. Андрухів зазначав: “Надія на комуністів-депутатів та господарських керівників – утопічна. Вони займають нейтральну позицію” [87, арк. 15–25]. Серед 17 компартійних вимог припинити декомунізацію і процес повернення історичних назв вулицям міст і сіл Тернопільщини, жодна не була виконана [312, арк. 1]. Залишалися без уваги нової влади антикризові програми Тернопільського обкому та методи переходу до ринкових умов, що більше були схожими на спроби продовжити зрощування ринку і плану. Оцінюючи на березневому пленумі катастрофічне падіння впливів, перший секретар І. Бойко називав поведінку депутатів-комуністів затяжною депресією, що виявлялася у пасивності та переході на протилежні політичні позиції [309, арк. 15]. Причини цієї інертності розкривав другий секретар Н. Миколюк, коли говорив, що КПУ повинна нарешті чітко визначити власні політичні пріоритети, позаяк суверенітет і федерація – несумісні речі [309, арк. 65]. Із 9 комуністів Збарзької міськради, 3 голосували за демонтаж пам'ятника В. Леніну [312, арк. 19]. Учасники пленуму Гусятинського РК вимагали прийняття антисоюзної резолюції [312, арк. 22]. Відмовлялися виконувати партійні рішення 25 комуністів-депутатів Козівського району [312, арк. 66]. Редакції обласної газети “Вільне життя”, чортківського та гусятинського видань “Голос народу” і “Вісник Надзбруччя” не хотіли друкувати статті на підтримку союзної угоди [309, арк. 21]. Справа закінчилася тим, що 4 квітня бюро обкому Тернопілля ініціювало проведення наукового дослідження “Вплив партійних організацій на роботу Рад народних депутатів і органів державного

управління в умовах багатопартійності” [311, арк. 49–50]. Як наслідок, 5 травня обкомівці створили два документи, дію котрих було розраховано до 1992 р. Це “План роботи з депутатами-комуністами” та “Основні напрямки діяльності по підготовці наступних виборів”, скеровані на посилення власних позицій у виборних установах Тернопілля. Планувалося заздалегідь визначати осіб, які мали намір балотуватися, і трансформувати їх у висуванців від КПУ [309, арк. 140–150].

Незважаючи на те, що рядянські інституції Волині перебували у руках комуністів, державна вага останніх невпинно скорочувалася. Наприклад, у Рівненській області більшість обкомівських пропозицій залишалася без уваги нової влади. Це видно з інформації бюро обкому від 26 березня 1991 р. Скажімо, на адресу рад усіх рівнів відділами обкому було скеровано близько 30 аналітичних матеріалів, 5 інформаційних довідників та 11 постанов щодо політичного та соціально-економічного становища області. Однак, жодна із них втілена не була. Скільки не виступав партапарат проти дерусифікації назви міста “Ровно”, йому не вдалося зупинити цей процес. Міськрада прийняла протилежне рішення. Як не старалися обкомівці вплинути на комуніста М. Олейника – голову Обласного управління освіти, він продовжував департизацію навчальних закладів, опираючись на відповідну постанову міських обранців. Тоді обком прийняв рішення зобов'язати депутатів від КПУ виконувати його волю, видавши відповідний циркуляр. Однак і його було проігноровано. Міськрадівці продовжували повернення історичних назв вулицям та площам Рівного [270, арк. 25]. Якщо у 1990 р. компартапарат Волинської області розцінював результати виборів як кількісну, а відтак якісну перемогу, то у 1991 р. прийшло розуміння істинного стану речей. Прозріння відбулося 20 лютого, коли перший секретар І. Лазорко говорив на пленумі обкому: “Комуністи, здобувши у партії депутатський статус, вийшли з її рядів. Це головна причина наших проблем. У липні 1991 р. частка депутатів-комуністів становила 37%, проти 67% минулорічних” [12, арк. 12–13]. Найбільший подив викликало, що в

облраді комуністи не могли утворити дієву фракцію. Група “За єдність” у складі 88 членів КПУ існувала формально, не виконуючи накази обкому. Деякі із депутатів-компартійців відкрито підтримували антикомуністичні сили [12, арк. 16]. Для прикладу, майже ніхто із депутатів-комуністів не прийшов на відзначення 51-річниці з’єднання Західної України із УРСР, не був на святкуванні проголошення комуністичної влади в Україні, не відвідав пам’ятник В. Леніну у день його уродин [12, арк. 25]. Доходило до того, що схвалена обкомом заява щодо збереження СРСР, не отримала визнання фракції “За єдність”. І лише під тиском колишнього секретаря обкому, а нині голови облради В. Блаженчука, обкомівську заяву було взято до уваги [12, арк. 35].

Новий керівник комуністів Закарпаття В. Хімінець констатував: НРУ та УРП взяли курс на об’єднання і збільшення впливу у радянських закладах краю. З його слів це означало деформацію роботи виборних органів і могло привести до катастрофи [152, арк. 5–8]. Тому закарпатський партапарат докладав зусиль для ізоляції рад від національних спілок. Кількісні показники комуністичного представництва у радах Закарпаття дозволяли робити це досить ефективно. Наприклад, обласною радою та виконкомом керував колишній перший секретар обкому М. Волощук. 94% промислових чільників і 98% аграрних були комуністами. Голови усіх міських та районних рад і 88% селищних і сільських – належали до КПРС [142, арк. 9]. Членами КПУ були 4 з 5 депутатів СРСР, 9 з 11 – УРСР, 99 із 120 – облради, 70% – міських та районних, 40% – селищних і сільських. У більшості рад утворено комуністичні об’єднання, до яких входило 70%–75% загальної кількості депутатів. Однак, якісні дані свідчили про інше. У радах Міжгірського, Іршавського і Тячівського районів, особливо селищного і сільського рівнів, формування комуністичних фракцій затримувалося. Серед 48 комуністів Міжгірської райради, 7 перейшло на бік НРУ, 9 припинило виконувати партійні доручення. Протистояння тривало і між першим секретарем Перечинського РК М. Гудаком та головою райради М. Глуханом. Більшість депутатів-комуністів Ужгородської райради, керованої членом КПУ

Е. Ландовським, прийняли рішення щодо деполітизації освітніх закладів Закарпаття. З КПРС попросилися 1 депутат ВРУ, 2 облради і 36 міських і районних обранців [143, арк. 66–88].

Декомунізація депутатського корпусу Чернівецької області 1991 р. викликала чисельні постанови обкому, серед яких виділялися “Заходи щодо підтримки народних депутатів” від 14 січня та “План практичної роботи із депутатами-комуністами” від 19 квітня Їх аналіз дозволяв простежити департизацію народних обранців Буковини, що розпочиналась із мовчазного невиконання обкомівських настанов та ігнорування генеральної лінії партії. Для прикладу, 11 квітня депутати від КПУ Чернівецької міськради не хотіли звітувати перед міськкомівським керівництвом, у партійній юрисдикції якого знаходилися [372, арк. 33–40]. 24 травня обкомівський відділ оргпартроботи повідомляв: з моменту виборів до партії не вступив жоден депутат районного, селищного і сільського рівнів [370, арк. 30]. У порівнянні із 1989 р., кількість виступів комуністичних обранців у пресі скоротилася у 4рази [368, арк. 14]. Закінчилося тим, що 23 квітня 1991 р. бюро Чернівецького обкому постановило ввести обов’язкові звіти депутатів-комуністів щодо виконання обкомівських настанов. Однак, жодного звіту заслухано не було [368, арк. 3].

Через втрату політичної влади західноукраїнський партапарат позбавлявся адміністративного ресурсу і не міг так вагомо втручатися у підготовку до референдуму, як минулими роками у передвиборний процес. Але усі обкоми Західної України розуміли вагу плебісциту, а тому використовували усі наявні засоби. Щоб оправдати доцільність пролонгування угоди, Львівський обком розгортав шалену рекламну кампанію та застосовував усі наявні засоби масової інформації. Відбувалися чисельні наради, підготовано велику кількість матеріалів, де вказувалося, що Україна не зможе існувати за межами СРСР, позаяк власноруч задовольняє господарські потреби на 79%. “Самоізоляція і відокремлення приведуть нас до хаосу, – лякали львів’ян обкомівці, – тому що область отримує

720 тис. т. металу, 2,5 млрд. м. куб. газу, 600 тис. т. палива, 3 млн. т. нафти” [223, акр. 1–17]. Світ побачило чимало агітаційних матеріалів, де обґрунтовувалася смертельна небезпека, яку несе відновлення державності України. В одному з них говорилося: “Президент В. Гавел заявив, що невирішеність чехословацьких територіальних проблем стосується не тільки західних, але й східних районів. Депутат польського сейму А. Міхнік стверджував, що поляки розглядають західноукраїнські землі як польські східні провінції. Румунська влада ставить питання про включення Чернівецької і Одеської областей до Молдови. А СРСР виступає гарантом суверенної цілісності України” [208, арк. 35]. 5 лютого 1991 р. перший секретар Львівського обкому В. Секретарюк завізував “План дій щодо організації пропагандистської, масово-політичної роботи за підписання нового Союзного договору та підготовку референдуму з цього питання”. У його восьми розділах розподілялася особиста відповідальність партапарату за успішне проведення всенародного голосування. З цією метою обком утворив робочу групу у складі 23 осіб, яку очолював секретар обкому В. Гончарук. Комісія започаткувала періодичну рубрику “Ми за новий Союзний договір”, публікації якої з’являлися на сторінках усіх компартійних видань у кожному номері. На радіо і телебаченні передбачалося проведення круглих столів, йшла підготовка роздаткових матеріалів, відбувалися виступи знаних науковців, оприлюднювались заяви ОК, МК та РК. Проведення пленумів, партійних зборів, організація семінарів та роботи лекторської групи під гаслом “Союз РСР та суверенна Україна” проходили виключно у руслі референдуму. Аналогічно і соціологічні дослідження, щотижневі прес-конференції та залучення ветеранських організацій. Особлива увага надавалася пропаганді у радянських інституціях та активній участі у формуванні дільничних комісій підрахунку голосів. Не залишалася поза увагою й підготовка пропозицій до проекту союзної угоди, випуск плакатів, листівок та іншої друкованої продукції, де б широко демонструвалися

завоювання соціалізму та переваги радянського ладу, основою яких є комуністичне вчення.

У “Першочергових заходах підготовки і проведення Всесоюзного референдуму на території Львівської області” йшлося про тимчасову угоду КПУ із усіма політичними силами, котрі сумнівалися у доцільності відновлення незалежності України. На думку обкому, до них належали ветеранські організації, профспілки та віруючі УПЦ [223, акр. 18–45]. Того ж дня обком взяв до розгляду “Доповнення до першочергових заходів щодо підготовки і проведення Всесоюзного референдуму на території Львівської області”. Партійна верхівка зобов’язувала підлеглих провести речника КПУ до складу окружної комісії та представників до складу дільничних комісій. Особливо наголошувалося на контролі за підрахунком голосів [212, арк. 35–37]. Від 6 лютого місцеві підрозділи КПУ Львівщини почали надсилати інформацію про підготовку до референдуму. Відбулося 820 засідань у первинних парторганізаціях області, 5 нарад у райкомах та 7 обласних зібрань. У Львові було проведено 791 партзбори, де присутніми були 25 тис. 343 комуністи, що висловили 11 тис. 247 зауваг щодо підписання нової угоди [223, акр. 46–57].

Готуючись до референдуму, Івано-Франківський обком не шкодував ні сил, ні грошей. З метою формування позитивного ставлення громадськості, партійна верхівка провела 2 пленуми, 97 партійних зборів, 7 круглих столів і 3 політдні. На періодичних сторінках з’явилося 34 публікації. Не цуралися компартійці і відвертої брехні. У пам’ятці учаснику референдуму говорилося: “Наслідком відокремлення України від Союзу РСР буде терористична диктатура екстремістів націонал-фашистського напрямку, внутрішні війни, політичні перевороти, голод і розруха, вибух міжнаціональних та міжконфесійних стосунків, мілітаризація народного господарства, економічний колапс” [92, арк. 1–5]. Однак, апофеозом фальсифікації були “Ідейно-теоретичні, політичні та соціально-економічні аспекти обґрунтування необхідності укладення нового Союзного договору”,

розіслані ідеологічним відділом ЦК КПУ 11 лютого 1991 р. У 8 розділах, на 22 аркушах доводилася кровна етнотериторіальна спорідненість народів СРСР, неможливість існування незалежної України в оточенні поляків, чехів, словаків та румунів, спільність історичної долі росіян, українців і білорусів, неминучість союзної угоди 1922 р. і життєва необхідність її пролонгування у 1991 р. [92, арк. 7–32]. На лютневому засіданні Тернопільського обкому партійна верхівка вирішила направити у райони пропагандистські групи з числа найдосвідченіших апаратників та комуністів-депутатів рад усіх рівнів. Вони організували 4 мітинги, 3 сільські сходи і 23 партійні зібрання [311, арк. 33–34]. Обкомівський прес-центр підготував 6 примірників листівок, накладом 28 тис. штук [311, арк. 97]. Проведено 17 виступів у трудових колективах на тему “Союз РСР та суверенна Україна”, котрі доводили, що пролонгування угоди – це утвердження суверенітету України [309, арк. 23]. Світ побачило 36 статей, таких як “За суверенну соціалістичну Україну в оновленому Союзі”, опублікованої на сторінках газети “Новини Шумщини” однойменного РК. Заступник завідувача ідеологічним відділом П. Кучер стверджував, що новий СРСР – це світовий гарант суверенітетів його республік [657, с. 2].

Розглянувши питання “Про роботу парторганізації щодо підготовки і проведення референдуму СРСР з питання збереження Союзу СРСР”, бюро Рівненського обкому 26 лютого 1991 р. постановляло: 1. У зв’язку із тим, що відбувається перетворення СРСР у конгломерат держав, давати рішучу відсіч наклепницьким нападкам на радянську державу. 2. Міським і районним комітетам партії широко розгортати агітаційно-пропагандистську роботу щодо роз’яснення об’єктивності існування Союзу РСР, яке відповідає життєвим інтересам народу України. 3. Шукати союзників серед релігійних організацій та здійснювати диференційований підхід у роботі із різними соціальними групами. 4. Комуністам, працюючим у правоохоронних органах, рішуче протидіяти будь-яким проявам перешкоджання участі в референдумі [270, арк. 12–14]. Серед 16 організаційно-політичних заходів, розроблених

консультантом загального відділу обкому О. Ковтуном, на особливу увагу заслуговував розділ, у якому йшлося про необхідність співпраці із православними віруючими. Згаданий перелік націлював Раду у справах релігії проводити консультації з представниками РПЦ на предмет підтримки під час проведення референдуму [270, арк. 26–27]. “Цілком ймовірно, що невдача приведе до економічної катастрофи”, – говорилося у документі [270, арк. 12–15].

Дискретний протокол Рівненського обкому від 11 березня повідомляв: його відділами підготовано та розіслано 37 інформаційно-довідкових та аналітичних матеріалів щодо концепції союзої угоди і нерозривності історико-економічних зв'язків між УРСР та РСФСР. “Проте, – говорилося в документі, – підготовка до референдуму висвітлила невідповідність суспільної думки вимогам часу. Партійні комітети не в стані протистояти наклепницьким нападкам на країну та переконливо аргументувати доцільність її існування”. Відтак, Рівненський обком ініціював у найближчі 3 місяці проведення масових політичних акцій, скерованих на формування у позитивної громадськості думки щодо подальших політичних перспектив СРСР. З цією метою планувалося використати святкування 121-ї річниці від дня народження В. Леніна, відзначення торжеств з нагоди 1 і 9 Травня тощо. Під час проведення зазначених заходів компартійні керівники зобов'язувалися роз'яснювати суть міжнаціональної політики КПРС, розвінчувати соціально-класову природу антикомуністичного руху, протистояти акціям національних сил [270, арк. 28–31]. До складу лекторської групи потрапило 43 особи, серед яких: 3 доктори наук та 25 кандидатів із Інституту водного господарства, начальник обласного управління юстиції, заступник голови обласного суду, уповноважений щодо справ релігії, старший помічник обласного прокурора [273, арк. 32–34].

“З прийняттям договору пов'язано вирішення ключових проблем, укріплення авторитету КПРС і збереження позицій СРСР”, – йшлося на січневому пленумі Волинського обкому. Підтримуючи лютневу заяву ЦК

КПУ “За суверенну Україну в оновленому Союзі” та будучи в умовах стрімкого відновлення її державності, перший секретар схрестити антагоністичні речі: союзну угоду щодо збереження СРСР із “Декларацією про державний суверенітет України“. Відбувалося щось на зразок комуністичної спроби прищепити приватновласницькі елементи ринкового господарства усупільненій виробничій моделі Радянського Союзу. Задекларувавши те, що населення виступає за пролонгування угоди, він закликав комуністів поставити у центр політичної роботи підготовку до референдуму. Парткерівник зобов’язував підлеглих розгортати активну роботу щодо роз’яснення історичного значення та життєвої необхідності переукладення угоди. “Будь-який інший вибір приведе нас до анархії і хаосу в усіх сферах суспільного життя,” – констатував доповідач [12, арк. 20–23]. Обговорюючи 22 січня 1991 р. проект союзного договору, Волинський обком надіслав у ЦК КПУ зауваження до його тексту. Найбільш інформативними були пропозиції чіткіше сформулювати мету угоди – збереження СРСР та його соціалістичну орієнтацію [27, арк. 14].

2 лютого 1991 р. обласний компартійний керманіч Закарпаття запевняв присутніх, що за 45 років комуністичної влади регіон отримав більше, ніж за тисячоліття. КПРС вклала у народне господарство області 9 млрд. руб., збудувала 241,4 тис. квартир, 1 університет, 644 школи, 38 ПТУ і технікумів [142, арк. 18]. “Необхідною умовою подальшого розвитку краю, – стверджував доповідач, – є визнання Радянської України у складі Радянського Союзу” [144, арк. 3–29]. Інструментарій виконання окреслював прокурор Берегівського району І. Івашкович. Він повідомив, що 100% працівників правоохоронних органів – це комуністи, котрі повинні направляти процеси у потрібне русло [144, арк. 76–80]. Квінтесенцію антиукраїнської природи Закарпатського обкому віддзеркалювала його відозва до мешканців регіону “Майбутнє Закарпаття – в оновленому Союзі!” Змалювавши незалежне існування України як суцільний безлад, економічну розруху та політичний хаос, форум комуністів області констатував:

“Підписання Союзної угоди – єдино можливий шлях вільного існування Радянської України” [144, арк. 140–142]. Маніфестуючи думку партноменклатури, обласний партійний очільник говорив: “Я прошу трудівників Закарпаття віддати голоси за єдність Радянського Союзу. Розпад країни – це трагедія для українського народу” [144, арк. 115–121]. Виконуючи рішення ЦК КПУ від 23 січня 1991 р., Закарпатський обком розробив план заходів, котрий зобов’язував усі партструктури прозвітувати до 25 лютого щодо підтримки референдуму. Комуністичні “Закарпатська правда”, “Єдність” та “Карпати ігас со” у кожній передовиці підкреслювали спільне коріння слов’янських народів, нерозривні економічні зв’язки між підприємствами країни, високі світові ціни на енергоносії та загрозу міжнародного тиску [479]. 9 розділів березневого плану заходів передбачали формування робочої групи із числа досвідчених комуністів для агітаційної роботи у закріплених районах. Відбулося 17 нарад, семінарів, політінформацій під гаслом “За суверенну Україну в оновленому Союзі” [148, арк. 6–9]. Протягом січня – березня у 75% парторганізацій пройшли зібрання на підтримку союзної угоди. Проведено 32 анкетування, 3 круглі столи, 17 зустрічей партактиву із трудовими колективами. Із 6335 осіб, що наповнювали окружну та 733 дільничних комісії, 47% були членами КПРС [151, арк. 8–9].

Вивчаючи проект договору, Чернівецький обком просив ЦК КПРС записати, що “закони Союзу РСР є обов’язковими для виконання на території усіх республік” [373, арк. 2]. 5 і 8 лютого обкомівці напрацювали 2 плани заходів щодо проведення референдуму загальної кількістю у 21 розділ. Найбільш цікавими були ті, де йшлося про московське фінансування просоюзної агітації, встановлення контролю за діяльністю трудових колективів та комунікацій, наповнення роздрібною мережі дефіцитними товарами, виплати компенсацій і посилене чергування працівників правоохоронних органів. 13 лютого світ побачило 7 тис. листівок, котрі стверджували, що посеред 52 млн. жителів УРСР: 11,3 млн. – росіяни,

490 тис. – євреї, 330 тис. – молдовани, 440 тис. – білоруси, 220 тис. – поляки. Щоб їх не скривдити, союзна угода має право на пролонгування [373, арк. 18–25]. А чернівчани повинні її підтримати, тому що область імпортує товарів на суму 1,3 млрд. руб. щорічно [377, арк. 89–95]. На початку березня відбулося 7 зустрічей секретарів ОК та МК Чернівецької області із представниками інтелігенції краю, тиражовано 30 видів друкованої продукції накладом 500 тис. екземплярів [373, арк. 37–41]. З метою створення доказової бази необхідності збереження СРСР обкомівський пленум 28 лютого 1991 р. доводив, що пролонгування союзної угоди є рівнозначним утвердженню “Декларації про державний суверенітет України”. Остання, мовляв, може бути самостійною і у складі федеративного Союзу РСР із незначним делегуванням повноважень союзному центру. Шлях до такої “незалежності” пролягав через референдум, де здорові сили Буковини одностайно висловляться за оновлений Радянський Союз [366, арк. 23]. Шпальти виробничої періодики заповнили статті на зразок новорічної передовиці “Головне – забезпечити стабільність”, що з’явилася на сторінках стіннівки Чернівецького машинобудівного заводу. Вона лякала трудові колективи розривом економічних стосунків з Росією, який приведе ледве не до вимирання української нації [489, с. 1].

Щоб визначити ставлення західноукраїнських жителів до союзної угоди, працівники відділу національної політики ЦК КПРС В. Федін, В. Тюменєв, М. Іванеско, І. Яковлєв ініціювали 14 лютого 1991 р. соціологічне дослідження. Його таємні результати були наступними: 95% населення Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської, 70% – Волинської та Рівненської областей вказували, що некоректність побудови запитань спричиняє негативне ставлення до СРСР. 73% галичан висловлювалися за беззастережне відновлення державності України. 75% мешканців Волині, Рівненщини, Буковини та Закарпаття бачили СРСР як конфедерацію незалежних держав. Західноукраїнський рівень підтримки КПУ становив від 19% до 23%, НРУ – від 59% до 71%. У контексті сприяння

союзній угоді компартійці вишикували західні області УРСР наступним чином: Закарпатська, Чернівецька, Волинська, Рівненська, Тернопільська, Івано-Франківська, Львівська [92, арк. 33–46].

Патріотично налаштовані львів'яни відразу ж зрозуміли, що союзно-республіканські запитання можуть бути трактовані як завгодно і усвідомили їх дезорієнтуючу небезпеку. Від 27 листопада 1990 р. до 10 березня 1991 р. уся демократична громадськість Львівщини підтримала бюлетень Галицької асамблеї, закликаючи проголосувати за державну самостійність та стати громадянами вільної держави [223, арк. 233–234]. Голова облради В. Чорновіл на II Всеукраїнських зборах НРУ 30 жовтня 1990 р. говорив, що на момент референдуму слід готувати останній удар у вигляді загального політичного страйку і повністю паралізувати країну [223, арк. 234]. Проти союзного бюлетеня агітували і прихильники ДА Львівщини. Наприклад, 1 березня 1991 р. учасники об'єднаного партактиву Дрогобицького, Жидачівського, Миколаївського районів та Стрия на сторінках газети “Ватра” виступили із заявою наступного змісту: “Бачимо, що суть договору полягає у намаганні утримати СРСР під егідою центру. У формулюванні бюлетеня немає вибору. Під виглядом оновленої федерації нам пробують нав'язати унітарний устрій” [464, с. 2]. За результатами цеківського опитування від 19 лютого 1991 р. у референдумі хотіло взяти участь 77% львів'ян. 59% сподівалися, що референдум пройде демократично і виявить справжні бажання жителів Львівщини. Проти збереження СРСР висловлювалося 62% респондентів. 28% бачили Радянський Союз як співдружність незалежних держав. 10% хотіли зберегти країну у її сталому вигляді. За перепідписання угоди виступала лише КПУ, опираючись на зазначену десятивідсоткову підтримку. За обкомівськими даними найбільшою опорою ідея збереження СРСР користувалася у середовищі силових структур – 100%, пенсіонерів – 94%, господарського керівництва – 86%, ІТР – 50%. Найменшою – серед наукової та творчої інтелігенції – 14%, лікарів, вчителів, радянських працівників – 8%, студентської молоді – 0%. На

загал, 70% опитуваних висловилося за відновлення державної самостійності України, тобто за варіант бюлетеню Галицької асамблеї: працівники виборних інституцій – 100%, лікарі, вчителі – 92%, наукова і творча інтелігенція – 86%, сільські жителі – 80%. Показово, що за створення Галицької автономії у складі незалежної України виступало від 2% до 6% опитуваних, що ставило під сумнів компартійні звинувачення у сепаратизмі [223, акр. 100–101]. 18 квітня 1991 р. на засіданні бюро Волинського обкому лунала думка, що більшість низових комуністів і частина депутатів від КПУ не тільки відійшли від агітаційної роботи, але й відкрито виступали проти угоди. Це рядові партійці Луцька, Нововолинська, Ковеля, Іваничівського, Горохівського та Луцького районів. Сказане створювало можливість прихильникам НРУ та УРП для широкої антисоюзної пропаганди. Березневий страйк шахтарів Нововолинська став одним з її прикладів [13, арк. 40–46]. Із 150 керівних комуністів Горохівського району 43 відмовилося приймати участь у підготовці до референдуму [13, арк. 139]. 21 березня другий секретар обкому М. Гарасюк дискретно інформував ЦК КПУ, що місцеві національні партії масово закликали бойкотувати плебісцит та приєднатися до галицького опитування.

Наприкінці березня працівник загального сектору Закарпатського обкому М. Іваничук повідомляв: з поля зору парткомів Ужгорода, Мукачєвого, Перечинського, Свалявського, Великоберезнянського, Міжгірського районів випали представники інтелігенції, вчителі, медпрацівники, ІТП, діячі культури та науки, студентство та пенсіонери. Просоюзні листівки так і залишилися у столах перших секретарів Виноградівського, Воловецького, Тячівського, Хустського райкомів. Члени Ужгородського міськкому Е. Ландовський та В. Сливка, голова Перечинської райради М. Глухан, директор Міжгірського заводу “Електрон” Ф. Сморчков, секретар парткому Великоберезнянського заводу “Ерстед” Б. Лошак, кореспондент “Закарпатської правди” І. Мокрянин перейшли на антисоюзні позиції і агітували проти угоди. В Ужгороді, Мукачєве, Хусті, Сваляві,

Перечині відбувалися антисоюзні мітинги, де брало участь від 3 до 5 тис. учасників. Редакції газет “Зоря Рахівщини”, “Молодь Закарпаття”, “Карпатський край” та їх керівники В. Горват та І. Длугош відстоювали рухівську платформу і виступали за вихід України із складу СРСР [146, арк. 20–24]. Таємна записка Чернівецького обкому, укладена на основі соціологічних опитувань, свідчила: в міру зростання цін за підтримку економічної діяльності компартії у 1987 р. висловлювалося 68% буковинців, у 1989 р. – 44%, 1990 р. – 34%, 1991 р. – 22%. “Якщо так піде далі, – стверджував на липневому пленумі доцент ЧДУ Я. Курко, то після наступних виборів партія дійсно перейде в опозиційне становище” [367, арк. 31].

Вражаючими були результати березневого опитування “Ваша політична позиція”, здійсненого обкомівською групою зв’язків з громадськістю серед 2 тис. жителів Чернівців, Кіцманського, Вижницького, Сторожинецького, Новоселицького, Сокирянського і Кельменецького районів. 59,7% респондентів виступало за тотальну декомунізацію. Діяльність обкому у 1987 р. Підтримувало 68,6% опитуваних, 1989 р. – 44,8%, 1990 р. – 34%, 1991 р. – 22,5%. Категорично проти партноменклатури висловлювалися 42% учасників дослідження. Серед студентства цей показник становив 90,3%, службовців – 76,1%, селянства – 50,1%, прихильників національних партій – 100%, силовиків – 58,3%, членів Товариства молдовсько-румунської культури – 50%. 44% членів партії визнавали пріоритетність радянських інституцій [374, арк. 17–21].

На перший, погляд результати референдуму в Україні забезпечували просоюзну підтримку. Здавалося, що дезорієнтуючий компартійний задум спрацював. Мешканці України, голосуючи за відновлення української державної самостійності, автоматично проголосували за збереження СРСР. На республіканському тлі в опитуванні брало участь 31 млн. 514 тис. 244 осіб, або 83,5% населення УРСР. Відповідаючи на союзне запитання, за пролонгування угоди висловилося 22 млн. 110 тис. 899 осіб, або 70,2%. Проти – 8 млн. 820 тис. 89 осіб, або 28%. Однак, республіканський бюлетень,

трактований громадськістю як конфедеративний, отримав підтримку 80,2% жителів УРСР [223, акр. 100–101]. Найбільш антисоюзними результати референдуму виявилися на західноукраїнських землях. У Львівській області на союзне запитання ствердно відповіли 16,4% респондентів, республіканське – 30,1%, галицьке – 89,6% [223, акр. 107], Івано-Франківській, відповідно, 52%, 98,21%, 98,67%, Тернопільській – 19,3%, 35,2%, 85,3% [311, арк. 42–45], Рівненській – 70,5% і 95,5% [269, арк. 10], Волинській – 53,7% і 78% [27, арк. 9–13], Закарпатській – 60% і 70% [151, арк. 12–13], Чернівецькій – 61,3% і 92,78% [374, арк. 23].

Історичну правду відновив грудневий референдум 1991 р., що відбувся після проголошення незалежності України. Тоді на всенародне голосування було винесено одне конкретне питання: “Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?” У народному волевиявленні взяли участь 31 млн. 891 тис. 742 особи, або 84,18% населення України. З них 28 млн. 804 тис. 71 особа, або 90,32% відповіли “так” [223, акр. 103].

Нехтуючи результатами референдуму, західноукраїнські обкоми активно включилися у процес пролонгування угоди. Прикладом реваншистських намірів львівського партапарату 1991 р. було його ставлення до Галицької асамблеї. Справа в тому, що наприкінці 1990 р. в Україні склалася надзвичайна ситуація із дефіцитом споживчих товарів. Регіони прагнули захистити себе від економічного хаосу. Консолідація демократичних сил та об’єднання ресурсів трьох областей Галичини підвищувала їх шанси на виживання. 16 лютого 1991 р. у приміщенні Львівського театру опери та балету відбулася об’єднана сесія Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської обласних рад, що отримала назву Галицької асамблеї. Генератором ідеї став голова Львівської облради В. Чорновіл. Галицька асамблея була подією, що зміцнювала у масовій свідомості дух соборності усієї України. Найбільше значення мала прийнята ухвала “Про єдність українських земель”, яка стверджувала: основою для возз’єднання України у кордонах однієї держави є “Акт злуки УНР і ЗУНР”

21 січня 1919 р., і засудила будь-які намагання порушити територіальну цілісність держави Тут було прийнято третій виборчий бюлетень, що став генеральною репетицією Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 року. Друга асамблея, яка відбулася 5 вересня 1991 р. у Тернополі, прийняла ухвалу, на виконання якої створили робочу групу з питань розробки законопроектів про організацію виконавчої влади та місцевого самоврядування. Група у складі львівських, івано-франківських і тернопільських юристів напрацювала законопроекти про місцеве самоврядування, державні адміністрації та правовий статус області, які орієнтувалися на побудову унітарної децентралізованої держави з розвинутим регіональним і місцевим самоврядуванням.

Державотворчу ідею проголошення ГА західноукраїнський компартапарат сприймав у багнети. Інкримінуючи їй сепаратизм, партійна верхівка протиставляла ГА об'єднанню Західної України із Наддніпрянською у 1939 р. Чисельна кількість партійних документів засуджувала цей акт, називаючи його антидержавним і таким, що суперечить законодавству УРСР та веде до розпаду СРСР [207, арк. 30–32]. Тому консолідація західноукраїнських обкомів не змушувала себе довго чекати. 14 лютого 1991 р. в Ужгороді відбулося зібрання обкомівських працівників західних областей УРСР та Молдови з питань міжнаціональних стосунків та підготовки до всесоюзного референдуму. 19 лютого в Івано-Франківську мала місце спільна нарада керівників парткомів західного регіону України. 1 березня у Луцьку завершила роботу конференція партапарату на тему: “ОУН – УПА в історії і сучасній політиці”. Упродовж березня – липня відбулося 4 зустрічі перших секретарів міськкомів Львова, Рівне, Тернополя і Луцька [207, арк. 6]. Лейтмотивом була їх антисамостійницька спрямованість, що засуджувала національно-визвольний рух українців як в минулому, так і в сьогоденні [206, арк. 6]. “Звертаємося до ЦК КПУ з вимогою увійти через депутатів-комуністів до Верховної ради УРСР з пропозицією відміни антидержавних рішень Івано-Франківської, Львівської,

Тернопільської рад”, – лунало у зверненні обкомів 19 лютого 1991 р. [214, арк. 1–88]. Спільними зусиллями планувалося вкорінювати марксистсько-ленінське вчення та позитивний історичний досвід Компартії, скеровувати діяльність рад у русло виконання законів УРСР та СРСР, роз’яснювати необхідність збереження Радянського Союзу [221, арк. 11–13].

Розгортаючи наступ, прес-центр Львівського обкому субсидіював видавництво брошур антинаціонального характеру. Вони заповнили компартійні видавництва, роздавалися безкоштовно та найчастіше являли собою підбір анонімних матеріалів. Серед них – збірка київських газетних статей “Осененные свастикой. Альянс ОУН – фашизм”, методичні рекомендації Житомирського обкому “Про це забувати не можна. ОУН – УПА: сторінки історії” та “Хроніка кривавих злодіянь”, історична розвідка Івано-Франківського обкому “Організація українських націоналістів: політичні портрети” [210, арк. 11]. У переліку завдань комуністів Львівщини 1991 р. простежувалися негідні прийоми ведення політичної боротьби [214, арк. 4]. Партійна робота зводилася до критики персоналій. За кожним керівником структурного підрозділу обкому був закріплений провідник демократичної влади. Секретарі зобов’язувалися підготувати критичні політичні портрети: А. Сітарчук – Б. Котика, В. Гончарук – В. Базіва, Б. Диміцький – В. Щербини, О. Пилипчук – І. Калинця [214, арк. 13]. Перекладаючи відповідальність за власні прорахунки на плечі новообраних рад, компартійне керівництво області продовжувало плекати надію на реванш. Це демонстрували численні графіки проведення форумів, заходів, зустрічей об’єднані єдиним прагненням – продовжувати зберігати видимість реальної політичної сили.

Наприклад, 6 лютого 1991 р. перший секретар обкому В. Секретарюк доручив раднику Червоноградського міськкому С. Мойсеєнку припинити викладання народознавства у СШ № 1. В результаті, педагогічна рада скасувала це рішення, знявши догани вчителям З. Васильосі та Г. Горішньому [219, арк. 5]. Іншим зразком компартійного реваншу стала

травнева нарада перших секретарів МК та РК, де обговорювалося питання майбутнього державного устрою та нової Конституції України. Партапарат одноголосно висловлювався за формування однопалатного парламенту, позаяк його двопалатне комплектування на професійній основі могло унеможливити перевагу депутатів від КПУ. Втративши народну довіру, комуністи мали мінімальні шанси у нижній палаті представників від соціальних та професійних верств. Тому обком, на відміну від демократичного блоку, виступав за збереження існуючої структури Верховної Ради. У майбутній Конституції України львівські обкомівці пропонували одним з ключових положень вказати, що народ виступає за соціалістичний вибір, а відтак назва держави повинна бути – УРСР. У контексті протидії, вони пропонували заборонити участь у виборах національним організаціям, громадянам із кримінальним минулим, відмовитися від власних Збройних сил та силових структур, делегувавши їх союзному центру [220, акр. 155–156]. У постанові зазначалося: “Якщо КПУ не відстоїть соціалістичний вибір – їй немає що робити як правлячій партії”. Обкомівці наполягали на необхідності запису УРСР як складової частини СРСР та про статус КПРС як провладної партії. На думку секретарів обкому Львівщини, Україна мусила зберегти радянську державну символіку та, на зразок СРСР, ввести посаду Президента і поборотися за те, щоб ним став керівник КПУ. Зазначалося, що ним не повинен бути Л. Кравчук, який заради президентства здатний зрадити партійні інтереси [212, арк. 70–73].

Просуваючись у руслі новоогарьовського процесу, секретаріат Івано-Франківського обкому 23 травня 1991 р. розіслав інструкцію “Про завдання партійних комітетів на заключному етапі підготовки і підписання нового Союзного договору”. Комуністи-депутати зобов’язувалися організувати прийняття на сесіях рад усіх рівнів звернень до ВРУ щодо життєвої необхідності переукладення угоди. Парткомам наказувалося влаштувати аналогічні звернення від трудових колективів та громадських організацій. ЗМІ започаткували рубрику “Підписання Союзного договору – запорука

стабілізації політичної та економічної обстановки в країні”, під грифом якої вийшло 34 публікації [88, арк. 13]. 25 червня секретар ЦК КПУ Г. Харченко попереджав обкоми про створення Всеукраїнського об’єднання комітетів солідарності трудівників, що взяло курс на організацію антисоюзного страйку. Він наказував не допускати, щоб УРСР опинилася серед недругів союзу. Депутати-комуністи зобов’язувались схилити виборців до просоюзних резолюцій мітингів, зборів трудових колективів, сільських сходів тощо [92, арк. 48–49]. У переддень заколоту ДКНС – 14 серпня 1991 р. працівники ідеологічного відділу обкому І. Слюсар і Головачанський повідомляли, що трьохтисячним накладом підготовано 5 варіантів листівок, утворено 13 пропагандистських груп, підготовано роздатковий матеріал на 32 аркушах, організовано виїзд комуністів до Києва для підтримки більшості у Верховній Раді. Редакція “Прикарпатської правди” опублікувала 16 статей. Прес-центром обкому афішовано 27 викривальних матеріалів. Проведено круглі столи на тему: “Суверенна Україна і оновлений Союз” [92, арк. 52–55].

Виступаючи проти консолідації галицьких обласних рад, івано-франківська партноменклатура 23 січня 1991 р. ініціювала план заходів щодо координації західноукраїнських обкомів. У цьому контексті усі МК та РК зобов’язувалися: 1. Щотижнево обмінюватися телефонною інформацією про політичну обстановку. 2. Один раз у квартал проводити особисті зустрічі на рівні перших секретарів. 3. Відряджати відповідальних працівників та брати участь у спільних політичних акціях. 4. Проводити спільні соціологічні дослідження, обмін періодикою та наочною агітацією. 5. Добиватися від Верховної Ради та місцевих рад скасування антисоюзних рішень [90, арк. 3–16]. Як наслідок, 19 лютого 1991 р. в Івано-Франківську було створено Координаційний комітет з числа працівників галицьких обкомів, котрий взяв курс на дискредитацію ГА у контексті оприлюднення її сепаратистських намірів. До неї входило 8 обкомівців, яких очолювали другі секретарі: від Львівщини – А. Сітарчук, Івано-Франківщини – В. Полонін, Тернопільщини – Н. Миколюк. На установчій нараді, де були присутні 250 делегатів,

Волинську область представляв С. Пхиденко, Закарпатську – В. Хімінець, Рівненську – М. Куриленко, Чернівецьку – Г. Кривобокова. Від ЦК КПУ – Г. Харченко, В. Пабат, ЦК КПРС – В. Тюменев, О. Маргалітадзе. Однак, далі паперотворчості справа не пішла. Обділена державною вагою партійна верхівка змогла провести 5 спільних засідань і 2 конференції декларативного характеру та опублікувати кілька антиукраїнських звернень [89, арк. 28–30].

Червневий пленум, що розглянув питання посилення впливу парторганізацій на політичну ситуацію в Івано-Франківській області, опираючись на квітневі пленуми ЦК КПРС і КПУ та заяву Президента СРСР, ініціював наведення конституційного порядку у Прикарпатті. Це означало підготовку до реставрації комуністичного ладу. Спираючись на зазначені рішення, івано-франківський партапарат розгорнув діяльність скеровану дискредитацію законно обраної національної влади. Ключовим рішенням була пропозиція проведення у червні-липні партзборів з порядком денним “Про особисту відповідальність комуністів за зміцнення авторитету парторганізацій в сучасних умовах”. Планувалось посилити роботу з тими, хто відірвався від партійного життя, протидіяти спробам руйнації Союзу РСР, добиватися відміни незаконних рішень рад, зміцнювати стосунки з комуністами – працівниками органів МВС, КДБ, прокуратури та армії [84, арк. 3–89]. Таким чином, після референдуму партійна верхівка Івано-Франківщини готувалася до силових методів здобуття реваншу. Недаремно на пленумі лунала вимога використовувати членів КПУ – працівників правоохоронних органів [85, арк. 21–34]. 11 червня 1991 р. обласний прокурор Івано-Франківщини, член обкому О. Мартинюк запропонував програму із 13 розділів протидії демократичним силам Прикарпаття. Найцікавішими були: перший – про нейтралізацію НРУ, УРП та СНУМу, третій і четвертий – про припинення департизації підприємств і посилення комуністичного впливу на ради трудових колективів, сьомий – про незаконну діяльність радянських інституцій, десятий – про деструктивну політику новообраної влади у сегменті міжнаціональних та міжконфесійних відносин і

тринадцятий – про утворення “Товариства потерпілих від злочинної діяльності бандерівських банд” [85, арк. 51–54].

На квітневому пленумі Тернопільського обкому його керівник І. Бойко намагався загострити інструментарій досягнення політичних цілей. Апелюючи до звернення ЦК Компартій України, Білорусії і Росії, комуністичний очільник доводив неспромогу УРСР обійтися без СРСР. Для втілення ініціатив союзного керівництва він пропонував перейти від оборонної до наступальної тактики ведення політичної боротьби [309, арк. 4–23]. Його підтримував перший секретар Тернопільського міськкому Я. Сухий, котрий нагадував присутнім, що перебудова – це революція, а революція вартісна тоді, коли вміє захищатися [309, арк. 24]. Необхідність силового втручання у події вмотивовував керівник бережанських комуністів С. Токарський. На його думку, заклик Спілки письменників Тернопілля: “Не ставати під кривавий прапор КППС–КДБ!” уможлиблював застосування силових методів [309, арк. 47]. 13 розділів “Активізації діяльності апарату Тернопільського обкому” від 11 квітня 1991 р. скеровували партапарат посилювати взаємодію із комуністами-силовиками [311, арк. 125]. У переддень заколоту 13 серпня 1991 р., виїзне засідання секретаріату обком, що відбулося у Теребовлі, розглядало “Основні заходи по забезпеченню найважливіших політичних кампаній”. Комуністи намірялися дати бій національним силам. Незважаючи на результати референдуму, планувалися поквартирні обходи жителів та збір підписів, проведення мітингів і зборів РТК, з метою сприяння новоогарьовським переговорам. Тут же, на противагу призначеному на 4 вересня засіданню Галицької асамблеї, було вирішено провести спільне зібрання відповідних обкомів з метою вироблення єдиної стратегії у переддень укладення союзної угоди [313, арк. 10–15].

Розгортаючи просоюзну роботу, 30 липня 1991 р. секретар Рівненського обкому І. Конончук підписав план щодо виконання постанови секретаріату ЦК КПУ “Про організацію роботи на підтримку підписання УРСР Договору Союзу Суверенних Держав”. Він зобов’язував членів КППС

вивчати статті першого секретаря ЦК КПУ С. Гуренка, створити агітаційні групи щодо роз'яснення суті проекту угоди, внести дане питання на розгляд Верховної Ради, засобам масової інформації створити суспільну думку, скеровану на підтримку підписання договору [275, арк. 31–32]. Показовим був лист обкомівців до президента СРСР М. Горбачова, де рівненський партапарат закликав союзного лідера застосувати усі президентські повноваження “на захист нашої держави – Союзу Радянських Соціалістичних Республік!” [275, арк. 95].

Для рекламування союзної угоди обком Волинської області влаштував проведення 4 політднів, 27 виступів у пресі, 14 публічних лекцій, 53 зборів трудових колективів, 187 партійних зібрань. Світ побачило 20 зразків листівок, накладом по 5 тис. екземплярів. Продовженням реваншистських намірів волинського партапарату стало відзначення річниці “Декларації про суверенітет України”. Опираючись на резолюцію ХХVІІІ з'їзду КПУ “Про державний суверенітет УРСР” та постанову ЦК “Про політичний та економічний суверенітет України”, у яких незалежність було сховано за намаганнями комуністів зберегти СРСР [28, арк. 27–29], ідеологічний відділ Волинського обкому 11 липня 1991 р. закликав власні структури взяти активну участь у святкуванні. Однак, розумів його по-своєму: пропонувалося організувати виступи, інтерв'ю, засідання та мітинги на тему: “Компартія України і державний суверенітет республіки”, лейтмотивом яких мусила бути думка про федеративний устрій СРСР [28, арк. 25–26]. 5 серпня 1991 р. перший секретар Волинського обкому підписав інструкцію щодо указу Президента РФ про заборону діяльності політичних партій у державних органах Росії. Розуміючи, що йдеться про КПРС, І. Лазорко пропонував докладати зусиль проти департизації підприємств та установ краю. Відтепер це можна було робити через судові інстанції та прокуратуру, позаяк юридична легалізація КПУ відбулася. Так було подано позови на адміністрації Нововолинського ВО “Оснастка”, Луцького підшипникового

заводу, ВО “Ковельсьільмаш”, котрі вивели парткоми за межі підприємств [28, арк. 53–55].

Закарпатські обкомівці взялися за лобювання новоогарьовських домовленостей 28 травня 1991 р. Вони розпланували літо – осінь у контексті тиску на радянські інституції і трудові колективи з метою підписання угоди, тобто збереження СРСР як федеративної держави [149, арк. 11–13]. 23 липня 1991 р. перший секретар обкому В. Хімінець говорив: “Сьогодні ми підійшли до тієї межі, за якою держави немає” [143, арк. 66–67]. Наміри жорсткої протидії підтримував другий секретар Мукачівського райкому І. Глуханіч. Він пропонував використовувати можливості правоохоронних органів, опираючись на 75% комуністів в обласній раді і на 80% партійців у районних радянських інституціях. “Населення часто плутає демократію з анархією. Думаю, що настав час діяти більш активно”, – закликав зазначений доповідач [143, арк. 97–99]. Цю думку поділяв компарточільник Хустського райкому П. Гвоздянський [143, арк. 108–111]. Член обкому, начальник обласного управління МВС В. Сірик завіряв присутніх, що ввірений йому особовий склад прикладе усіх зусиль для виконання поставлених завдань [143, арк. 116–118]. 14 серпня партійна верхівка Закарпаття приступила до виконання липневої настанови ЦК КПУ “Про посилення впливу Компартії України на соціально-політичну обстановку в республіці”. Секретар Закарпатського обкому В. Васильєв звітував щодо створення Координаційної ради та Групи оперативного аналізу політичної ситуації, до котрих входили комуністи-силовики [151, арк. 26–30]. Характерною особливістю обкомівської консолідації Закарпаття у 1991 р. було її гуртування на міждержавному рівні. З тією різницею, що відтепер об’єднання відбувалися у форматі опозиційних партій, позаяк комуністичні режими сусідніх країн перестали існувати. Упродовж півріччя 127 керівних комуністів відвідали Угорщину, Чехословаччину, Польщу та Румунію. 68 очільників тамтешніх компартій здійснили відповідні візити до Закарпаття. Хоча відвідини часто носили комерційний характер, не обходилося без політичного підґрунтя.

Приміром, 11 травня на українсько-чехословацькому кордоні пройшов мітинг, присвячений 46-й річниці звільнення ЧСФР від нацистських військ, котрий провели голови товариств дружби В. Філоненко, Й. Мравік та В. Ремек. Секретарі ОК, МК та РК зустрілися із керівниками Компартії Словаччини, Демократичної лівої партії Словаччини, партії “Комуністи-91” і Селянської партії. Мали місце зустрічі комуністів Ужгорода та Кошице, секретарів Берегівського райкому і Требішовського округу та угоди про співробітництво в умовах опозиції. Аналогічні договори було укладено між керівниками Виноградівського, Іршавського, Ужгородського РК та комуністами Кошицького, Попрадського і Міхаловецького округів Словаччини. Наслідком домовленостей між комуністами Великоберезнянського і Перечинського районів та Вранівського і Гуменського округів були заходи на вшанування пам’яті загиблих воїнів. Під час переговорів представники лівих політичних об’єднань ЧСФР просили фінансової підтримки ЦК КПУ, але допомоги так і не дочекалися [150, арк. 20–23].

Готуючись до реваншу, обком Чернівеччини провів 9 зустрічей із першими компартійцями Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей. 23 травня 1991 р. чернівецькі обкомівці ухвалили таємний “Робочий план щодо заключного етапу підписання нового Союзного договору”. Його 5 розділів ігнорували народну думку і подавали результати опитування як прагнення буковинців увійти до складу СРСР на федеративних принципах [373, арк. 42–43]. 8 липня 1991 р. бюро обкому рекомендувало парткомам використати відзначення річниці “Декларації про суверенітет України” для рекламування нової союзної угоди, як засобу утвердження незалежності України. У привітанні зазначалось: “Ця дата об’єднує людей різних національностей Буковини, які бачать свою долю у складі оновленого Союзу суверенних держав” [369, арк. 8–13]. Апофеозом антиукраїнського налаштування буковинського партапарату був результат обговорення ним програми КПУ. Незважаючи на 211 зауваг, висловлених рядовими комуністами, де йшлося про суверенізацію партії, вердикт обкому

був наступним: “На сучасному етапі неможливе існування самостійної Компартії України, а лише на платформі КПРС” [371, арк. 34]. Інструментарій протидії становленню незалежності України добре ілюструвала газета Заставнівського РК “Прапор перемоги” у статті “Не даймо себе ошукати”. Закликаючи до наведення порядку, референт товариства “Знання” Л. Додонова писала: “Допустити авантюризму ми не маємо права. Наші діти і внуки не простять вичікування і споглядання у цей скрутний час” [560, с. 2]. У такому ж річищі пройшов січневий пленум, де виступ першого секретаря Є. Дмитрієва окреслював напрямки стабілізації політичної ситуації на Буковині. Він вимагав негайно припинити деполітизацію, котра означала декомунізацію підприємств і установ області. Це завдання покладалося на прокомуністичний депутатський та силові структури, що на 97,7% були наповнені членами КПРС. Декларуючи, що багатонаціональна та різноконфесійна область прагне залишитися у складі СРСР, доповідач пропонував обмежити діяльність національних партій і УАПЦ, котрі ратували за самостійність України. Визнаючи, що КПРС поспішно віддала державні важелі у руки радянських інституцій, Є. Дмитрієв скеровував партапарат перетворити ради у форпост реалізації комуністичного бачення розвитку краю. Слід було розширяти участь працівників райкомів у роботі колегій МВС, КДБ і прокуратури, відновити ДНД та реанімувати діяльність комсомольських і піонерських організацій [366, арк. 9–21]. Перший секретар Садгірського райкому Чернівців З. Полюга пропонував вивести діяльність депутатів з-під впливу демократичного блоку. Його підтримував начальник обласного КДБ І. Пікуза, запропонувавши розширяти повноваження силовиків і створювати законодавчу базу для їх більш ефективної діяльності. Тоді вони знешкодять канали технічного постачання НРУ, УРП, Румунсько-молдовського та Єврейського культурних товариств із Польщі, Румунії, Німеччини, США та Ватикану і припинять вояжі галицьких емісарів із Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей. За його словами, нейтралізації вимагала не тільки консолідація

антикомуністичних сил України, Молдови та Румунії, а й сепаратистські прагнення останніх виокремити Буковину із складу УРСР і відновити велику Румунію. Те ж прохання стосувалося і внутрішньопартійної фронди. Спроби розколоти КПУ на “суверен-комуністів” та “імпер-комуністів” вимагали легітимації діяльності спецслужб у цьому напрямку [366, арк. 26–44]. На міждержавному рівні, від 1 до 4 липня 1991 р. Чернівці відвідала делегація Сучавського комітету Соціалістичної партії праці Румунії, яку очолювали В. Ніколае, Е. Улинюк, С. Манодиу, Д. Савва. “Румунські товариші” просили подарувати автобус, копіювальну техніку та відновити фінансову допомогу лівих партій. Проте, окрім канцелярських приладь, Чернівецький обком не допоміг нічим [375, арк. 7–9].

Минулорічні демплатформівські починання отримували продовження з того, що у 1991 р. російські комуністичні опозиціонери О. Яковлев, А. Собчак, Г. Попов, Е. Шеварднадзе оголосили про створення “Руху демократичних сил у КППС”. Задля об’єднання прихильників Демплатформи було утворено оргкомітет, котрий взяв курс на скликання загальносоюзної установчої конференції. У січні харківська конференція Демократичного конгресу об’єднала 47 партій із 10 республік країни. Вона мала на меті зміну устрою Союзу РСР та усунення КППС із політичної авансцени [12, арк. 9–12]. Паралельно на українському тлі виникає самостійне демплатформівське об’єднання “Демократичні сили Компартії України”. Це завдавало непоправної шкоди партійному керівництву в УРСР. Як вже зазначалось, реалізувати його настанови ставало нікому. Багато перших секретарів зайняли посади у радянських органах і отримали реальну владу. Будучи українцями та загубивши віру у комуністичні ідеали, вони поступово виходили з-під партійного контролю, залишаючись комуністами формально. Порівняльний аналіз їх минулорічних виступів із цьогорічними доповідями проявляв яскраво виражені соціал-демократичні та націонал-комуністичні ознаки. Як наслідок, протистояння верхніх ешелонів західноукраїнської партійної влади досягало апогею.

9 липня 1991 р. Львівський обком розіслав інформаційного листа, де кваліфікував демплатформівський рух, як поглиблення розколу. Говорилося про спроби вчорашніх лідерів КПРС виступати у ролі могильників партії з метою залишатися на поверхні політичного життя. Тому обком зобов'язував комуністів виявляти розкольників і позбавляти їх членства у партії [216, арк. 39–41]. Апофеозом розладу роботи партійної верхівки Львівщини став пленум обкому 18 липня 1991 р. Керівник комуністів Старосамбірського району В. Гаєвський зазначав: “перебудова дала народу зубожіння, голод та біженців. Народ не пробачить її архітектора – Політбюро ЦК КПРС”. Взірцем націонал-комунізму можна вважати виступ першого секретаря Пустомитівського райкому О. Гаврилюка “Підтверджуючи волевиявлення народу, ми виступаємо за утвердження повної державності України, – отримавши оплески, наголошував промовець [207, арк. 15–24]. Протидію демплатформівській реформі у Тернопільській області добре ілюструвала обкомівська постава щодо звернення комуністів, званого як “Відозва-91”. Колишня номенклатурна еліта області перейшла на позиції внутріпартійної фронди. Серед неї секретар обкому М. Ониськів, заввідділами Б. Хижняк і М. Савчишин, завідувач будинком політосвіти А. Каліка, ідеологічний керівник міськкому В. Слюзар, перший секретар Підволочиського РК І. Головатий, секретар Заліщицького РК П. Козловський. Вони закликали розпустити КПУ і таким чином вийти із складу КПРС. Натомість утворити нову Компартію України соціал-демократично-парламентського гатунку. У заяві оргкомітету від 29 травня 1991 р., опублікованого на шпальтах міськрадівської газети “Тернопіль вечірній” говорилося: “Більшість комуністів України є вірними синами і дочками своєї Вітчизни. Тому ми виступаємо за вихід Компартії України із складу КПРС і трансформування у соціал-демократичну партію парламентського типу” [521, с. 3]. Опозиціонери планували у липні провести плебісцит із питанням: “Чи підтримуєте Ви ідею про вихід Компартії України з КПРС, заміну її ідеології, політики, назви, Програми і Статуту?” У серпні планувалося винести на загальнообласні

збори програмні документи діяльності нової політичної організації європейського гатунку. Однак, 19 червня бюро Тернопільського обкому визнало заяву “шкідливою і такою що веде до усунення КПУ з політичної арени” [309, арк. 47].

Націонал-комуністичні погляди волинського компартапарату демонстрував, виступаючи на лютневому пленумі, чільник любомильських комуністів та голова відповідної райради А. Цаль-Цалко. Вістря критики він спрямовував у бік московського ЦК, зазначаючи, що місцева влада здатна самостійно вирішувати проблеми краю. Член бюро обкому та заступник голови Ковельського міськвиконкому Б. Климчук заявляв: міжреспубліканські зв’язки лише посилюють кризу. Член КРК обкому і голова Володимир-Волинської міськради П. Саганюк говорив, що підтримка КПРС дозволила КПУ завоювати більшість у виборних органах, утім це не спричиняло підвищення партійного впливу, а знижувало його [12, арк. 36–72]. Буквально накинулася на союзно-республіканське та обласне керівництво партійці середнього рівня, закидаючи йому некомпетентність, кар’єризм та політичну сліпоту, а низові партійні лідери пророкували крах комуністичного ладу в УРСР [28, арк. 16–21].

Тому 1991 р. став заключним акордом зменшення компартійної чисельності на західноукраїнських теренах. Першість посідала Львівська область – 48 тис. 882 вибулих, Рівненська – 12 тис. 991, Івано-Франківська – 10 тис. 718, Тернопільська – 5271, Закарпатська – 4127, Чернівецька – 2990, Волинська – 2170. Всього – 87 тис. 689 осіб, або 29,1% їх загальної кількості, що на 86 тис. 720 відмовників більше ніж роком раніше²⁰⁸. Лише за січень 1991 р. партійні лави Львівщини покинуло 1395 осіб, у тому числі 32,6% робітників [229, арк. 15]. У Львові за перше півріччя з партійних лав ВО імені Леніна вибуло 47% комуністів [229, арк. 24], “Електрон” – 43% [229, арк. 21], “Кінескоп” – 41% [229, арк. 22]. 63% вибулих становили робітники, 37% – службовці. На рівні міста Комуністичну партію покинуло 7246 осіб. З

²⁰⁸ Підраховано автором.

партією назавжди попрощалося 453 керівники, 15 парткомів виведено межі установ, припинило існування 160 партійних організацій [229, арк. 21]. Результати піврічного розпаду обласної організації Львівщини підводив аналіз її становища, здійсненого 18 липня 1991 р. відділом оргпартроботи обкому. Чисельність комуністів області скоротилася на 48 тис. 822 особи, або на 38,4%. Решта членів КПРС не сплачувала внесків, ігнорувала партійні постанови, чим ставила себе поза партією. Кількість неплатників становила 35,3 тис. осіб. Чисельність партосередків зменшилася на 944 організації [222, арк. 14]. За перше півріччя із 2415 підрозділів, обласна комуністична спілка Львівщини втратила 731 первинну структуру, 1696 цехових організацій, 4127 партгруп. За територію підприємств виведено 77 парторганізацій. Натомість утворено 146 комуністичних об'єднань за територіальною та фаховою ознакою. Назагал обласні райкоми втратили 23 тис. 535 комуністів [226, арк. 1] (додаток А.56).

Завідділом оргпартроботи Івано-Франківського обкому М. Довбенко повідомляв, що станом на 1 квітня 1991 р. 2949 членів КПРС, або 7% їх загального складу не заплатили внесків на суму 32 тис. 745 руб. 431 парторганізація самовільно залишала зібрані кошти і не звітувала перед обкомом [85, арк. 18–39]. За три наступні місяці з КПУ розпрощалося 4,7 тис. комуністів Прикарпаття: 17 радянських керівників, 9 – профспілкових, 27 – господарських, 18 – інших [84, арк. 8]. Майже у всіх районах було припинено роботу щодо прийому в партію, за межі підприємств виведено більш як 115 первинних організацій. За перше півріччя компартійна чисельність Івано-Франківської області змаліла на 10 тис. 718 осіб, або 30%. Із 443 комуністів-керівників партійні лави полишило 380 [95, арк. 1–5]. Станом на 1 квітня 1991 р. 5,7% комуністів Тернопілля не заплатили внески на суму 11 тис. руб. [315, арк. 18]. Користуючись новим статутом, 572 парткоми, де на обліку перебували 14 тис. 140 комуністів, не подавали звітів [315, арк. 18] і залишили у себе 23,6 тис. руб. [310, арк. 92–93]. У червні поклали на стіл партійні квитки 4319 осіб: 42,8% – робітники, 30,3% – службовці, 13% –

селяни, 13,2% – пенсіонери. Робітнича частка зменшилася на 23,3%, колгоспна – 8,3%, службова – 10,2%. 45% відмовників – це комуністи із понад чвертьвіковим стажем. Для 30% причиною було оприлюднення минулих злочинів КПРС, 17,4% – небажання платити внески, 12,1% – перебудовні прорахунки, решта – не вказала мотивів. Серед відмовників 60% – українці, 15% – росіяни, 25% – інші [311, арк. 37–39]. Упродовж першого півріччя 1991 р. партійні квитки у Тернопільській області повернула 5271 особа, або 12,3% їх чисельності. Це 50% робітників, 30% службовців, 20% селян. 60% були не згодні з політикою партії, 20% не хотіли сплачувати партвнески, 20% не вказували причин [314, арк. 13]. Ліквідовано понад 2600 партгруп та 400 цехових парторганізацій [310, арк. 11].

До 1 березня 1991 р. у Рівненській області не заплатило членські внески 1509 комуністів на суму 7,3 тис. руб. 31 парторганізація не перераховувала кошти на партійні рахунки, 52 парткоми залишали у себе 26,7 тис. руб. [269, арк. 10]. Після 1 квітня від сплати партвнесків відмовилося вже 2220 членів КПУ на суму 13,7 тис. руб. [268, арк. 15] За перше півріччя 1991 р. партію полишило 12 тис. 991 особа [275, арк. 15]. 70% – це робітники та селяни, партійний стаж більшості яких перевищував 20 років [265, арк. 7]. Особливо департизація пожвавлювалася під час роботи партійних з'їздів та як наслідок чергового підвищення цін. Найгіршим становище було в Рівному, де з партії вийшло 40% секретарів парткомів [272, арк. 48–50]. Перестали існувати парткоми таких промислових флагманів Рівненщини як ВО “Азот”, Заводу імені 60-річчя Жовтня, Заводу тракторних агрегатів [269, арк. 7].

У порівнянні з минулим роком кількість членів КПРС Волинської області скоротилася на 2170 компартійців. З них: 941 – без пояснення причин, 160 – вмотивовувало небажанням сплачувати партвнески та виконувати партійні доручення, 170 – не погоджувалися з політикою партії, 162 – через особисті обставини, 8 – незадоволені роботою парт органів [13, арк. 2]. За три місяці 1991 р. партію покинуло 827 осіб. Обласна нестача

членських внесків зроста до 76 тис. руб., або на 12%. Не прозвітували про зібрані кошти 245 парторганізацій Волині [13, арк. 47–48]. Цехові осередки скоротилися на 90%, партгрупи на 75% [29, арк. 12]. Обласна кількість цехових організацій скоротилася на 33%, партгруп – на 51%. 2 тис. комуністів відмовлялося сплачувати партвнески, 97 секретарів парткомів залишали у себе понад 2 тис. руб. кожен, використовуючи їх на потреби первинки [12, арк. 13–14]. Решта 40 тис. комуністів Волині порвала стосунки із партією, не декларуючи це офіційно та зберігаючи партійні документи на руках. Очевидно, компартійне керівництво продовжувало їх вважати членами КПУ, незважаючи на цілковиту втрату останніх зв'язку з партією.

На початку 1991 р. керівник мукачівських комуністів Закарпатської області З. Лендел заявляв, що скорочення компартійних лав – це процес самоочищення від зрадників. Але редакція тчівської районної газети “Дружба” помістила статтю “Якби тільки “самоочищення”. Її автор – заступник директора радгоспу імені Леніна П. Коршинський зазначав: “Втрата чверті складу парторганізації – симптом тривожний. Пояснювати даний процес поняттям “самоочищення” безглуздо. Тут пряма зневіра вчорашніх ідеалів” [643, с. 1]. Її результатом стало зменшення кількості членських внесків на 1,5 млн. руб. Не платили внесків 2720 комуністів, 1388 яких – більш півроку [143, арк. 89]. Станом на 1 квітня 311 парторганізацій (20,5% їх кількості) не доповідали про виручені суми, 282 – не здавали кошти до Ощадбанку. Загалом, не розрахувалися із партією 2909 комуністів. У порівнянні з минулим роком, за три місяці до партійної скарбниці потрапило на 47,6% менше надходжень, або на 107 тис. руб. [154, арк. 6–8]. До 1 липня не розрахувалося ще 308 парткомів [148, арк. 10]. З партії вийшло 386 членів керівного господарського складу області, з них – 21 перший керівник [143, арк. 89]. За перше півріччя 1991 р. комуністичної приналежності у Закарпатті позбавилися 4127 осіб, або 7,3% членів КПУ. З них: 43% робітники, 37,6% – службовці, 9% – селяни, 10,3% – пенсіонери. 50% не пояснювали причин, 20% не погоджувалися з політикою партії, 16%

не бажали платити внески, 2% перейшли у національні партії [149, арк. 21]. Щоб зупинити розпад, чернівецькі обкомівці заслуховували звіти 4 тис. комуністів, або кожного десятого її члена. Втім, така “децимація” позитивних наслідків не мала [370, арк. 23]. Як свідчили звіти поступлення членських внесків, гроші не заплатило 2376 членів КПУ на суму 15,2 тис. руб. [320, арк. 3] 53 парторганізації не звітували про нагромаджені кошти, а 76 парткомів залишали у себе зібрані суми [381, арк. 2]. За три місяці 1991 р. партію у Чернівеччині добровільно полишило 2894 комуністи: 1064 робітники, 354 селяни, 954 службовці, 492 студенти та пенсіонери. 1153 особи не вказали причини, 345 не погоджувалися з політикою партії, 264 не бажали виконувати партійні доручення, 231 – через зниження авторитету партії, решта була незадоволена ходом перебудови [379, арк. 216–217]. Через п’ять місяців від початку року у партії перестало бути 2990 комуністів Буковини [324, арк. 3].

У 1991 р. національно-демократичний рух на теренах Західної України мав цілковитий державотворчий характер, як чинник та опора становлення незалежних державних інституцій. На це вказував аналіз динаміки та шляхів становлення демократичної влади. Трансформація комунізованих установ у демократичні заклади відбувалася складно та болісно. Закономірність важких перетворень продиктована діагонально протилежною зміною державного устрою в Україні у площині відновлення її самостійності. Відповідно до того, що Львівщина була флагманом національно-визвольного руху, вона першою добилася проголошення української національної влади, а відтак першою прийняла на себе тягар державотворення. Ключовою ознакою вкорінення радянської Львівщини було гостре антикомуністичне протистояння. Компартійні стереотипи міцно засіли у свідомість не тільки пересічних мешканців області, але й народних обранців та призначених ними керівників державних інституцій. Суспільство поляризувалося і виходило з-під засилля комуністичної догматики повільно. Тому без помилок, розчарувань та протистоянь не обходилося. Особливо у питаннях кадрової політики.

Засідання обласної, міської, районних чи сільських рад часто носили драматичний характер і спричиняли не лише антикомуністичне протистояння, але й додавали деструктивних ознак у демократичне середовище Львівщини. Не обходилося і без суперечностей між лідерами національних партій та депутатами обласної та місцевих рад. Останні звинувачувалися у недостатньому радикалізмі та заграванні із прокомуністичною номенклатурою. Проте, ключовий державотворчий напрямок залишався сталим. Виборовши владу, громадськість Львівської області впевнено розпочала розбудову державних інституцій регіону, як сегменту становлення державної самостійності України. Це видно із лютневої доповіді радника обкому М. Біляка. За його словами, станом на 5 лютого 1991 р. на посади голів районних рад комуністи висували 18 кандидатур. Однак, результат був невтішним: із 29 районних рад, висуванці від КПУ очолювали 4 [225, акр. 40].

Як свідчив аналіз партійної документації, у 1991 р. на теренах Львівщини діяло 23 національно-демократичні партії та об'єднання. Кількість їх прихильників нараховувала понад 15 тис. активістів. Вивчення політичних програм вказувало на антикомуністичне спрямування останніх [226, акр. 1–14]. Розгортання національно-визвольного руху на теренах Прикарпаття у 1991 р. добре висвітлювало інтерв'ю відомого краєзнавця, шестидесятника П. Арсенича. За його словами, після референдуму національно-демократичні спілки відчували намагання компартапарату взяти реванш за минулорічну поразку на виборах. Власними силами він не міг цього зробити, позаяк місцеві силові структури не перебували у компартійному віданні. “КДБ не могло, як у 1969 р., підкинути мені листа із погрозливою пропозицією турбуватися за власних дітей,” – пригадував він. Відтак, залишалася надія лише на ЦК КПРС. Ініційоване нею перепідписання союзної угоди могло враз знищити усі національно-демократичні завоювання перебудовних років і перетворити “Декларацію про державний суверенітет” на документ, легалізуючий автономію УРСР у складі СРСР. Тому мітинговий

марафон зразка 1991 р. – це державотворчий, антимосковський рух у напрямку розвалу Радянського Союзу [828].

Відтак, у 1991 р. на прикарпатських теренах діяло 33 політичні та громадські об'єднання національно-демократичного гатунку [96, арк. 24–25]. Найбільш впливовою національною спілкою продовжував залишатися НРУ. В області діяло понад 400 його осередків. Їм допомагало 308 осередків ТУМу, 230 осередків УРП, 65 – “Меморіалу”, 50 – “Зеленого світу”, 40 – УХДП, 30 – СБ. Національні сили провели близько 120 мітингів, демонстрацій, страйків, скерованих на протидію комуністичному реваншизму [93, арк. 74–80]. Загалом, у першому півріччі зазначеного року в області відбулося понад 30 акцій громадської непокори, що виступали проти збереження СРСР і вимагали справжнього відновлення державної самостійності України [520, с. 1]. У 1991 р. на території Рівненської області діяло 15 національних політичних партій, що провели 27 антисоюзних вуличних акцій. Приміром, 21–22 квітня у Рівному на площі Леніна УРП провела мітинг, де лунали заклики не підписувати союзну угоду та не виконувати постанов прокомуністичної обласної ради [269, арк. 10]. На землях Волинської області розгорталося 17 антикомуністичних партій. 1 травня 1991 р. на Театральній площі у Луцьку, під егідою НРУ відбувся багатотисячний мітинг, на якому керівник місцевої філії УРП Г. Кожевніков протиставив спотворене комуністами свято солідарності трудящих справжньому прагненню робітників до національного самовизначення [28, арк. 4–8].

У Закарпатській області у 1991 р. діяло 7 українських політичних угруповань, чільними з яких були місцеві філії НРУ, ТУМу, “Просвіти”, що налічували до 9 тис. прихильників та 3 спілки національних меншин, котрі очолювало ТУКЗ [153, арк. 16–17]. Попри локальний сепаратизм угорських, чеських та словацьких культурних товариств, характерною рисою діяльності національних товариства Закарпаття у 1991 р. була антикомуністична консолідація державотворчого гатунку. Наприклад, від березня до липня

вказаного року українські національні сили провели в Ужгороді, Мукачевому, Хусті, Рахові, Іршаві та Сваляві 19 мітингів з вимогами визнання “Декларації про суверенітет України”. Товариства національних меншин здійснили 7 акцій, 3 з яких були спільними із українськими демократичними силами [152, арк. 21]. Державотворчий національно-демократичний рух Чернівецьчини 1991 р. можна передати словами депутата Верховної Ради України С. Волковецького, виголошеними 23 лютого на мітингу у Чернівцях. Він говорив: “Ми не повинні зупинятися перед будь-якими жертвами у боротьбі із Москвою за незалежність України” [366, арк. 39]. У такому річці протягом січня – серпня 1991 р. в області відбулося 39 національних виступів, котрими керували найбільш чисельні антикомуністичні партії Буковини. Загалом, на її теренах діяло понад 20 національних партій та громадських об’єднань антикомуністичного гатунку. Це осередки НРУ, УРП, ДПУ, ТУМу, СНУМу, СУМБу, “Зеленого руху Буковини” тощо. Кількість їх прихильників сягала 25 тис. осіб [376, арк. 31]. Цікаво те, що на хвилі національного піднесення, 9 червня 1991 р. у Чернівцях Товариство молдовсько-румунської культури імені М. Емінеску провело антикомуністичні збори під гаслом “За наші національні права”. Лейтмотивом зібрання був заклик Народного фронту Молдови до створення Демократичної румунської республіки Буковини з правом виходу із складу СРСР [367, арк. 97]. Це викликало неприйняття українських національно-демократичних сил, стосунки між якими у 1991 р. загострюються. Але з огляду на локальність та нечисленність вимог, зазначені тенденції не мали ознак гострого україно-румуно-молдовського політичного протистояння, а швидше носили антикомуністичне забарвлення та консолідували представників усіх національних таборів.

За даними соціологічних опитувань жителів Львівщини, встановлення національно-демократичної влади не тільки легітимізувало заборонені комуністами християнські конфесії, але й будило релігійні почуття у атеїстично налаштованої громадськості. Для прикладу, за результатами

компартійних досліджень 1985 – 1991 рр. кількість молоді та інтелігенції, котра позитивно оцінювала роль релігії в житті людини зросла на 30%. 63% селян вважали, що атеїстична пропаганда непотрібна. 36% членів КПРС були схильними до відзначення релігійних свят [216, арк. 31]. Якщо у 1988 р. в області діяло 642 церкви, то у 1991 р. – 1415. З них, відповідно, РПЦ – 642 і 136, УПЦ – 0 та 130, УГКЦ – 0 і 10, УАПЦ – 0 та 430, РКЦ – 10 і 64, ЄХБ – 2 і 8, Свідки Єгови – 0 і 18, синагоги – 0 і 2, вірмено-григоріанська – 0 і 1, вірмено-католицька – 0 та 1. Утворилося 4 релігійних центри – УГКЦ, РКЦ, УПЦ, УАПЦ. Створено західноукраїнський центр АСД. У Львові діяло у 1988 р. 14 храмів, у 1991 р. – 37. Відповідно з них: РПЦ – 14 і 1, УПЦ – 0 і 3, УГКЦ – 0 і 21, УАПЦ – 0 і 10, РКЦ – 2 і 4, ЄХБ – 2 і 2, синагог – 0 і 1, вірмено-григоріанська – 0 і 1, вірмено-католицька – 0 і 1, п'ятидесятницька – 0 і 1. Зводилося 95 культових споруд: 78 – УГКЦ, 17 – УАПЦ [226, акр. 9]. Незважаючи на це, релігійні орієнтири львівського компартапарату помітних змін не зазнавали. Обкомівська інформація, розіслана міськкомам та райкомам 15 березня 1991 р., свідчила про подальше збереження антикатолицької орієнтації та закамуфльовану під атеїзм підтримку РПЦ. Зокрема у зазначеному документі йшлося про: з одного боку, необхідність посилення антирелігійної роботи, з другого – “викорінення негативних проявів на ґрунті уніатства, католицизму та іудаїзму”. Щодо боротьби, у атеїстичному контексті, із російським православ'ям – жодного слова [216, арк. 32–34]. Продовжувала залишатися напруженою релігійна ситуація у Закарпатті. Незважаючи на декларований атеїзм, компартійні органи регіону втручалися у її розгортання, виступаючи на боці Російської православної церкви.

Болісне сприйняття легалізації УГКЦ ілюструвала інформація обкому щодо перебування 17–20 травня 1991 р. греко-католицького керівника М. Любачівського у Закарпатській області. Літургії, проведені в Ужгороді, Мукачевому та Хусті, об'єднували понад 7 тис. прихильників уніатської церкви в краї. Ідеологічний відділ обкому негативно описував зустріч

кардинала із мукачівськими єпископами І. Семедієм, І. Дацком та івано-франківським П. Василюком. Гостре незадоволення партапарату викликало те, що зібрання відзначило повільну легалізацію греко-католицьких общин внаслідок спротиву компартійних органів. Аналогічні мотиви лунали під час зустрічі М. Любачівського із депутатами Ужгородської облради і начальниками управлінь облвиконкому. Тут зазначалося, що більшість греко-католицьких храмів перебуває у незаконній юрисдикції РПЦ, а обласні депутати гальмують реабілітацію репресованих священиків та відкриття богословського факультету в УЖДУ [152, арк. 13–14].

Природним результатом антиукраїнського налаштування КПУ стала участь її регіональних підрозділів у антидержавному заколоті, очолюваному ДКНС, що тривав від 19 до 22 серпня 1991 р. Вранці 19 серпня Кабінет міністрів прийняв ухвалу, яку підписав перший віце-прем'єр К. Масик, “Про створення тимчасової комісії для запобігання надзвичайним ситуаціям”. Її очолював міністр з питань оборони, національної безпеки та надзвичайних ситуацій Є. Марчук. За регіонами були закріплені відповідальні. Наприклад, міністр сільського господарства О. Ткаченко наглядав за Вінниччиною, Житомирщиною, Черкащиною та Закарпаттям, а міністр юстиції В. Бойко – за Київщиною, Херсонщиною та Хмельниччиною. Керівництво КПУ відразу зайняло двозначну позицію щодо заколотників. Періодичні видання “Радянська Україна”, “Робітничка газета”, “Сільські вісті”, “Правда України” три дні друкували постанови ДКНС у повному обсязі. Їх коментарі та інтерв'ю носили лояльно-пафосний характер на зразок “країна живе надією і тривогами” [509, с. 3]. 20 серпня у Києві представник путчистів, колишній керівник Прикарпатського військового округу генерал армії В. Варенніков, зібравши командирів військових частин, наказав виконувати розпорядження ДКНС і ультимативно зажадав підтримки з боку Верховної Ради та уряду республіки. Як писала газета ГА “Західна Україна” голова УКДБ М. Голушко скликав нараду, де був присутнім Є. Марчук, з настановами на підтримку ДКНС. Те саме відбувалося і на колегії МВС УРСР. ЦК Компартії України

направив в обкоми телеграму із завданням сприяти діям путчистів. Однак, увечері 20 серпня Верховна Рада, очолювана Л. Кравчуком, прийняла заяву, у якій зазначалося, що постанови ДКНС не мають юридичної чинності на території УРСР [481, с. 2].

На противагу партапарату, дії заколотників відразу засудили партії національно-демократичного табору України. Вже 19 серпня 1991 р. НРУ закликав співвітчизників не підкорятися волі ДКНС, створювати структури активного опору і вдатися до всеукраїнського страйку. 20 серпня “Народна рада” ВРУ не визнала заколот і закликала підтримувати керівництво Росії у протистоянні з ним. 19–22 серпня масові мітинги-протести відбувались у Києві, Львові, Харкові та інших містах і селах України. Донецькі шахтарі постановили не виконувати розпорядження ДКНС та оголосили безстроковий політичний страйк, вимагаючи заборони КПРС та її бойового загону в Україні – КПУ. Провал заколоту мав катастрофічні наслідки для КПУ. 24 серпня 1991 р. Верховна Рада прийняла “Акт проголошення незалежності України”, таким чином відновивши її державну самостійність остаточно. Відтак, КПУ опинилася у статусі національного зрадника. Як наслідок, 30 серпня Президія ВРУ заборонила діяльність Компартії України, поставивши її поза законом.

На жаль, партійних документів, котрі б висвітлювали участь львівського партапарату у заколоті, майже не збереглося. Очевидно, передбачаючи наслідки краху, верхівці вдалося їх знищити. Недаремно народний часопис Жидачівщини “Новий час” писав, що секретар з ідеології місцевого райкому палив документи на очах у представників районної ради, котрі прийшли описувати райкомівське майно [754, с. 3]. Однак, публікації на сторінках демократичної преси давали змогу доволі детально відтворити хід подій. Газета Радехівської райради “Народна справа” оприлюднила документ, котрий було знайдено під час націоналізації майна Бродівського РК. Йшлося про постанову № 1, протокол № 20 “Про введення особливого режиму роботи у Львівському обкомі Компартії України та партійних

комітетах області”, підписану 19 серпня 1991 р. секретарем обкому А. Сітарчуком. Її 9 розділів зобов’язували: 1. Встановити особливий режим роботи в усіх структурах обкому. 2. За окремим графіком організувати добове чергування відповідальних працівників партапарату. 3. Відкликати з відпустки секретарів усіх парткомів області. 4. Керівникам підрозділів обкому постійно інформувати про власне місце перебування приймальню обкому та заборонити тривале відлучення. 5. Забезпечити добову діяльність спецзв’язку із ЦК КПРС та ЦК КПУ. 6. Забезпечити готовність та безперервну діяльність автотранспорту та укласти перелік осіб, які наділяються правом його виклику у неробочий час. 7. Визначити окремий порядок пропуску у приміщення обкому партії. 8. Орієнтувати первинні організації на забезпечення діяльності трудових колективів в умовах надзвичайного стану та вживати заходів щодо участі комуністів у сприянні ДКНС. 9. Міськкомам і райкомам щоденно інформувати про ситуацію на місцях, а термінову інформацію подавати невідкладно [496, с. 1].

Сподіваючись на реванш, партапарат охоче взявся виконувати перелічені настанови. 19 серпня 1991 р. львівські обкомівці Секретарюк, Сітарчук, Диміцький, Пилипчук, Пахольчук, Піскорський, Грабовський, Краснощок, Кирей, Григоренко, Лукович, Моїсеєнко, Прилуцький, Дем’яновський, Ільясов, Сирота, Тарасенко, Савченко знаходилися у приміщенні обкому, або неподалік, чекаючи подальших розпоряджень [496, с. 1]. Перші секретарі усіх міськкомів та райкомів зібрали бюро і чекали настанов на місцях [480, с. 1]. Серед документів Львівського обкому збереглася урядова телеграма № 47 від 19 серпня 1991 р., зміст котрої автор передав дослівно: “Секретно. Передати шифром. Завідуючий загальним відділом ЦК В. Матвеєв. Першим секретарям Кримського рескому, обкомів, Київського міськкому Компартії України. У зв’язку з введенням у ряді місцевостей країни надзвичайного стану, Секретаріат ЦК рекомендує: оперативно зорієнтувати партійний актив, народних депутатів, керівників підприємств, колгоспів, радгоспів, організацій й установ на необхідність

забезпечити спокій, твердий конституційний порядок і дисципліну, чітку, безперебійну роботу всіх підприємств, організацій і служб. У цій обстановці найважливіше значення має припинення екстремістських настроїв, недопущення будь-яких протизаконних дій, які можуть викликати безладдя, громадську непокору, привести до кровопролиття. Будь-які демонстрації, мітинги, маніфестації, страйки повинні бути заборонені. Сьогодні ключовим питанням є збереження СРСР. Будь-які дії, направлені на підриг Союзу, порушення радянських законів, прояви регіонального егоїзму повинні припинятися негайно. Зорієнтуйте керівників засобів масової інформації на необхідність утриматись від публікації будь-яких матеріалів, які можуть дестабілізувати обстановку. Секретаріат ЦК звертає увагу на те, що заходи, які приймаються керівництвом країни зі стабілізації обстановки і виходу з кризи, відповідають настроям переважної більшості трудящих і співзвучні з принциповою позицією Компартії України. Секретаріат ЦК Компартії України”. У іншій шифротелеграмі сказано ще конкретніше: “У зв’язку з введенням у країні надзвичайного стану, найважливішою задачею партійних комітетів є сприяння Державному комітету з надзвичайного стану в СРСР. У всій практичній діяльності необхідно керуватися Конституцією і законами СРСР, документами, які видаються ДКНС” [480, с. 2].

Однак, 20 серпня 1991 р. радянські заклади Львівщини виступили проти путчистів, зазначаючи, що це чергова комуністична спроба узурпації зразка 1917 р., позаяк парламентськими засобами Компартія нездатна прийти до влади. Так вчинили керівники усіх виборних органів, зокрема облради В. Чорновіл, міськради – В. Шпіцер, Стрийської міськради – Р. Шрамов’ят, закликаючи до акцій громадянської непокори та всеукраїнського страйку [476, с. 1]. До них приєдналися національно-демократичні партії. Від 21 до 24 серпня область охопили чисельні протести громадськості проти російських реакціонерів, антиконституційні дії яких автоматично ставили КІРС та КПУ у злочинне становище. Тому на сторінках газети львівської філії НРУ “Віче”

академік М. Голубець писав: “Після ДКНС партія не має права на існування” [745, с. 3].

Як зазначалося, через день після проголошення незалежності України, Президія Верховної Ради на основі пункту 6 статті 106 Конституції УРСР прийняла “Указ про тимчасове припинення діяльності КПУ” до остаточного розслідування обставин, пов’язаних з подіями 19–21 серпня 1991 р. МВС України було наказано опечатати і взяти під охорону приміщення партійних комітетів, забезпечити збереження майна і документів. 30 серпня, посилаючись на частину 2, статті 7 Конституції УРСР про недопущення створення і діяльності партій, які ставлять за мету зміну конституційного ладу шляхом насильства, Президія ВРУ прийняла новий указ № 1468 – XII “Про заборону діяльності Компартії України”. Генпрокуратура України довела справу до логічного кінця, заборонивши Компартію ще і у судовому порядку. Розпорядження голови Верховної Ради України Л. Кравчука № 1502 – XII від 7 вересня 1991 р. зобов’язувало виконкоми утворити спеціальні комісії щодо звільнення усіх партпрацівників та передачі майна КПУ радянським органам України. Від 26 серпня до 21 вересня 1991 р. усі радянські інституції Львівської області прийняли рішення про націоналізацію майна КПУ на підвідомчих їм територіях. Започаткувала цей процес ухвала Львівської облради від 26 серпня 1991 р., що забороняла діяльність КПРС (КПУ), ЛКСМУ (МДС), заморожувала їх рахунки та опломбовувала майно [494, с. 3]. Згодом було проведено паспортизацію комуністично-комсомольської нерухомості та передано її у відання виконкомів або організаціям, котрі цього потребували. Скажімо, будівлі обкому, міськкомів та райкомів перейшли у юрисдикцію відповідних рад народних депутатів, лікувальні, відпочинкові та освітянські заклади комуністів, архіви та їх майно входили до складу відповідних державних адміністративних органів. Ті незначні кошти, що станом на 1 серпня 1991 р. перебували на партійних рахунках, переходили у дохід держави.

Як свідчило звернення бюро Івано-Франківського обкому від 21 серпня 1991 р., партверхівка Прикарпаття дочекалася слушного моменту взяти реванш [87, арк. 31]. Аналізуючи поведінку районних очільників у часи заколоту, Надвірнянська газета “Народна воля” писала: “19 серпня усі члени райвиконкому голосують за звернення, направлене проти заколотників. Проте начальник райвідділу внутрішніх справ та член райкому М. Христюк утримався” [583, с. 2]. На сторінках цього ж видання голова комісії щодо інвентаризації майна та документів районного комітету КПУ Надвірної говорив, що ознайомлення з документами Надвірнянського райкому дозволяло стверджувати про підготовку КПУ до заколоту упродовж кількох місяців [491, с. 1]. Зазначену думку підтверджував очільник місцевих комуністів М. Гнатюк. За його словами, розпорядження ЦК КПУ щодо підтримки ДКНС було розповсюджене по усіх низових партструктурах [556, с. 2]. Не шкодувала епітетів газета Рогатинської ради народних депутатів “Голос Опілля”. Результати роботи комісії райвиконкому щодо з’ясування обставин сприяння в районі державному перевороту винесли на поверхню наступні факти. 20 серпня начальник АТП – 12640 Рогатина отримав телеграму керівника автоуправління члена райкому Кісільова з настановою встановити цілодобове чергування на підприємстві і припинити поїздки по області та республіці. Аналогічним було скерування обласного начальства перевести на посиленій режим служби увесь особовий склад районного відділу внутрішніх справ. Міліцейським очільникам району рекомендувалося перевірити готовність усіх підрозділів до дій в екстремальних умовах та взаємодіяти з органами КДБ [474, с. 2]. Але на заваді ставали депутати міської ради Івано-Франківська. 20 серпня вони висловилися проти заколотників і зібрали в Івано-Франківську мітинг на підтримку національних сил України та Росії. 21–24 серпня акції протесту відбулися у Коломійі, Яремчі, Косові, Надвірній, Галичі, Рогатині, Снятині, Тлумачі, Городенці, Калуші, Долині. Кару, яку призначило суспільство компартійній системі, афішувало на своїх шпальтах інформаційно-рекламне видання

“Агро”. Воно опублікувало рішення Івано-Франківської обласної ради народних депутатів “Про ліквідацію наслідків державного перевороту”, яке 24 серпня підписав його голова М. Яковина. Постанова підвела підсумок півстолітньому пануванню КПРС у Прикарпатті: “Припинити на території області діяльність організацій КПУ. Відмінити їх фінансові операції. Взяти під контроль майно партійних комітетів” [462, с. 1].

У Тернопільській області протистояння із ДКНС почалося з того, що 19 серпня 1991 р. тріумвірат у складі секретаря Чортківського РК Ю. Філяка, голови Координаційної ради НРУ Р. Басараби та керівника районного політпроводу УРП В. Мармуса у спільній заяві назвали переворот авантюрою [472, с. 1]. Але 20 серпня у приміщенні обкому відбулася нарада за головування І. Бойка, де усі обласні, міські та районні секретарі КПУ підписали заяву, скеровану на підтримку заколотників та закликали зберігати спокій і обмежитися від участі у мітингах і страйках [762, с. 2]. Проти ДКНС виступили Тернопільські обласна та міська ради народних депутатів. 20–21 серпня їх керівники В. Олійник та В. Негода на позачергових сесіях не визнали постанов заколотників, підтвердили власну правочинність у регіоні і закликали жителів до протистою із пугчистами [522, с. 2]. 20 серпня 15 національних спілок утворили Координаційну раду демократичних сил Тернопільщини і назвали переворот агонізуючим наступом більшовицької системи та закликали до безстрокового страйку [512, с. 1]. 21 серпня на Театральній площі у Тернополі розпочався мітинг, після якого страйкарі оточили приміщення обкому, розпочавши його безстрокове пікетування. Від 22 до 24 серпня у Чорткові, Бережанах, Ланівцях, Терєбовлі, Заліщиках, Гусятині, Козовій, Бучачі, Кременці, Зборові прокотилися антисоюзні мітинги, де лунали заклики суду над КПРС – КПУ. 23 серпня на Співочому полі у Тернополі національна еліта краю у складі І. Бойчука, В. Колінця, А. Зарудного, Я. Демидася, Г. Петрука-Попика, Я. Карп’яка, А. Романюка провела демонстрацію під гаслами “КПРС – геть з України!” та “Україні – волю!”. Як наслідок, 24 серпня у багатьох райкомах Тернопільщини

відбувалися позачергові пленуми, котрі постфактум засудили путчистів. Скажімо, бюро Чортківського РК не тільки схвально зустріло відновлення незалежності України, а й надіслало до ЦК КПУ телеграму з вимогою дати оцінку його діяльності у дні перевороту на позачерговому з'їзді, де створити самостійну партію на демократичних засадах [473, с. 3]. Внутріпартійна комуністична опозиція закликала облраду негайно декомунізувати усі трудові колективи області та націоналізувати партійне майно на користь народу України [523, с. 1]. У заяві оргкомітету “Відозви-91” говорилося: “Повністю дискредитувала себе головний організатор державного перевороту – КІРС та її структури на місцях. Мета була одна: зберегти “єдиную и неделимую,” у якій Україна знову буде безправною і пограбованою” [755, с. 1]. Того ж дня міськрада доручила голові обласного КДБ подати списки причетних до заклоту у Тернопільській області. Заступнику начальника міського управління МВС В. Реймі доручено взяти під охорону усі об'єкти Комуністичної партії на території Тернополя. Обласна рада змінила червоно-синій прапор на жовно-блакитний і винесла рішення про зупинку діяльності партструктур Тернопілля. 25 серпня Тернопільський облвиконком утворив комісію у складі 21 особи з розслідування причетності компартійної верхівки, правоохоронних органів, керівників інших інституцій до антиконституційного заклоту ДКНС. Її очолював С. Оконський [748, с. 2]. Керівником подібної комісії облради був В. Литвинчук. Депутати встановили, що у Тернопільському обкомі, міськкомі, райкомі та Борщівському РК були спроби знищення партійних документів [575, с. 3]. Статки тернопільської компартспілки спіткала та ж участь, що і усіх її регіональних підрозділів. На зміну комісіям із розслідування дій комуністів у часи ДКНС, прийшли ліквідаційні комісії, що описали та націоналізували майно, колись націоналізоване самими партійцями. Приміром, 26 серпня міськрада прийняла ухвалу про утворення на підприємствах міста комісії з представників РТК, профкомів, страйкомів, котрі прийняли за актом майно КПУ, членські квитки, документацію тощо

[524, с. 2]. Роль спроби прокомуністичного перевороту ДКНС у становленні державної самостійності України оцінював у інтерв'ю один із фундаторів тернопільської філії СНУМу Ю. Моргун. Аналогічно до авторського переконання, він зазначав, що думка про вирішальну роль заколоту ДКНС у відновленні державної самостійності та оприлюдненні “Акту проголошення незалежності України” є хибною. Її продуцентом є ментальна меншовартість незначної частини українства, вихована упродовж століть іноземного поневолення. Насправді, ключовими були державницькі прагнення українства, що спричинили національно-визвольний рух проти російсько-комуністичного поневолення. Підтвердженням сказаному слугувала вже проголошена “Декларація про суверенітет України”, як виразник державотворчої побудови суспільної свідомості української нації. Вона унеможливила вкорінення заколотників на українських землях, а їх фіаско було справою часу і лише прискорило закономірний розпад СРСР [834].

Граючи на руку заколотникам, компартійна преса Рівненщини пропонувала зосередитися на проблемах збору врожаю. 19–20 серпня 1991 р. у Рівне секретарі райкомів провели засідання партійно-господарського активу, де вітали ДКНС. Аналогічно вчинив і обласний прокурор С. Польовий. Відкрито підтримував заколотників депутат ВР СРСР, директор агрофірми “Зоря” Рівненського району В. Плютинський [467, с. 1]. Дії Рівненського обкому віддзеркалював протокол № 8 засідання бюро обкому від 21 серпня 1991 р., де головував його керівник В. Луценко. Результатом засідання стало звернення, підписане консультантом загального відділу О. Ковтуном. У ньому йшлося про антиконституційність московського перевороту, однак підкреслювалося: зроблений на референдумі соціалістичний вибір – це запорука законності та інтернаціональної єдності [271, арк. 48–50]. Такі, певною мірою, проукраїнські дії обкому пояснював у інтерв'ю замісник голови Рівненського облвиконкому О. Сідлецький. За його словами, заступник міністра оборони СРСР генерал армії В. Варенніков 19 серпня зателефонував командувачу розквартированої у Рівному 13 армії,

генерал-лейтенанту В. Степанову і сказав, що влада переходить до рук військового командування. За відсутності голови Рівненської облради П. Прищепи, 20 серпня перший заступник керівника облвиконкому Р. Василюшин оголосив цей наказ незаконним. Не визнавши влади ДКНС, 21 серпня В. Степанов, за допомогою озброєних військовиків, оточив приміщення обкому та силоміць примусив бюро визнати незаконність перевороту [842].

Посеред національно-демократичних сил першими відреагували депутати міської ради Рівного. На шпальтах її газети читаємо: 20 серпня, за головування О. Ковальчука, депутати не визнали рішення ДКНС і звернулися до громадян із закликом виконувати тільки міськрадівські настанови. Рішення ініціювали В. Мартиросян, В. Червоній, О. Кобилянська, В. Шкуратюк, В. Мороз. Під час голосування депутати-комуністи покинули залу. Сесія прийняла звернення до співробітників КДБ, МВС, прокуратури, військовослужбовців та трудових колективів не сприяти ДКНС. Скликаний НРУ, УРП та СНУМом, на Майдані незалежності у Рівному відбувся мітинг під керівництвом депутата ВРУ В. Червонія, який закликав не визнавати хунту. Прокуратура доручила міліції притягнути до відповідальності його учасників, однак правоохоронці, керовані М. Єрмінім, не втручалися у хід подій [689]. За описом газети “Вісті Рівненщини”, обласна рада виступила проти заколотників лише 23 серпня. Відповідне рішення підписали В. Мартиросян, П. Прищепи, В. Червоній, В. Баталов, М. Шершун, В. Руденко, В. Білий, М. Пороський, В. Пилипчик [465, с. 3]. 25 серпня у Рівному пройшла демонстрація під гаслом “КПРС – скажений пес!”, де лунав заклик заборонити діяльність КПУ на території області. Під час проведення того ж дня надзвичайної сесії облради начальники управління КДБ О. Демчук заявляв про невизнання путчистів, однак депутат І. Федів звинувачував його у формуванні списків неблагонадійних. Дійшло до протистояння, що ледве не зірвало сесію. Але депутати створили комісію щодо розслідування діяльності партійної верхівки у дні заколоту [466, с. 1]. 25 серпня міськрада

вирішила демонтувати пам'ятник В. Леніну у Рівному [477, с. 2]. 26 серпня виконком прийняв ухвалу взяти під варту майно КПУ, утворивши комісію на чолі з Г. Харчуком. Керівникам банківських установ заборонялося здійснювати видаткові операції з усіх компартійних рахунків [466, с. 2]. Акти передачі компартійного майна облвиконкому, профспілкам та лікувальним закладам свідчили про те, що через півстоліття, запроваджена комуністами націоналізація, повернулася до них самих. 29 жовтня виконком прийняв ухвалу № 205 “Про передачу майна обкому Компартії України”. Згодом, такі ж рішення продублювали усі міські та районні виборні органи. Ліквідаційна комісія, котру очолював О. Сідлецький, описала матеріальні цінності і встановила їх вартість – 11 млн. 388,4 тис. руб. Приміщення та майно ОК, МК і РК було передано відповідним радянським інституціям, гуртожитки – профспілкам, лікувальні заклади – управлінню охорони здоров'я, навчальні – управлінню освіти тощо [277, арк. 1–274]. Самокритично підводив результат компартійної діяльності на рівненських теренах інтерв'юваний автором колишній перший секретар обкому, а згодом голова облради П. Прищеп. “Компартапарат сприяв ДКНС, – пригадував він, – з надією зберегти Радянський Союз. Однак, партію погубили демократичний централізм, втручання у господарські справи, нерозсудливі національна та релігійна політики. Ігнорування власних помилок та надмірна орієнтація на союзний центр довершили її розпад. Перестала бути КПРС – перестав бути СРСР” [838].

Виявляється, що напередодні заколоту, 16 серпня 1991 р. секретар Волинського обкому С. Пхиденко звітував перед ЦК КПУ щодо виконання липневої постанови “Про посилення впливу Компартії України на соціально-політичну обстановку в республіці”. Заявивши про контроль ситуації, він інформував республіканське керівництво щодо таємного обкомівського рішення “Про невідкладні заходи зниження напруженості в області” та відповідні ухвали усіх міськкомів і райкомів. Спільно з обласними, міськими та районними виконками Волині було проведено семінари керівників установ, де останні отримали інструкції, як відстоювати позицію обкому в

умовах гострого політичного протистою. Розроблено і надіслано плани заходів, випущено бюлетень обкому “Комуніст Волині”, встановлено стенди та організовано виступи у ЗМІ з однією метою – підготувати громадськість до підтримки перепідписання союзної угоди [27, арк. 95–96]. 19 серпня обкомівська газета “Радянська Волинь” оприлюднила постанови ДКНС. Від 20 серпня до Луцька з’їхалося усе партійне начальство області. 23 серпня відбулося бюро обкому партії, хід якого встановити не вдалося, через те, що кореспондента газети “Народна трибуна” туди не пустили [545, с. 3]. Відомо лише те, що першим підтримав заколотників начальник волинського УВС Павлов, видавши наказ виконувати їх настанови [641, с. 2].

Але 19 серпня 1991 р. на Театральній площі у Луцьку зібрався мітинг, що висловився проти ДКНС. Його провели депутати Верховної, обласної та міської рад О. Гудима, А. Бондарчук, Я. Дмитришин, С. Шимонович, О. Юрченко, Г. Кожевников [547, с. 3]. Того ж дня колишній секретар обкому, голова облради В. Блаженчук відмовився терміново скликати сесію, зіславшись на відсутність кворуму [468, с. 2]. Однак, згодом він публічно виступив проти заколоту, назвавши путч кривавим московським переворотом. 20 серпня голова Луцької міськради А. Поха прийняв рішення скликати 22 серпня позачергову сесію, щоб дати оцінку діям заколотників. У редакцію міськрадівської газети “Народна трибуна” пролунав анонімний дзвінок із погрозою вирізати на лобі українського тризуба [498, с. 2]. 23 серпня міські обранці визнали переворот замахом на суверенітет України, призупинили існування міського відділку КДБ, заборонили функціонування комуністичних структур в апараті міськради та виконкому, звернутися до прокурора з вимогою почати розслідування злочинних дій волинської партійної верхівки у дні заколоту. З осудом заколотників виступив перший секретар міськкому І. Ліповський, заявивши, що значна частина комуністів не підтримала переворот [640, с. 3]. 25 серпня міськрада прийняла рішення про перейменування вулиці Леніна та демонтаж відповідного пам’ятника, опломбувала приміщення обкому та порушила питання про його передачу

Волинському університету [641, с. 2]. 27 серпня облрада продублювала республіканське рішення щодо заборони діяльності КПУ і передала її районне майно у підпорядкування відповідних радянських інституцій. Сімох керівників райрад та за сумісництвом перших секретарів райкомів було відсторонено від роботи у виборних органах Луцького, Любомильського, Старовижівського, Ратнівського та інших районів. Тоді ж обласною та міською радами створено комісію щодо розгляду діяльності партійних органів у дні заколоту. За словами її члена, кореспондента газети “Народна трибуна” Б. Берекети, комісія виявила постанови ДКНС, розпорядження ЦК КПРС та КПУ на його підтримку, завізовані першим секретарем обкому І. Лазорком. Для шифрування телеграм ЦК КПРС взяв позивні “Олімп”, ЦК КПУ – “Мир”, Волинський обком – “Роща”. Було встановлено, що 25–26 серпня партапартники зламали пломби і знищили велику кількість документів [546, с. 2]. Підозри впали на другого секретаря обкому М. Гарасюка, який їздив по райкомах, замітаючи сліди злочинної діяльності [538, с. 3]. Заключний акорд цієї “рощі” пролунав на сторінках газети “Вісті Ковельщини”. Її редактор М. Вельма писав: “Припинення діяльності Компартії України, націоналізація її майна – це крах. Ми не зрадили партію. Партія зрадила нас” [563, с. 2].

Закарпатський партапарат у дні заколоту займав вичікувальну позицію. Він не висловлював ставлення до путчистів, затаївши уповання на швидке повернення втрачених позицій. Однак, 20 серпня збір підписів на підтримку ДКНС розпочала прокомуністична Рада ветеранів партії, війни і праці [578, с. 1]. Лише 23 серпня, усвідомивши фіаско заколотників, партійне керівництво Закарпаття поспішило відмежуватися від участі у путчі, розуміючи, що основний тягар відповідальності впаде на його плечі. У заяві обкому йшлося: “Наголошуємо, що рядові комуністи не несуть відповідальності за дії окремих керівників партії і держави” [146, арк. 60]. Збагнувши, що всі надії втрачено, позаяк антиконституційний заколот – це зрив пролонгування союзної угоди, закарпатський компартапарат був

змушений виступити за створення самостійної КПУ і вітати відновлення державної незалежності України [146 арк. 61]. З цього приводу газета “Вісті Ужгородщини” оприлюднила статтю “Мудрі вчорашнім днем”. “Відтепер, – говорилося у ній, – коли діями демократичних сил відновлено конституційні порядки, починає проявлятися активність партійних органів. Більшість з них стукає себе в груди і заявляє, що була проти перевороту. А де ви були з 19 до 21 серпня? Ні райком, ні міськком не виявили бажання висловити позицію” [469, с. 1].

На відміну від бездіяльності обласних депутатів Закарпаття, очолюваних колишнім першим секретарем обкому М. Волощуком, міські народні обранці вже 19 серпня 1991 р. висловлювали протест заколотникам. Серед міського депутатського корпусу заколотників підтримувала голова Ужгородського осередку Товариства карпатських русинів З. Митровка [470, с. 2]. 20 серпня на Театральній площі в Ужгороді відбувся мітинг, котрим керували депутати В. Бедь та І. Герц, що засудив дії путчистів. 21–27 серпня подібні акції мали місце у Мукачеве, Хусті, Перечині, Міжгір’ї, Волівці, Тячеві, Рахові, Сваляві [469, с. 1]. Закінчилося тим, що 30 серпня в Ужгороді привселюдно демонтовано пам’ятник В. Леніну [702, с. 1]. Згідно до розпорядження облради № 320 від 12 вересня 1991 р., запрацювала ліквідаційна комісія щодо звільнення партійних працівників та націоналізації майна КПУ у складі 10 осіб. Її очолювали керуючий справами облвиконкому М. Попович та завідувач господарським відділом М. Волошин. 19 вересня статки Закарпатського обкому було передано на баланс обласного, міських та районних виконкомів. Партархів перейшов у відання облдержархіву, готель “Дружба” утворив орендне господарство, видавництво “Радянське Закарпаття” передано управлінню преси, ГПЦ – у розпорядження економічного факультету УжДУ. 165,4 руб. партійних коштів влилися у статки Національного банку України [155, арк. 2–8].

Участь Чернівецького обкому у заколоті ДКНС розкривав у інтерв’ю доктор історичних наук, професор В. Ботушанський: “Коли будову обкому

передали університету, – говорив він, – ми побачили у підвалах велику кількість знищених паперів, відновлення яких виявилось неможливим, – пригадував він. Напевне, серед них знаходилися документи щодо приналежності партійних керівників до спроби державного перевороту” [829]. Достеменно відомо те, що у переддень заколоту, 15 серпня 1991 р. усі компартійні організації Чернівеччини відрепортували про ретельне виконання цеківської постанови щодо посилення впливу на соціально-політичну ситуацію в області. Звівши дані, обком звітував: політична ситуація на Буковині знаходиться під його контролем [374, арк. 46–72]. Відтворити картину подій допомогли міськрадівський тижневик “Чернівці” та незалежна газета Буковини “Час”. Як виявляється, 19 серпня о 7 годині відбулася нарада в обласному управлінні КДБ. О 8 годині в обкомі мали місце збори, де йшлося про те, що керівники усіх райрад є комуністами і у такий час повинні бути з партією. Сюди з’їхалися компартійні керманічі міського та районного рівнів, генерали армії, МВС та КДБ. Паралельно на майдані Незалежності у Чернівцях НРУ та УРП розпочали безстрокову акцію із гаслами “Ганьба московській хунті!” та “Волю людині, волю Україні!” О 18 годині об’єднання національно-демократичних сил “Злагода” прийняло заяву, у котрій засудило дії путчистів, сказавши, що “новоявлені лідери викинули з купелі народжене в муках демократичне дитя” [629, с. 2]. Спроба національних очільників виступити на телебаченні успіху не мала, позаяк телефонне прохання голови секретаріату НРУ В. Кліма, висловлене голові облради І. Гнатишину, залишилося без уваги [632, с. 3].

19 серпня обкомівська “Радянська Буковина” та деякі компартійні районки надрукували постанови заколотників. Головний редактор облрадівської газети “Буковинське віче” В. Колодій відмовився публікувати розпорядження ДКНС і згодом подав у відставку. Два номери із документами заколотників підписував його заступник, колишній обкомівський працівник Чабан [631, с. 2]. Тоді ж директор місцевої телевізійної асоціації ТВА Є. Бабин припинив трансляцію телепередач [528, с. 1]. 20 серпня облрада,

керована І. Гнатишиним, не зібралася на позачергове засідання, а керівник міськради Г. Гродецький виступив на боці ДКНС. Міський виконком звернувся з проханням до жителів області зберігати спокій та покластися на рішення республіканських інституцій. 21 серпня начальники облуправління МВС С. Іваницький, з охорони державних таємниць у пресі – Г. Кілінкевич, КДБ – І. Пікуза оправдовувалися, що у дні заколоту працювали у звичному режимі. 21 і 22 серпня біля міської ратуші Чернівців пройшов мітинг під гаслами “Демократію врятували демократи, а комуністи сиділи в лопухах!”, “Сльцин, ми з тобою!” “Хунту за ґрати!”, “Газети Радянська Буковина і Буковинське віче є органами ГКЧП!” [632, с. 1]. Схожі акції громадської непокори від 20 до 27 серпня прокотилися Путилою, Сторожинцем, Новоселицею, Кіцманем, Хотинном, Вижницею, Сокирянми та Глибокою [528, с. 1]. 26 серпня голова облради змушений зупинити діяльність комуністичних органів та видання партійної преси у зв’язку із слідством щодо причетності парткерівництва області до путчу [631, с. 2]. Комісію розслідування очолював В. Бабух [624, с. 2]. 28 серпня над облрадою та міськрадою замайоріли жовто-блакитний стяги та демонтовано пам’ятник В. Леніну, що символізувало повалення компартійного ладу на Буковині [526, с. 1]. Обласну комісію щодо звільнення партійних працівників очолював В. Ковбас. Вона увільнила від виконання обов’язків партапарат, зберігши за ним усі права трудового законодавства [380, арк. 2].

12 жовтня 1991 р. сесія обласної ради Чернівецької області винесла рішення про націоналізацію обкомівського майна. 28 жовтня розпорядженням чернівецького виконкому утворено комісію у складі 12 осіб, котру очолювали К. Нікітович та А. Резнік. Приміщення обкому потрапило у розпорядження облвиконкому та ЧДУ. ГПЦ трансформовано у Обласний центр школярів та молоді, газета “Буковинське віче” та районна компартійна преса реорганізована у видання відповідних рад та громадсько-політичних організацій. Транспорт було поділено між управліннями освіти, охорони здоров’я та культури. Районне майно переходило у розпорядження

райвиконкомів за рішеннями райрад, котрі прийняли постанови про припинення діяльності парторганізацій, декомунізацію районних установ та націоналізацію компартійного майна. Скажімо, таку ухвалу 31 серпня прийняв до виконання голова Хотинського облвиконкому С. Скрипник [525, с. 2].

Загалом, розпад компартійного ладу у західних областях УРСР 1991 р. був закономірним продовженням природної руйнації автократичного комуністичного режиму серед етнічно монолітного населення Західної України, у ментальності якого домінували національні пріоритети. Декомунізація радянських інституцій вивела правлячу партію на задвірки політичного життя, надавши їй опозиційного статусу. Тому регіональні підрозділи КПУ не могли вагомо впливати на референдум, що підтверджували його республіканські та галицькі наслідки. Внутріпартійний протистій досяг таких об'ємів, що приводить до відродження націонал-комунізму соціал-демократичного гатунку із яскраво вираженою державотворчою тенденцією. Однак, діяльність партійної еліти залишалася просоюзною, виявляючи антинаціональну суть КПУ – єдиної партії, котра протистояла інтересам західноукраїнської громадськості. Вона не змогла самостійно вийти з КПРС, а зробила це під тиском політичних обставин. Закінчується переростання децентралізації низового партсередовища у масовий розпад первинних організацій краю. Так, у 1991 р. партійності позбавилося 87 тис. 689 комуністів, або 29,1% їх західноукраїнської кількості, що на 86 тис. 720 осіб більше ніж роком раніше. Решта партійців поривають із КПУ, перебуваючи у її лавах формально. Тому виконувати партійні настанови ставало нікому.

Як наслідок, сподівання західноукраїнського компартапарату зберегти владу залишалася лише на силову підтримку союзного центру. Тому перша половина 1991 р. – це підготовка обкомів західних областей УРСР до реваншу. Його легітимний інструментарій партійна верхівка бачила у проведенні референдуму та пролонгуванні союзної угоди, скерованих на збереження СРСР і власного політичного монополізму. Все ж, незважаючи

на двояку побудову запитань у ході референдуму, більшість населення Західної України демонструвало державницькі прагнення. Тому за умов виходу новоогарьовського процесу з-під компартійного контролю, союзний партапарат готувався застосувати силу. На це вказували чисельні постанови ЦК КПРС і КПУ та їх ретельне виконання західноукраїнськими обкомами щодо посилення впливу на політичну ситуацію в областях. Відтак, заколот ДКНС для обкомів Західної України виявився очікуваним і бажаним. Компартійна номенклатура вітала його, хоча й не могла виявляти це відкрито. Проте, не чекала, що він відбудеться так недолуго. Втілення розпоряджень ДКНС наштовхувалося на рішучий спротив громадськості Західної України, котра розглядала Україну як незалежну державу. Тому фіаско путчистів було справою часу. Участь компартійної верхівки у заколоті поставила КПУ поза законом, трансформувавши її злочинну політичну спілку.

ВИСНОВКИ

У масштабах тогочасної УРСР, західні землі України, на зламі 80-х – 90-х рр. ХХ ст., стали, мабуть, найунікальнішими з точки зору суспільно-політичних трансформацій радянської влади, котрі врешті переросли у незворотні деструктивні процеси та привели до її загибелі.

Нині наукове опрацювання порушеної проблеми перебуває у зародковому стані, що спричиняє обмежене коло її історіографічних здобутків. Однак, загальний аналіз праць, які фрагментарно торкалися даної тематики, дозволив умовно поділити її історіографію на три періоди. Перший – дослідження перебудовного періоду, другий – наукові напрацювання, що побачили світ після проголошення державної незалежності України, третій – закордонна та діаспорна наукова спадщина.

Спеціальних праць, присвячених розпаду комуністичного ладу у західних областях УРСР немає, що і викликало авторське зацікавлення. Виняток складав самвидав – антикомуністична публіцистика руху опору 60-х–70-х рр. ХХ ст., яка не носила аналітичного характеру і була скерована на політичні, а не наукові цілі. Чималі напрацювання закордонної та діаспорної наукової думки побачили світ на тлі розгортання правозахисного руху в СРСР та УРСР. Їх автори усвідомлювали злочинність комуністичного ладу і передбачали його неминуче політико-економічне фіаско, проте не виокремлювали Західну Україну територіально.

Певний науковий доробок принесла перебудова. Але, з огляду на синхронність порушеної проблеми із розгортанням розпаду Радянського Союзу, дослідники зосереджувалися передусім на вивченні причин політико-економічної кризи у СРСР та шляхів її подолання. Окрім антикомуністичної публіцистики національно-демократичної преси, лише поодинокі автори прогнозували розпад СРСР у наслідок дезінтеграції компартійної системи в симбіозі із стрімким розгортанням беззбройного визвольного руху.

Ситуація не змінилася із відновленням державної незалежності України. Науковці продовжували ігнорувати детальне вивчення періоду, що безпосередньо передував українській самостійності на західноукраїнському тлі. Як наслідок, наукові розвідки, у котрих висвітлювалася б внутрішня деструктивна динаміка комуністичних організацій Галичини, Волині, Буковини та Закарпаття, відсутні і до сьогодні.

Відтак, джерельна база порушеної проблеми опиралася в своїй основі на неопублікований архівний матеріал. Ключовими були таємні документи комуністичного діловодства, матеріали демократичних спілок, службова статистична аналітика, офіційні збірки статуправлінь, компартійна періодика, антикомуністична преса та польовий матеріал.

Їх детальний аналіз встановив наступне. Соціально-економічний потенціал західних областей УРСР відігравав вагомую роль у народногосподарському комплексі республіки і не останню у виробничо-територіальній побудові СРСР. Питома вага західних областей УРСР на республіканському тлі в економічній площині подекуди сягала до 25%. Якщо взяти до уваги кількісне співвідношення областей України як сім до вісімнадцяти, то вказана частка видається досить вагомою.

Усуспільнення комуністами засобів виробництва, а відтак і продуктів праці, відсутність приватної власності, вільної конкуренції товарів та послуг, визначального співвідношення попиту і пропозиції як ключових елементів ринкового господарства, трансформували економіку СРСР у централізовано-плановий, екстенсивний, малоефективний, глибоко бюрократичний виробничий механізм, що розвивався за умов недостатнього впровадження науково-технічних досягнень. Як наслідок, елементи соціально-економічної кризи в Радянському Союзі носили перманентний характер упродовж усього періоду його існування, тому матеріальне становище громадян держави ніколи не досягало рівня високорозвинутих країн Заходу. У другій половині 80-х рр. ХХ ст. розпочалося поглиблення кризових явищ у народногосподарському комплексі країни, позаяк її виробничий механізм

вичерпував свій потенціал. Усвідомивши загрозу втрати монополії на політичну владу, керівництво КПРС наважилося на запровадження косметичних реформ у вигляді перебудови, не торкаючись одержавленої сутності радянського способу виробництва. Їх розгортання у західних областях УРСР умовно можна поділити на три періоди.

Перший (1985–1987 рр.) відзначався спробою прискорення дії існуючого виробничого механізму і відразу потерпів фіаско через те, що працював на межі можливостей. Це здебільшого час компартійних гасел, декларацій, обіцянок, у рамках якого економічне реформування проявлялося слабо.

Другий (1988–1989 рр.) виявляв ознаки гальмування реформ, що змушувало компартійну еліту йти шляхом їх поглиблення, таким чином демократизуючи соціальну та виробничу сфери зазначеного регіону. Для того, щоб врятувати планове радянське господарство ринковим інструментарієм, компартійна верхівка змушена розширяти рамки приватновласницьких стосунків, запровадивши у 1988 р. “Закон про державне підприємство”, “Закон про індивідуальну трудову діяльність” та “Закон про кооперацію”. Проте, за умов відсутності приватновласницьких відносин, їх втілення спричинялося до зворотного ефекту: відбувалося помітне скорочення темпів розвитку народного господарства західних областей УРСР. У 1989 р. половинчасте реформування започаткувало системну руйнацію виробничих зв’язків між підприємствами, що значно погіршувало матеріальне становище жителів Західної України. На фабриках та заводах виникав страйковий рух, який оприлюднював економічні вимоги громадськості, скеровані на покращення добробуту населення регіону та загострював критику провладної партії. Не допомагав навіть “Закон про загальні засади підприємництва”, котрий від 1989 р. частково дозволяв діяльність дрібних приватних підприємств.

Третій період (1990–1991 рр.) виніс на поверхню явища, котрі набирали ознак системної соціально-економічної кризи. У 1990 р. спостерігалось

згорання промислових потужностей виробничого комплексу західноукраїнського регіону, стрімкі інфляційні процеси, дефіцит товарів широкого вжитку, згорання соціальних програм. Компартійна імітація економічних реформ знаходила вияв у “Законі про власність”, що не узаконив приватної власності. Результатом були провали економічних програм М. Рижкова та В. Павлова. Незважаючи на те, що у 1990 р. Верховна Рада ухвалила “Закон про економічну самостійність України”, екстенсивна радянська економіка продовжувала відторгати чужорідні елементи ринку і, агонізуючи, виносила на поверхню нові виробничі проблеми. Добробут мешканців міст і сіл Західної України починав межувати із скрутою. Наслідком ставало переростання боротьби за покращення матеріального становища у вимоги політичних реформ. Національно-демократичний рух трансформувався у антикомуністичний та національно-визвольний. 1991 р. ознаменувався розпадом комуністичної виробничої системи і довів жителів західних областей України до зубожіння, апогей якого – грабіжницька грошова реформа та запровадження талонної системи. На західноукраїнському тлі ключовими ознаками року були тотальний дефіцит усіх видів товарів, галопуюча інфляція, дорожнеча, безробіття, скорочення виробництва, банкрутство підприємств та ріст злочинності. За таких умов природна несумісність ринкового господарства із комуністичним виробничим механізмом ставала більш ніж очевидною. Єдиним виходом із катастрофічної соціально-економічної ситуації було запровадження повноцінного ринкового господарства, що уможливило відновлення державної самостійності України.

У політичному аспекті динаміку розпаду комуністичного ладу у Західній Україні на зламі 80-х–90-х рр. XX ст. можна поділити на чотири детермінованих періоди: 1. Розгортання демократизації компартійного середовища у 1988 р., спричинене XIX Всесоюзною партконференцією. 2. Поглиблення деструктуризації партійної монолітності 1989 р., як результат виборів до Верховної ради СРСР. 3. Дезінтеграція компартійного середовища

1990 р., внаслідок переходу в опозиційне становище у зв'язку із виборами до місцевих на Верховної ради УРСР. 4. Крах реваншистських намірів за умов участі у антиконституційному заколоті ДКНС та набуття КПУ антизаконного статусу.

Усі компартійні організації західних областей УРСР створені за наказом союзного центру, а відтак не мали місцевого суспільно-політичного коріння і втримувалися за рахунок жорсткої внутрішньопартійної централізації та підтримки силових структур. 422 тис. 688 комуністів Галичини, Волині, Закарпаття та Буковини становили лише 4,3% населення краю, не перетинаючи п'ятивідсотковий рубіж на місцях. Від початку перебудови, проголошеної на XXVII з'їзді КПРС у 1986 р. і до XIX Всесоюзної партійної конференції 1988 р. ознак розпаду комуністичного ладу у Західній Україні не спостерігалось. Це декларативний період усвідомлення глибини та векторів реформування політичного устрою Радянського Союзу. Однак, після започаткування політреформи на XIX партконференції та відзначення 1000-ліття хрещення Київської Русі, ситуації змінюється докорінно. Спроба керівника КПРС та СРСР М. Горбачова надати автократичній комуністичній системі ознак парламентаризму, номінально делегувавши державну владу радянським інституціям, приводить до ослаблення компартійного режиму і започатковує демократизацію громадськості, котру значно посилює політика гласності. Небажання регіональної партноменклатури Західної України віддавати владу радам, змушує останню імітувати суспільно-партійне оновлення. Це викликало незадоволення низового партійного середовища, котре вимагало поглиблення новацій у бік демократизації західноукраїнського суспільства. Відчуваючи ілюзорність реформ, у 1988 р. КПРС добровільно покинуло 157 рядових комуністів, здебільшого робітників, поставивши під сумнів соціальну опору правлячої партії. Витоки робітничої декомунізації сягали 1986 р., коли союзне ЦК ініціювало “Закон про трудові колективи”, котрий спричинив виникнення РТК, звідки вирости страйкові комітети. За умов гласності, яка

оприлюднювала подвійні компартійні стандарти у національній та релігійній площинах, розпочалося відродження серед мешканців Західної України етнічних пріоритетів. Так, через півстоліття комуністичного монополізму, на західноукраїнських землях відновлюється національний ренесанс, започаткований демократичними вимогами її жителів. Він знаходив вияв у формуванні 14 тис. 490 неформальних організацій, або 41,4% від їх республіканської кількості. Його посилювало релігійне відродження, що розгорталося у контексті легалізаційних вимог греко-католицьких та автокефальних громад.

У 1989 р. реформи ЦК КПРС змушували обкоми західних областей УРСР подовжувати ілюзію оновлення, позаяк їх виконання делегувало політичну владу у руки радянських інституцій, що звужувало державну вагу правлячої партії. Ініційовані нею демократизація і гласність породжували зворотній ефект – дезінтеграцію монолітності партійних осередків і, як наслідок, зневіру громадськості у непогрішимість політики КПРС. Недостатньо глибока демократизація поглиблювала недовіру членів первинних парторганізацій. З партією попрощалося 1077 осіб, що на 920 більше ніж у 1988 р. КПРС як становий хребет радянського устрою стрімко втрачала авторитет серед жителів західноукраїнського регіону, спричинений наростаючою соціально-економічною кризою та оприлюдненням компартійних злочинів минулих десятиліть. Початки втрати КПРС політичного монополізму у західноукраїнському регіоні продемонстрували результати виборів до Верховної Ради СРСР, які виходили з-під партійного контролю, що призводило до обрання опозиційних депутатів. Рух за демократичні реформи набирав національних ознак антикомуністичного змісту. Його стрімка політизація приводила до об'єднання самодіяльних товариств. Як наслідок, їх кількість скоротилася на 9321 спілку і становила 5169 організацій, спричинивши виникнення західноукраїнських політичних партій. Боротьба за легалізацію греко-

католицьких та автокефальних громад набирала обертів, що значно посилювало антикомуністичне протистояння.

У 1990 р. комуністичний лад на західноукраїнських землях зазнає краху. Про це свідчили результати виборів до Верховної та місцевих рад. Вони привели до перемоги західноукраїнські національні сили і створили зразок беззбройної боротьби за відновлення державності України на локальному рівні. Не маючи досвіду парламентської діяльності, та продовжуючи озиратися на союзний центр, партія опинялася на узбіччі соціо-політичних трансформацій. Усі західноукраїнські обкоми, у тій чи іншій мірі, втрачали владу і ставали опозиційними. Розпочинався демонтаж компартійного устрою. Поразка на виборах заклала початки декомунізації суспільного життя, департизації його економічної сфери, а відтак роздержавлення місцевих компартійних осередків. У свою чергу, “Декларація про державний суверенітет України” спричиняла наростання націонал-комунізму у КПУ та формування демплатформи соціал-демократичного гатунку, котра тяжіла до політичної самостійності. Проте, партійна верхівка КПУ не знаходила у собі сил для виокремлення із КПРС і переростання у незалежну політичну силу. Вона залишалася орієнтованою на Москву, що збільшувало відстань між нею та рядовими комуністами української національності. Тому внутріпартійна дезінтеграція переростала у масовий розпад комуністичних осередків. На західноукраїнських землях у 1990 р. добровільно здали партійні квитки 70 тис. 818 комуністів, що на 69 тис. 741 особу більше ніж минулоріч. Національно-демократичний рух переходить у національно-визвольний із чіткими державотворчими ознаками. Маючи міцне державотворчо-історичне коріння, патріотично налаштована громадськість Західної України розглядала КПУ як єдину перешкоду на шляху відновлення державної самостійності України. Авангардом державотворення були політичні партії Західної України, що виростили із неформального середовища і формувалися як впливова проукраїнська політична сила.

У 1991 р. фіаско комуністичного устрою у західних областях України було закономірним продовженням природної руйнації автократичного проросійського режиму серед етнічно монолітного українського населення краю, у ментальності якого домінували державницькі прагнення. Поведінку західноукраїнських обкомів у опозиційному становищі визначали просоюзна участь партапарату у референдумі та заходи щодо пролонгування союзна угоди, як спроби знищити демократичні завоювання у Західній Україні і відновити СРСР у колишньому політико-економічному форматі. Виокремлення КПУ із КПСР відбувалося під тиском обставин, а не з власної волі. Антинаціональну суть компартапарату виносила на поверхню спроба трансформувати “Декларацію про державний суверенітет України” у другорядний політичний документ. Це настільки віддалило партію від суспільства, що у першій половині 1991 р. партійної приналежності позбавилося 87 тис. 089 комуністів, або 29,1% їх західноукраїнської кількості, що на 86 тис. 720 осіб більше ніж роком раніше. Решта комуністів формально перебувала у партії, не виконуючи партійних обов’язків. Надія залишалася лише на силовий реванш у вигляді заколоту ДКНС, котрий для західноукраїнської компартеліти став останньою надією на збереження політичної монополії. Компартійне керівництво підтримувало його, хоча й не могло демонструвати це відкрито. Однак не очікувало, що путч розгорнеться так протизаконно. Безпорадне втілення розпоряджень ДКНС наштовхувалося на організований спротив патріотично налаштованої західноукраїнської громадськості, яка розглядала Україну як незалежну державу, що вимагала лише конституційного закріплення самостійності. Участь партійної верхівки у заколоті доводила її антиукраїнське налаштування, що й поставило КПУ поза законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Неопубліковані документи і матеріали

Державний архів Волинської області

1. Ф. 1 Волинский обком Компартии Украины.
оп. 17
Спр. 906. Протокол XXII конференции Волинской областной организации Компартии Украины от 9 декабря 1988 года.
2. Ф. 1 Волинский обком Компартии Украины.
оп. 17
Спр. 963. Стенограмма совещания-семинара с работниками аппарата партийных комитетов области 7 сентября 1988 года.
3. Ф. 1 Волинский обком Компартии Украины.
оп. 17
Спр. 967. Протоколи пленумів Волинського обкому Компартії України.
4. Ф. 1 Волинский обком Компартии Украины.
оп. 17
Спр. 973. Протоколи засідань бюро Волинського обкому Компартії України.
5. Ф. 1 Волинский обком Компартии Украины.
оп. 17
Спр. 997. Матеріали по контролю за виконанням постанов Волинського обкому Компартії України.
6. Ф. 1 Волинский обком Компартии Украины.
оп. 17
Спр. 1001. Матеріали по контролю за виконанням постанов Волинського обкому Компартії України.
7. Ф. 1 Волинский обком Компартии Украины.
оп. 17

Спр. 1006. Протокол XXIII конференции Волынской областной организации Компартии Украины от 26 мая 1990 года.

8. Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 17

Спр. 1013. Протокол XXIV конференции Волынской областной организации Компартии Украины от 1 декабря 1990 года.

9. Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 17

Спр. 1020. Протоколы пленумів Волинського обкому Компартії України.

10.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 17

Спр. 1026. Протоколи засідань бюро Волинського обкому Компартії України.

11.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 17

Спр. 1032. Матеріали до протоколів засідань бюро Волинського обкому Компартії України.

12.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 17

Спр. 1040. Протокол № 2 объединённого пленума Волынского обкома Компартии Украины и контрольно-ревизионной комиссии областной парторганизации.

13.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 17

Спр. 1046. Материалы к протоколам № 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 заседаний бюро Волынского обкома Компартии Украины.

14.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 25

Спр. 4. Партийный бюджет на 1989 год.

15.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 25

Спр. 6. Финансовый отчет об исполнении партийного бюджета Волынской областной партийной организации за 1989 год.

16.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 25

Спр. 18. Партийный бюджет на 1988 год.

17.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 25

Спр. 29. Финансовый отчет об исполнении партийного бюджета Волынской областной партийной организации за 1988 год.

18.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 21. Справка о работе с письмами и устными обращениями граждан в обком партии за 1988 год.

19.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 27. Рекомендации обкома партии по организации атеистической работы, обращение областного краеведческого музея о памятках истории, материалы по увековечиванию А. Ф. Федорова и других.

20.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 28. Документы о проведении учредительной конференции Народного движения Украины и задачах партийных комитетов.

21.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 30. Статотчёты о составе городских и районных парторганизаций за 1989 год.

22.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 34. Партийный бюджет на 1989 год.

23.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 39. Сводные отчётные карточки об уплате членских партийных взносов по Волынской областной организации за 1989 год.

24.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 44. Матеріали до протоколів засідань бюро Волинського обкому Компартії України.

25.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 57. Матеріали по контролю за виконанням постанов Волинського обкому Компартії України.

26.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 60. Информация, справки о выполнении, критических замечаний и предложений, высказанных в ходе отчётно-выборных партийных собраний, партийно-хозяйственных активов и другое.

27.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 67. Статистические сведения о численности коммунистов, справки об итогах выборов в партийных организациях области.

28.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 69. Информация, справки и рассмотрение писем, жалоб и заявлений трудящихся в партийные комитеты области.

29.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 71. Докладные записки, справки, информации идеологического обеспечения задач перестройки, итогах подписки на периодическую печать, атеистической работе в области.

30.Ф. 1 Волынский обком Компартии Украины.

оп. 26

Спр. 75. Финансовый отчет об исполнении партийного бюджета Волынской партийной организации за 1991 год.

31.Ф. 6 Горохівський райком Компартії України.

оп. 30

Спр. 2. Протоколи № 1 – 7 пленуму райкому партії.

32.Ф. 17 Любомильський райком Компартії України

оп. 20

Спр. 1. Протокол XXVII конференції Любомльської районної організації Компартії України від 11 листопада 1988 року.

33.Ф. 32 Луцкая городская организация Компартии Украины

оп. 31

Спр. 1. Протокол XXX конференции Луцкой городской организации Компартии Украины

34.Ф. Р-295 Волынское областное управление статистики.

оп. 11

Спр. 4180. Итоги социально-экономического развития Волынской области за 1988 г.

35.Ф. Р-295 Волынское областное управление статистики.

оп. 11

Спр. 4193 Итоги социально-экономического развития Волынской области за 1989 г.

Державний архів Івано-Франківської області

36.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5320. Нарис “Проблеми національного відродження України” підготовлений в 1990 році.

37.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии Украины.

оп. 1

- Спр. 5336. Протокол XXII конференции областной партийной организации.
38.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.
оп. 1
- Спр. 5342. Протокол № 9 пленума Ивано-Франковского обкома Компартии Украины.
39.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.
оп. 1
5348. Протоколы № № 45, 46, 47, 48 заседаний бюро обкома Компартии Украины.
40.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.
оп. 1
- Спр. 5356. Информация в ЦК КПРС, ЦК Компартии Украины об обсуждении тезисов ЦК КПРС к XIX Всесоюзной партийной конференции.
41.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.
оп. 1
- Спр. 5358. Записки отделов пропаганды и агитации, науки и учебных заведений обкома, информации горкомов, райкомов партии, областных организаций о выполнении постановлений бюро и секретариата обкома партии по вопросам перестройки массово-политической работы, устранение серьезных недостатков в работе с детьми-сиротами, подготовки квалифицированных рабочих кадров из числа молодежи.
42.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.
оп. 1
- Спр. 5367. Информация в ЦК КПРС, ЦК Компартии Украины об отчетах и выборах, перестройке политического и экономического образования, совершенствовании межнациональных отношений, интернациональном и патриотическом воспитании, реабилитации, работе с молодежью, обстановке в среде униатов. Отчет о работе комиссии по выездам за границу и другим вопросам.
43.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5409. Статистична довідка про склад обласної парторганізації на 1 січня 1989 року.

44.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5417. Плани работы, информация, данные о количестве кадров, прошедших обучение, об участии руководящих работников в учебном процессе. Протокол заседания учебно-методологического совета.

45.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

5435. Финансовый отчет обкома партии за 1988 год.

46.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр.5438. Акт ревізії виконання партбюджету, сплати членських внесків, розгляд листів, заяв і скарг за 1998 рік.

47.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5442. Протокол № 2 пленума обкома Компартии України.

48.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5443. Протокол № 3 пленума обкома Компартии України.

49.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5445. Протокол № 5 пленума обкома Компартии України.

50.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5447. Матеріали у протоколу № 5 пленума обкома Компартии України.

51.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5453. Протоколы № 11, 12, 13, 14, 15 заседаний бюро обкома Компартии Украины.

52.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5463. Записки отделов обкома, информации горкомов, райкомов партии, областных организаций о выполнении постановлений бюро обкома партии по вопросам реформ общеобразовательной школы, перестройки лекционной пропаганды, изучение общественного мнения, совершенствования наглядной агитации, интернационального патриотического воспитания населения области и другими вопросами идеологической работы.

53.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5465. Записки отделов обкома партии о выполнении постановлений секретариата обкома о повышении политической культуры руководящих кадров, об осуществлении мер по усилению патриотического и интернационального воспитания молодежи, перестройке лекционной пропаганды и других вопросах идеологической работы.

54.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5477. Текст виступу першого секретаря обкому партії на нараді в ЦК Компартії України 5 серпня 1989 року.

55.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5481. Довідки про релігійну обстановку, масові заходи, мітинги, збори, молебні проведені в області.

56.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5485. Листи, заяви громади смт. Верховина та Верховинського району в документах по їх розгляду за 1989 рік.

57.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5487. Листи, заяви громади м. Долини та Долинського району в документ по їх розгляду за 1989 рік.

58.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5497. Критичні зауваження та пропозиції, висловлені на зборах обласного партійно-господарського активу 17 червня 1989 року, план роботи та інформації про їх виконання.

59.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5501. Квартальні статзвіти про склад партійних організацій обкому, міськкомів, райкомів Компартії України за 1989 рік.

60.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5511. Інформації і довідки райміськкомам для пропагандиської роботи.

61.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5516. Постанови Політбюро і Секретаріату ЦК Компартії України.

62.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5520. Справки и акты отдела о соблюдении финансово-хозяйственной деятельности горкомов, райкомов партии и состоянии уплаты членских партийных взносов.

63.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5523. Протокол XXIII конференции Ивано-Франковской областной партийной организации.

64.Ф. 1 Ивано-Франковский обком Компартии Украины.

оп. 1

Спр. 5528. Протокол XXIV конференції Івано-Франківської обласної партійної організації.

65.Ф. 1 Івано-Франківський обком Компартії України.

оп. 1

Спр. 5532. Протокол №6 пленума обкома Компартії України.

66.Ф. 1 Івано-Франківський обком Компартії України.

оп. 1

Спр. 5534. Протокол №7 пленума обкома Компартії України.

67.Ф. 1 Івано-Франківський обком Компартії України.

оп. 1

Спр. 5538. Протокол №1 пленума обкома Компартії України.

68.Ф. 1 Івано-Франківський обком Компартії України.

оп. 1

Спр. 5541. Протоколи № 28, 29, 30 засідань бюро обкома Компартії України.

69.Ф. 1 Івано-Франківський обком Компартії України.

оп. 1

Спр. 5544. Матеріали к протоколам № 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 1, 2 засідань бюро і к протоколу № 5 засідання секретаріату обкома Компартії України.

70.Ф. 1 Івано-Франківський обком Компартії України.

оп. 1

Спр. 5552. Постанови Пленуму, Політбюро і Секретаріату ЦК Компартії України.

71.Ф. 1 Івано-Франківський обком Компартії України.

оп. 1

Спр. 5554. Листи ЦК Компартії України обкомам і київському міськкому для використання в практичній роботі.

72.Ф. 1 Івано-Франківський обком Компартії України.

оп. 1

Спр. 5558. Інформаційні листи обкому, направлені райміськкомам партії для використання в роботі.

73.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5560. Текст виступу першого секретаря обкому партії на нараді в ЦК Компартії України 27 квітня 1990 року.

74.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5562. Інформації про виконання постанови ЦК Компартії України “Про розвиток суспільно-політичної обстановки у західному регіоні республіки і роботу первинних парторганізацій по її стабілізації” за 1990 рік.

75.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5570. Довідки про комерційну діяльність обкому партії.

76.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5575. Листи, заяви громадян м. Івано-Франківська та документи по їх розгляду за 1990 рік.

77.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5580. Листи, заяви громадян м. Косова та Косівського району і документи по їх розгляду за 1990 рік.

78.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5581. Інформації Управління внутрішніх справ і прокуратури про стан законності і правопорядку в області.

79.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5584. Статистичні звіти про склад партійних організацій обкому, міськкомів і райкомів Компартії України на 1 січня 1991 року.

80.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5594. План роботи по організації виконання критичних зауважень і пропозицій, висловлених кущових нарадах-семінарах секретарів первинних парторганізацій 22, 25, 26 грудня 1990 року, інформація про його виконання.

81.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5596. Експрес-інформації громадсько-політичного центру обкому КПУ за 1990 рік.

82.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5601. Аналітична записка про результати соціологічного дослідження працівників апарату обкому партії за 1990 рік.

83.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5603. Протокол № 1 об'єднаного пленуму Івано-Франківського обкому Компартии України і контрольної комісії обласної парторганізації від 8 червня 1991 року.

84.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5608. Протокол № 3 об'єднаного пленуму Івано-Франківського обкому Компартии України і контрольної комісії обласної парторганізації від 8 червня 1991 року.

85.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5610. Документ до III пленуму обкому партії доповідь, пропозиції від 8 червня 1991 року.

86.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5613. Протоком засідання секретаріату обкому партії № 1 – 3.

87.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5622. Протокол № 2 об'єднаного пленума Івано-Франківського обкома Компартии України и контрольной областной комиссии.

88.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5624. Інформаційні листи обкому, надіслані райміськкомам, для використання в роботі.

89.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5625. Документи наради з питань координації дій партійних комітетів Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей списки, порядок проведення, звернення від 19 лютого 1991 року.

90.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5634. Пропозиції райкомів партії щодо координації роботи партійних організацій, Івано-Франківської, Тернопільської, Львівської областей.

91.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5635. Документи зустрічі членів бюро обкому з комуністичними депутатами місцевих Рад народних депутатів області порядок проведення, виступ, записки з місць 2 березня 1991 року.

92.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5636. Документи про організаторську, роз'яснювальну роботу в підтримку підписання Україною нового Союзного договору пам'ятка, звернення, листівки та ін. за 1991 рік.

93.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5637. Порядок денний, ухвали і угода об'єднаної сесії Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської обласних Рад народних депутатів від 16 лютого 1991 року.

94.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5641. Листування з ЦК КПРС і ЦК Компартії України про обговорення проектів нормативно-методичних документів ЦК КПРС і ЦК Компартії України та інші питання.

95.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5642. Статистична довідка про склад обласної парторганізації на 1 липня 1991 року.

96.Ф. 1 Івано-Франковський обком Компартии України.

оп. 1

Спр. 5649. Списки комуністів, що здали партдокументи, парторганізації, які саморозпустилися, статистичні дані про прийнятих, виключених і вибулих з партії по міськкоммах і райкоммах партії за 1991 рік.

97.Ф. 2 Івано-Франковський горком Компартии України.

оп. 1

Спр. 1217. Протокол ХХІХ конференції Івано-Франковской городской партийной организации от 18 ноября 1988 года.

98.Ф. 357 Первичная организация Компартии Украины Делятинського лесокомбината.

оп. 1

Спр. 71. Протоколы партийных собраний первичной организации лесокомбината и приложения к ним.

99.Ф. Р-302 Івано-Франківське обласне управління статистики.

оп. 9

Спр. 475. Статистический бюллетень: “Основные показатели выполнения госплана экономического и социального развития области за 1989 год”.

Державний архів Закарпатської області

100. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 1. Протокол № IX пленуму обкому Компартії України.

101. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 19. Протоколи № № 36 засідань бюро обкому Компартії України з додатками до них.

102. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 22. Протоколы № 37, 38 заседаний бюро обкома Компартии Украины с приложениями.

103. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 58. Протокол зборів Закарпатського обласного партійно-господарського активу.

104. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 59. Документи, прийняті в секретаріаті обкому компартії України погодженням.

105. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 66. Постановление бюро обкома партии, информации отделов обкома, Мукачевского горкома, райкомов Компартии Украины, союзных и республиканских органов, областных организаций о выполнении критических замечаний и предложений, высказанных на пленуме обкома при обсуждении отчета бюро о работе по руководству перестройкой.

106. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 67. Постанови та документи, погоджені на бюро, інформації про виконання відділу пропаганди і агітації обкому Компартії України з питань роботи адміністрації і патрорганізації обласного українського музично-драматичного театру, по підвищенню ідейно-художнього рівня репертуару і поліпшенню обслуговування населення, про заходи по поліпшенню роботи з неформальними об'єднаннями та ініціативу газети "Закарпатська правда", про проведення заочних партійних зборів.

107. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 83. Информации обкома партии в ЦК КПРС о ходе выполнения постановлений, документы ЦК КПРС по вопросам организационно-партийной, идеологической деятельности, социально-экономического развития области.

108. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 85. Информации обкома партии в ЦК Компартии Украины о ходе выполнения постановлений ЦК компартии Украины по вопросам идеологической работы.

109. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 91. Записки отделов обкома партии, горкомов, райкомов партии о деятельности некоторых самостоятельных формирований.

110. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 92. Рабочие планы, записки, информации отдела организационно-партийной работы о выполнении постановлений вышестоящих партийных органов по вопросам организационно-партийной работы.

111. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 96. Рабочие планы, записки идеологического отдела обкома партии о выполнении постановлений вышестоящих партийных органов по вопросам атеистической пропаганды.

112. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 125. Статистические отчеты районных партийных комитетов за 1988 год.

113. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 30

Спр. 170. Річний фінансовий звіт обласної партійної організації.

114. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 3. Статистические отчёты городских и районных партийных комитетов за 1989 год.

115. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 19. Протоколы № 8 заседаний бюро обкома Компартии Украины с приложениями.

116. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 22. Протоколы № 9, 10 заседаний бюро обкома Компартии Украины с приложениями.

117. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 34. Статистические отчёты районных комитетов за 1989 год.

118. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 40. Постановления, согласования в бюро обкома партии, документы и информации о выполнении обкомом ЛКСМ Украины, Мукачевским горкомом партии, облисполкомом, отделами обкома Компартии Украины

по вопросам: усиления идейно-нравственного воспитания молодежи; воспитания и повышения ответственности коммунистов-руководителей; активизации работы по выполнению критических замечаний и предложений, высказанных в ходе выборов народных депутатов СССР.

119. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 54. План работы, протоколы заседаний идеологической комиссии за 1989 год.

120. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 59. Записки обкома партии в ЦК Компартии Украины по вопросам идеологической работы.

121. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 60. Информации обкома партии в ЦК Компартии Украины по вопросам организационно-партийной работы, деятельности админорганов, торговом обслуживании населения.

122. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 63. Записки идеологического отдела, горкомов, райкомов партии по вопросам критической обстановки среди жителей Мукачевского и Иршавского районов в связи со строительством Рембазы ВВС; основных направлений перестройки высшего и среднего образования; подготовки областной учереждительной конференции Народного руха Украины за перестройку, активизации деятельности греко-католической церкви, зарубежных связей, совершенствования структуры общественных организаций.

123. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 68. План работы отдела на I полугодие 1989 года, записки отдела по вопросам идеологической работы.

124. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 70. Информации обкома партии в ЦК КПСС, ЦК Компартии Украины по вопросам организационно-партийной, идеологической работы, социального и экономического развития, производства товаров народного потребления.

125. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 73. Записки комиссии партийного контроля при обкоме Компартии Украины по вопросам работы партийных комитетов по укреплению партийной дисциплины членов КПСС.

126. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 74. Записки социально-экономического отдела, областных организаций по вопросам социально-экономического развития области, экологической ситуации в области.

127. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 80. Статистические отчеты обкома Компартии Украины с приложениями к ним за 1979 год.

128. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 33

Спр. 85. Статистические отчеты обкома Компартии Украины с приложениями к ним за 1989 год.

129. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 34

Спр. 1. Протокол XXII отчетно-выборной конференции Закарпатской областной партийной организации от 9 июня 1990 года.

130. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
Спр. 4. Протокол VI пленума обкома Компартии Украины.
131. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
Спр. 6. Материалы к протоколу VI пленума обкома Компартии Украины.
132. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
Спр. 7. Протокол VII пленума обкома Компартии Украины.
133. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
Спр. 9. Протокол VIII пленума обкома Компартии Украины.
134. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
Спр. 17. Протокол III пленума обкома Компартии Украины.
135. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
Спр. 51. Постановление бюро обкома партии, информации о выполнении Госкомиздата УССР, облисполкома о реализации критических замечаний и предложений, высказанных на пленумах обкома при обсуждении вопроса по гармонизации межнациональных отношений, обновлению содержания и форм интернационально- патриотического воспитания.
136. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
Спр. 69. Информация обкома партии в ЦК Компартии Украины по вопросам организационно-партийной работы, использования бюджета, реабилитации лиц, необоснованно репрессированных в 20 – 40-ых и начале 50-ых годов в области.
137. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34

- Спр. 70. Рабочие планы, записки идеологического отдела по вопросам осуществления реформы общеобразовательной, профессиональной школы, исполнения партийного бюджета, политической ситуации в области.
138. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
- Спр. 82. Статистические отчеты обкома компартии Украины с приложениями к ним за 1990 год.
139. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
- Спр. 88. Записки, справки, информации отдела по вопросам идеологической работы, деятельности прессы, подготовки областной книги «Память».
140. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
- Спр. 89. Записки сектора зарубежных связей о развитии дружественных связей.
141. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 34
- Спр. 94. Годовой финансовый отчет областной парторганизации.
142. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 36
- Спр. 1. Протокол XXII конференции Закарпатской областной партийной организации от 2 февраля 1991 года.
143. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 36
- Спр. 4. Протоколы № 4, 5, 6 заседаний бюро обкома Компартии Украины
144. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.
оп. 36
- Спр. 6. Протоколы № 8, 9 заседаний бюро обкома Компартии Украины с приложениями.

145. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 8. Материалы к протоколам № 8, 9 заседания бюро обкома Компартии Украины.

146. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 9. Материалы к протоколам № 10, 12, 13, 14 заседания бюро обкома Компартии Украины с приложениями.

147. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 11. Материалы к протоколам № 10, 12,13 заседания бюро обкома Компартии Украины.

148. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 13. Протоколы № 3, 4 заседаний бюро обкома Компартии Украины с приложениями.

149. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 16. Протоколы № 3, 4 заседаний секретариата обкома Компартии Украины с приложениями.

150. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 26. Информации обкома Компартии Украины в ЦС КПСС, центральную контрольную комиссию по вопросам организационно- партийной работы, формирования партбюджета, реабилитации лиц необоснованно репрессированных в 30 – 40-ые годы и начале 50-ых годов.

151. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 27. Информация обкома партии в ЦК Компартии Украины по вопросам организационно-партийной, идеологической, хозяйственной деятельности.

152. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 28. Записки отделов обкома Компартии Украины о политической ситуации в области.

153. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 29. Записки отделов обкома партии по вопросам работы радиовещания, общеобразовательных школ, социологических исследований в области, другим вопросам идеологической деятельности.

154. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 44. Записки, информации отдела по вопросам социально-экономической, аграрной политики.

155. Ф. 1 Закарпатский обком Компартии Украины.

оп. 36

Спр. 50. Ликвидационный баланс, финансовый отчет, акты передачи имущества обкома партии, партархива, автобазы, общественно-политического центра.

156. Ф. 9 Мукачевский районный комитет Компартии Украины.

оп. 46

Спр. 24. Справки, информации работников отделов райкома партии, контрольные листы первичных партийных организаций, советских, хозяйственных, профсоюзных органов по выполнению и снятию с контроля критических замечаний и предложений, высказанных в ходе XXVII отчетно-выборной конференции Мукачевского районной партийной организации.

157. Ф.11. Великоберезнянський райком Компартії України

оп. 45

Спр. 5. Справки, информации, мероприятия организационного отдела, первичных партийных организаций, руководителей предприятий по выполнению постановлений бюро райкома партии, по запросам организационно-партийной и кадровой работе.

158. Ф.13. Ужгородский городской комитет Компартии Украины.

оп. 47

Спр. 26. Записки отдела уплаты и отчетности по членским взносам за II кв. 1990 г. II полугодие.

159. Ф.13. Ужгородский городской комитет Компартии Украины.

оп. 52

Спр. 10. Записки отдела уплаты и отчетности по членским взносам за I кв. 1990 г. I полугодие.

Державний архів Львівської області

160. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 47. Фінансові звіти міських комітетів Компартії України.

161. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 88. Фінансові звіти районних комітетів Компартії України.

162. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 220. Документи до протоколу XXII конференції Львівської обласної партійної організації довідки, інформації, телеграми, записки та ін.

163. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 277. Доповідь секретаря обкому партії Гончарука В. Є на обласній нараді партійного і ідеологічного активу.

164. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 297. Інформації, довідки, листи обкому партії про хід обговорення Тез ЦК КПРС до XIX Всесоюзної партконференції, про зауваження і пропозиції до проектів законів СРСР “Про зміни і доповнення Конституції основного Закону СРСР” і “Про вибори народних депутатів СРСР”, про діяльність уніатів, відомості про склад і чисельність кадрів на підприємствах спецгалузей, наявність військовозобов’язаних в організаціях області та ін.

165. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 300. Інформації міськкомів, райкомів партії про виконання заходів обкому партії по подоланню негативних тенденцій в діяльності деяких самодіяльних формувань.

166. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 301. Довідки, записки, листи обкому про перебудову ідеологічної роботи, заходи по попередженню екстремістських проявів, боротьбу із злочинністю, удосконалення роботи редакцій газет, будівництво важливих пускових виробничих потужностей, стан безпеки руху на транспорті та ін.

167. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 313. Довідки та інформації загального відділу про роботу з документами і листами трудящих за 1988 р.

168. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 314. Інформації міськкомів, райкомів партії про підсумки звітів і вибори в партійних організаціях області.

169. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

- Спр. 315. Довідки та інформації загального відділу про роботу з документами і листами трудящих за 1988 р.
170. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 325. Інформації про підвищення кваліфікації партійних, радянських ідеологічних кадрів, підсумки обговорення тез ЦК КПРС до ХІХ Всесоюзної партійної конференції, удосконалення порядку нагородження державними преміями.
171. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 327. Документи з питань ідеологічної роботи з неформальними об'єднаннями, оцінки подій 1918 – 1919 рр. в Галичині, впорядкування меморіалу воїнам УГА, реорганізації фізкультурно-спортивної роботи в Бузькому районі, святкування урочистих дат та ін.
172. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 367. Документи про діяльність самодіяльних неформальних товариств і груп програми, рекомендації, звернення, інформації та ін.
173. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 415. Плани і звіт про роботу комісії партійного контролю за 1988 р.
174. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 419. Зведені партійні бюджети, штати обласної, міських і районних партійних організацій на 1988 р.
175. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 423. Довідки і листи про переміщення посад партійних працівників на обласній партконференції і про зміни в місячному фонді зарплат

звільнених працівників парторганізацій колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств.

176. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 425. Списки посад, які входять у номенклатуру обкому партії і працівників зарахованих у резерв на посади, які входять у номенклатуру ЦК КПРС, ЦК КПУ, обкому партії по відділу оборонної промисловості.

177. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 491. Документи про виконання постанов бюро обкому Компартії України з питань роботи з листами трудящих, керівництва перебудовою, добору і розстановкою кадрів, прискорення комплексного розвитку економіки і соціально-культурної сфери постановки, довідки, інформації та ін.

178. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 514. Інформації в ЦК КПРС і ЦК Компартії України про зв'язки КПРС з комуністичними і робітничими паріями соціалістичних країн, роботу комісії з організаціями, партійну і кадрову роботу, реабілітацію репресованих членів партії, удосконалення роботи з листами трудящих, підвищення кваліфікації партійних, радянських та ідеологічних кадрів.

179. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 521. Листування з ЦК КПРС і ЦК КПУ з питань виборів народних депутатів СРСР, УРСР та місцевих Рад народних депутатів, оновлення діяльності піонерської організації, підготовки вчителів російської мови для Казахстану, політичної освіти населення, проведення масових заходів на території області.

180. Ф. 3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 523. Справки идеологического отдела о работе молодежных организаций в области.

181. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 524. Плани, заходи партійно-політичної роботи з питань впливу на обстановку в трудових і навчальних закладах, підготовки до Всесоюзного студентського форуму, інтернаціонального, військово-патріотичного виховання, обороно-масової роботи, підготовки виборів до Верховної Ради УРСР та місцевих Рад, здійснення програми дій по підсумках квітневого 1989 р. пленуму та ін.

182. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 539. Документ про стан законності, діяльність державно-правових органів, формування громадської думки населення, проведення літургії в м. Львові та ін. довідки, інформації та ін.

183. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 558. Листи, заяви і скарги членів КПРС, громадян у ЦК КПРС, ЦК Компартії України, обком партії про суспільно-політичну обстановку, проведення мітингів, прийняття статусу української мови, національної символіки, відгуки на доповіді партійних керівників та ін. і документи про їх розгляд. Том 2 останній.

184. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 564. Документи про хід підготовки і проведення виборів народних депутатів до Верховної Ради СРСР плани, довідки, інформації, програми, список кандидатів, заяви про знаття кандидатур, дані про результати виборів та ін. Том 1.

185. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 572. Документи про перспективи соціально-економічного розвитку Карпатського регіону, забезпечення населення товарами, продуктами і послугами, стан і розвиток торгівлі і громадського харчування та ін. листи, довідки, інформації.

186. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 573. Документи про створення і діяльність Товариства рідної мови імені Тараса Шевченка проект статуту, списки, постанова установчої конференції та ін..

187. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 576. Документи з актуальних питань ідеологічної роботи в умовах перебудови демократизації і гласності інформації, довідки, листи та ін.

188. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 588 Итоги выполнения государственного плана экономического и социального развития области за 1988 год.

189. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 644. Зведені партійні бюджети, штати обласної, міських і районних партійних організацій за 1989 рік.

190. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 663. Звіти та інформації про роботу партійних комісій при райкомах Компартії України м. Львова за 1989 рік.

191. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62

Спр. 726. Стенограма наради працівників партійних комітетів та активу м. Львова з питань звітів і виборів у партійних організаціях області.

192. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 753. Довідкові матеріали ЦК КПРС, ЦК Компартії України, які надіслані в обком партії в порядку інформації для використання у практичній роботі. Том I.

193. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 755. Інформації і листи ЦК КПРС, ЦК КПУ про ставлення різних категорій трудящих до Комуністичної партії, суспільно-політичну обстановку, підготовку нового Союзного Договору, Установчий з'їзд Партії демократичного відродження України та ін.

194. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 767. Документи про політичну, ідеологічну, релігійну ситуацію, мітинги, збори Руху, громадську думку в колективах, роботу з молоддю, пікетування школярами парткому, огляд самвидавчої преси, про Українську Духовну Республіку, Всеукраїнську міжпартійну Асамблею, роботу з'їздів різних партій та ін. довідки, інформації, листи, огляди та ін.

195. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 773. Документи про обговорення проекту Конституції країни проект Конституції, листи, зауваження, пропозиції.

196. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 787. Звіти, відомості, довідки, про стан сплати членських партійних внесків по обласній, міській та районних парторганізаціях за I-е півріччя 1991 р.

197. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 791. Протоколи, витяги з протоколів зборів організацій, засідань парткомів апарату облвиконкому, обласних управлінь народної освіти,

юстиції, облавтошляху, Червоноармійського РВВС м. Львова з додатками заяв членів КПРС про вихід з партії.

198. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 797. Баланс і фінансовий звіт про виконання партійного бюджету обласної парторганізації за 1989 рік.

199. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 800. Інформація та доповідь про роботу XXVIII з'їзду Компартії України другий етап та завдання обласної партійної організації, що впливають на рішення з'їзду.

200. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 802. Документи про підготовку і проведення виборів до місцевих Рад народних депутатів відомості, біографії, програми кандидатів, відомості про склад депутатів-комуністів, списки депутатів обласної Ради та ін..

201. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 805. Відомості про результати соціологічного опитування комуністів з питань і перспектив розвитку обласної партійної організації.

202. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 808. Документи про прийом і вихід з партії і структуру обласної парторганізації довідки, інформації, списки міськкомів, райкомів та ін..

203. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 847. Довідки, інформації обкому партії про підсумки виконання плану економічного і соціального розвитку Львівської області за 1990 рік.

204. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

- Спр. 849. Документи про становлення фонду розвитку Карпатського регіону УСРС протокол наради, рішення райвиконкому, статут, концепція, перспективного розвитку гірських регіонів.
205. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 872. Баланс і фінансовий звіт про виконання партійного бюджету обласної парторганізації за 1990 рік.
206. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 900. Протокол III пленуму обкому партії українською мовою.
207. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 904. Протокол V спільного пленуму обкому партії та контрольної комісії обласної партійної організації з додатками українською мовою.
208. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 906. Документи до протоколів II – V пленумів обкому партії довідки, витяги з протоколів, записки, списки учасників пленумів та ін..
209. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 911. Документи протоколів № 3 – 11 засідань обкому партії довідки, інформації, заяви та ін..
210. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 930. Протоколи № 10 – 12 засідань секретаріату обкому партії українською мовою 2-ий примірник.
211. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины
оп. 62
- Спр. 943. Листування з Верховною Радою УРСР, міністерствами та ін. з питань порушення законів, захоплення приміщення суспільно-

політичного центру ім. В. І. Леніна, діяльності піонерської організації, роботи депутатів-комуністів у Верховній Раді, проведення маршу миру “Братерство”, встановлення персональних пенсій та ін.

212. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 944. Документи з питань організаційно-партійної роботи в партійних комітетах довідки, інформації, листи та ін.

213. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 946. Документи з питань політичного, економічного, правового навчання партійних працівників плани, листи, доповідна записка та ін.

214. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 951. Бюджетні розклади і кошториси видатків обкому партії та підвідомчих йому установ на 1990 р.

215. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 967. Документи про роботу з організаційно-політичного зміцнення міських, районних і первинних парторганізацій постанови, плани, інформації та ін.

216. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 974. Циркулярні листи, орієнтировки, інформаційні матеріали міським і районним комітетам партії щодо деяких моментів у роботі четвертої сесії обласної Ради народних депутатів, політичної оцінки і ставлення, відзначення усяких подій в історії України, стану справ у профспілковому русі, установчого з'їзду Всеукраїнського об'єднання комітетів солідарності трудівників, літературної премії Компартії України та інше.

217. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 1058. Бюджетні розклади і кошториси видатків обкому партії і підвідомчих йому установ на 1991 р.

218. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 976. Документи про програмні принципи Львівського комітету захисту прав громадян страйкому, політичну ситуацію в області, роботу первинної парторганізацій Обласної ради незалежних профспілок викладання українською і російською мовами у навчальних закладах області довідки, відомості, план та ін.

219. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 983. Листи, заяви і скарги членів КПРС, громадян ЦК КПРС, ЦК Компартії України, обком партії, редакції газет про суспільно-політичну обстановку, оцінку діяльності Компартії і демократичної влади, перейменування вулиць, демонтаж пам'ятника В. І. Леніну і ін. та документи про їх розгляд . Том I.

220. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 988. Інформації про критичні зауваження, виявлені на пленумах Городоцького і Червоноармійського райкомів на адресу обкому партії.

221. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 990. Документи про проведення нарад-семінарів секретарів та працівників, жителів міських і районних комітетів партії плани, списки учасників, графіки, матеріали для виступів, звернення та ін.

222. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 991. Документи про утворення та діяльність постійних комісій обкому положення, списки членів комісій, план роботи, заяви та ін..

223. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 1000. Документи про ситуацію в партії, зауваження до проекту Програми Компартії України, КПРС проект програм, довідки та ін.

224. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 1020. Орієнтировки та методичні рекомендації для міськкомів, райкомів партії первинних партійних організації з ідеологічної роботи.

225. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 1058. Бюджетні розклади і кошториси видатків обкому партії і підвідомчих йому установ на 1991 р.

226. Ф.3 Львовский обком Компартии Украины

оп. 62

Спр. 1061. Звіти, відомості, довідки про стан сплати членських внесків по області, міських та районних парторганізаціях за I-е півріччя жовтня 1991 року.

227. Ф. 4 Львовский горком Компартии Украины

оп. 47

Спр. 35. Данные о городской партийной организации, информации райкомов о принятых мерах к членам партии, совершивших преступления. Планы работы партийной комиссии.

228. Ф. 4 Львовский горком Компартии Украины

оп. 49

Спр. 96. Материалы XXIV конференции Львовской городской партийной организации.

229. Ф. 4 Львовский горком Компартии Украины

оп. 49

Спр. 101. Материалы XXV конференции Львовской городской партийной организации.

230. Ф. 6 Шевченковский райком Компартии Украины

оп. 50

Спр.112. Партийна комісія. Плани роботи комісії та довідки про роботу партійних організацій по зміцненню партійних кадрів, дотриманню вимог Статуту КПРС.

231. Ф. 359 Партийный комитет ПО “Кинескоп”.

оп. 14

Спр. 45. Протокол XV конференции партийной организации производственного объединения “Кинескоп”, г. Львов.

232. Ф. 1659 Производственное объединение “Автопогрузчик”.

оп. 1

Спр. 368. Протоколы партийных собраний заседаний парткома первичной организации объединения материалы и приложения к ним.

233. Ф. 2638 Первичная партийная организация Львовского автобусного завода им. 50-летия СССР.

оп. 2

Спр. 16. Протоколы № 4 – 5 заседаний партийного комитета.

Державний архів Рівненської області

234. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 136

Спр. 3. Протокол XXII Ровенской областной партийной конференции от 9 – 10 декабря 1988 года.

235. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 136

Спр. 5. Материалы к протоколу XXII областной партийной конференции.

236. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 136

Спр. 24. Протокол № 1 пленума обкома Компартии Украины.

237. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 136

- Спр. 26. Протокол № 34 – 35 заседания бюро обкома Компартии Украины.
238. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 136
- Спр. 31. Материалы к протоколам заседания бюро № 36 – 37 обкома Компартии Украины.
239. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 136
- Спр. 38. Протоколы № 44 – 47, 1 бюро обкома Компартии Украины.
240. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 136
- Спр. 40. Материалы к протоколам заседания бюро № 45, 46, 1 обкома Компартии Украины.
241. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 136
- Спр. 41. Документы принятые согласованием на заседании бюро обкома Компартии Украины в 1988 году.
242. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 136
- Спр. 59. Протоколы № 34 – 37, 1 бюро обкома Компартии Украины.
243. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 136
- Спр. 69. Информации в ЦК КПСС по вопросам общего отдела, оргпартрabоты, промышленности, пропаганды и агитации.
244. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 136
- Спр. 70. Информации в ЦК Компартии Украины по вопросам общего отдела, оргпартрabоты, пропаганды и агитации, промышленности, строительства, административных органов, праткомиссии при обкоме партии.
245. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 136

Спр. 89. Финансовый отчёт об исполнении партийного бюджета Ровенской областной парторганизации за 1988 год.

246. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 1. Протокол № 2 пленума обкома Компартии Украины.

247. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 12. Протоколы № 2 – 4 заседания бюро обкома Компартии Украины.

248. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 14. Материалы к протоколам заседания бюро обкома Компартии Украины № 3 – 4.

249. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 20. Материалы к протоколам заседания бюро обкома Компартии Украины № 8 – 10.

250. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 21. Протоколы № 11 – 14 заседания бюро обкома Компартии Украины.

251. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 23. Материалы к протоколам заседания бюро № 11, 13, 14 обкома Компартии Украины.

252. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 26. Протоколы № 1 – 4 заседания секретариата обкома Компартии Украины.

253. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 27. Протоколы № 5 – 7 заседания секретариата обкома Компартии Украины.

254. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 28. Материалы к протоколам заседания секретариата обкома Компартии Украины № 2 – 4.

255. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 32. Материалы принятие на заседании секретариата согласованием в 1989 году.

256. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 138

Спр. 37. Материалы к протоколам заседания секретариата обкома Компартии Украины № 8 – 11.

257. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 140

Спр. 1. Протокол XXIII Ровенской областной партийной конференции от 1 июня 1990 года.

258. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 140

Спр. 11. Протоколы №6 пленума обкома Компартии Украины.

259. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 140

Спр. 14. Протоколы №7 пленума обкома Компартии Украины.

260. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 140

Спр. 24. Протоколы № 1 – 1, 1 – 2 заседания бюро обкома Компартии Украины.

261. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 140

- Спр. 25. Протоколы № 17 – 24, 1 – 2 заседания бюро обкома Компартии Украины.
262. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 140
- Спр. 26. Документы принятие на заседании бюро обкома партии согласованием в 1990 году.
263. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 140
- Спр. 29. Документы, принятые согласованием на заседании секретариата обкома Компартии Украины в 1990 году.
264. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 140
- Спр. 31. Протокол №1 собрания актива областной партийной организации.
265. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 140
- Спр. 32а. Информации ЦК КПСС, ЦК Компартии Украины, докладные записки, рабочие планы по улучшению работы с молодежью, перестройке системы политучебы, усилении партийного влияния на развитие экономики области.
266. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 140
- Спр. 36. Партийный бюджет Ровенской областной парторганизации на 1991год.
267. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 140
- Спр. 149. Протоколы № 11 – 15 заседания бюро обкома Компартии Украины.
268. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.
оп. 141
- Спр. 1. Протокол № 2 пленума обкома Компартии Украины.
269. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 141

Спр. 3. Протокол № 3 совместного пленума областного и Ровенского городского комитетов партии и ревизионных комиссий областной и городской партийных организаций от 25 мая 1991 года.

270. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 141

Спр. 5. Протокол № 5 заседания бюро обкома партии

271. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 141

Спр. 8. Протоколы № 7 – 8 заседания бюро обкома Компартии Украины.

272. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 141

Спр. 10. Документы принятые на заседании бюро обкома партии согласованием в 1991 году.

273. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 141

Спр. 11. Протоколы № 1 – 4 заседания секретариата обкома Компартии Украины.

274. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 141

Спр. 13. Документы принятые на заседании бюро обкома партии согласованием в 1991 году.

275. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 141

Спр. 14. Документы принятые на заседании секретариата обкома партии согласованием в 1991 году.

276. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 141

Спр. 21. Партийный бюджет Ровенской областной парторганизации на 1991 год.

277. Ф. 400 Ровенский обком Компартии Украины.

оп. 141

Спр. 24. Финансовые отчёты райкомов партии за I-е полугодие 1991 года.

Державний архів Тернопільської області

278. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 36.

Спр. 2. Протокол XXII конференции Тернопольской областной партийной организации.

279. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 36.

Спр. 11. Протоколы № 37, 38, 40, 41, 42 заседаний бюро обкома Компартии Украины.

280. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 36.

Спр. 15. Протоколы № 43, 44, 45, 46, 47 заседаний бюро обкома Компартии Украины.

281. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 36.

Спр. 23. Материалы, согласование на заседаниях бюро обкома Компартии Украины.

282. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 36.

Спр. 27. Материалы к протоколам № 32, 33, 34, 35,1 заседаний секретариата обкома Компартии Украины.

283. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 36.

Спр. 44. Протоколы № 9, 10 пленумов обкома Компартии Украины.

284. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 36.

- Спр. 45. Материалы к протоколам № 37, 38 заседаний бюро обкома Компартии Украины.
285. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 36.
- Спр. 49. Протоколы № 48, 49, 50, 51, 1, 2 заседаний бюро обкома Компартии Украины.
286. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 36.
- Спр. 52. Материалы к протоколам № 48, 49 заседаний бюро обкома Компартии Украины.
287. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 36.
- Спр. 53. Материалы, согласованные на заседаниях секретариата обкома Компартии Украины.
288. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 36.
- Спр. 65. Протокол № 3 собрания партийно-хозяйственного актива Тернопольской областной парторганизации.
289. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 36.
- Спр. 75. Основные направления работы трудящихся Тернопольской области на 1988 год. Выступления первого секретаря обкома Компартии Украины т. Острожинского В. Е. на совещаниях с секретарями партийных комитетов, руководителями идеологических учреждений области, на всесоюзном, республиканском семинарах-совещаниях.
290. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 39.
- Спр. 2. Протокол XXII конференции Тернопольской областной партийной организации.
291. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 3. Протоколы IV, V пленумов обкома Компартии Украины.

292. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 5. Протоколы № 3 – 10 бюро обкома Компартии Украины.

293. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 9. Материалы к протоколам № 3 – 11 заседаний бюро обкома Компартии Украины.

294. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 19. Протоколы № 2 – 7 заседаний секретариата обкома Компартии Украины.

295. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 29. Планы работы общего отдела, сводная номенклатура дел обкома Компартии Украины, сведения о качестве дел обкома партии, поступивших от партийных комитетов и областных организаций в 1988 году, аналитические данные о прохождении и составе документов, материалы совещания с членами ревизионной комиссии областной парторганизации по вопросам обеспечения оперативного и делового рассмотрения в партийных комитетах документов и писем трудящихся.

296. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 31. Информации, рабочие планы, мероприятия аграрного и общего отделов обкома Компартии Украины о работе партийных организаций Чортковского района по выполнению решений партии и правительства по вопросам развития подсобных сельских хозяйств, о ходе выполнения комплексной программы социальной перестройки сел области на 12 пятилетку и на период до 2000 года, о состоянии развития общественного

животноводства в хозяйствах Шумского района, о рассмотрении писем, жалоб граждан, адресованных XXII областной партконференции, о работе с письменными и устными обращениями трудящихся в ЦК КПСС по работе с документами в первичных парторганизациях Тербовлянского района.

297. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 39. Справки обкома партии в ЦК КПСС, ЦК Компартии Украины, обкома, райкомов, партии о результатах проведения отчетов и выборов в первичных партийных организациях.

298. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 42. Статистические отчеты обкома, горкома, райков Компартии Украины о составе парторганизаций.

299. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 50. Балансы, финансовые отчеты обкома Компартии Украины об исполнении партийного бюджета за 1898 г. по областной организации.

300. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 67. Протокол XXIII конференции областной партийной организации.

301. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 69. Материалы к протоколу XXIII конференции партийной областной организации.

302. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 72. Материалы к протоколу XXIII конференции партийной областной организации.

303. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 73. Протоколы VI-VIII пленумов обкома Украины.

304. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 75. Материалы к протоколам VI-VIII пленумов обкома Украины.

305. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 77. Протоколы № 1 – 2 заседаний бюро обкома Компартии Украины.

306. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 81. Материалы к протоколам № 19 – 29, 1 – 3 заседаний бюро обкома Компартии Украины.

307. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 82. Рабочие планы отделов обкома партии по вопросам дальнейшего усиления организаторской, воспитательной работы с воинами-интернационалистами, реализации постановления ЦК КПСС “О письме Центрального комитета КПСС к коммунистам страны” от 10 апреля 1990 г.

308. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 100. Справки общего отдела о работе с письмами трудящихся в обкоме Компартии Украины. Материалы по установлению персональных пенсий.

309. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 115. Балансы, финансовые отчеты обкома Компартии Украины об исполнении партийного бюджета за 1990 г. по областной партийной организации.

310. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.

оп. 39.

Спр. 126. Протоколы III, IV пленумов обкома Компартии Украины.

311. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 39.
Спр. 129. Протоколы № 4 – 11 заседаний бюро обкома Компартии Украины.
312. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 39.
Спр. 131. Материалы к протоколам № 4 – 10 заседаний бюро обком
Компартии Украины.
313. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 39.
Спр. 132. Протоколы № 3 – 7 заседаний секретариата обкома Компартии
Украины.
314. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 39.
Спр. 137. Информации отдела социально-экономической политики обкома
Компартии Украины, горкома, райкомов партии, советских органов о
выполнении постановлений бюро обкома Компартии Украины по
вопросам развития предприятий в условиях конверсии и экономической
реформы, о мерах по ускорению отселения граждан, проживающих в
подвалах, бараках и ветхих жилых домах.
315. Ф.1 Тернопольский обком Компартии Украины.
оп. 39.
Спр. 150. Финансовые отчеты обкома, райкомов Компартии Украины об
исполнении партийного бюджета за первое полугодие 1991 г. по
областной партийной организации.
316. Ф. 3 Тернопольский городской комитет Компартии Украины.
оп. 27.
Спр. 23. Протокол XXVIII конференции Тернопольской городской
партийной организации то 2 декабря 1988 года.
317. Ф. 15 Зборовский райком Компартии Украины.
оп. 19.

Спр. 9. Информации партийных организаций, предприятий, учреждений о реализации критических замечаний и предложений, высказанных коммунистами на XV районной партийной конференции.

318. Ф. 16 Лановецкий райком Компартии Украины.

оп. 15.

Спр. 20. Протокол пленума райкома Компартии Украины.

319. Ф. 239 Первичная организация Хлопчатобумажного комбината имени 60-летия Октябрьской революции.

оп. 1.

Спр. 217. Протоколы заседания первичной партийной организации № 3 – 5.

Державний архів Чернівецької області

320. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 5.

Спр. 259. Партийный бюджет областной партийной организации на 1990 год.

321. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 5.

Спр. 322. Финисовой отчет областной парторганизации за 1988 год.

322. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 5.

Спр. 337. Партийный бюджет областной партийной организации на 1989 год.

323. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 5.

Спр. 356. Финансовый отчет областной партийной организации за 1989 год.

324. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 5.

Спр. 395. Протокол № 11 заседания бюро Черновицкого обкома Компартии Украины от 22 декабря 1989 года.

325. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

- Спр. 1. Протокол XXII конференции Черновицкой областной партийной организации то 23 декабря 1988 года.
326. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 5. Протокол № 10 пленума Черновицкого обкома Компартии Украины от 15 октября 1988 года.
327. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 20. Протокол № 1 заседания бюро Черновицкого обкома Компартии Украины от 22 декабря 1988 года.
328. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 48. Справки рабочих бригад обкома партии о ходе перестройки стиля и методов работы партийных комитетов области.
329. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 49. Справки и информации о выполнении постановления бюро и секретариата обкома партии об обеспечении гласности в работе средств информации, активизации атеистического воспитания молодежи и др.
330. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 76. Информации, справки, ЦК КПСС, ЦК Компартии Украины об итогах отчетов и выборов в партийных комитетах, справка отдела оргпартрabоты о ходе реализации критических замечаний, предложений коммунистов.
331. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 78. Информации ЦК КПСС и ЦК Компартии Украины о ходе обсуждения в области Тезисов ЦК КПСС к XIX Всесоюзной партийной конференции и выполнении ее решений.

332. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 80. Информации ЦК КПСС и ЦК Компартии Украины, записки, справки о выполнении постановлений ЦК КПСС и ЦК Компартии Украины по агитационной и атеистической работе, усилению интернационального и патриотического воспитания населения области.
333. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 85. Записка отдела пропаганды и агитации обкома и справки райкомов о совершенствовании международных отношений в области.
334. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 100. Переписка с областными организациями об увековечении памяти деятелей культуры и мероприятиях в связи с 1000-летием христианства на Руси.
335. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 127. Статистические отчеты о составе областной партийной организации формы № 1, 2, 3 и приложения к ним за 1988 год.
336. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 132. Справки и информации о выполнении постановлений бюро и секретариата обкома партии о решении социально-экономических задач.
337. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 153. Протокол № 2 пленума Черновицкого обкома Компартии Украины од 21 апреля 1989 г.
338. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.

Спр. 154. Протокол № 3 пленума Черновицкого обкома Компартии Украины
од 17 марта 1989 г.

339. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 209. Справки и докладные записки отделов обкома партии о результатах отчетов и выборов в первичных парторганизациях, проверки правильности уплаты членских партийных взносов, о ходе избирательной кампании в области по выборам народных депутатов СССР и др.

340. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 210. Информации Центральному Комитету Компартии Украины и справки о деятельности самодеятельных формирований, мерах по стабилизации политической обстановки в области.

341. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 211. Внутренние постановления обкома Компартии Украины.

342. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 221. Информации Центральному Комитету Компартии Украины и справки обкома об участии партийных организаций в подготовке и об итогах выборов депутатов в Верховный Совет СССР.

343. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 226. Докладная записка идеологического отдела о возникновении и нарастании активности в деятельности самодеятельных общественных формирований и церковных общин.

344. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 260. Сведения о работе партийных комиссий при горкоме и райкомах партии в 1989 году.

345. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 284. Материалы и справки об общественно-политической обстановке в области.

346. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 285. Справки идеологического отдела и переписка с издательствами о работе редакций газет и организации подписки на периодические издания.

347. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 287. Справки и информации о выполнении постановлений бюро обкома партии о критических замечаниях высказанных на совещании обкома партии.

348. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 288. Справки и информации о выполнении постановлений бюро обкома Компартии Украины по организационно-партийной работе.

349. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 289. Статистические сведения о реабилитации в судебном порядке и партийном отношении лиц необоснованно репрессированных в 30 – 40-е и начале 50-х годов в Черновицкой области.

350. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 300. Статистические данные о составе партийных организаций и приложения к ним.

351. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 303. Справки и информации о выполнении постановлений бюро, пленума, секретариата обкома партии по организации работы в агропромышленном комплексе.

352. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 307. Справки и информации о выполнении постановлений бюро обкома партии по организации работы в народном хозяйстве.

353. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 312. Справки и информации о выполнении постановлений бюро обкома партии о критических замечаниях и предложениях, высказанных участниками пленумов обкома Компартии Украины.

354. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 314. Справки и информации о выполнении постановлений бюро обкома партии о развитии новых форм работы молодежи и участии в выборах в местные и республиканские Советы народных депутатов.

355. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 315. Справки и информации о выполнении постановлений бюро обкома партии, пленумов обкома партии об усовершенствовании организационно-партийной работы.

356. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 337. Справки и информации о выполнении постановлений бюро и секретариата обкома Компартии Украины по идеологической работе среди трудящихся.

357. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

- Спр. 348. Статические данные о партийной прослойке в отдельных отраслях народного хозяйства.
358. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 349. Протокол № 5 пленума Черновицкого обкома Компартии Украины
од 12 января 1990 г.
359. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 350. Протокол № 7 пленума Черновицкого обкома Компартии Украины
од 19 мая 1990 г.
360. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 355. Штаты и сметы расходов обкома Компартии Украины 1991 год.
361. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 359. Акт ревизионной комиссии областной парторганизации о проверке финансово-хозяйственной деятельности обкома Компартии Украины за 1-е полугодие 1991 года.
362. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 361. Балансы обкома Компартии Украины за 1991 год и ликвидационный баланс по состоянию на 1 апреля 1992 года.
363. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 375. Протокол № 3 заседания бюро Черновицкого обкома Компартии Украины от 27 августа 1990 г.
364. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 377. Сведения о результатах работы партийных комиссий при райкомах партии в 1989 году.

365. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 386. Протокол № 6 заседания бюро Черновицкого обкома Компартии
Украины от 22 ноября 1990 г.
366. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 410. Протокол №4 пленума Черновицкого обкома Компартии Украины
од 27 февраля 1991 г.
367. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 411. Протокол № 5 пленума бюро Черновицкого обкома Компартии
Украины од 15 июня 1991 г.
368. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 415. Протокол № 10 заседания бюро Черновицкого обкома Компартии
Украины от 23 апреля 1991 г.
369. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 417. Протокол № 12 заседания бюро Черновицкого обкома Компартии
Украины од 8 июля 1991 г.
370. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 428. Справки и информации о выполнении постановлений бюро обкома
партии об организационно-партийной работе.
371. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
Спр. 446. Разъяснения ЦК КПСС отдельных положений нового Устава
КПСС, положения и замечания членов областной партийной организации
к проектам Программы и Устава Компартии Украины.
372. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 448. Замечания и предложения партийных комитетов к проекту Конституции УССР, планы отделов обкома о поддержке народных депутатов-коммунистов.

373. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 449. Информации Центральному Комитету Компартии Украины, рабочие планы и записки обкома по подготовке и проведении Всесоюзного референдума о подписании Союзного Договора.

374. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 451. План мероприятий по усилению влияния коммунистов на политическое мировоззрения населения области и информации райкомов о его выполнении.

375. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 454. Справки и информации о выполнении постановлений бюро и секретариата обкома партии по внедрению новых производственно-экономических отношений и ускорения социального развития на селе.

376. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 459. Информации Центрального Комитета Компартии Украины в ЦК КПСС о состоянии местных связей с парторганизациями Румынии.

377. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

Спр. 460. Планы работы и протоколы заседаний комиссии по вопросам социально-экономического развития на 1989-1991 годы.

378. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины

оп. 60.

- Спр. 467. Информации Центральному Комитету Компартии Украины, справки и предложения управления делами обкома о мерах по укреплению финансового положения партийной организации области.
379. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 469. Статистические отчеты о составе областной и районных партийных организаций за первое полугодие 1991 года.
380. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 495. Сводные документы по передаче помещений и имущества партийных органов области.
381. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 60.
- Спр. 526. Сводные отчеты обкома райкомов партии поступления членских взносов в 2-м квартале 1991 года.
382. Ф. 1 Черновицкий обком Компартии Украины
оп. 210
- Спр. 211. Итоги выполнения государственного плана экономического и социального развития области за 1988 – 1990 гг.
383. Ф. 6 Хотинський районний комітет Компартії України.
оп. 29
- Спр. 1. Протокол ХХVІІ звітно-виборної конференції Хотинської районної партійної організації.
384. Ф. 10 Новоселицький районний комітет Компартії України.
оп. 33.
- Спр. 1. Протоколи № 1, 11 – 12 пленумов райкома Компартии Украины.
385. Ф. 11 Глыбокский районный комитет Компартии Украины.
оп. 29.
- Спр. 1. Протокол ХХІ конференції Глыбокської районної партійної організації то 18 ноября 1988 года.

386. Ф. 15. Сокирянский районный комитет Компартии Украины.
Оп. 30.
Спр. 1. Протокол XIX конференции районной партийной организации
387. Ф. Р-19 Народне господарство Чернівецької області.
оп. 19.
Спр. 226. Экономические и аналитические записки представление Минстату
Украины и местным руководящим органам.
388. Ф. Р-19 Народне господарство Чернівецької області.
оп. 19.
Спр. 227. Докладные записки по результатам проверок достоверности
отчётных данных отдела баланса и сводной статистики.

Львівське обласне управління статистики

Архівний відділ

389. Ф. 283 Аналітичні записки
оп. 10.
Спр. 1. Аналітичні записки за 1990 р.
390. Ф. 283 Аналітичні записки
оп. 10.
Спр. 1. Аналітичні записки за 1991 р.

Тернопільське обласне управління статистики.

Архівний відділ

391. Справа №7. Записки відділу статистики сільського господарства. –
1989 р.
392. Справа № 8. Аналітичні записки відділу соціальної статистики. 1990 р.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

393. Ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України.
оп. 11

- Спр. 1850. Протокол № 63 засідання Політбюро ЦК Компартії України.
394. Ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України.
оп. 11
- Спр. 2036. Протокол № 85 засідання Політбюро ЦК Компартії України.
395. Ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України.
оп. 11
- Спр. 2038. Стенограма виступів на розширеному засіданні Політбюро ЦК
Компартії України з питання “Про попередні підсумки виборів народних
депутатів СРСР і завдання партійних організацій республіки”.
396. Ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України.
оп. 11
- Спр. 2165. Матеріали до протоколу № 103 засідання Політбюро ЦК
Компартії України.
397. Ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України.
оп. 11
- Спр. 2232. Протокол № 2 засідання Секретаріату ЦК Компартії України.
398. Ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України.
оп. 11
- Спр. 2276. Протокол № 15 Засідання Політбюро ЦК Компартії України.

Опубліковані документи і матеріали

399. Виконком Львівської міської ради народних депутатів. Економічні показники по місту Львову станом на 1 січня 1990 року. – Львів, 1990. – 71 с.
400. Волыньское областное управление статистики. Итоги выполнения государственного плана экономического и социального развития Волынской области. – Луцк, 1989. – 136 с.
401. Госкомстат Украинской ССР. Ровенское областное управление статистики. Социальное развитие Ровенской области. – Ровно, 1989. – 186 с.

402. Госкомстат УССР. Волинское областное управление статистики. Социальное и экономическое развитие Волынской области. – Луцк, 1988. – 154 с.
403. Госкомстат УССР. Черновицкое областное управление статистики. Итоги выполнения государственного плана экономического и социального развития Черновицкой области за три года двенадцатой пятилетки. – Черновцы, 1989. – 187 с.
404. Госкомстат УССР. Черновицкое обласное управление статистики. Социально-экономическое развитие города Черновцы. – Черновцы, 1990. 148 с.
405. Державний комітет статистики України. Головне управління статистики у Львівській області. Львів у цифрах. Статистичний збірник. – Львів, 2006. – 157 с.
406. Державний комітет Української РСР по статистиці. Івано-Франківське обласне управління статистики. Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади. – Івано-Франківськ, 1989. – 228 с.
407. Державний комітет Української РСР по статистиці. Івано-Франківське обласне управління статистики. Фактичний збір урожаю сільськогосподарських культур та плодоягідних насаджень за 1981 – 1990 р.р. по Івано-Франківській області. – Івано-Франківськ, 1991. – 123 с.
408. Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади. – К., 1989. – 119 с.
409. Державний комітет УРСР по статистиці. Закарпатська обласне управління статистики. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник. – Ужгород, 1990. – 225 с.
410. Державний комітет УРСР по статистиці. Івано-Франківське обласне управління статистики. Основні показники розвитку народного

- господарства Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 1989. – 117 с.
411. Державний комітет УРСР по статистиці. Івано-Франківське обласне управління статистики. Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 1990. – 222 с.
412. Держагропром УРСР. Івано-Франківське обласне управління статистики. Економічний і соціальний розвиток Івано-Франківської області за роки XII п'ятирічки. – Івано-Франківськ, 1990. – 111 с.
413. Держкомстат Української РСР. Ровенське обласне управління статистики. Ровенщина в цифрах. – Ровно, 1991. – 85 с.
414. Держкомстат УРСР. Волинське обласне управління статистики. Підсумки виконання державного плану економічного і соціального розвитку Волинської області за роки дванадцятої п'ятирічки. – Луцьк, 1991. – 156 с.
415. Держкомстат УРСР. Головне управління статистики у Закарпатській області. Статистичний збірник. – Ужгород, 1989. – 182 с.
416. Держкомстат УРСР. Івано-Франківське обласне управління статистики. Економічний і соціальний розвиток Івано-Франківської області за чотири роки XII п'ятирічки. – Івано-Франківськ, 1990. – 198 с.
417. Держкомстат УРСР. Івано-Франківське обласне управління статистики. Соціально-економічний розвиток Івано-Франківської області у період переходу до ринкових відносин – Івано-Франківськ, 1991. – 134 с.
418. Держкомстат УРСР. Львівське обласне управління статистики. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – 77 с.
419. Держкомстат УРСР. Львівщина за післявоєнні роки. – Львів, 1990. – 185 с.
420. Держкомстат УРСР. Львівщина напередодні переходу до ринкових відносин. – Львів, 1990. – 166 с.

421. Держкомстат УРСР. Тернопільське обласне управління статистики. Соціально-економічний розвиток Тернопільської області за 1990 рік. – Тернопіль, 1991. – 89 с.
422. Держкомстат УРСР. Тернопільське обласне управління статистики. Тернопільщина за роки Радянської влади. – Тернопіль, 1989. – 134 с.
423. Держкомстат УРСР. Тернопільське обласне управління статистики. Тернопільщина напередодні переходу до ринкових відносин. – Тернопіль, 1991. – 215 с.
424. Держкомстат УРСР. Чернівецьке обласне управління статистики. Про соціально-економічний розвиток Чернівецької області за 1990 роки дванадцятої п'ятирічки. – Чернівці, 1991. – 185 с.
425. Документы КПСС о ленинском комсомоле и пионерии. – М., 1987. – 184 с.
426. Комуністична партія України в цифрах. – Київ, 1988. – 188 с.
427. Комуністична партія України: з'їзди і конференції. – К, 1991. – 477 с.
428. Матеріали XXVII съезда Коммунистического партии Советского Союза. Доклад Генерального секретаря ЦК КПСС М. С. Горбачева 25 февраля 1986 года. – Минск, 1986. – 137 с.
429. Матеріали XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза. – Москва, 1988. – 428 с.
430. Матеріали XIX Всесоюзной конференции Коммунистической партии Советского Союза. – Рига : Авотс, 1988. – 197 с.
431. Міністерство статистики України. Волинське обласне управління статистики. Соціально-економічний стан Волинської області (статистичний збірник). – Луцьк, 1992. – 149 с.
432. Міністерство статистики України. Закарпатське обласне управління статистики. Народне господарство Закарпатської області в 1992 році. Статистичний збірник. – Ужгород, 1993. – 137 с.
433. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Валова продукція, продуктивність і оплата праці в

- сільському господарстві Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 1993. – 65 с.
434. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Виробництво товарів народного споживання – Івано-Франківськ, 1992. – 89 с.
435. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Споживання основних продуктів харчування населенням Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 1991. – 76 с.
436. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Чисельність і склад Івано-Франківщини та областей України за національністю. – Івано-Франківськ, 1991. – 79 с.
437. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Розвиток особистих підсобних господарств населення Івано-Франківської області за 1980 – 1991 р. р. – Івано-Франківськ, 1992. – 65 с.
438. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Споживання основних продуктів харчування населенням Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 1991. – 73 с.
439. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Валова продукція, продуктивність і оплатав сільському господарстві Івано-Франківської області за 1976 – 1992 роки. – Івано-Франківськ, 1992. – 214 с.
440. Міністерство Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Діяльність селянських (фермерських) господарств Івано-Франківської області. – Івано-Франківськ, 1992. – 65 с.
441. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Івано-Франківщина у цифрах. – Івано-Франківськ, 1993. – 197 с.

442. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Окремі показники соціально-економічного стану Галичини. – Івано-Франківськ, 1991. – 245 с.
443. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Про хід реалізації програми надзвичайних заходів щодо стабілізації економіки області та виходу її з кризового стану у 1991 році. – Івано-Франківськ, 1992. – 89 с.
444. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Споживання основних продуктів харчування населенням Івано-Франківської області в 1980 – 1991 р.р. – Івано-Франківськ, 1992. – 77 с.
445. Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Фактичний збір урожаю сільськогосподарських культур за 1981 – 1985, 1986 – 1990, 1991 – 1993 р.р. по Івано-Франківській області. – Івано-Франківськ, 1994. – 111 с.
446. Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Народне господарство Львівської області у 1991 р. – Львів, 1992. – 197 с.
447. Міністерство статистики України. Основні показники соціально-економічного розвитку західних областей України в 1991 році. – Івано-Франківськ, 1992. – 211 с.
448. Міністерство статистики України. Рівненське обласне управління статистики. Народне господарство області у 1992 році. – Рівне, 1993. – 122 с.
449. Міністерство статистики України. Чернівецьке обласне управління статистики. Народне господарство Чернівецької області у 1992 році. – Чернівці, 1993. – 212 с.
450. Міністерство статистики Української РСР. Закарпатське обласне управління статистики. Народне господарство Закарпатської області у 1990 році. Статистичний збірник. – Ужгород, 1991. – 234 с.

451. Міністерство статистики УРСР. Львівське обласне управління статистики. Народне господарство Львівської області у 1990 році. – Львів, 1991. – 272 с.
452. Міністерство статистики УРСР. Львівське обласне управління статистики. Соціальний розвиток Львівської області. Статистичний збірник. – Львів, 1991. – 222 с.
453. Міністерство статистики УРСР. Львівське обласне управління статистики. Соціальний розвиток Львівської області. Статистичний збірник. – Львів, 1992. – 211 с.
454. Міністерство статистики УРСР. Львівське обласне управління статистики. Народне господарство Львівської області у 1990 році. – Львів, 1991. – 197 с.
455. Мінстат України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Бюджети сімей робітників, службовців і колгоспників. – Івано-Франківськ, 1990. – 69 с.
456. Мінстат України. Тернопільське обласне управління статистики. Тернопільщина в цифрах. – Тернопіль, 1993. – 178 с.
457. Національні процеси в Україні: Історія і сучасність. Документи і матеріали у 2-х ч. Ч. 2 / упоряд.: І. Кресіна, В. Панібудьласка. – К. : Вища шк., 1997. – 269 с.
458. Программа и Устав КПСС – основа жизненной позиции коммуниста. – М., 1989. – 318 с.
459. СССР. Административно-территориальное деление союзных республик. – Москва, 1980. – 711 с.
460. Статут Комуністичної партії Радянського Союзу. – Київ, 1990.

Періодичні видання

461. Автомобіліст. – 1989. – 19 січ.
462. Агро. – 1991. – 31 серп.
463. Буковинський вісник. – 1989. – № 3.

464. Ватра. – 1991. – 1 берез.
465. Вісті Рівненщини – 1991. – 24 серп.
466. Вісті Рівненщини – 1991. – 27 серп.
467. Вісті Рівненщини – 1991. – 31 серп.
468. Вісті Ковельщини. – 1991. – 5 верес.
469. Вісті Ужгородщини. – 1991. – 27 серп.
470. Вісті Ужгородщини. – 1991. – 31 серп.
471. Віче. – 1989. – № 1.
472. Голос народу. – 1991. – 24 серп.
473. Голос народу. – 1991. – 27 серп.
474. Голос Опілля. – 1991. – 7 верес.
475. Голос рабочего. – 1988. – 17 октябр.
476. Гомін волі. – 1991. – 22 серп.
477. Горинь. – 1991. – 1 верес.
478. Закарпатська правда. – 1990. – 1 квіт.
479. Закарпатська правда. – 1991. – 8 берез.
480. Західна Україна – 1991. – 26 серп.
481. Західна Україна. – 1991. – № 13. – С. 2.
482. Зоря Рахівщини. – 1989. – 6 лип.
483. Зоря. – 1989. – 5 січ.
484. Калуський хімік. – 1988. – 2 лют.
485. Кварц. – 1990. – 1 черв.
486. Коммунист Украины. – 1990. – Август.
487. Комсомольская правда. – 1991. – 28 августа.
488. Ленінським шляхом. – 1988. – 7 січн.
489. Машинобудівник. – 1991. – 1 січ.
490. Молодий буковинець. – 1988. – 12–18 груд.
491. Народна воля. – 1990. – 3 верес.
492. Народна справа. – 1989. – № 4.
493. Народна справа. – 1989. – Груд. – С. 5.

494. Народна справа. – 1991. – 24 серп.
495. Народна справа. – 1991. – 27 серп.
496. Народна справа. – 1991. – 29 серп.
497. Народна справа. – 1991. – 22 жовт.
498. Народна трибуна. – 1991. – 21 серп.
499. Нове життя. – 1988. – 2 берез.
500. Нове життя – 1988. – 21 серп.
501. Правда України. – 1989. – 21 января.
502. Правда. – 1988. – 29 февраля.
503. Правда. – 1988. – 30 июня.
504. Правда. – 1988. – 1 июля.
505. Правда. – 1989. – 30 марта.
506. Правда. – 1991. – 9 марта.
507. Рабочая трибуна. – 1991. – 1 января.
508. Радянська Буковина. – 1989. – 7 берез.
509. Радянська Україна – 1991. – 20 серп.
510. Радянське Полісся. – 1989 – 16 лют.
511. Текстильник. – 1989. – 10 лют.
512. Тернистий шлях. – 1991. – Серп.
513. Тернопіль вечірній. – 1990. – 1 квіт.
514. Тернопіль вечірній. – 1990. – 8 квіт.
515. Тернопіль вечірній. – 1990. – 13 трав.
516. Тернопіль вечірній. – 1990. – 1 лип.
517. Тернопіль вечірній. – 1990. – 23 лип.
518. Тернопіль вечірній. – 1990. – 26 серп.
519. Тернопіль вечірній. – 1990. – 1 верес.
520. Тернопіль вечірній. – 1991. – 1 трав.
521. Тернопіль вечірній. – 1991. – 15 черв.
522. Тернопіль вечірній. – 1991. – 21 серп.
523. Тернопіль вечірній. – 1991. – 24 серп.

524. Тернопіль вечірній. – 1991. – 29 серп.
 525. Хотинські вісті. – 1991. – 31 серп.
 526. Час. – 1991. – 6 верес.
 527. Червоний прапор. – 1988. – 21 лип.
 528. Чернівці. – 1991. – 23 серп.
 529. Шлях до волі. – 1989. – № 1.

Монографії і статті

530. Абалкин. Л. И. Панорама экономической перестройки. / Л. И. Абалкин. – М. : Экономика, 1989. – 320 с.
 531. Абалкин. Л. И. Перестройка: пути и проблемы. / Л. И. Абалкин. – Москва : Экономика, 1988. – 188 с.
 532. Авдимирец В. Ми – комуністи / В. Авдимирец // Слово правди. – 1988. – 18 листопада. – С. 2.
 533. Агурський М. Чи було радянське суспільство соціалістичним? / М. Агурський // Філософська і соціологічна думка. – 1991 – № 11. – С 77–79.
 534. Алексеев В. В. Гибель Советского Союза в контексте истории социализма / В. В. Алексеев, С. А. Нефедов // Общественные науки и современность. – 2002. – № 6. – С. 57–59.
 535. Алексеев Ю. М. Україна на зламі історичних епох. (Державотворчий процес 1985–1999). / Ю. М. Алексеев, С. В. Кульчицький, А. Г. Слюсаренко. – К. : Ексоб, 2000. – 136 с.
 536. Аліксієвець М. Тернопілля: сторінки історії / М. Аліксієвець та ін. – Тернопіль, 1995. – 161 с.
 537. Андрійчук М. Не сторонні спостерігачі / М. Андрійчук // Радянська Волинь. – 1988. – 18 верес. – С. 2.
 538. Андріюк І. Нечиста сила похазяйнувала? / І. Андріюк // Народна трибуна. – 1991. – 30 серп. – С. 3.

539. Бабаков В. Национальное самосознание и национальная культура (методологические проблемы) / В. Бабаков, В. Семенов. – М. : ИФРАН, 1996. – 240 с.
540. Баран В. К. Україна в 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України 1996. – 446 с.
541. Баран В. К. Україна після Сталіна: нариси історії 1953-1985 рр. / В. К. Баран. – Львів : Бесіда, 1992. – 123 с.
542. Баран В. Україна: новітня історія (1945-1991 рр.) / В. Баран. – Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
543. Баран В.К. Україна в умовах системної кризи / В. К. Баран. – К., 1999. – 303 с.
544. Белый И. В. Основы научных исследований и технического творчества / И. В. Белый, К. П. Власов, В. Б. Клепиков. – Харьков : Вища школа, 1989. – 255 с.
545. Берекета Б. Знову... заховалися / Б. Берекета // Народна трибуна. – 1991. – 27 серп. – С. 2.
546. Берекета Б. Комунисти санкціонували переворот / Б. Берекета // Народна трибуна. – 1991. – 28 серпня.
547. Берекета Б. Страшно і соромно/ Б. Берекета // Народна трибуна. – 1991. – 24 серп.
548. Білоус А. Політичні об'єднання України / А. Білоус. – К. : Україна, 1993. – 234 с.
549. Білуха М. Основи наукових досліджень: підручник для студ. екон. спец. вузів / М. Білуха. – Київ : Вища школа, 1997. – С. 7–9.
550. Боевой отряд ленинской партии. – Киев, 1981. – 168 с.
551. Бойко О. Д. Історія України у ХХ ст. (20-ті – 90-ті рр.) / О. Д. Бойко. – Ніжин : Стиль, 1994. – 421 с.

552. Бойко О. Д. Нариси з новітньої історії України / О. Д. Бойко. – К. : Кондор, 2008. – 357 с.
553. Бойко О. Д. Україна в 1985-1991 рр. Основні тенденції суспільно-політичного розвитку / О. Д. Бойко. – Київ : ІПЕНД, 2002. – 306 с.
554. Бойченко І. В. Філософія історії / І. В. Бойченко, М. І. Горлач. – Харків : Прапор, 2006. – С. 137–143.
555. Борейко А. Знову до... репресій? / А. Борейко // Галичина. – 1990. – 20 жовт. – С. 2.
556. Борис В. “У такій партії працювати не буду” / В. Борис // Народна воля. – 1990. – 3 верес. – С. 2.
557. Брайчевський М. Про українську державність / М. Брайчевський // Український історик. – 1989. – № 4. – 237 с.
558. Брошеван В., В. Черная. Становление независимой Украины (Хроника событий в стране в период с 16 июля 1990 г. по 20 февраля 1992 г. в документах и материалах) / В. Брошеван, В. Черная. – Симферополь, 2003. – 74 с.
559. Бугай. О. Хочемо вірити... / О. Бугай // Тернопіль вечірній. – 1990. – 3 червня. – С. 2.
560. Василько Г. Не даймо себе ошукати / Г. Василько // Прапор перемоги. – 1991. – 11 груд. – С. 3.
561. Васильчук Ю. Л. Социальное развитие человека в XX веке // Общественные науки и современность. – 2001. – № 1. – С. 31–33.
562. Велігурський Ю. Мова Богослужіння / Ю. Велігурський // Дзвін. – 1990. – 18 груд. – С. 3.
563. Вельма М. Крах. / М. Вельма // Вісті Ковельщини. – 1991 – 31 серп. – С. 2.
564. Вербило О. Який плід ми зірвемо / О. Вербило, Н Габор // Трибуна робітника. – 1988. – 5 груд. – С. 3.
565. Верстюк В. Україна: утвердження незалежної держави / В. Верстюк. – К., 2001. – 193 с.

566. Верстюк В. Ф. Історія України: нове бачення: навчальний посібник / В. Ф. Верстюк та ін. – К. : Альтернатива, 2000. – 464 с.
567. Верстюк В. Ф. Уряди України у ХХ столітті: науково-документальне видання / В. Ф. Верстюк. – К., 2001. – 221 с.
568. Верт Н. История советского государства 1900-1991 / Н. Верт. – М. : Прогресс-Академия, 1996. – 478 с.
569. Викалюк Ю. Соціологічний зріз / Ю. Викалюк // Тернопіль вечірній. – 1990. – 24 черв. – С. 3.
570. Вітрик А. Кого і за що “геть” / А. Вітрик // Криця. – 1990. – Січень – С. 5.
571. Власенко О. Політика “за склом” або таємниці виборчих технологій / О. Власенко. – К. : Знання України, 2003. – 95 с.
572. Войтюк Л. Оновлення легко не дається / Л. Войтюк // Дністровська зірка. – 1989. – 7 листоп. – С. 2.
573. Волобуев О. Очищение. История и перестройка. / О. Волобуев, С. Кулешов. – М., 1988. – 284 с.
574. Володимир Щербицький: спогади сучасників / за ред. В. Возіанова, В. Врублевського, Ю. Єльченка та ін. – К. : Дім “ІнЮре”, 2003. – 587 с.
575. Гадомський О. Замітають сліди / О. Гадомський // Тернопіль вечірній. – 1991. – 24 серп. – С. 3.
576. Галко Т. Е. Правящая партия: к вопросу о ленинской концепции роли партии в создании и функционировании механизма социалистической демократии / Т. Е. Галко. – Минск : Университетское издание, 1990. – 103 с.
577. Гальчинський А. Україна: поступ у майбутнє / А. Гальчинський. – К., 1999. – 220 с.
578. Ганич В. Кожному дадуть оцінку люди / В. Ганич // Вісті Ужгородщини. – 1991. – 31 серп. – С. 3.
579. Гель І. Грані культури / Гель І. – Львів : Наук. т-во імені Т. Шевченка, 1993. – 215 с.

580. Гольнєв М. С. Утворення Комуністичної партії України. / М. С. Гольнєв. – Київ, 1958. – 44 с.
581. Гончар О. Партійний лідер і колектив / О Гончар // Вільна Україна. – 1988. – 7 груд. – С. 3.
582. Горбачов М. С. Перебудова і нове мислення для нашої країни і всього світу. – К. : Політвидав, 1988. – 271 с.
583. Гриджун І. 19 серпня: хто є хто / І. Гриджун // Народна воля. – 1990. – 29 серп.. – С. 1.
584. Грицак Я. Й. Нарис Історії України: формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. / Грицак Я. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
585. Гром'як Р. У щоденному спілкуванні / Р. Гром'як // Вільне життя. – 1988. – 19 листоп. – С. 2.
586. Грушко І. М. Основы научных исследований / І. М. Грушко, В. М. Сидоренко. – Х : Вища школа, 1989. – С. 180–198.
587. Гунчик М. Куди ж рухається “рух”? / М. Гунчик // Радянське Полісся. – 1989 – 21 верес. – С. 2.
588. Гурне Б. Державне управління / Б. Гурне. – К. : Основи, 1993. – 340 с.
589. Дашкевич Я. “... Учи не ложними устами казати правду”. Історична есеїстика / Я. Дашкевич. – Київ : Темпора, 2011. – 827 с.
590. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії / Ярослав Дашкевич // Український біографічний словник: історія і проблематика створення. Матеріали науково-практичної конференції (Львів, 8–9 жовт. 1996 р.). – Львів, 1997. – С. 40–47.
591. Дєдков І. Шлях обрано / І. Дєдков, О. Лацис // Робітнича газета. – 1988. – 4 серп. – С. 3.
592. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – К. : Києво-Могилянська академія, 2005. – 331 с.
593. Дмитрук К. З хрестом чи з тризубом / К. Дмитрук // Прикарпатська правда. – 1988. – 20 січ. – С. 3.

594. Довгошия П. Створюється Товариство рідної мови / П. Довгошия // Надзбручанська правда. – 1989. – 14 січня. – С. 2.
595. Долганов В., Степовой А. Какой мы видим власть советов / В. Долганов, А. Степовой // Известия. – 1990. – 1 января. – С. 1.
596. Долишний М. И. Воспроизводство населения и трудовых ресурсов в условиях развитого социализма. / М. И. Долишний. – К., 1985. – 262 с.
597. Долишний М. И. Качество трудового потенциала: (Социально-экономический аспект) / М. И. Долишний – К., 1986. – 228 с.
598. Долишний М. И. Стимулы высоко-производительного труда / М. И. Долишний. – Львов, 1985. – 66 с.
599. Долишний М. И. Трудовые ресурсы производственных систем. / М. И. Долишний. – К. : Наукова думка, 1990. – 462 с.
600. Долишний М. И. Резервы бережливости. / М. И. Долишний, С. М. Злупко. – Львов, 1988 – 73 с.
601. Долишний М. Интесификация – стратегия розвитого социализма. / М. И. Долишний, С. М. Злупко, В. И. Жовтанецький. – К., 1984. – 135 с.
602. Долишний М. І. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка / М. І. Долишний. – Львів, 2003. – 255 с.
603. Долишний М. І. Організаційно-господарська програма виробничого об'єднання / Долишний М. І., Біленький П. Ю. – К., 1987 – 31 с.
604. Долишний М. І. Регіональна політика та резерви її реалізації. / М. І. Долишний, С.М. Злупко, С. І. Вовканич. – К. : Наук. думка, 2003. – 503 с.
605. Домбровская М. Митинговый марафон / М. Домбровская, А. Лысюк, Я. Пастернак // Львовская правда. – 1989. – 26 апреля. – С. 3.
606. Драма обновления. / под ред. М. И. Мелкумяна. – М. : Прогресс, 1990. – 675 с.
607. Енциклопедія українознавства: у 10 т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Париж ; Мюнхен ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1954–1989. – 3360 с.

608. Елен Каррер д'Анкосс. Евразийская империя. История Российской империи с 1552 г. до наших дней / Каррер д'Анкосс Елен. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2010. – 432 с.
609. Елен Каррер д'Анкосс. Незавершенная Россия / Каррер д'Анкосс Елен. – М.: Российская политическая энциклопедия, 2005. – 192 с.
610. Если по совести. Сборник статей. – М., 1988. – 397 с.
611. Євтух В. Соціологія міжетнічного конфлікту: теоретичний аспект / Володимир Євтух // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6. – С. 47–53.
612. Ельцин Б. Н. Исповедь на заданную тему / Б. Н. Ельцин. – М. : “Огонек” – “Вариант”, 1990. – 254 с.
613. Журавський В. Політична система України: проблеми становлення і розвитку (правовий аспект) / В. Журавський. – Київ : Парлам, 1999. – 112 с.
614. Зайцев О. Демократична платформа робить вибір / О. Зайцев // Ленінська молодь. – 1990. – 21 липня. – С. 3.
615. Зайцев О. Нове народжується в суперечках / О. Зайцев // Ленінська молодь. – 1990. – 30 черв. – С. 2.
616. Здесенко А. П. Конфліктологія : навч. посібник / А. П. Здесенко. – Д. : ДДУ, 1996. – 220 с.
617. Здоровега В. На переломе / В. Здоровега // Львовская правда. – 1989. – 1 января. – С. 3.
618. Злупко С. Теоретико-управленческие аспекты занятости в развитом социалистическом обществе / Злупко С. – К., 1985. – 173 с.
619. Зонов С. Про різні вітрила гласності / С. Зонов // Лампочка Ілліча. – 1988. – 18 лип. – С. 1.
620. Іванова Н. Авторитет завойовується ділом / Н. Іванова // Текстильник Буковини – 1989. – 6 жовт. – С. 3.
621. Ігнатенко П. Р. Аксіологія виховання: від термінології до постановки проблем / П. Р. Ігнатенко // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 118–123.

622. Іммуратов А. Т. Конфлікт і згода. Основи кегнітивної теорії конфліктів / А. Т. Імуратова. – К., 1996. – 377 с.
623. Каганов Ю. О. Опозиційний виклик: Україна і Центрально-Східна Європа 1980-х – 1991 рр. / Ю. О. Каганов. – Запоріжжя : Просвіта, 2009. – 251 с.
624. Калита П. То, все-таки, хто є ху? / П. Калита // Чернівці. – 1991. – 6 верес. – С. 1.
625. Карабанов М. Від всевладдя до краху (КПРС-КПУ в 1985-1991 рр.) / М. Карабанов. – К. : Освіта, 1993. – 75 с.
626. Касьянов Г. В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років. / Г. В. Касьянов. – Київ : Либідь, 1995. – 224 с.
627. Керечанин В. Цього забути не можна / В. Керечанин // Нове життя. – 1987. – 23 груд. – С. 3.
628. Керечанин В. Ще раз про унію / В. Керечанин // // Нове життя. – 1988. – 23 січ. – С. 4.
629. Кияк Т. Відстояти демократію / Т. Кияк // Чернівці. – 1991. – 23 серп. – С. 2.
630. Ключаров Г. Горячие дни во Львове / Г. Ключаров // Труд. – 1989. – 26 октября. – С. 3.
631. Кобевко П. Контрреволюція повзе по Буковині / П. Кобевко // Час. – 1991. – 30 серп. – С. 3.
632. Кобевко П. Хроніка подій смутного часу на Буковині Час / П. Кобевко // Час. – 1991. – 23 серп. – С. 2.
633. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М. : Наука, 2003. – 227 с.
634. Ковтун В. Історія Народного Руху України / В. Ковтун. – К., 1999. – 382 с.
635. Козырев Г. Политическая конфликтология : учеб. пособ. / Г. Козырев // – Москва : ИДМГИМО, 2008. – С. 147–148.
636. Козьмич В. РПЦ і УАПЦ / В. Козьмич // Час. – 1990. – № 8. – С. 5.

637. Колодій А. Національний вимір суспільного буття / А. Колодій. – Львів : Астролябія, 2008. – ... с.
638. Колодій А. Нація як суб'єкт політики / А. Колодійю – Львів : Кальварія, 1997. – С. 15 – 20.
639. Комаров О. Чи можна без адміністрування // Ленінська правда. – 1988. – 16 черв. – С. 3.
640. Корецька К. Краще пізно, як ніколи /К. Корецька // Народна трибуна. – 1991. – 28 серп. – С. 2.
641. Корецька К. Повержений ідол / К. Корецька // Народна трибуна. – 1991. – 28 серп. – С. 1.
642. Корсак Р. Екзамен з демократії / Р. Корсак // Текстильник. – 1989. – 30 берез. – С. 3.
643. Коршинський. П. “Як би тільки “самоочищення” / П. Коршинський // Дружба – 1991. – 12 лип. – С. 3.
644. КПРС – авангард радянського народу. – К., 1985. – 36 с.
645. КПСС вне закона?! Конституционный суд в Москве. – М., 1992. – 184 с.
646. КПСС и развитие советской политической системы. – М., 1987. – 291 с.
647. КПСС – партия пролетарского интернационализма. / Под. ред. Ю. И. Волобуевой. – Л., 1987. – 167 с.
648. КПСС – руководящая сила советского общества. – М., 1988. – 118 с.
649. Кравчук Л. Маємо те, що маємо. Спогади і роздуми / Л. Кравчук. – К. : Століття, 2002. – 392 с.
650. Крушельницька О. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник / О. Крушельницька. – К. : Кондор, 2006. – 128 с.
651. Кульчицький С. В. Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні / С. В. Кульчицький. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2001. – 431 с.

652. Кульчицький С. В. Історичне місце української державності / С. В. Кульчицький. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. – 64 с.
653. Кульчицький С. Державотворчий процес в Україні / С. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С. 17.
654. Кульчицький С. Знищення тоталітаризму – головний підсумок горбачовської перебудови / С. Кульчицький // Перебудова: задум і результати в Україні (до 10-річчя проголошення курсу на реформи). Матер. наук.- теорет. семінару. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1996.
655. Кульчицький С. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989–1991) / С.Кульчицький // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип.5. – К. : Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 330–351.
656. Кульчицький С. Україна і Росія. Переваги і небезпеки “особливих відносин”. Роздуми історика / С. Кульчицький. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. – 113 с.
657. Кучер П. За суверену соціалістичну Україну в оновленому Союзі / П. Кучер // Новини Шумщини. – 1991. – 26 лют. – С. 2.
658. Куш. Ю. Гляньте людям очі / Ю. Куш // Радянське село. – 1989. – 10 жовт. – С. 2.
659. Ланова Г. Пам'ять людська не прощає / Г. Ланова // Колос. – 1988. – 19 берез. – С. 2.
660. Левченко В. Недовір'я. Чи випадковість? / В. Левченко // Тернопіль вечірній. – 1990. – 1 квітня. – С. 3.
661. Литвин В. Крах перебудовної політики / В. Литвин. – К., 2008. – 231 с.
662. Лудченко А. А. Основы научных исследований : учеб. пособие / А. А. Лудченко, Я. А. Лудченко, Т. А. Примак ; под ред. А. А. Лудченко. – К. : Знання, 2000. – С 17–23.

663. Лук'яненко Л. Сповідь у камері смертника: героїчні сторінки боротьби за незалежність України / Левко Лук'яненко. – К. : Преса України, 2006. – 142 с.
664. Лукашевич М. П. Соціологія економіки / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – ... с.
665. Любицкий В. Готовы ли советы взять власть? / В. Любицкий // Правда. – 1988. – 5 октября. – С. 1.
666. Макарчук С. А. Джерелознавство історії України. / С. А. Макарчук // Львів : Світ, 2008. – 512 с.
667. Мальська М. П. Країнознавство: теорія та практика / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк та і. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – С. 172–180.
668. Марков В. С. XXVIII съезд КПСС: путь к обновлению / Марков В. С. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
669. Масол В. Упущенный шанс / В. Масол. – К. : Молодь, 1993. – 152 с.
670. Мейс Д. Коммунизм и дилеммы национального освобождения: национальный коммунизм в Советской Украине, 1918—1933 / Д. Мейс. – Кембридж, 1983. – (Гарвардская серия украинистики).
671. Михайлович В. Пастернак Я. Побольше рассудительности, поменьше эмоций / В. Михайлович // Львовская правда. – 1989. – 8 сентября. – С. 2.
672. Михаць О. Демократична альтернатива робить рішучий крок / О. Михаць // Ленінська молодь. – 1990. – 18 серпня. – С. 2.
673. Молошик А. На нових принципах / А. Молошик // Будівельник. – 1989. – 13 січ. – С. 1.
674. Мороз В. Націоналізм ХХ століття / В. Мороз. – Львів : Сурма, 1997. – 22 с.

675. Мороз В. Репортаж из заповедника имени Берии / В. Мороз. – Тель-Авив : Общество борьбы за освобождение евреев из СССР, 1970. – 36 с.
676. Мороз В. Україна у двадцятому столітті. Етап перший 1900–1920 рр. / Мороз В. – Львів : Астролябія, 2010. – 496 с.
677. Нариси Волинської обласної партійної організації. – Львів, 1981. – 249 с.
678. Нариси Закарпатської обласної партійної організації. – Ужгород, 1980. – 316 с.
679. Нариси Івано-Франківської обласної партійної організації. – Ужгород, 1979. – 309 с.
680. Нариси історії Львівської обласної партійної організації. – Львів, 1981. – 385 с.
681. Нариси історії Тернопільської обласної партійної організації. – Львів, 1980. – 287 с.
682. Нариси історії Чернівецької партійної організації. – Львів, 1981. – 293 с.
683. Нариси Комуністичної партії України. – Київ, 1977. – 761 с.
684. Нариси Львівської обласної партійної організації. – Львів, 1980. – 385 с.
685. Нариси Рівненської обласної партійної організації. – Львів, 1981. – 263 с.
686. Нариси Тернопільської обласної партійної організації. – Львів, 1980. – 287 с.
687. Нариси Чернівецької обласної партійної організації. – Ужгород, 1980. – 293 с.
688. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : зб. док. і матеріалів. – К. : Наук. думка, 1994. – 560 с.
689. Несенюк М. А Рівне зберігало спокій / М. Несенюк // Рівне. – 1991. – 24 серпня. – С. 1.

690. Носков В. Причины поражения КПСС в современных материалах левых партий Украины / В. Носков // Изучение истории Украины в учебных заведениях : тезисы докл. науч.-практ. конф. – Донецк, 1994. – С. 57–63.
691. Нуйкин А. Идеи, или интересы. / А. Нуйкин. – М., 1990. – 141 с.
692. Обичкин О. Г. Краткий очерк истории Устава КПСС / О. Г. Обичкин. – М. : Политиздат, 1986. – 111 с.
693. Обратного хода нет. Исторический опыт и перестройка / под. ред. Г. Х. Попова. – М. : Изд-во политической литературы, 1989. – 544 с.
694. Основи методики викладання суспільних дисциплін у вищій школі: Навч. посібник / за ред. Михайличенко О. В. – Суми : Козацький вал, 2006. – 87 с.
695. Основные направления экономического и социального развития СССР на 1986 – 1990 годы и на период до 2000 года. – М., 1986. – 112 с.
696. Офіщинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу). – К.: Ін-т історії України НАН України ; Ужгород : Гражда, 2005. – 468 с.
697. П'ятницька-Позднякова І. Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посібник / І. П'ятницька-Позднякова. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 129 с.
698. Павлишинець Ю. Попереду – напружена робота / Ю. Павлишинець // Дружба. – 1990. – 14 серп. – С. 3.
699. Панчук О. Рух і вибори / О. Панчук // Буковинський вісник. – 1989. – № 5. – С. 3.
700. Панчук О. Тернистий шлях до демократії / О. Панчук // Буковинський вісник. – 1990. – № 6. – С. 4.
701. Папіш М. “...Не бажаю бути комуністом!” / М. Папіш // Червоний прапор. – 1990. – 25 січ. – С. 2.
702. Пасічний П. Боже, дай єдності і розуму! / П. Пасічний // Вісті Ужгородщини. – 1991. – 31 серп. – С. 3.

703. Перестройка – это опора на живое творчество масс в современных условиях / под. ред. В. С. Маркова. – М. : Знание, 1987. – 64 с.
704. Петрів. І. Міф про джерела, яких не було / І. Петрів // Зоря. – 1988. – 13 берез. – С. 1.
705. Побудова ефективної політичної партії / упоряд.: І. Підлуська, О. Грязнова, В. Замятін. – К. : Фонд “Європа ХХІ”. – К., 2003. – С. 51.
706. Погребняк Я. П. Записки секретаря ЦК КП України / Я. П. Погребняк – К. : Профинформ, 2006. – 312 с.
707. Погребняк Я. П. Не предам забвению. / Я. П. Погребняк. – К. : Летопись-ХХ, 1999. – 415 с.
708. Подлевський В. Звіти і вибори в низових ланках партії / В. Подлевський // Будівельник Волині. – 1988 – 19 серп. – С. 2.
709. Політична історія України: Посібник для студентів вищих навч. закл. / за ред. В. І. Танцюри. – К. : Академія, 2001. – С. 453 – 463.
710. Політичний портрет Івана Геля. – Львів : НТШ, 1999. – 224 с
711. Політологія / за ред. О. І. Семківа. – 2-е вид. – Львів : Світ, 1994. – С. 387–389.
712. Політологія. Кн. перша: Політика і суспільство. / А. Колодій, Л. Климанська, Я. Космина, В. Харченко.– К. : Ніка-Центр, 2003. – С. 321–327.
713. Практикум з філософії: навчальний посібник / ред. В. Л. Петрушенко. – Львів : “Новий Світ -2000”, 2003. – С. 47;
714. Приставський В. Від пробудження до відродження / В. Приставський // Маяк. – 1990. – 3 груд. – С. 3.
715. Риндик М. Ні, не буде по-вашому, Сторожук та Ільків! / М. Риндик // Авангард. – 1988. – 15 березня. – С. 3.
716. Рішко М. “Пророк” у вишиваній сорочці / М. Рішко // Закарпатська правда. – 1988. – 29 січ. – С. 3.

717. Рубльов В. И. Основы научных исследований : учеб.пособие / В. И. Рубльов Т. В. Судаков, Е. В. Саклакова. – Ставрополь : СевКавГТУ, 2004. – С 47–48.
718. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990 рр. / А. Русначенко. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1998. – 720 с.
719. Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989–1993 р. / А. Русначенко. – К. : Академія, 1995. – 228 с.
720. Русначенко А. Пробудження. Робітничий рух на Україні в 1989–1993 рр. Книга друга. Документи і матеріали. / А. Русначенко. – К. : Академія, 1995. – 376 с.
721. Русначенко А. Розумом і серцем. / А. Русначенко. – К. : Академія, 1999. – 322 с.
722. Рябов С. Політика як соціальне явище / С. Рябов // Політологічні читання. 1994. – № 2. – С. 32-57.
723. Савіцький Ю. То хто ж провокатор? / Ю. Савіцький // Вертеп. – 1989. – 1 груд. – С. 4.
724. Санцевич А. В. Методика исторического исследования / А. В. Санцевич // – К. : Наукова думка, 1990. – 127 с.
725. Сідаков Ю. Что думают они сами? / Ю. Сідаков // Сборник КГБ СССР. – 1990. – № 55. – 83 с.
726. Сидорук В. “Хрещення Русі”: правда і вигадки / В. Сидорук // Зоря комунізму. – 1988. – 4 лют. – С. 4.
727. Сірій Є. В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні тагалузеві теорії: навч. посіб / Є. В. Сірій // – К. : Атака, 2004. – С. 115 – 117.
728. Словник-довідник термінів з конфліктології / під ред. проф. М. І. Пірен, проф. Г. В. Ложкіна. – Київ ; Чернівці, 1995.
729. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер // – М. : Феникс, 1998. – С. 257.

730. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Д. Сміт Ентоні. – К. : Основи, 1994. – С. 21.
731. Смолій В. А. Як і коли почала формуватися українська нація / Смолій В. А., Гуджій О. І. – К., 1991. – С. 12.
732. Социально-экологические проблемы Волынского Полесья / под. ред. В. А. Хмелевского. – Львов : Высшая школа, 1989. – 65 с.
733. Социально-экономическая сущность общенародного хозяйственного механизма. – К. : Высшая шк., 1985. – 343 с.
734. Соціально-економічна природа самостійності державних соціалістичних підприємств. – К. : Наукова думка, 1970. – 276 с.
735. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей УРСР за роки Радянської влади. – К. : Техніка, 1979. – 41 с.
736. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. – Львів, 1996. – 321 с.
737. Соціально-економічні проблеми відтворення в умовах розвинутого соціалізму. – К., 1971. – 89 с.
738. Соціально-економічні проблеми підвищення рівня життя населення в дев'ятій п'ятирічці. – К., 1971. – 89 с.
739. Соціально-економічні проблеми розвитку народного господарства республіки. – К., 1973. – 216 с.
740. Соціально-економічні проблеми розвитку соціалістичного суспільства. – Львів : Вища школа. – 1978. – 108 с.
741. Соціально-економічні проблеми управління розвитку регіону в умовах трансформації економіки. – Львів, 1994. – 207 с.
742. Соціально-класові відносини у розвинутому соціалістичному суспільстві. – Львів : Вища школа, 1981. – 170 с.
743. Старик В. Відродження товариства / В. Старик // Буковинський вісник. – 1990. – № 6. – С. 4.
744. Старик В. Пам'ятники і ми / В. Старик // Молодий буковинець. – 1988. – 15 трав. – С. 4.

745. Стецишин О. Потрібна наполеглива праця / О. Стецишин // Віче. – 1991. – 22 верес. – С. 2.
746. Стус В. Твори : у 4 т., 6 кн. / НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка. – Львів : Просвіта, 1994–1999.
747. Судьбы партии: проблемы, перспективы, прогнозы. – М., 1990. – 246 с
748. Тарасенко В. На волю запрошень не дають / В Тарасенко // Тернопіль вечірній. – 1991. – 28 серп. – С. 3.
749. Технології політичної влади: зарубіжний досвід / В. М. Іванов, В. Я. Матвієнко, В. І. Патрушев та ін. – К. : Вища школа, 1994. С. 222.
750. Тимофєєв В. Партія – не прохідний двір / В. Тимофєєв // Червоний прапор. – 1988. – 2 серп. – С. 2.
751. Тимша М. Первинна в застої / М. Тимша // Дружба. – 1989. – 17 січ. – С. 1.
752. Ткаченко В. Національна символіка: минуле і сучасне / В. Ткаченко // Комбайнобудівник – 1988. – 30 березня. – С. 4.
753. Толстих М. Хто прийде на зміну? / М. Толстих // Львівсьільмашівець. – 1989. – 8 лют. – С. 3.
754. Точ. Я. Вирвали зміїне жало! / Я. Точ // Новий час. – 1991. – 27 серп. – С. 1.
755. Трудова слава. – 1991. – 27 серп. – С. 2.
756. Україна в ХХ ст. (1900-2000) : зб. док. і матеріалів / упоряд.: А. Слюсаренко В. Гусєв, В. Король та ін. – К. : Вища шк., 2000. – 351 с.
757. Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз / кер. авт. кол. О. Дергачов. – К. : Політична думка, 1996. – 434 с.
758. Українська Радянська Соціалістична Республіка. Енциклопедичний довідник. – К., 1986.
759. Фатула Р. Чи завжди комуніст попереду? / Р. Фатула // Вогні комунізму. – 1989. – 24 червня. – С. 2.
760. Філарет. Люди, будьте обережними / Філарет // Ленінська зоря. – 1990. – 15 березня. – С. 2.

761. Філософія: світ людини / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н.В. Хамітов та ін. – К. : Либідь, 2004. – 432 с.
762. Філяк Ю. Заява / Ю. Філяк // Голос народу. – 1991. – 24 серп. – С. 1.
763. Хованець Л. Переміни бажані і явні / Л. Хованець // Радянська Верховина. – 1988. – 14 трав. – С. 2.
764. Цирульник О., Мазур Є. Яку платформу обираємо / О. Цирульник, Є. Мазур // Електрон. – 1988. – 2 серп. – С. 3.
765. Цьох Й. Бандеровщина пере судом истории / Й. Цьох // Львовская правда. – 1989. – 15 февраля. – С. 4.
766. Черная книга коммунизма / С. Куртуа, Н. Верт, Ж. Панне, А. Пачковский, К. Бартошек, Ж. Марголен. – М. : Три Века Истории, 2001. – 780 с.
767. Чеха М. Вони і так пам'ятні / М. Чеха // Слово правди. – 1990. – 31 січ.
768. Чорновіл В. Лихо з розуму / В. Чорновіл. – Львів : Меморіал, 1991. – 340 с.
769. Шапиро Л. Коммунистическая партия Советского Союза / Шапиро Л. – Лондон, 1990. – 771 с.
770. Шаповал В. Державний лад країн світу / В. Шаповал. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – С. 277.
771. Шмельов Є. Дещо про символіку / Є. Шмельов // Верховинські вісті. – 1990. – 24 берез. – С. 3.
772. Штофф В. А. Введение в методологию научного познания / В. А. Штофф. – Л. : ЛГУ, 1972. – С. 5.
773. Эмманюэль Тодд. После империи / Тодд Эмманюэль. – М. : Международные отношения, 2004. – 307 с.
774. Якупов Н. На переломе: уроки и поиски: Монография / Н. Якупов. – Одесса : КПОГТ, 2003. – 372 с.

Іноземні публікації

775. Carrere d' Encausse H. L'Empire éclaté / H. Carrere d' Encausse. – Paris : Flammarion, 1979. – 320 p.
776. Carrere d' Encausse H. Une' revolution une victoire / H. Carrere d' Encausse. – Paris, 1972. – 246 p.
777. Elwood R.C. Russian social democracy in the underground / R.C. Elwood. – Assen, 1974. – 797 p.
778. Gill G. Peasants and government in the Russian revolution. / G. Gill. – London-Basingstoke, 1979. – 777 p.
779. Hammond T. The anatomy of communist takeovers / T. Hammond. – London, 1975. – 799 p.
780. Laue T. von. Why Lenin? Why Stalin? A reappraisal of the Russian revolution 1900-1930 / Von Laue T. – N.Y, 1964. – P. 127-137.
781. Osadczyk M. Der Sowjetkommunismus-Dokumente / M. Osadczyk. – München, 1964. – 357 S.
782. Osadczyk M. Die Entwicklung der kommunistischen Parteien Ostmitteleuropas / M. Osadczyk. – München, 1962. – 531 S.
783. Rabinowitch A. The Bolsheviki come to power: The Revolution of 1917 in Petrograd / A. Rabinowitch. – N.Y, 1976. – 803 p.
784. Uldricks S. The “crowd” in the Russian revolution / S. Uldricks. – London, 1974. – 413 p.
785. Wada H. The Russian February revolution of 1917 / H. Wada. – Tokyo university, 1974 – № 15. – 811 p.
786. Wade R. The rejoined soviet of Petrograd / R. Wade. – London, 1972. – 670 p.
787. Williams H. The spirit of the Russian revolution / H. Williams. – London, 1919. – 475 p.

Автореферати та дисертації

788. Алексієвець М. О. Екологічний рух в Україні (історичний аспект): дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / М. О. Алексієвець. – Тернопіль, 1999. – 219 с.
789. Андрощук О. В. Адміністративно-територіальні зміни в УРСР: плани, втілення, наслідки (друга половина 40-х – 60-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. В. Андрощук. – К., 2004. – 20 с.
790. Бажан О. Г. Опозиційний рух в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец. 07.00.01 "Історія України" / О. Г. Бажан. – Дніпропетровськ, 1996. – 25 с.
791. Васюта С. І. Соціально-екологічні проблеми України 70-90-х рр. : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / С. І. Васюта. – К., 1996. – 36 с.
792. Воронова Л. М. Установи культури України у 70-80 роки: історико-політичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Л. М. Воронова. – Дніпропетровськ, 1994. – 18 с.
793. Григоренко О. П. Участь молоді в сільськогосподарському виробництві України: проблеми, уроки (1960-1980-ті рр.) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. П. Григоренко. – К., 1995. – 48 с.
794. Додонов О. Участь робітників у політичному житті СРСР (1961-1991 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. істор. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. Додонов. – Дніпропетровськ, 2001. – 47 с.
795. Докашенко В. М. Профспілки України в умовах тоталітарної системи (70-ті – 80-ті рр.) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / В. М. Докашенко. – Дніпропетровськ, 1999. – 31 с.

796. Дроботенко Н. А. Реорганізація та утворення державних органів влади в Україні (1990-2000 рр.): історичний аспект : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Н. А. Дроботенко. – К., 2002. – 18 с.
797. Євсєєв С. Є. Місце і роль автомобільного транспорту у соціально-економічному житті України в 70-80 роки : дис...канд. іст. наук : 07.00.02 / С. Є. Євсєєв. – Х., 1995. – 196 с.
798. Жарікова Н. А. Реабілітація жертв сталінізму і тоталітаризму в Україні (середина 50-х – 1991 р.р.) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Н. А. Жарікова. – Дніпропетровськ, 1995. — 18 с.
799. Заблоцька К. В. Соціальна структура робітників важкої промисловості України у 1960-1985 рр. : дис... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / К. В. Заблоцька. – Донецьк, 2000. – 241 с.
800. Касперович П. М. Трудові колективи та громадські об'єднання промислових підприємств України: питання історіографії у 1960- 1990-му роках : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец. 07.00.01 "Історія України" / П. М. Касперович. – Дніпропетровськ, 1996. – 24 с.
801. Кизименко І. О. Суспільно-політичні рухи в Україні (90-ті роки ХХ ст.): історіографія. : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / І. О. Кизименко. – К., 2003. – 14 с.
802. Кобута С. Й. Суспільно-політичні процеси в західному регіоні України (1988-1999 рр.) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / С. Й. Кобута. – Чернівці, 2001. – 19 с.
803. Козуб В. П. Поглиблення протиріч та криза механізму функціонування комуністичних партійних організацій в 1970-1980-х роках: (по матеріалах сільських організацій Компартії України) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / В. П. Козуб. – Дніпропетровськ, 1994. – 17 с.

804. Корніувський О. А. Молодіжний рух в новітній історії України (друга половина 80-х – початок 90-х років) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.03 "Історіясофія" / О. А. Корніувський. – К., 1993. – 24 с.
805. Кривдіна І. Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – початок 90-х років) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук спец. 07.00.01 "Історія України" / І. Б. Кривдіна. – Одеса, 2001. – 20 с.
806. Кривчик Г. Г. Соціальний розвиток українського села в 60-80-ті рр. ХХ ст. : дис... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Г. Г. Кривчик. – Дніпропетровський національний ун-т. – Дніпропетровськ, 2002. – 414 с.
807. Лебедєв І. К. Науково-технічна інтелігенція України (1980-1990 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / І. К. Лебедєв. – К., 1997. – 221 с.
808. Марчук В. В. Національно-демократичні традиції в державотворчому процесі України (друга половина 1980-х – перша половина 90-х років) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 "Історія України" / В. В. Марчук. – К., 1996. – 22 с.
809. Маслов Д. В. Нарастание кризиса советской партийно-государственной системы (1985-1991 гг.) : автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. ист. наук : 07.00.02 "Всесвітня історія" / Д. В. Маслов. – М., 2000. – 23 с.
810. Михайлюк В. П. Суспільно-політичний та соціально-економічний розвиток українського села в 70-х – на початку 90-х років : дис... д-ра іст. наук : 07.00.01 / В. П. Михайлюк. – К., 1993. – 331 с.
811. Місевра І. В. Внесок ВУТ "Просвіта" ім. Т.Г.Шевченка в піднесення рівня національної самосвідомості громадян України (1988-1996 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / І. В. Місевра. – Одеса, 1999. – 19 с.
812. Мойсієнко В. М. Ліберально-демократичний (опозиційний) рух в Україні (середина 60-х – 80-ті роки ХІХ століття) : дис. на здобуття наук.

- ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / В. М. Мойсієнко. – К., 1999. – 19 с.
813. Назарчук О. М. Відродження та розвиток соціал-демократичного руху в Україні в 90-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України". – К., 2003. – 15 с.
814. Некрасова О. В. Участь робітничої молоді в процесах самоврядування в Україні (досвід та уроки 80-х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. В. Некрасова. – К., 1993. – 23 с.
815. Пилипенко О. Національно-демократичний рух в Україні (друга половина 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. Пилипенко. – Донецьк, 1997. – 24 с.
816. Савченко Л. П. Національне самовизначення України як фактор дезінтеграції СРСР у відображенні періодичної преси. 1985-1991 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Л. П. Савченко. – Дніпропетровськ, 1994. – 17 с.
817. Серода А. М. Проблеми соціально-культурного розвитку українського села: (60–70-ті рр. ХХ ст.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.02 / А. М. Серода. – Запоріжжя, 1994. – 225 с.
818. Стасюк І. М. Український національно-патріотичний рух в УРСР (середина 1950-х – кінець 1980-х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / І. М. Стасюк. – Львів, 2002. – 18 с.
819. Терзі О. С. Питання організації державної влади в програмних документах та діяльності сучасних політичних партій України (1989-1996 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. С. Терзі. – Донецьк, 1997. – 16 с.

820. Терлюк І. Я. Росіяни західних областей України (1944-1996) етносоціальне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 "Етнологія" / І. Я. Терлюк. – Львів, 1997. – 21 с.
821. Чигур Р. Ю. Соціально-екологічні процеси в Західному регіоні України 70-80-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / Р. Ю. Чигур. – Львів, 2003. – 22 с.
822. Чмихова В. І. Діяльність Верховної Ради України в умовах незалежності (березень 1990 – січень 2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / В. І. Чмихова. – Львів, 2001. – 20 с.
823. Шановська О. А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.) : : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. А. Шановська. – Одеса, 2003. – 20 с.
824. Шевчук О. А. Український національно-культурний рух (друга половина 50-х – початок 90- х рр. ХХ ст.) : : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / О. А. Шевчук. – Запоріжжя, 1998. – 20 с.
825. Якубенко Н. Т. Самоуправление трудовых коллективов: исторический опыт, социально-политические тенденции и проблемы развития: (На материалах деятельности партийных и общественных организаций промышленных предприятий Украины в 80-е годы) : дис. ... канд. іст. наук 07.00.01 / Н. Т. Якубенко. – Дніпропетровськ, 1993. – 215 с.

6. Інтерв'ю (особистий архів автора)

826. Андрійчук Григорій Васильович. 1941 р. н. Вища освіта. Народився у с. Задубрівка Садгирського району Чернівецької області.
827. Андрухів Ігор Олександрович. 1967 р. н. Вища освіта. Народився у с. Перевозець Калуського району Івано-Франківської області

828. Арсенич Петро Іванович. 1934 р. н. Вища освіта. Народився у с. Нижньому Березові Косівського району Івано-Франківської області.
829. Ботушанський Василь Мефодійович. 1935 р. н. Вища освіта. Народився у с. Оселівка Кельменецького району Чернівецької області.
830. Гламазда Данило Данилович. 1927 р. н. Вища освіта. Народився у снт. Цумань Ківерцівського району Волинської області.
831. Козак Василь Миколайович. 1957 р. н. Вища освіта. Народився у с. Жорнище, Ківерцівського району Волинської області.
832. Колінець Володимир Володимирович. 1950 р. н. Вища освіта. Народився у с. Кединівці Зборівського району Тернопільської області.
833. Макар Тарас Захарович. 1951 р. н. Середня освіта. Народився у с. Горожня Велика Миколаївського району Львівської області.
834. Моргун Юрій Михайлович. 1960 р. н. Вища освіта. Народився у м. Золочів Львівської області.
835. Омельчук Роман Юстинович. 1943 р. н. Вища освіта. Народився у с. Лопавше Демидівського району Рівненської області.
836. Панчук Олег Епідєфорович. 1932 р. н. Вища освіта. Народився у м. Чернівці.
837. Пилипів Ігор Васильович. 1957 р. н. Вища освіта. Народився у с. Ілемня. Рожнятівського району Івано-Франківської області.
838. Прищепа Петро Купріянович. 1937 р. н. Вища освіта. Народився у с. Серби Емільчинського району Житомирської області.
839. Ребрик Богдан Васильович. 1938 р. н. Вища освіта. Народився у с. Павлівка Тименицького району Івано-Франківської області.
840. Сиволап Яків Андрійович. 1946 р. н. Освіта вища. Народився у м. Богуслав Київської області.
841. Сисонюк Олександр Васильович. 1963 р. н. Вища освіта. Народився у с. Самостріли Корецького району Рівненської області.
842. Сідлецький Олександр Станіславович. 1944 р. н. Вища освіта. Народився у с. Забара Баранівського району Житомирської області.

843. Соколов Андрій Миколайович. 1966 р. н. Вища освіта. Народився в м. Пенза, Російської Федерації.
844. Солов'янчик Микола Денисович. 1955 р. н. Вища освіта. Народився в с. Нові Червичі Камінь-Каширського району Волинської області.
845. Старик Володимир Петрович. 1959 р. н. Вища освіта. Народився у м. Чернівці.
846. Турецький Василь Павлович. 1945 р. н. Вища освіта. Народився у с. Самолуски Гусятницького району Тернопільської області.
847. Ухач Яків Іванович. 1939 р. н. Вища освіта. Народився у с. Новий Яр, Яворівського району, Львівської області.
848. Фенюк Богдан Петрович. 1958 р. н. Вища освіта. Народився у с. Дмухівці Козівського району Тернопільської області.
849. Червоній Василь Михайлович. 1958 р. н. Вища освіта. Народився у с. Погорілівка Березнівського району Рівненської області.

ДОДАТКИ

Додаток А.1
Кількість членів КПРС у XX ст.²⁰⁹

№	Рік	Кількість осіб
1.	1917	35 000
2.	1918	300 000
3.	1919	350 000
4.	1920	611 000
5.	1921	722 521
6.	1922	649 900
7.	1923	485 000
8.	1924	863 622
9.	1925	1 088 000
10.	1926	1 236 190
11.	1927	786 288
12.	1930	1 972 483
13.	1934	2 809 786
14.	1937	1 453 828
15.	1939	2 477 667
16.	1941	2 490 479
17.	1945	3 965 530
18.	1950	5 510 787
19.	1952	6 882 145
20.	1955	6 610 238
21.	1956	7 215 505
22.	1959	8 239 131
23.	1960	8 017 249
24.	1961	9 716 005
25.	1965	10 811 443
26.	1966	12 471 079
27.	1970	13 395 253
28.	1971	14 455 321
29.	1972	14 109 432
30.	1973	14 330 525
31.	1976	15 694 000
32.	1981	17 400 000
33.	1986	19 000 000
34.	1988	19 221 112
35.	1989	19 487 822
36.	1990	17 687 882
37.	1991	0

²⁰⁹ Боевой отряд ленинской партии. – Киев, 1981. – С. 15–16.

Додаток А.2
Кількість членів КПУ у XX ст.²¹⁰

№	Рік	Кількість осіб
1.	1918	4 364
2.	1919	23 000
3.	1920	30 000
4.	1921	75 311
5.	1922	54 386
6.	1923	40 705
7.	1924	40 801
8.	1925	53 325
9.	1926	88 418
10.	1927	114 752
11.	1928	137 684
12.	1929	166 624
13.	1930	182 214
14.	1931	213 566
15.	1932	275 300
16.	1933	330 384
17.	1934	336 952
18.	1935	211 252
19.	1936	174 200
20.	1937	210 507
21.	1938	199 653
22.	1939	224 921
23.	1940	303 185
24.	1941	379 750
25.	1945	125 014
26.	1946	245 473
27.	1947	449 302
28.	1948	528 254
29.	1949	572 950
30.	1950	603 872
31.	1951	625 405
32.	1952	652 327
33.	1953	682 795
34.	1954	739 783
35.	1955	804 893
36.	1956	838 291
37.	1957	911 162
38.	1958	980 560

²¹⁰ Боевой отряд ленинской партии. – Киев, 1981. – С. 15 – 16.

39.	1959	1 057 243
40.	1960	1 143 522
41.	1961	1 246 938
42.	1962	1 356 427
43.	1963	1 452 834
44.	1964	1 565 823
45.	1965	1 683 318
46.	1966	1 833 366
47.	1967	1 959 215
48.	1968	2 033 792
49.	1969	2 123 283
50.	1970	2 212 987
51.	1971	2 281 568
52.	1972	2 356 154
53.	1973	2 407 667
54.	1974	2 441 557
55.	1975	2 484 838
56.	1976	2 536 772
57.	1977	2 595 523
58.	1978	2 655 366
59.	1979	2 711 796
60.	1980	2 778 375
61.	1981	2 831 871
62.	1982	2 885 413
63.	1983	2 936 404
64.	1984	2 988 107
65.	1985	3 040 338
66.	1986	3 048 282
67.	1987	3 130 024
68.	1988	3 178 046
69.	1989	3 395 021
70.	1990	2 975 021
71.	1991	0

Додаток А.3
Адміністративно-територіальні одиниці західних областей
УРСР у 1988 р.²¹¹

Області	Райони	Міста	Міста республіканського і обласного підпорядкування	Селища міського типу	Села
Всього в західних областях УРСР	206	222	22	158	2601
Волинська	15	10	4	21	339
Закарпатська	13	10	2	28	260
Івано- Франківська	14	14	4	25	356
Львівська	20	41	7	36	483
Рівненська	15	10	3	18	303
Тернопільська	16	16	1	21	430
Чернівецька	10	10	1	9	430
Всього в УРСР	479	434	144	927	8878

²¹¹ Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади. – К., 1989. – С. 13.

Додаток А.4

Кількість населення західних областей УРСР (осіб)²¹²

	1939	1959	1979	1989
УРСР	40 469	41 869	49 755	51 704
Західні області УРСР	8 050	7 769	9 260	9 799
Міське	13 569	19 174	30 512	34 591
Сільське	26 900	22 722	19 234	17 113
Волинська	1 034	893	1 016	1 062
Міське	169	231	407	519
Сільське	865	662	609	543
Закарпатська	-	920	1 154	1 252
Міське	-	256	437	515
Сільське	-	655	717	737
Івано-Франківська	1 282	1 095	1 332	1 424
Міське	249	250	485	598
Сільське	988	845	847	826
Львівська	2 457	2 111	2 584	2 748
Міське	779	821	1 374	1 630
Сільське	1 687	1 290	1 210	1 118
Рівненська	1 052	921	1 121	1 170
Міське	139	158	408	530
Сільське	913	763	713	640
Тернопільська	1 413	1 085	1 163	1 169
Міське	204	179	364	477
Сільське	1209	906	799	592
Чернівецька	812	774	890	938
Міське	166	203	337	395
Сільське	646	571	553	543

²¹² Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади. – К., 1989. – С. 14.

Додаток А.5

Природний приріст українського населення²¹³

Області / рік (тис. осіб)	1940	1970	1980	1988
Волинська	13,4	9,7	7,5	6,0
Закарпатська	-	12,7	9,7	9,1
Івано-Франківська	10,2	9,4	7,4	6,4
Львівська	9,5	8,9	6,0	5,2
Рівненська	13,3	11,4	8,1	7,3
Тернопільська	8,9	6,1	3,2	2,8
Чернівецька	4,1	8,6	6,4	5,8
УРСР	13,0	6,4	3,4	2,8

Додаток А.6

Питома вага західних областей у господарському комплексі УРСР²¹⁴.

Області	Територія (%)	Населення (%)
Волинська	3,3	2,0
Закарпатська	2,1,	3,0
Івано-Франківська	2,3	2,7
Львівська	3,6	5,3
Рівненська	3,3	2,3
Тернопільська	2,3	2,3
Чернівецька	1,6	1,8

²¹³ Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади. – К., 1989. – С. 19.

²¹⁴ Укладено автором.

Додаток А.7

**Порівняльні дані соціально-економічного розвитку
західних областей України у 1991 р.²¹⁵**

Область	Львівська	Волинська	Рівненська	Івано-Франківська	Тернопільська	Закарпатська	Чернівецька
Територія (тис. кв. м.)	21,8	20,2	20,1	13,9	13,8	12,8	8,1
Населення (тис.)	5277,1	1072,1	1072,1	1451,5	1177,1	1271,6	940,5
Густота (на 1 кв. км.)	127,1	53,1	53,1	104,4	85,3	99,3	116,1
Кількість робітників і службовців (тис.)	1,001	392	369	446	343	399	276
Зарплата робітників і службовців (руб.)	443,5	426,3	444,2	429,4	417,1	387,5	392,9
Зарплата колгоспників (руб.)	357,5	345,6	361,1	293,9	368,4	337,3	339,8
Товарообіг державної і кооперативної торгівлі (млн. руб.)	7066	2382	2651	3097	2444	3117	2651
Обсяг платних послуг (млн. руб.)	1004,3	279,6	267,7	361,2	305,2	387,7	276,0
Введення в дію житла (тис. кв. м.)	726	263	392	372	202	331	252
Кількість сімей-черговиків (тис.)	165,3	35,8	45,0	38,8	33,8	22,6	23,5
Забезпеченість житлом одного жителя (кв. м.)	16,3	17,4	17,8	17,6	17,8	17,2	17,6
Введення в дію шкіл (тис. місць)	7,3	3,8	2,5	4,1	4,3	2,6	0,6
Введення в дію дитсадків (тис. місць)	1,8	1,3	1,5	0,8	0,9	1,1	0,2
Забезпеченість дитсадками (%)	31,7	41,3	36,2	28,7	38,5	38,9	39,0
Введення в дію лікарень (ліжок)	250	-	188	120	90	60	133
Введення в дію клубів та будинків культури (тис. місць)	1,7	0,7	1,9	1,1	2,4	0,8	-
Виробництво цукру (тис. т.)	187,9	136,3	201,0	35,5	236,5	-	83,7
Виробництво м'яса (тис. т.)	98,7	60,8	55,1	53,3	73,5	26,2	35,1
Виробництво молока (тис. т.)	571	486	414	231	412	139	233
Виробництво масла (тис. т.)	11,0	15,0	11,6	5,6	11,7	1,0	5,7
Вирощування картоплі (тис. т.)	1029	872	643	394	585	235	141
Вирощування цукрового буряка (тис. т.)	1351	997	1287	400	2203	-	595
Вирощування зерна (тис. т.)	864	154	747	345	1069	290	397
Рентабельність колгоспів (%)	38,0	65,2	61,5	26,6	29,1	31,6	32,1
Виробництво продовольчих товарів (млн. руб.)	3663,5	1656,7	1981,5	1308,6	2315,7	1436,8	1340,2
Виробництво непродовольчих товарів (млн. руб.)	5799,1	992,1	1070,6	1981,3	1861,7	2626,1	1669,2

²¹⁵ Міністерство статистики України. Рівненське обласне управління статистики. Народне господарство області у 1992 році. – Рівне, 1993. – С. 10 – 1

Додаток А.8

Кількість адміністративно-територіальних одиниць, територія та населення Львівської області у 1988 р.²¹⁶

Назва району	Міст	Селищ міського типу	Сіл	Територія (км. кв.)	Населення (тис. осіб)
Всього	41	36	483	21 8432	2 748
Бродівський	1	1	20	1 175	68
Буський	1	2	18	856	53
Городоцький	2	1	20	727	80
Дрогобицький	3	2	26	1 217	78
Жидачівський	2	3	26	996	87
Золочівський	1	2	25	1 097	79
Кам.-Бузький	1	3	16	867	61
Миколаївський	2	1	20	697	94
Мостиський	2	-	24	845	64
Нестерівський	3	2	23	1 295	111
Перемишлянський	2	-	23	918	55
Пустомитівський	1	1	28	953	112
Радехівський	1	1	23	1 144	54
Самбірський	1	1	30	934	74
Сколівський	1	2	24	1 471	52
Сокальський	4	1	31	1 573	99
Старосамбірський	3	2	35	1 254	87
Стрийський	2	1	21	811	64
Турківський	1	1	27	1 193	58
Яворівський	2	4	23	1 548	121

²¹⁶ Держкомстат УРСР. Львівське обласне управління статистики. Львівщина за роки Радянської влади. – Львів, 1989. – С. 55 – 56.

Додаток А.9
Національний склад населення Львівської області
у 1988 р. (тис. осіб)²¹⁷

Всього	2 727,4
З них:	
Українці	2 464,7
Росіяни	195,1
Поляки	26,9
Євреї	14,3
Білоруси	10,8
Інші	15,6

Додаток А.10
Кількість робітників, службовців та колгоспників Львівської області
(тис. осіб)²¹⁸

	1980	1985	1989	1990	1991
Всього (тис. осіб)	1208	1249	1239	1217	1158
Робітники і службовці (тис. осіб)	1016	1068	1073	1059	1001
Колгоспники (тис. осіб)	192	181	165	158	157

²¹⁷ Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С.2.

²¹⁸ Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С. 63 – 66.

Додаток А.11**Кількість працівників апарату органів управління Львівської області
(тис. осіб)²¹⁹**

	1988	1989	Зростання у % до 1980 р.
Всього	18 219	13 993	76,8
Обласні управління	2 229	1 786	79,9
Міські управління	4 474	3 755	83,9
Селищні та сільські управління.	2 892	2 897	100,2

Додаток А.12**Освітня інфраструктура Львівської області
у 1990 р.²²⁰**

	Всього	Кількість відвідувачів (тис. осіб)
Вищі навчальні заклади	12	67,2
Технікуми	33	30,3
ПТУ	75	49,5
Школи	1310	387,9
Дитячі садки	800	90,3

Додаток А.13**Кількість наукових працівників Львівської області у 1990 р. (тис. осіб)²²¹**

Всього	11 307
Докторів наук	426
Кандидатів наук	4 570
Академіків, професорів	328
Доцентів	2 303

²¹⁹ Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С. 66.

²²⁰ Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С. 140.

²²¹ Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С. 22.

Додаток А.14
Кількість закладів охорони здоров'я Львівської області
у 1990 р. (тис. осіб)²²²

Лікарні	167
Лікарі	12,7
Санаторії	137
Будинки-інтернати	15

Додаток А.15
Один день Львівської області²²³

Продукція	Показники
Електроенергія (млн. Квт.)	31,1
Вугілля (тис. тон)	28,8
Нафта (тис. тон)	0,7
Газ (млн. м. куб.)	2,2
Сірка (тис. тон)	6,9
Електролампи (млн. штук)	1,1
Металорізальні верстати (штук)	3
Ковальсько-пресові машини (штук)	7
Телевізори (тис. штук)	3
Мопеди (штук)	384
Долота шарошечні (тис. штук)	0,4
Автокрани (штук)	9
Автонавантажувачі (штук)	59
Автобуси (штук)	39
Папір (т.)	298,7
Картон (т.)	360,3
Верхній одяг (тис. штук)	68,5
Взуття (тис. пар)	30,6
Шкарпеткові вироби (тис. пар)	256,9
М'ясо (т.)	36,9
Борошно (тис. тон)	1,3
Кондитерські вироби (т.)	195

²²² Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С. 156 – 169.

²²³ Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С. 14.

Додаток А.16

**Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції
Львівської області (тис. т.)**²²⁴

	1987	1988
Зерно	1168,9	909,6
Цукровий буряк	1865,5	1647,9
Льон	20,4	10,3
Картопля	1252,6	720,5
Овочі	197,2	172,9
Молоко	1137,4	1112,3

Додаток А.17

Спад соціально-економічного розвитку Львівщини²²⁵

Показники	1980	1991
Електроенергія (млн. квт.)	4,593	4,065
Вугілля (млн. т.)	11,2	6,7
Нафта (тис. т.)	353,0	204,0
Газ (млрд. м. куб.)	1,8	0,5
Сірка (млн. т.)	2,1	1,5
Калійні добрива (тис. т.)	172,3	160,4
Хімічні волокна (тис. т.)	33,0	12,6
Автобуси (тис. штук)	14,6	11,8
Автовантажувачі (тис. штук)	19,1	18,8
Автокрани (тис. штук)	5,8	2,9
Трикотаж (млн. штук)	19,1	19,2
Взуття (млн. пар)	10,5	8,6
Телевізори (тис. штук)	674,4	116,6
Мопеди (тис. штук)	240,8	120,3
Цукровий буряк (тис. т.)	1382,4	1361,4
Льон (тис. т.)	135,7	107,2
Цукор (тис. т.)	158,1	172,9
Молоко (тис. т.)	1043,2	1032,7
ВРХ	1127,1	1075,1
Житло (тис. кв. м.)	688	726
Школи	1,346	1,370
Школярі (тис.)	419,0	388,3
Дитячі садки	765	820
ВНЗ	12	12
Студенти (тис.)	74,3	63,9
Клуби (тис.)	1,646	1,004
Кінотеатри (тис.)	1,532	1,258
Лікарні (тис.)	10,0	13,5

²²⁴ Держкомстат УРСР. Національний склад населення Львівської області. – Львів, 1991. – С. 217.

²²⁵ Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Народне господарство Львівської області у 1991 р. – Львів, 1992. – С. 8 – 12.

Додаток А.18

Ріст зарплати працівників підприємств Львівської області²²⁶

	1980	1986	1898	1990	1991
Середня зарплата (руб.)	147,9	165,7	207,8	234,8	443,5
Промисловість (руб.)	165,0	188,5	240,0	263,2	492,8
Сільське господарство (руб.)	115,7	136,7	179,9	217,0	392,4
Торгівля (руб.)	123,9	131,8	160,6	207,0	375,2
Освіта (руб.)	137,8	148,2	164,7	176,7	380,8
Наука (руб.)	159,2	177,5	276,7	301,6	440,9
Культура (руб.)	100,3	103,4	119,8	135,2	290,4
Органи адміністративного управління (руб.)	140,6	150,6	186,4	295,3	437,9

Додаток А.19

Порівняльний ріст державних та ринкових цін на продукти харчування у Львівській області²²⁷

(Руб. за кг.)	1980	1985	1989	1990	1991
Яловичина	2,11	2,62	2,48	2,96	7,26
	2,93	3,74	4,70	6,82	16,67
Баранина	1,48	2,11	2,97	3,13	4,89
	2,43	3,05	4,34	9,49	13,63
Свинина	3,12	3,33	3,41	3,99	7,51
	4,07	4,65	5,56	8,24	21,20
Ковбаса	2,85	3,15	4,00	4,77	11,27
	7,67	8,98	10,16	13,38	38,90
Риба	1,27	1,14	1,25	1,42	3,96
	5,57	6,92	9,71	10,91	29,21
Картопля	0,15	0,12	0,21	0,26	1,54
	0,52	0,37	0,63	0,73	2,39
Овочі	0,43	0,49	0,54	0,78	2,04
	1,00	1,14	1,38	1,74	3,94
Фрукти	0,95	1,23	1,47	1,92	5,98
	1,93	1,97	65	3,57	8,68
Цукерки	3,78	4,15	4,14	4,16	16,7
	6,67	6,33	7,87	9,86	25,34

Додаток А.20

²²⁶ Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Народне господарство Львівської області у 1991 р. – Львів, 1992. – С. 49.

²²⁷ Міністерство статистики України. Львівське обласне управління статистики. Народне господарство Львівської області у 1991 р. – Львів, 1992. – С. 84 – 85.

Динаміка зростання населення Волинської області²²⁸

Роки	Населення	Міське	Сільське
1981	1025,6	427,7	597,9
1986	1031,8	482,6	549,2
1987	1034,8	497,4	537,4
1988	1043,5	508,4	526,1
1989	1062,3	519,5	543,1
1990	1073,4	534,6	557,9
1991	1113,7	603,4	621,7

Додаток А.21

Кількість адміністративно-територіальних одиниць

Волинської області у 1988 р.²²⁹

Райони	Міста	Селища	Села	Сільські пункти
Володимир-Волинський	1	-	16	1044
Горохівський	2	2	29	89
Іваничівський	-	1	19	56
Камінь-Каширський	1	-	28	63
Ківерцівський	1	2	24	72
Ковельський	-	2	26	91
Локачинський	-	1	15	54
Луцький	-	1	27	83
Любешівський	1	1	18	45
Любомильський	1	2	26	97
Маневицький	-	2	28	69
Ратнівський	-	2	19	66
Рожищенський	-	1	21	66
Старовижівський	-	1	18	56
Турійський	-	2	17	73
Міста обласного підпорядкування				
Луцьк	1	-	-	-
Володимир-Волинський	1	-	-	-
Ковель	1	-	-	-
Нововолинськ	1	1	-	-
Всього	10	21	331	1044

Додаток А.22

²²⁸ Госкомстат УССР. Волинское областное управление статистики. Социальное и экономическое развитие Волинской области. – Луцк, 1988. – С. 6.

²²⁹ Госкомстат УССР. Волинское областное управление статистики. Социальное и экономическое развитие Волинской области. – Луцк, 1988. – С. 7.

Чисельність населення Волинської області у 1988 р.²³⁰

Райони	Всього	Міське	Сільське
Володимир-Волинський	28,6	2,6	526,1
Горохівський	59,7	15,8	43,9
Іваничівський	34,4	6,9	27,5
Камінь-Каширський	56,7	10,1	46,6
Ківерцівський	64,0	26,3	37,7
Ковельський	42,2	7,9	34,3
Локачинський	24,7	3,6	21,1
Луцький	49,3	4,7	44,6
Любешівський	33,8	3,2	30,6
Любомильський	60,5	17,3	43,2
Маневицький	61,2	11,8	49,4
Ратнівський	50,6	10,4	40,2
Рожищенський	44,2	14,7	29,5
Старовижівський	34,1	3,7	30,4
Турійський	30,6	9,5	21,1
Міста обласного підпорядкування			
Луцьк	190,7	-	-
Володимир-Волинський	40,9	-	-
Ковель	67,9	-	-
Нововолинськ	60,4	-	-
Всього	1034,5	508,4	526,1

²³⁰ Госкомстат УССР. Волинское областное управление статистики. Социальное и экономическое развитие Волынской области. – Луцк, 1988. – С. 9.

Додаток А.23

Національний склад населення Волинської області²³¹

Національність	1979	%	1989	%
Все населення	1 155 74		1 585 38	
Українці	962 091	94,7	1 139 9	94,8
Росіяни	43 767	4,3	46 900	4,4
Білоруси	4 725	0,5	5 184	0,5

Додаток А.24

Один день Волинської області²³²

Продукція	1940	1970	1980	1985	1988
Вугілля (тис. т.)	-	12,4	10,1	6,6	7,0
С/г устаткування (тис. руб.)	-	2,7	166,8	367,1	440,8
Легкові автомобілі (шт.)	-	7	32	37	41
Прилади автоматизації(тис. руб.)	-	35,0	87,9	64,1	75,5
Лакофарбувальні матеріали (т.)	-	5,3	13,8	12,6	3,7
Цукор (т.)	-	341,6	218,9	675,5	673
М'ясо (т.)	19,6	69,1	130,4	141,6	170,3
Тваринне масло (т.)	0,6	19,8	25,6	40,8	48,6
Молоко (т.)	-	102,6	165,8	210,4	257,9
Консерви (тис. штук)	0,6	198,5	272,1	333,9	409,8

²³¹ Міністерство статистики України. Чисельність і склад Івано-Франківщини та областей України за національністю. – Івано-Франківськ, 1991. – С. 6.

²³² Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки радянської влади. – Київ, 1989. – С. 5.

Додаток А.25

Площа Рівненської області у 1988 р.²³³

Райони	км. кв.
Березнівський	1 709
Володимирський	1 994
Гошанський	692
Дубнівський	1 207
Дубровицький	1 321
Зарічненський	1 443
Здолбунівський	661
Корецький	720
Костопільський	1 499
Млинівський	1 323
Острозький	704
Рівненський	1 205
Рокитнянський	2 354
Сарненський	1 957
Червоноармійський	745
Міста обласного підпорядкування	
Рівне	28
Дубно	19
Кузнецовськ	3
Всього	20 052

²³³ Держкомстат Української РСР. Ровенщина в цифрах. Статистичний збірник. – Ровно, 1991. – С. 18.

Додаток А.26

Чисельність населення Рівненської області у 1988 р.²³⁴

Райони	Всього	Міське	Сільське
Березнівський	61,2	16,5	4,7
Володимирський	64,0	12,1	51,9
Гощанський	42,7	5,4	37,3
Дубнівський	51,1	2,9	48,2
Дубровицький	59,9	10,7	45,4
Зарічненський	36,3	6,2	30,1
Здолбунівський	64,2	31,5	32,7
Корецький	42,8	9,5	33,3
Костопільський	65,4	30,8	34,6
Млинівський	57,8	10,9	46,9
Острозький	45,6	12,9	32,7
Рівненський	85,2	20,1	65,1
Рокитненський	49,6	9,9	39,7
Сарненський	97,7	40,3	57,4
Червоноармійський	39,3	8,8	30,5
Міста обласного підпорядкування			
Рівне	240,3	-	-
Дубно	41,7	-	-
Кузнецовськ	34,9	-	-
Всього	1176,7	546,2	630,5

²³⁴ Госкомстат УССР. Волинское областное управление статистики. Социальное и экономическое развитие Волынской области. – Луцк, 1988. – С. 9.

Додаток А.27
Національний склад населення Рівненської області (тис. осіб)²³⁵

Національність	1959	1979	1989
Все населення	921 241	1 117 665	1 170 000
Українці	859 851	1 041 216	
Росіяни	30 053	51 757	
Білоруси	10 848	15 767	
Поляки	4 474	3 501	
Євреї	2 637	1 983	
Чехи	1 603	802	
Татари	221	269	
Вірмени	203	205	
Узбеки	151	54	
Молдавани	141	373	
Німці	126	199	
Грузини	110	190	
Литовці	101	90	
Мордва	82	104	
Азербайджанці	81	154	
Чуваші	55	74	
Греки	53	54	
Болгари	34	71	
Угорці	-	48	
Румуни	-	29	
Роми	-	100	
Гагаузи	-	21	
Інші	1 394	604	

²³⁵ Госкомстат Украинской ССР. Ровенское областное управление статистики. Социальное развитие Ровенской области. – Ровно, 1989. – С. 9.

Додаток А.28
Один день області Рівненської області²³⁶

Продукція	1940	1970	1980	1985	1988
Електроенергія (млн. кВт год.)	0,04	0,15	0,2	16,7	33,4
Мінеральні добрива (тис. т.)	-	0,2	1,3	1,6	1,7
Лакофарбувальні матеріали (т.)	-	6,0	14,3	12,2	8,5
Цемент (т.)	232	6,327	6,607	6,250	5,881
Цукор (т.)	65,7	399,1	4,667	539,7	692,0
Консерви (тис. штук)	0,7	227,2	274,4	319,1	425,8
Тваринне масло (тис. т.)	0,9	17,8	27,6	35,5	39,4
Молоко (тис. т.)	-	113,0	180,5	229,0	270,9
М'ясо (тис. т.)	15,5	80,5	136,4	140,5	170,7

додаток А.29
Кількість адміністративно-територіальних одиниць
Івано-Франківської області у 1988 р.²³⁷

Райони	Міста	Селища	Села	Населення (тис.)
Богородчанський		2	26	70,4
Верховинський		1	16	30,7
Галицький	1	2	28	70,7
Городенківський	1	1	25	64,0
Долинський	2	1	26	91,1
Калуський		1	22	62,9
Коломийський		3	39	104,0
Косівський	1	2	25	94,2
Надвірнянський	1	3	20	106,0
Рогатинський	1	1	33	59,4
Рожнятівський		3	22	71,8
Снятинський	1	1	24	71,8
Тлумацький	1	1	23	56,2
Тисменицький	1	2	26	85,6
Міста обласного підпорядкування				
Івано-Франківськ	1			214,2
Калуш	1			67,5
Коломия	1			64,1
Яремча	1			22,8
Всього	14	25	754	1423,5

²³⁶ Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки Радянської влади. – К., 1989. – С. 13.

²³⁷ Державний комітет Української РСР по статистиці. Івано-Франківське обласне управління статистики. Основні показники розвитку народного господарства Івано-Франківської області за роки Радянської влади. – Івано-Франківськ, 1990. С. 9.

Додаток А.30
Національний склад населення Івано-Франківської області
у 1988 р.²³⁸

Національність	1979	%	1898	%
Українці	1 263 674	95,3	1 342 888	95
Росіяни	49 764	3,8	57 005	4
Поляки	4 811	0,4	3 405	0,2
Білоруси	2 543	0,2	3 257	0,2
Євреї	2 611	0,2	1 998	0,1

Додаток А.31
Один день Івано-Франківської області²³⁹

Продукція	1940	1945	1980	1985	1988
Електроенергія (млн. квт. год.)	0,07	0,03	44,9	43,3	45,8
Нафта (т.)	0,1	0,1	3,7	2,7	2,2
Газ (млн. куб. м.)	0,1	0,2	4,8	2,7	2,4
Прилади автоматизації (тис. руб.)	-	-	71,3	88,8	87,7
Машини для тваринництва (шт.)	-	-	38,3	45,8	47,6
Синтетичні смоли (т.)	-	-	201,6	224,1	225,1
Ливарні машини (шт.)	-	-	0,5	0,22	0,24
Ковальсько-прасові машини (шт.)	-	-	1,8	2,0	2,0
Мінеральні добрива (тис. т.)	-	-	0,43	0,30	0,24
Деревоволокнисті плити (тис. куб. м.)	-	-	29,4	23,9	32,8
Папір (т.)	1,2	0,1	18,3	33,2	32,8
Меблі (тис. руб.)	-	-	274,0	439,7	581,1
Цемент (тис. т.)	-	-	0,9	0,9	1,0
Азбестоцементні листи (млн. шт.)	-	-	0,52	0,6	0,7
Бавовняні тканини (тис. пог. м.)	1,5	0,2	23,8	19,5	19,9
Верхній трикотаж (шт.)	514	2,7	6,566	6,201	6,568
Шкіряне взуття (пар)	777	162	3,066	2,555	2,842
Швейні вироби (тис. руб.)	-	-	379,5	386,9	399,6
Цукор (т.)	31,0	2,8	87	289	144,8
М'ясо (т.)	21,3	4,0	115,9	138,3	148,9
Тваринне масло (т.)	0,7	0,8	6,5	13,2	16,2
Молоко (тис. т.)	-	-	0,3	0,3	0,3
Борошно (т.)	-	157,2	428,3	575,9	580,1
Макаронні вироби (т.)	-	-	11,9	18,3	20,9
Хліб (т.)	-	-	685,5	664,4	631,3
Роздрібний товарообіг (млн. руб.)	0,1	0,1	2,7	3,4	4,0

²³⁸ Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Чисельність і склад Івано-Франківщини та областей України за національністю. – Івано-Франківськ, 1991. С. 8.

²³⁹ Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки радянської влади. – Київ, 1989. – С. 11.

Додаток А.32

Кількість адміністративно-територіальних одиниць

Тернопільської області у 1988 р.²⁴⁰

Райони	Міста	Селища	Села
Бережанський	2	-	32
Борщівський	1	2	28
Бучацький	1	1	20
Гусятинський	2	2	30
Заліщицький	1	1	25
Збаразький	1	1	30
Зборівський	1	1	32
Козівський	-	2	22
Кременецький	2	-	26
Ланівецький	-	1	21
Монастириський	1	1	19
Підволочиський	1	1	26
Теребовлянський	1	3	36
Тернопільський	-	3	25
Чортківський	1	1	29
Шумський	-	1	29
Міста обласного підпорядкування			
Тернопіль	-	-	-
Всього	16	21	430

²⁴⁰ Тернопільське обласне управління статистики. Тернопільщина за роки Радянської влади. – Тернопіль, 1989. – С. 22.

Додаток А.33

Чисельність населення Тернопільської області у 1988 р. (тис. осіб)²⁴¹

Райони	Всього	Міське	Сільське
Бережанський	71,6	20,6	51,0
Борщівський	79,2	20,0	59,2
Бучацький	66,3	16,1	50,2
Гусятинський	68,5	25,5	46,3
Заліщицький	56,3	17,3	39,0
Збаразький	63,7	17,8	45,9
Зборівський	50,9	9,6	41,3
Козівський	43,7	10,9	32,8
Кременецький	76,9	34,6	42,3
Ланівецький	36,0	9,3	26,7
Монастириський	37,6	10,2	27,4
Підволочиський	50,8	13,0	37,8
Теребовлянський	78,0	21,1	56,9
Тернопільський	58,9	11,4	47,5
Чортківський	82,6	29,7	52,9
Шумський	39,2	4,9	34,3
Міста обласного підпорядкування			
Тернопіль	204,8	204,0	0,8
Всього	1169,9	476,6	692,3

²⁴¹ Держкомстат УРСР. Тернопільське обласне управління статистики. Тернопільщина напередодні переходу до ринкових відносин. – Тернопіль, 1991. – С. 170 – 171.

Додаток А.34

Національний склад населення Тернопільської області²⁴²

Національність	1959	1979
Все населення	1 085 586	1 162 118
Українці	1 030 166	1 123 085
Росіяни	26 904	25 679
Поляки	23 510	9 229
Білоруси	1 784	1 563
Євреї	1 560	949
Молдавани	126	229
Татари	235	172
Вірмени	141	121
Чехи	-	74
Німці	-	74
Грузини	-	59
Узбеки	-	57
Чуваші	-	55
Болгари	-	54
Угорці	-	53
Румуни	-	53
Мордва	-	50
Литовці	-	47
Азербайджанці	-	46
Латиші	-	40
Греки	-	38
Казахи	-	28
Осетини	-	27
Киргизи	-	26
Башкири	-	23
Цигани	-	22
Інші	160	265

²⁴² Тернопільське обласне управління статистики. Тернопільщина за роки Радянської влади. – Тернопіль, 1989. –С. 25.

Додаток А.35

Один день Тернопільської області²⁴³

Продукція	1940	1970	1980	1985	1988
Комбайни (тис. руб.)	-	-	276,2	335,9	368
Світлотехніка (тис. руб.)	-	43,4	147,3	171,2	239
Бавовняні тканини (тис. м. кв.)	-	9,3	345,9	390,6	423,4
Залізобетонні конструкції (м. куб.)	-	384,4	880,3	957,0	1043,0
Лакофарбувальні матеріали (т.)	-	0,8	1,4	1,5	2,8
Будівельна цегла (тис. штук)	32,0	832,9	669,4	731,8	632,2
Взуття (тис. пар)	0,09	4,4	9,9	13,3	18,5
Цукор (т.)	27,2	752	683,9	1168,8	1026,2
Консерви (туб.)	0,40	139,6	202,7	256,7	134,3
М'ясо (т.)	10,6	87,4	148,8	187,3	222
Тваринне масло (т.)	1,5	21,8	27,1	39,5	44,2
Кондитерські вироби (т.)	2,0	19	30,2	40,2	47,8
Сир (т.)	00,4	8,5	19,6	22,2	23,6
Хліб (т.)	82,0	393,7	484,7	508,5	433,4

Додаток А.36

Кількість адміністративно-територіальних одиниць

Закарпатської області у 1988 р.²⁴⁴

Райони	Міста	Селища	Села	Територія (тис. км. кв.)
Берегівський	1	1	21	0,74
Великобerezнянський	-	1	18	0,81
Виноградівський	1	2	24	0,70
Воловецький	-	3	12	0,54
Іршавський	1	2	19	0,90
Міжгірський	-	3	17	1,20
Мукачівський	-	2	33	1,98
Перечинський	-	2	12	0,59
Рахівський	1	4	15	1,89
Свалявський	1	1	11	0,65
Тячівський	1	5	28	1,81
Ужгородський	1	1	25	0,92
Хустський	1	1	25	1,00
Міста обласного підпорядкування				
Ужгород				0,03
Мукачево				0,03
Всього	10	28	260	

²⁴³ Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки радянської влади. – К., 1989. – С. 10.

²⁴⁴ Державний комітет УРСР по статистиці. Закарпатське обласне управління статистики. Статистичний збірник. – Ужгород, 1989. – С. 3.

Додаток А.37

Територія (тис. кв. км.) та чисельність населення (тис. осіб)

Закарпатської області у 1988 р.²⁴⁵

Райони	Територія	Міське	Сільське	Всього
Берегівський	0,74	33	53	86
Великобerezнянський	0,81	7	24	31
Виноградівський	0,70	37	76	113
Воловецький	0,54	11	16	27
Іршавський	0,90	25	72	97
Міжгірський	1,20	17	34	51
Мукачівський	0,98	12	93	105
Перечинський	0,59	11	22	33
Рахівський	1,98	39	47	86
Свалявський	0,65	22	34	56
Тячівський	1,81	47	118	156
Ужгородський	0,92	13	61	74
Хустський	1,00	39	87	126
Міста обласного підпорядкування				
Ужгород	0,03	117	-	-
Мукачеве	0,03	85	-	-
Всього	12,8	515	737	1252

Додаток А.38

Національний склад населення Закарпатської області

(тис. осіб)²⁴⁶

Національність	1979	%	1989	%
Все населення	1155,8	100	1245,6	100
Українці	898,6	77,7	976,7	78,4
Угорці	158,4	13,7	155,7	12,5
Росіяни	41,7	3,6	49,5	4,0
Румуни	27,2	2,4	29,5	2,4
Цигани	5,6	0,5	12,1	1
Словаки	8,2	0,7	7,3	0,6
Німці	3,7	0,3	3,5	0,3
Євреї	3,8	0,3	2,6	0,2
Білоруси	2,3	0,2	2,5	0,2
Інші	6,3	0,6	6,2	0,4

²⁴⁵ Державний комітет УРСР по статистиці. Закарпатське обласне управління статистики. Статистичний збірник. – Ужгород, 1989. – С. 5.

²⁴⁶ Тернопільське обласне управління статистики. Тернопільщина за роки Радянської влади. – Тернопіль, 1989. – С. 25.

Додаток А.39

Один день Закарпатської області²⁴⁷

Продукція	1940	1970	1980	1985	1988
Металорізальні верстати (шт.)	-	13	18	20	18
Прилади автоматизації (руб.)	-	61	176	204	224
Лакофарбувальні матеріали (т.)	-	6,1	16,8	33,3	19,9
Картон (т.)	-	118,0	144,5	149,3	153,2
Меблі (тис. руб.)	-	174	286,2	414	523
Трикотажні вироби (тис. штук)	-	17	57	64	70
Швейні вироби (тис. руб.)	-	217	367	448	520
Взуття (тис. пар)	-	22	25	27	28
Фетрові головні убори (тис. штук)	-	2	4	4	5
М'ясо (т.)	-	37,6	60,5	74,7	90,2
Молоко (т.)	-	155,1	220,2	271,2	304,6
Консерви (туб.)	-	147,8	191,4	281,3	409,7

Додаток А.40

Кількість адміністративно-територіальних одиниць Чернівецької області у 1988 р.²⁴⁸

Райони	Міста	Селища	Села	Територія (тис. км. кв.)
Вижницький	2	1	14	0,9
Герцаївський	1	-	12	0,3
Глибоцький	-	1	23	0,7
Застанівський	1	1	30	0,6
Кельменецький	-	1	24	0,7
Кіцманський	1	2	24	0,6
Новоселицький	1	-	30	0,7
Путильський	-	1	13	0,9
Сокирянський	1	1	21	0,7
Сторожинецький	1	1	20	1,2
Хотинський	1	-	31	0,7
Міста обласного підпорядкування				
Чернівці	-	-	-	0,1

²⁴⁷ Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки радянської влади. – К., 1989. – С. 6.

²⁴⁸ Міністерство статистики України. Чернівецьке обласне управління статистики. Народне господарство Чернівецької області у 1992 році. – Чернівці, 1993. – С. 33.

Додаток А.41

Чисельність населення Чернівецької області у 1988 р. (тис. осіб)²⁴⁹

Райони	Міське	Сільське	Всього
Вижницький	20,4	39,5	59,7
Герцаївський	2,5	28,8	29,9
Глибоцький	9,8	59,9	68,0
Застанівський	13,0	44,9	57,9
Кельменецький	8,4	41,2	51,7
Кіцманський	15,3	58,5	73,9
Новоселицький	8,7	78,4	86,4
Путильський	3,9	20,8	26,4
Сокирянський	23,8	38,0	62,8
Сторожинецький	23,8	70,4	90,6
Хотинський	12,2	61,3	75,5
Міста обласного підпорядкування			
Чернівці			257,3

Додаток А.42

Національний склад населення Чернівецької області²⁵⁰

Національність	1979	%	1989	%
Все населення	895 508	100	940 801	100
Українці	629 125	70,2	667 095	70,8
Румуни	90 485	10,1	100 317	10,7
Молдавани	85 027	9,5	84 519	9,0
Росіяни	59 265	6,6	63 066	6,7
Євреї	22 281	2,5	16 469	1,8
Поляки	5 438	0,6	4 770	0,5
Білоруси	2 309	0,3	2 864	0,3

²⁴⁹ Міністерство статистики України. Чернівецьке обласне управління статистики. Народне господарство Чернівецької області у 1992 році. – Чернівці, 1993. – С. 36 – 170.

²⁵⁰ Міністерство статистики України. Івано-Франківське обласне управління статистики. Чисельність і склад Івано-Франківщини та областей України за національністю. Івано-Франківськ, 1991. – С. 14.

Додаток А.43
Один день Чернівецької області²⁵¹

Продукція	1940	1970	1980	1985	1988
Панчішно-шкарпеткові вироби (тис. пар)	4	113	155	173	182
Взуття (тис. пар)	0,1	8,6	21,2	22,9	23,3
Бавовняні тканини (тис. пог. м.)	4,2	46,1	40,6	43,5	41,5
Лакофарбувальні матеріали (т.)	-	38,9	26,3	37,5	59,8
Цукор-пісок (т.)	47,8	550,6	493,0	551,8	410,2
М'ясо (т.)	-	78,3	102,4	90,3	111,3
Тваринне масло (т.)	-	8,7	13,9	18,8	20,4
Молоко (т.)	-	152,4	187,4	223,0	240,0
Консерви (туб.)	-	123,1	177,8	231,7	263,8

Додаток А.44
Структура номенклатурних кадрів Львівської обласної партійної організації у 1989 р.²⁵²

	Всього	Партійні кадри	Радянські кадри	Кадри промисловості	Кадри будівництва	Кадри освіти, науки, культури	Інші
Всього	595	281	79	83	17	83	52
Членів КПРС	583	275	77	82	16	83	50
Безпартійних	3	-	-	-	-	-	2
Українців	428	199	55	50	10	69	45
Росіян	150	76	21	30	5	12	6
Інших	8	-	2	3	2	2	1
Обрано на альтернативній основі	24	5	-	4	-	4	11
Звільнено	-	-	-	-	-	-	-

²⁵¹ Державний комітет Української РСР по статистиці. Соціально-економічний та культурний розвиток західних областей Української РСР за роки радянської влади. – К., 1989. – С. 11.

²⁵² ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 354. – Арк. 86.

Додаток А.45

Структуру номенклатурних кадрів Залізничного району м. Львова у
1989 р.²⁵³

	Всього	Партійні кадри	Радянські кадри	Кадри промис- ловості	Кадри будівництва	Кадри освіти, науки, культури	Ін- ші
Всього	499	255	17	44	19	97	88
Членів КПРС	474	250	16	43	18	96	72
Безпартійних	17	-	-	1	1	1	14
Українців	324	164	14	28	14	63	55
Росіян	152	79	2	15	3	38	31
Інших	15	7	-	-	2	5	1
Обрано на альтернативній основі	36	22	-	2	-	2	11
Звільнено	2	-	-	1	1	-	-

Додаток А.46

Структура номенклатурних кадрів Яворівського району Львівської
області у 1989 р.²⁵⁴

	Всього	Партійні кадри	Радянські кадри	Кадри промис- ловості	Кадри будівництва	Кадри освіти, науки, культури	Ін- ші
Всього	228	112	25	33	8	2	19
Членів КПРС	221	112	24	30	8	2	16
Безпартійних	6	-	-	3	-	-	2
Українців	210	101	22	31	8	2	18
Росіян	13	10	1	2	-	-	-
Інших	4	1	2	-	-	-	1
Обрано на альтернативній основі	24	24	-	-	-	-	-
Звільнено	-	1	-	-	-	-	-

²⁵³ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 354. – Арк. 88.²⁵⁴ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 354. – Арк. 131.

Додаток А.47

Участь комуністів Львова у обговорення тез ХІХ партконференції²⁵⁵

Райони м. Львова	Залізничний	Ленінський	Радянський	Червоно-армійський	Шевченківський	Всього
Проведено зборів	533	451	345	195	322	1 846
Прийняло участь	28 222	20 893	14 508	18 196	40 294	121 113
З них – комуністів	13 556	13 687	11 170	9 188	9 294	56 895
Виступило	5 341	4 726	3 581	1 724	3 162	18 570
З них – комуністів	4 432	2 821	2 799	1 201	2 261	13 514
Зауважень	1 476	3 832	1 316	300	2 396	9 320

Додаток А.48

Дані про кількість притягнутих до відповідальності у Львівській області за порушення законодавства про культури у 1988 р.²⁵⁶

	РПЦ	УКЦ	ЕХБ	Єговісти	Інші	Всього
Оштрафовано	121	52	2	30	32	237
Попереджено	21	1	-	-	52	73
Профілактовано	482	-	8	-	67	557
Засуджено	-	2	1	4	1	9
Всього						876

Додаток А.49

Динаміка чисельності членів КПУ у Волинській області²⁵⁷

1981 ²⁵⁸	1986	1988	1989	1990	1991 ²⁵⁹
49 779	52 879	54 649	55 564	57 709	50 764

²⁵⁵ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 325. – Арк. 21.

²⁵⁶ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 367. – Арк. 62.

²⁵⁷ ДАВО. Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 29. – Арк. 1.

²⁵⁸ Комуністична партія України в цифрах. – Київ, 1988. – С. 34.

²⁵⁹ ДАВО. Ф. 1. – Оп. 26. – Спр. 71. – Арк. 2.

Додаток А.50

Динаміка кількості низових партійних організацій
Волинської області (тис. осіб)²⁶⁰

Парторганізації	1986	1988	1989	1990 ²⁶¹
Первинні	1721	1744	1766	1778
Цехові	1059	1067	1051	1041
Партгрупи	2619	2611	2548	2331

Додаток А.51

Національний склад компартійної організації Волинської області (%)²⁶²

Національність	1986	1988	1989
Українці	86,9	87,3	87,3
Росіяни	10,9	10,6	10,6
Інші	2,2	2,1	2,1

Додаток А.52

Соціальна структура комуністів Волинської області (%)²⁶³

Членів КПРС	1986	1988	1989	1990 ²⁶⁴
Робітники	33,9	34,2	34,5	34,5
Колгоспники	29,9	29,4	29,2	24,0
Службовці	36,2	36,4	36,3	40,6

²⁶⁰ ДАВО. Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 29. – Арк. 5.

²⁶¹ ДАВО. Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 1032. – Арк. 7.

²⁶² ДАВО. Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 1032. – Арк. 21.

²⁶³ ДАВО. Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 29. – Арк. 1.

²⁶⁴ ДАВО. Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 1032. – Арк. 3.

додаток А.53

**Добровільна здача партійних квитків комуністами у Львівській області
в 1989 р.²⁶⁵**

Партійна організація	I кв.	II кв.	III кв.	IV кв.
Залізнична	8	19	15	18
Ленінська	6	7	10	11
Радянська	5	11	14	17
Шевченківська	6	5	8	11
Червоноармійська	-	2	-	5
Бродівська	-	4	4	7
Буська	-	-	4	6
Городоцька	-	-	-	5
Дрогобицька	4	8	17	21
Жидачівська	-	1	6	9
Золочівська	1	2	-	3
Кам.-Бузька	-	4	4	5
Миколаївська	-	3	4	4
Мостиська	-	1	-	7
Нестерівська	-	2	2	5
Перемишлянська	-	-	1	9
Пустомитівська	-	4	7	12
Радехівська	-	3	1	14
Самбірська	1	3	-	19
Сколівська	2	-	1	3
Сокальська	-	10	17	16
Старосамбірська	5	-	-	7
Стрийська	-	2	4	11
Турківська	-	2	1	6
Яворівська	-	-	3	4
Всього	38	93	123	235

²⁶⁵ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 572. – Арк. 1 – 15.

Додаток А.54
Несанкціоновані політичні акції Львова у 1989 р.²⁶⁶

№ з\п	Місце проведення	Дата	Кількість учасників	Кількість задіяних правоохоронних сил.
1.	Собор святого Юра	22 січня	2 000	1 000
2.	Кінотеатр “Дніпро”	19 лютого	100	75
3.	Успенська церква	26 лютого	4 000	2 225
4.	Народний суд Залізничного району	10 березня	200	75
5.	Пам’ятник Івану Федорову	12 березня	5 000	1 830
6.	Пам’ятник Івану Федорову	16 квітня	5 000	1 080
7.	Площа Ринок	20 квітня	2 000	1 000
8.	Площа Ринок	21 квітня	2 000	1 000
9.	Площа Ринок	22 квітня	4 000	1 000
10.	Проспект В.І.Леніна	23 квітня	7 000	1 000
11.	Площа Ринок	23 квітня	2 000	1 000
12.	Площа Ринок	24 квітня	3 000	1 000
13.	Площа Ринок	26 квітня	5 000	1 000
14.	Площа Ринок	27 квітня	5 000	1 000
15.	Проспект В.І.Леніна	1 травня	3 000	2 000
16.	Площа Ринок	3 травня	5 000	1 000
17.	Вулиця Підвальна	6 травня	3 000	1 556
18.	Порохова вежа	7 травня	200	-
19.	Стадіон “Дружба”	17 травня	7 000	1 170
20.	Стадіон “Дружба”	19 травня	4 000	1 800
21.	Личаківське кладовище	21 травня	5 000	1 000
22.	Стадіон “Дружба”	25 травня	4 000	1 500
23.	Засновницька конференція товариства “Меморіал”	27 травня	700	-
24.	Стадіон “Дружба”	28 травня	7 000	1 800
25.	Стадіон “Дружба”	3 червня	1 500	750
26.	Проспект В.І.Леніна	13 червня	3 000	600
27.	Стадіон “Дружба”	17 червня	10 000	1 300
28.	Костел Кармелітів(відправа)	18 червня	500	-
29.	Янівське та Личаківське кладовища	24 червня	200	200
30.	Смт. Рудно	25 червня	1 000	150
31.	Проспект В.І.Леніна	2 липня	1 000	600
32.	Проспект В.І.Леніна	9 липня	200	50
33.	Обласна прокуратура	23 липня	3 000	900
34.	Стадіон “Дружба”	3 серпня	4 000	1300
35.	Стадіон “Торпедо”	9 серпня	1 000	50
36.	Обласна прокуратура	11 серпня	1 000	900
37.	Обласна прокуратура	15 серпня	2 000	900
38.	Площа Ринок	15 серпня	3 000	900
39.	Стадіон “Дружба”	23 серпня	3 000	2 048
40.	Стадіон “Дружба”	27 серпня	6 000	2 048
41.	РВВС Ленінського району	27 серпня	1 000	50

²⁶⁶ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 558. – Арк. 37 – 39.

Додаток А.55

Персональний склад страйкового комітету Львова у 1989 р.²⁶⁷

№ п\п	Прізвище представника підприємства.	Назва підприємства\посада в комітеті
1.	В. Фурманов	Фабрика “Карпати” – голова комітету
2.	С. Хмара	Заступник голови комітету
3.	Бузан	Заступник голови комітету
4.	О. Вітович	ВО імені 50-річчя Жовтня
5.	І. Пилипчук	Завод “Електропобутприлад”
6.	Стецьків	Секретар комітету
7.	Л. Цимбалюк	Завод залізобетонних виробів №2
8.	Павлюк	Завод “Електропобутприлад”
9.	Хомин	ВО імені Леніна
10.	Б. Козловський	Телебачення
11.	Б. Горинь	Член комітету
12.	О. Влох	ЛДУ
13.	Г. Терех	Теплокомуненерго
14.	В. Мойса	Інститут конвеєробудування
15.	І. Дикий	Ізоляторний завод
16.	С. Олійник	Музей українського мистецтва
18.	Янко	“Південьтехенерго”
19.	М. Будз	Завод “Біофізприлад”
20.	О. Воронін	“Агрореммашпостач”
21.	І. Гель	КБ інституту прикладних проблем
22.	Рибак	РБУ “Реставрація”
23.	О. Корнов	Завод “Алмазінструмент”
24.	С. Гложик	Поліграфічний інститут
25.	Канафоцький	ЛДУ
26.	М.Горинь	Завод “Термоприлад”
27.	А. Штангрет	ВО “Електрон”
28.	С.Давимука	ВО “Мікроприлад”
29.	О.Семків	РВК ВО “Електрон”
30.	Терендій	Місце праці не встановлено.
31.	Івацишин	Політехнічний інститут
32.	Я.Ухач	“Спорттовари”
33.	М. Конюх	Укрбудмонтаж
34.	Кабай	Водоканалтрест
35.	А. Соколов	ВО “Конвеєр”
36.	С. Кутнів	ВО імені Леніна

²⁶⁷ ДАЛО. Ф. П – 359. – Оп. 14. – Спр. 57. – Арк. 90 – 91.

37.	Р.Форик	ВО “Автовантажувач”
38.	Кролевич	ВО “Райдуга”
39.	Прізвище не встановлено	Завод “Орбіта”
40.	В. Вінер	ЛАЗ
41.	Прізвище не встановлено	Завод фрезерних станків
42.	Курганов	ДБК №2
43.	Прізвище не встановлено	Природничий музей
44.	Гладкий	Завод низьковольтних ламп ВО “Іскра”
45.	Гриновець	ВО “Промінь”
46.	Прізвище не встановлено	ВО “Іскра”
47.	К. Конапинський	Молокозавод
48.	Рогожик	Дослідний механічний завод
49.	С.Масний	ЛГТУ
50.	С. Соцький	Лісотехнічний інститут
51.	С. Селеба	Завод газової апаратури
52.	Кривдик	Союзавторемзавод
53.	Ференц	КБ “Ювеліпром”
54.	Піценюк	Електромережі
55.	Є.Бокало	Держстрах
56.	Т.Стецьків	Товариство Лева.
57.	Ю. Жешко	Товариство “Меморіал”
58.	І.Гель	УКЦ
59.	М.Батіг	Спілка журналістів
60.	В.Деркач	Спілка незалежної української молоді
61.	Гнатів	НРУ
62.	В. Іськів	НРУ
63.	Б.Горинь	УГС
64.	Берман	Товариство Шолом Алейхема
65.	Ю.Сакуров	Російське товариство
66.	Петренко	Студентське братство
67.	Сорочин	Народний депутат
68.	Швайко	Міськрада
69.	Прізвище не встановлено	БУ-1

Додаток А.56

Скороченні партійної чисельності у Львівській області в 1991 р.²⁶⁸

Райком	Всього комуністів	Вибуло (осіб)	%
Бродівський	1 663	412	19,7
Буський	1 309	378	22,2
Городоцький	1 235	108	8,1
Дрогобицький	1 023	133	11,5
Жидачівський	954	451	31,5
Золочівський	1 836	210	10,2
Кам.-Бузький	1 282	266	17
Миколаївський	1 370	261	14,9
Мостиський	1 176	223	15,7
Нестерівський	1 708	331	16,1
Перемишлянський	1 135	300	20,8
Пустомитівський	1 018	435	29,5
Радехівський	1 417	365	20,3
Самбірський	2 717	288	9,5
Сколівський	853	409	32,2
Сокальський	1 835	413	18,2
Старосамбірський	1 113	305	21,4
Стрийський	2 611	697	20,9
Турківський	1 197	180	13
Яворівський	1 411	365	20,5
Всього	23 535	5 645	19,2

²⁶⁸ ДАЛО. Ф. 3. – Оп. 62. – Спр. 1061. – Арк. 1.

Додаток А.57**Витяг із відозви, конфіскованої працівниками міліції 17 вересня 1989 р. у с. Вишневе Рогатинського району Івано-Франківської області²⁶⁹**

Звернення до жителів Західної України.

У неділю 17 вересня о 22 годині у своїх будинках на 30 хвилин погасимо світло, вимкнемо телевізори і приймачі та поставимо у вікнах запалені свічки. Згадаємо мільйони невинно замучених у роки сталінського, брежнєвського партійного тоталітарного режиму.

У цей вечір ми тисячами запалених свічок висловимося за державність України, за її самостійність. Нехай морок у нашому будинку символізує нашу надію і нашу рішучість добитися життя вільної людини у вільній і незалежній Україні. Хай буде так, як того хоче єдина воля народу.

Львівська регіональна рада НРУ

Львів, 4 вересня 1989 р.

Шановна громадо села Вишнів!

В цей сумний, трагічний день для всієї західної України більшовицький фашизм почав загарбувати наші землі і приніс нашому народу терор, сльози, смерть. Закликаємо вас пом'янути тисячі невинно закатованих, засланих в Сибір сталінським режимом наших земляків хвилиною мовчання. Подумайте над тим, як нам далі жити. Згадайте і поклоніться героям, які воювали і загинули за вільну Україну.

Товариство “Джерело”

14.09.89. с. Вишневе

²⁶⁹ ДАІ-ФО. Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 5481. – Арк. 31.

Додаток А.58

Протокол першого засідання координаційної ради Народного руху України за перебудову Чернівецької області²⁷⁰

Протокол № 1 від 13 липня 1989 року, зборів представників груп сприяння Народному Рухові за перебудову м. Чернівців та ініціативних груп неформальних об'єднань Чернівецької області (“Зелений Рух Радянської Буковини”, “Товариство української мови імені Т. Шевченка”, “Оберіг”, “Січ”, “Українська Гельсінська Спілка”, “Меморіал”).

Розглянули такі питання:

1. Обговорення програмного документу Народного Руху України за перебудову: “Принципи та зміст діяльності НРУ за перебудову”.
2. Створення Чернівецької обласної координаційної ради НРУ за перебудову.

Ухвалили:

1. Підтримати основні принципи та зміст діяльності Народного Руху України за перебудову, викладені в програмних документах НРУ та приступити до підготовки обласної установчої конференції по створенню Чернівецького регіонального відділення Народного Руху України за перебудову.
2. Для координації дій ініціативних груп та груп підтримки Народного Руху України за перебудову утворити обласну координаційну раду в складі:

Сандуляк Леонтій Іванович,	голова “Зелений рух Радянської Буковини”, член ради республіканського організаційного комітету по скликанню установчого з’їзду НРУ за перебудову.
Панчук Олег Ельпідифорович,	відповідальний секретар товариства Української мови імені Т. Шевченка, член республіканського оргкомітету по скликанню установчого з’їзду НРУ.
Галін Анатолій Ігоревич,	голова чернівецького товариства “Меморіал”, оргкомітету по скликанню установчого з’їзду НРУ
Мельничук Ігор Святославович,	член ініціативної групи тов. “Меморіал”, відповідальний секретар по чернівецькій області республіканського оргкомітету по скликанню установчого з’їзду НРУ
Старик Володимир Петрович,	член ініціативної групи товариства української мови ім. Т. Шевченка, секретар координаційної ради чернівецького регіонального відділення ради НРУ.

²⁷⁰ Особистий архів В. Старика.

Блейко Троян Валерійович,	член ініціативної групи товариства “Зелений Рух Радянської Буковини”.
Волочук Ярослав Павлович,	член ініціативної групи товариства “Оберіг”.
Галиць Григорій Костянтинович,	член ініціативної групи молодіжного об’єднання “Січ”.
Поліщук Юрій Михайлович,	член ініціативної групи молодіжного об’єднання “Січ”.
Кузьмін Валерій Юрійович,	член ініціативної групи товариства “Українська Гельсінська спілка”.
Ганкевич Дмитро Емануїлович,	член ініціативної групи товариства “Українська Гельсінська спілка”.
Кушнір Микола Ярославович,	член ініціативної групи товариства “Меморіал”.
Фотій Василь Давидович,	член групи сприяння НРУ за перебудову При Інституті проблем матеріалознавства.
Мисюра Ігор Васильович,	член групи сприяння НРУ за перебудову при Інституті проблем матеріалознавства.
Якимчук Юрій Іванович,	член групи сприяння НРУ за перебудову При Спілці художників Чернівецької області.
Кравчук Ігор Андрійович,	член групи сприяння НРУ за перебудову Садгирського району міста Чернівців.
Деркач Борис Євгенович,	член групи сприяння НРУ за перебудову при Чернівецькому державному університеті.

Місто Чернівці, 13 липня 1989 року,
Секретар обласної координаційної ради НРУ за перебудову

Старик В. П.

Додаток А.59

Протокол другого засідання координаційної ради Народного руху України за перебудову Чернівецької області²⁷¹.

Протокол № 2

19 липня 1989 р.

Засідання координаційної ради чернівецької регіональної організації Народного Руху України за перебудову.

²⁷¹ Особистий архів В. Старика.

Розглянули такі питання:

1. Реєстрація первинних осередків НРУ за перебудову.
2. Утворення секцій координаційної ради обласної організації НРУ.
3. Вибори організаційного комітету по скликанню обласної установчої конференції НРУ за перебудову.
4. Прийняття відозви координаційної ради НРУ до громадян чернівецької області.

Ухвалили:

1. Визнати правочинність протоколів зборів груп підтримки НРУ за перебудову та зареєструвати такі осередки Народного Руху:
 1. Осередок НРУ Садгирського району міста Чернівців, голова Кравчук І. А.
 2. Осередок НРУ при Спілці художників та Художньому Фонді Чернівецької області, голова Клим І. А.
 3. Осередок НРУ при КБ “Фонон”, голова Клим В. О.
 4. Осередок НРУ при заводі “Травітон”, голова Єрьомін А. І.
 5. Осередок НРУ смт. Лужани Кіцманського району, голова Колісник В. О.
 6. Осередок Чернівецького філіалу Київського інституту автоматики, голова Мельничук І. С.

Одноголосно прийнято, що надалі координаційна рада НРУ буде реєструвати протоколи зборів первинних осередків лише встановленого зразка, який затверджено на цьому засіданні (долучається до протоколу).

2. Утворити такі секції координаційної ради НРУ за перебудову:
 - Екологічна (Сандуляк Л. І., Кондратенко В. М., Блайко Т. В.)
 - Правозахисна (Кушнір М. Я., Кузьмін В. Ю., Ставчанський В.)
 - Єврейської культури (Фінкель М. Я., Зісельс Й. С., Бойко І. М.)
 - Української культури (Гавалешко М. П., Патчук О. Е., Добрянський А. М.)
 - Молдавсько-румунської культури (Чернова А. Г., Терічану В.)
 - Польської культури (Городецький Е. П.)
 - Німецькомовної культури (Кияк Т. Р.)

Кооптувати членів вище перерахованих секцій до чернівецької обласної координаційної ради Народного Руху України за перебудову.

3. Для проведення роботи по скликанню обласної установчої конфедерації Народного руху України за перебудову та попереднього редагування її документів організаційний комітет у складі тринадцятьох осіб:

1. Старик В. П., член обласної ради Товариства української мови
2. Кушнір М. Я., заступник голови чернівецького товариства “Меморіал”
3. Кравчук І. А., голова Садгирського районного осередку НРУ
4. Галін А. І., голова товариства “Меморіал”
5. Кондратенко В. М., відповідальний секретар товариства “Зелений Рух Радянської Буковини”
6. Якимчук Юрій Іванович, голова осередку НРУ при Спілці художників.
7. Бойчук В., член обласної ради Товариства української мови.
8. Кравчук Б. І., член Садгирського осередку НРУ.
9. Матіос М., член Спілки Письменників СРСР.
10. Галиць Г. К., член ради молодіжного об’єднання “Січ”.

11. Мельничук І. С., відповідальний секретар по Чернівецькій області республіканського оргкомітету по скликанню установчого з'їзду НРУ.
 12. Зісельс Й. С., заступник голови Товариства єврейської культури.
 13. Теріцану В., член ради Товариства молдавської культури.
4. Затвердити текст відозви чернівецької координаційної ради НРУ за перебудову до громадян чернівецької області (долучається до протоколу)

Секретар обласної координаційної ради НРУ за перебудову

Старик В. П.

Чернівці, 19 липня 1989 року.

До громадян Радянської Буковини

Відозва

Ми, представники неформальних громадських організацій, творчих спілок та груп сприйняття перебудові Чернівецької області, зібравшись 13 липня 1989 року в Чернівцях, утворили обласну координаційну раду Народного Руху України за Перебудову. Підтримуючи основні положення проекту програми НРУ ("Літературна Україна" 16.02.1989р.) та виходячи з усвідомлення того, що

- перебудова – це система радикальних змін у всіх сферах громадського життя, пробудження ініціативи, таланту, демократичності і національної свідомості народу, розвиток його громадськості та політичної активності;
- перебудова – це єдино можливий мирний шлях виходу країни з катастрофічної ситуації, в яку її завела командно-бюрократична система;
- перебудова, яку розпочали та очолили кращі сили керівництва КПРС, на сьогоднішній день зустрічає сильний опір з боку багатьох представників державно-партійного апарату, особливо на Україні, котрі намагаються зупинити процес оновлення суспільства, загальмувати розвиток демократії та гласності;
- перебудова неможлива без ініціативи з низу, без активізації суспільно політичного життя на всіх рівнях та залучення до нього широких народних мас.

Вважаємо вкрай необхідним утворити Чернівецьку регіональну організацію Народного Руху України для координації наших дій на підтримку перебудови.

Народний Рух України виступає за перебудову соціалістичного суспільства на принципах демократії, гуманізму, соціальної справедливості, реального народовладдя та політичного плюралізму, за забезпечення

справжнього економічного, політичного та культурного суверенітету України.

Народний Рух України ставить своєю метою відродження творчих сил українського народу, який дав назву республіці, при одночасному відродженні інших націй, які живуть на Україні, за надання українській мові статусу державної та за вільний розвиток культур всіх без винятку національних меншостей нашої республіки.

Народний Рух України об'єднує всіх, хто поділяє ідеї руху та бажає брати активну участь в його діяльності, незалежно від соціального становища, професійної, партійної, національної та релігійної належності. Закликаємо всіх людей доброї волі словом і ділом підтримати нашу ініціативу, сприяти створенню осередків НРУ за місцем роботи і проживання. Ознайомитися з програмними документами Руху можна у членів оргкомітету та по суботам з 18-ої до 19-ої години на Радянській площі за пам'ятником Перемоги.

Прийнято на засіданні обласної ради координаційної ради НРУ
19.07.1989 р.